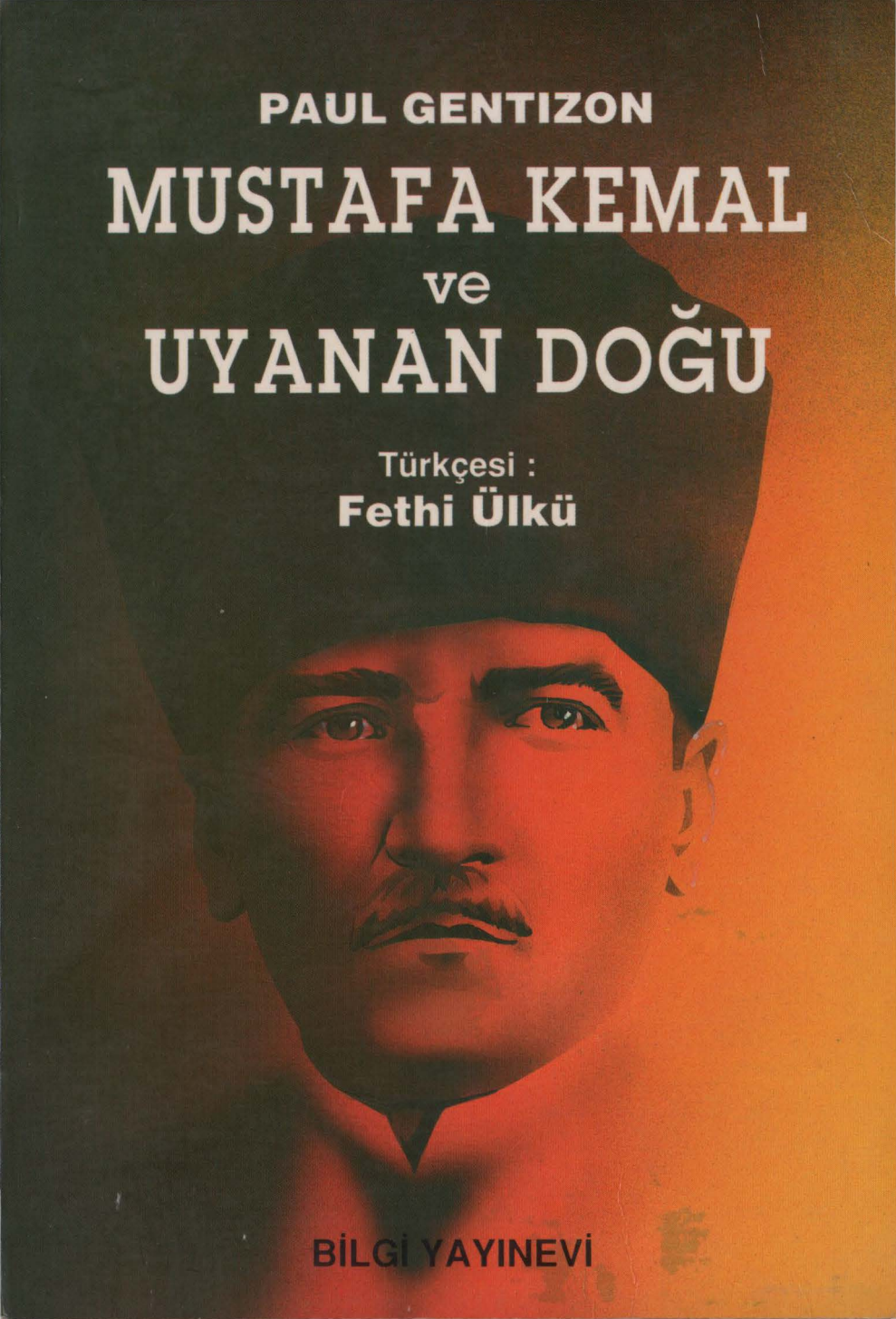
PAUL GENTIZON

MUSTAFA KEMAL
ve
UYANAN DOĞU

Türkçesi :
Fethi Ülkü

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ : 100

ISBN 975 - 494 - 477 - 6
94 . 06 . Y. 0105 . 0728

Birinci Basım 1983

İkinci Basım
Ekim 1994

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Faks : 431 77 58
06420 Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Faks : 527 41 19
34360 Cağaloğlu - İstanbul

PAUL GENTIZON

MUSTAFA KEMAL VE UYANAN DOĞU

Türkçesi : Fethi ÜLKÜ

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

dizgi : font matbaacılık ve tanıtım hizmetleri
tel : 230 30 30
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
tel : 433 30 84 – 435 83 56

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Sunuşu 9
Yazarın Önsözü 11

I. BÖLÜM

SON SULTANIN KAÇIŞI 13
Yunan çöküntüsü – Anadolu zaferinden hemen sonra İstanbul'un garip durumu – VI. Mehmet Vahidettin – Son sultanın ihaneti – Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi – Ali Kemal'in taşlanarak öldürülmesi – Sultanlığın kaldırılması ve VI. Mehmet'in düşürülmesi – Son selamlık – "Malaya" gemisiyle kaçış – Büyük İslâm döneminin sonu.

II. BÖLÜM

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI 39
Müminlerin yeni imamının seçimi – Şehzade Abdülmecit'in Topkapı Sarayı'nda halifeliğe gelişi – Peygamberden kalan kutsal eşya – Halifenin son selamlığı – Tutucuların, dincilerin ve İttihatçıların muhalefetleri – Sultanlık yararına kıpırdama – İsmet Paşa – Cumhuriyetin ilanı – Ağa Han'ın mesajı – İstanbul'da İstiklal Mahkemeleri – Büyük Meclis'te Mustafa Kemal'in nutku – Halifeliğin kaldırılışı – Abdülmecit'in yurt dışına çıkarılışı.

III. BÖLÜM

TÜRKÇÜLÜK 66
Hamit İslâmcılığı – Osmanlılaştırma – Türk Milliyetçiliği – Türk Ocakları – Bunların yayılmaları ve çalışmaları – Dilde yeni ideal – Türk dilinin yenileştirilmesi – Türkiye'de Fransızcanın durumu – Türkleştirmeye genel eğilim – Türk toplumu ve soyadları – Müslüman azınlıklar – Türk vatanı – Doğuda yeni bir düzen doğuyor.

IV. BÖLÜM

BAŞ GİYSİLERİ ARASINDA SAVAŞ 83

Doğuda baş giysisinin rolü – Padişahların kavuğu – XVIII. yüzyılda değişik baş giysileri – I. Mahmut'un reformu – Fes – Orduda giyilen kepin güneşliği – Önce Mustafa Kemal şapka giyiniyor – Kastamonu nutku – Fese karşı savaş – Şapka giyinme zorunluğu – Doğu illerinde çetin olaylar – Kahrolsun gâvurlar – Reformun anlamı ve önemi.

V. BÖLÜM

TARİKATLARIN KALDIRILMASI 111

İslâmda ruhban sınıfı – İstanbul'da Bektaşiler – Ya da Zoroastr'ın son mensupları – Nur Baba – Hu çeken dervişler – Üsküdar'da çırpınmalar içinde geçen dini törenler – Kendine işkence sahneleri – Döne döne sema yapan dervişler – Mevleviler – Mareşal Marmon'un düşünceleri – Celâleddini Rumi – Mevlevi doktrini ve Maurice Barrès – Tekkelerin kapanması – Konyalı Büyük Çelebinin ölümü

VI. BÖLÜM

BİR UYGARLIKTAN ÖTEKİNE 128

Kıyafet devrimi – Türk milletvekilleri frak, gömlek ve beyaz kravatla – Kadın davasının savunucusu Mustafa Kemal – Kadınların örtünmesi – İlk Türk balosu – Kadın erkek ayrıcalığı – Türk geleneklerinde halk musiki sanatı – Türk sanatında gerileme – Estetik düzeninde yeni ihtiyaçlar – Tutucu İslâmda yeni bir devrim – Gazi'nin heykeli – Yanlış bir geleneğin sonu – Hicri takvimin değişmesi – Mezarlıklar ve defin – Hafta tatili zorunluğu – Latin harflerinin kabulü – Doğu için pek önemli bir reform: Nüfus sayımı.

VII. BÖLÜM

ŞER'İ KURALLARDAN MEDENİ KANUNA 165

Dinsel kanunların olumsuz yönleri – İslâm dininin tekelcilik özelliği – Dinlerin uygarlıklara karşıt olmalarından doğan anlaşmazlıklar – Kutsal hukuk bilim deryası – İlk liberal davranış – Tanzimat, Gülhane Hattı Hümayunu – Müslüman devletin dinsel geleneklerden tam soyutlanmasındaki güçlükler – Mecelle – İlk Osmanlı anayasası –

Mustafa Kemal'in eseri – Şer'i Kural ile Medeni Kanun'un ayrımı – İsviçre Medeni Hukuku'nun benimsenmesi – Cinsiyet ayrımına son verilmesi – Çok evlilik âdetinin kaldırılması – Ayrı dinden olanlarla evlilik – Mülkiyet statüsünde değişiklik – Ankara Hukuk Okulu.

VIII. BÖLÜM

MÜSLÜMAN OLMAYAN AZINLIKLAR.....197

Kemalizmin başarı kazandığı sırada azınlıklar sorunu – Milletler tarihinde rastlanan tek olay: nüfus değiş tokuşu – Mizaç uyuşmazlığı nedeniyle ayrılma – "İsa'nın Büyük Kilisesi": Fener – Bir komiteci, Patrik Meletios – Yunan davasına ihanet eden kişi : Papa Eftimi – VII. Grégoire – VI. Konstantin'in kovulması – Bütün bir dünyanın can çekişmesi – Yahudi, Ermeni ve Rumların Lozan Antlaşması'nda yazılı olan "Azınlık Hakları"ndan vazgeçmeleri – Türkiye'de Yahudi sorunu – Ermeniler ve Kafkasya – Kilise kavgası – Türkler ve azınlıklar – Sonuç.

IX. BÖLÜM

ANKARA 229

Ankara'nın başkent olarak seçilmesi – İstanbul – Ankara – Birbirini tutmayan görüşler – Napolyon'un bir sözü – İstanbul tutkusu – Nedenleri – Çareleri – Boğaz metropolünün geleceği – Ankara'nın geçmişi – Eski ve Yeni şehir – Selçuklu Kalesi – Ogüst Tapınağı – Çankaya – Elçilikler ve din temsilcilikleri – Ankara'nın geleceği.

X. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN GELECEĞİ 256

Türk milletinin yapıcı çabası – Demiryolları ve fabrikalar – Milli bir endüstrinin yaratılışı – Donmuş düşünce biçiminin sona ermesi – Eskiden yolculuk yapanların serüveni – İmparatorluk yönetimi – Öncülerin çabaları – Hükümet biçimi – Gazi'nin kişiliği – Mustafa Kemal ve Büyük Petro – Türkiye tarihinin en şaşırtıcı dönemi – Dünkü ve bugünkü kuşaklar – Eski kafalı Türk'ün silinmesi – Türkiye amacına doğru yürüyor.

SUNUŞ

1929 yılında Paul Gentizon* tarafından yazılmış olan bu kitabı, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in kişiliği ve onun binbir güçlüğe göğüs gererek gerçekleştirdiği devrimleri ile ilgili önemli bir belge niteliğinde gördük. Bu nedenle dilimize çevirerek sayın okuyucunun değerlendirmesine sunuyoruz.

Eser, devrim tarihimizde 1922–1928 yılları arasında, gazetesi adına görevle Türkiye'de bulunmuş olan yazarının kendi gözlem, inceleme ve araştırmalarına dayanmaktadır. Gerçekten engin bir çalışmanın ve keskin bir kavrama gücünün ürünüdür.

Paul Gentizon kitabında, devrimler ve olaylar içinde Mustafa Kemal'in yüce kişiliğini tanıtırken bir yandan da Avrupa'nın, günden güne gelişmekte olan Türkiye'ye bakış açısına da ışık tutmaktadır. Ona göre, çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun manevi kalıntılarından kurtulup Batı uygarlığına yönelmiş olan yeni Türkiye'nin o dönemde hiçbir süper gücün etkisine kapılmadan kendine özgü bir devlet biçimi içinde özgürlüğünü koruyabilmiş olması önemli bir sonuçtur.

Yazar, Mustafa Kemal'in öncülüğünde gerçekleştirilen Türk devrimlerini dünya tarihinde ün almış öteki devrimlerle kıyaslarken, sağ-

---

* Fransız yazar Paul Gentizon 1922 yılında *Temps* gazetesi adına Türkiye'ye gelmiş ve beş yıl kalmıştır. Önemli devrim olaylarının içinde yaşamış, sonunda sunulan *Mustapha Kemal ou l'Orient en Marche* adlı kitabı yazmıştır. Yakın yıllarda ölen Paul Gentizon özellikle toplum hareketleriyle ilgilenmiştir. 1929 yılından önce yazdığı eserler şunlardır: *Alman İhtilali, Bozgundan Sonra Alman Ordusu, Almanya Cumhuriyet Döneminde, Gürcülerin Yeniden Canlanışı, Grek Megalomanisi, Bulgaristan'da Fransız Etkisi, Bulgar Dramı* – F.Ü.

lanan sonuçlar bakımından üstünlüğü Türk devrimlerine vermektedir. Kitabı dolduran tüm açıklama âdeta bu fikrin gerekçesi durumundadır.

Paul Gentizon Türk reformlarının geleceği üzerinde iyimserdir. Ancak tümüyle yerleşmesini bir koşulun yerine gelmesine bağlayarak: "Türk halkı savaş alanında daima gösterdiği cesaret ve erdemin birazını bir gün uygar hayatta ortaya koyabilirse sözünü ettiğimiz reformlar o zaman gerçekleşecektir" demekte ve artık Türkiye'nin ağır ama sarsılmadan amacı yönünde yürümekte olduğunu da güven içinde belirtmektedir.

Yazar, Mustafa Kemal'i düşünceleri ve uygarlık alanında davranışlarıyla sadece Türkiye'nin değil, tüm Doğunun öncüsü saymaktadır. Bu yoldaki inancı o derecede köklüdür ki, bu, kitabının adına bile yansımış bulunmaktadır.

Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu adıyla çevirdiğimiz kitap aslında on iki bölüm halindedir. Tekrarlardan kaçınmak ve baskı işinde kolaylık sağlamak amacıyla onu on bölüm olarak düzenlemeyi uygun bulduk.

Devrimlerin ülkede henüz ne derecede benimseneceğinin bilinmediği bir dönemde, özellikle yabancı bir yazarın hazırladığı bir kitapta bazı yanılgılara rastlamak doğaldır. Bunları iyi niyete bağlayarak hoşgörü ile karşılamak mümkündür. Biz bunlardan bazılarını dipnotlarla açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

Bu kitabı Türkçeye çevirmek için dostça ilgileriyle beni yüreklendirenlere ve emeklerini ekleyen diğer ilgililere teşekkür ederim.

FETHİ ÜLKÜ

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Küçük Asya'da, 1922 yılının Ekim ayında meydana gelen Yunan bozgunundan sonra, ortaya çıkan durumlar üstüne ilk haberleri bildirmek amacıyla *Temps* gazetesi tarafından Türkiye'ye gitmekle görevlendirildim. Beş yıl kadar bulunduğum bu ülkede, çeşitli karışıklıklarla dolu bir dönemin bütün şaşırtıcı olayları gözlerimin önünde olup bitti. İmparatorluğun yerini bir cumhuriyet aldı. Bir sultan kaçtı. Bir halife sürgün edildi. Büyük bir önder dünyanın dikkatini çekti. Onun buyruklarıyla Müslüman bir hayat yeni bir plana göre şekil aldı. O, bu halkı, eski Asya geleneklerine bağlayan bağları kopardı. Geçmişi sildi, süpürdü. İslâm dinine kendi esprisi içinde bir yön verdi. Çok kadınla evliliği önledi. Cinsiyet ayrımını yıktı. Şer'i hukuku kaldırdı. Avrupa kanunlarını kabul etti. Kıyafeti değiştirdi. Hatta başka bir alfabe oluşturdu. Sonuç olarak denebilir ki, 1922–1928 yılları Türkiye'sinde gerçekleştirilen şeylerin dünyada bir eşi daha yoktur. Deyim yerinde ise, bütün bir halk âdeta deri değiştirdi. Buna rağmen, koca bir edebiyat, bu milletin ciddi bir ilerlemeyi gerçekleştirme yeteneğinde olmadığını işleyip durdu. Yüzlerce kitap, onun sadece güçsüzlüğünü, ağırkanlılığını, kaygusuzluğunu, kaderciliğini değil aynı zamanda uyuşukluğunu, artık canlandırılamayacak derecede fosilleşmiş olduğunu da ilan ediyorlardı. Hatta bazıları onun yakın gelecekte ortadan kalkacağını bile söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Daha o zaman Avrupa'nın en tanınmış yazarları, onun ölüm fermanını tebliğ etmiş bulunuyorlardı. Oysa, bugün zekâların gizli işleyişini, yüreklerin ağır değişimini görmemiş ya da insan doğasının gizli kaynaklarını hesaba katmamış olan yazarların ürünlerinin artık yanlış olduğu anlaşılmıştır. Bundan böyle, değişmez Doğu için söylendiği gibi Türkiye ile ilgili mumyalaşmış, ölüm halinde

gibi sözcükleri uzun uzun gülmeden okumak mümkün olamayacaktır. Türk halkı, Müslüman halklar arasında ilk olarak Avrupa uygarlığı ile kaynaşmıştır. Mustafa Kemal'in yönetiminde bu halk rasyonalizm, felsefi ve teknik liberalizm gibi yararlı yöntemleri benimsedi. Oysa, Avrupa, bunları yüzyıllar boyunca güçlükle elde edebilmişti. Şimdi, Türkiye örneği artık meyvelerini vermeye başlamıştır. İran, Afganistan, Suriye, Mısır, hatta Arabistan derin bir evrime girmişlerdir. Doğal olarak direnmeler vardır. Çünkü Kemalist reformlar, İslâmda batıl inançların tümü ile kaldırılması anlamını taşımaktadır. Ama daha şimdiden siyasal, sosyal, düşünsel, sanat ve ekonomik alanlarda da eski Doğunun eriyeceği en güvenli ve kesin biçimde tahmin edilebilir. Bu eski Doğu, Mustafa Kemal reformlarının etkisiyle geniş nefes alma imkânı bulmuştur. Onu karakterize eden küf kokusu kısmen dağılmıştır. Şimdi, yeni bir Doğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumu göz önünde tutmayan Avrupa garip sürprizlerle karşılaşmaya hazır bulunmalıdır.

Paul Gentizon

P.S.– Bu kitabı tarih dosyasına sunarken burada, Türkiye'de bulunduğum sürede çabalarımı, sadece iyilikseverlikleri ve deneyimleriyle değil, aynı zamanda özverileriyle kolaylaştıran kişilere teşekkür etmeme izin verilmesini dilerim. Kalemimin ucuna birçok ad gelmektedir. Ama sadece Suphi Bey'in adı hepsini simgeleyebilir. Suphi Nuri Bey* benim için yalnız güven veren bir yol gösterici, düşünceli bir danışman olmakla kalmadı, o gerçek bir kardeşlik görevi yaptı. Minettarlığım beni, bu birkaç cümleyi ona ayırmaya yöneltti. Dostluğu bana mutluluk vermiştir.

---

* Suphi Nuri İleri; Yüksek iktisat ve Ticaret Okulu'nda (İstanbul) profesör ve gazeteci (Çeviren).

I. BÖLÜM

SON SULTANIN KAÇIŞI

Yunan çöküntüsü - Anadolu zaferinden hemen sonra İstanbul'un garip durumu - VI. Mehmet Vahidettin - Son sultanın ihaneti - Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi - Ali Kemal'in taşlanarak öldürülmesi - Sultanlığın kaldırılması ve VI. Mehmet'in düşürülmesi - Son selamlık - "Malaya" gemisiyle kaçış - Büyük bir İslâm döneminin sonu.

Sultanın yıkılışına neden olan durumları iyi anlayabilmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin, karşısında bulunduğu korkunç trajediye dönmek gerekir. Osmanlıların kurmuş olduğu imparatorluk, gene kendi hataları yüzünden çöktü. Türk halkı hemen hemen aralıksız 12 yıllık bir ölüm kalım savaşında can verdi, kan verdi. İslâm dayanışmasının birçok dinsel idealleri, kutsal savaşın fiyasko ile sonuçlanması nedeniyle mahvoldu. Hindular, Faslılar, Cezayirliler gibi peygamberin birçok ümmeti Çanakkale'de, Mısır'da, Suriye'de düşmanları yanında savaştılar. Sonunda Mekke Arapları, müminlerin başına karşı İngiltere ile birleştiler. İslâm dayanışmasının ortadan kalkışı onu temelinden sarstı. Bu nedenle, mütarekede Türk halkı kendini yalnız ve sar-

sılmış hissetti. İstanbul'un ve kısmen Anadolu'nun işgali, daha sonra, kendisini güzel topraklarından yoksun bırakan Sevr Antlaşması ümitsizliğini artırdı. Halk kendini güçsüzlükten tükenmiş ve uçuruma sürüklenmiş hissediyordu. Dünyanın en büyük kuvveti sanki onu mahvetmeye yemin etmişti. Gerçekten Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, İngiltere, çıkarlarının Doğu Akdeniz'de Yunanistan tarafından garanti edilebileceğini hesapladığından bu memleketi kendisine vekil, daha doğrusu bütün Ortadoğu'da yardımcı tayin etti. İşte bundan sonra İngiltere, Konstantin krallığını desteklemekten geri kalmadı. 1919 Mayıs ayında, sözde Anadolu'da asayişsizliğin hüküm sürdüğünü ve Hıristiyan halkın tehlikede olduğunu bahane ederek Lloyd Georges'un daveti üzerine Yüksek Konsey, Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verdi. Böylece Grek megalomanisi oyuna girmiş oldu. Yeni Bizans zaferini gerçekleştirmek amacıyla birkaç yüz bin kişilik bir ordu Küçük Asya'yı istilaya başladı. Bu sırada en önemli nokta şudur ki, İstanbul'da, Türkler arasında en yetkili kişiler memleketin bağımsızlığının korunacağına inanmıyorlardı. İşte böylece bardak taştı. İsyan etmedikçe Türk halkının mahvolacağı artık anlaşılmıştı.

Türk halkı kendiliğinden ve tek başına ayaklandı. Önceleri direnme, dağınık ve yönsüzdü. Hareketin bir başı yoktu. İşte tam bu sırada, yurttaşlarının acı ümitsizliğini ve derin özgürlük isteğini kavrayan bir kişi, genç bir general Samsun'a çıktı. Ondan sonraki tutumu ve konuşmalarıyla, millet özgürlüğünün ve ölmek istemeyen Türkiye'nin canlı bir bayrak gibi simgesi olarak kendini kabul ettirdi. Bu sırada, doğuştan gerçekçi olan Mustafa Kemal büyük sözlerle vakit geçirmiyordu. Eşitlik, kardeşlik, adalet onun programında yer almıyordu. O, Klemanso gibi savaş açtı. Yunanlılar her gün Anadolu'da ilerledikçe o, milli enerjiyi topluyor, yönlendiriyor ve düzene sokuyordu. Usta politikacı her yardımı kabul ediyordu. Sovyet Rusya ona silah, Müslüman memleketler ise altın verdi. Buna rağmen o ne Bolşevik teorilerinden esinlendi,

ne de İslâm mistiğinin etkisinde kaldı. O yurtseverdi. Savaşıyorsa bu, memleketinin özgürlüğü içindi.

26 Ağustos 1922 günü, sabahın saat dördünde, Küçük Asya'nın Türk birlikleri Yunan cephesine karşı saldırıya geçtiler. Ege Denizi'nden İzmir'in güneyine hareket eden bu cephedeki kuvvetler önce doğuya, Anadolu'nun ortasına doğru yürüdüler. Sonra tüm Afyonkarahisar bölgesini işgal ettikten sonra dikey bir açı ile kuzeye, Marmara'ya doğru yöneldiler. Cephenin kıvrıldığı bölgede, General Trikopis'in komutasındaki birinci Yunan ordusu 180 kilometrelik bir kesimi işgal etmiş durumda idi. Türk kurmayı, yapılacak büyük saldırıyı, Yunan düzeninin en duyarlı kabul ettiği noktaya yöneltmişti. Burada hatlar, Greklerce aşılmaz engel sayılan dağlara yaslanıyordu. Bunda aldanıyorlardı. Bundan başka Türk saldırısının, Yunanlıların, Afyon şehrine yiyecek getiren ve arkadan İzmir'e giden yol kavşağına dikey düşmesi de bir dezavantaj yaratıyordu. 26 Ağustos akşamı, birinci Yunan ordusunun her kesiminde cephe yarıldı. Arkasından bütün hızıyla yüklenen Türk birlikleri karşısında birbirleriyle bağlantılarını kaybettiler. Bu nedenle kılavuz, yiyecek ve cephane bulamadıklarından panik halinde korkunç bir karışıklığa uğradılar. Artık rastgele durmadan yürüyen bir insan kalabalığı durumunda idiler. Kolordular tümden sarılmış, diğer birlikler ise bütün hızlarıyla denize koşmakta ve gemilere sığınmaktaydı. Türk süvarileri kısa zamanda Ege Denizi'ne eriştiler. Bu, artık milliyetçi Türkiye'nin kesin ve parlak zaferiydi.

Bu olayların duyulması İstanbul'da büyük şaşkınlık yarattı. Anadolu zaferinden hemen sonra, bu şehrin karışık durumuna bir göz atmak faydalı olur. Halkın bir kısmının, bir kelime ile Anadolu'nun Ankara milli hükümeti etrafında toplandığı sırada, mütarekeden beri sadece Boğazlar metropolü, Türkiye'nin bağrında eski imparatorluk hükümetine; yani, Babıâli'ye bağlı, kuşatılmış bir parça durumundaydı. Üstelik müttefikler tarafından iş-

gal edilmişti. Gerçekte, sadece İngiliz polisinin emri altına sokulmuştu. Dört yıldan beri, yani Dünya Savaşı'ndan sonra orada tam bir karışıklık hüküm sürüyordu. Bu durum, 1919'dan başlayarak, Doğuda İngiltere'yi Fransa ile karşı karşıya getiren sürekli uyuşmazlığın meyvesiydi. Bu iki güçlü devlet, gerçekte, Türkiye için ortak bir davranış konusunda hiçbir zaman anlaşamamışlardı. Tek cephe yerine, aykırı yönlerde olduklarını her fırsatta ortaya koymuşlardı. Bunlardan biri Yunanistan'ı desteklerken asıl amacı Türkleri Asya'ya sürmek, onları uygar halklar topluluğundan ayırmak ve parçalamaktı. Diğeri de, aksine, eski Konstantiniyelilerin megalomanisini desteklemeye ve bütün Doğunun barışını, gerçekleşmesi mümkün olmayan yeni bir Bizans zaferine feda etmeye hiçbir neden görmemekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletler arasındaki bu anlaşmazlık, Boğaz'ın bu büyük metropolünü çok değişik ve karşıt güçlerin korkunç bir çalkantı içinde çarpıştığı kapalı bir alan haline getirmişti. Gerçekte, yerli Türk makamları bütün etkilerini kaybetmişlerdi. Kararları Britanya jandarması veriyordu. Bir sürü İngiliz motosikletlileri şehrin içinde yıldırım gibi dolaştıkları halde; bir gün, sadrazamın otomobili İngiliz polisi tarafından aşırı hız iddiasıyla durdurulmuştu ve imparatorluğun bu en yüksek memuru doğruca kendi polis karakollarına götürülmüştü. 16 Mart 1920'de, eski nazırlar, milletvekilleri, Türk âyan azasının (senatörlerin) en önde gelenleri, işgal otoritelerine karşı komplo hazırladıkları kuşkusu ile, en küçük suç kanıtı olmadan askeri polis tarafından tutuklanıp hapse atılmışlardı. Adalet denen şey kalmamıştı. Örneğin; en küçük karakol bile Türklerle müttefikler arasında ticari anlaşmazlıkları halletmekle görevlendirilmişlerdi. Fransız ve İngiliz politikası arasındaki ayrılık da tuhaf bir anlayış meydana getirdi. Buna göre; Yunanlılar, sadece Ankara milliyetçileriyle savaş halinde idiler, yoksa Babıâli'ye bağlı Türklerle bir anlaşmazlıkları yoktu. Bu nedenle, İngiltere'nin koruyucu kanadı altında Yunanlı subay ve askerler Osmanlı İm-

paratorluğu'nun merkezine galipler gibi girip çıkıyorlardı. Böylece birbirine en düşman unsurlar Boğaz metropolünde yan yana yaşıyorlardı. Beyoğlu'nda polis karakolundan iki adım ötede her akşam coşkun bir kalabalığın ortasında mavi beyaz bayrak yükseliyordu, Boğaz'da bir Yunan kruvazörü sultanın sarayı önünde demir atmıştı. 1453'ten beri ilk kez Yunanlılar, İstanbul'a sahip olmak hayaline yavaş yavaş yaklaşıyorlardı. Önce, bütün bu olayları, tarihin öç alması gibi kabul ediyorlardı. Şimdi onlar, Prens Jorj'un oğlu Konstantin'in, son Bizans İmparatoru IX. Paleolog Konstantin'in yeniden onların tahtına çıkacağı ve tekrar Hıristiyanlaştırılan Ayasofya'nın kubbesi altında görkemli "Çok Şükür" ilahisinin söyleneceği mutlu saatin düşlerini kuruyorlardı. Her düzeyde Rum ve Helen unsurun, Bizans'ın böylece yeniden canlanması düşünü gördükleri bu sırada Türk halkı, acı bir boyun eğiş ve kayıtsızlıkla kaderin sillesine rıza gösterir gibiydi. Açıktan hiçbir direnme gözükmüyordu. Ancak, birkaç Türk subayı, Rum ve Ermenilerin Justiniyen Kilisesi'nin üzerine hilal yerine haç takacakları kuşkusu ile Ayasofya'nın koridorlarında bekleşiyorlardı[1]. Resmi yönden her şey bundan ibaretti. Başa gelen olduğu gibi kabul edilmiş görünüyordu. Bununla beraber ağır yoksunluk her düzeyde Türk'ü ezmekteydi. Babıâli hükümetinin hazinesi boştu. Memurlar aylık alamıyorlardı. On binlerce Trakya ve Anadolu mültecisi, yanmış, yıkılmış mahallelerde oturmakta idiler. Dahası var; geceleyin, Boğaz kıyılarında, üzgün halk, Marmara'nın doğu

1) İstanbul'da padişahın yönetiminde bulunan bir kısım Türkler, Ankara'dan Anadolu'ya geçerek milli birliklerin yanında savaşa katılmak için ilgililere başvurmuşlardı. Mustafa Kemal, onların İstanbul'da kalmalarının gerekli olduğunu bildirmişti. Böylece, İstanbul'un Türk askerlerinden yoksun olmamasını istemişti. Bunlardan bir ekip Ayasofya'yı işgal ve Rumların ele geçirme girişimi olursa bu kutsal kiliseyi dinamitleme emri almıştı. Aynı dönemde İstanbul'da kadınlardan bir grup, tam zafer sağlandığı zaman kubbenin tepesine asılmak üzere büyük bir bayrak işliyorlardı. Ben bunun resmini gördüm. (P.G.)

tepelerinde, Yunan birlikleri tarafından meydana getirilen yangınların kırmızı ışıklarını seyretmek durumunda kalıyorlardı. Şehrin Fatih Mehmet tarafından zaptından beri ilk kez Osmanoğulları kendi memleketlerinin sahibi durumunda değildiler. Müslüman semtlerde önceleri iyi gözle bakılmayan reaya artık kaldırımlarda dimdik dolaşmaya başladı. Hatta camiler semti olan İstanbul sessiz, âdeta nefessizdi.

Bununla birlikte, İstanbul'da yaşayan bu eski egemen ırk, özgüven ve gururunun zedelendiği bu sırada, görünüşte, geçmişteki zaferini daha iyi düşünmek için kendi içine kapanmış görünüyor idiyse de, onun ruhu Türk yurdu ve özgürlüğü için ötede savaşanlara gizliden gizliye sıcak bir yakınlık duymaktan geri kalmıyordu. Ama Anadolu'daki kardeşlerine nasıl yardım edebilirlerdi? Milli direnmeye nasıl katılabilirlerdi? Açıkçası, müttefiklerin ortaklaşa işgali altında buna olanak yoktu. Ama Doğunun daima komplolar ve perde arkası gizli olaylar konusunda işleyen keskin zekâsı kendini gösterdi. Böylece gizli bir örgüt, ağını metropolün en küçük evine kadar uzattı. Buralarda birer "Milli Savunma Grubu", her şeyden önce, memlekette bulunan Hıristiyanların ayaklanma olasılığı karşısında Türkleri korumakla görevliydi. Ayrı bir grup "İşgal Birliklerini Gözetleme" işini üzerine almıştı. Başka bir kol da gönüllülerin ve cephanenin Anadolu'ya gönderilmesiyle yükümlüydü. Doğal olarak, müttefikler arasındaki anlaşmazlık, on binlerce kişinin katıldığı bu gizli çabayı kolaylaştırıyordu. Akşam oldu mu hamal, balıkçı ve arabacı takımı hemen seferber oluyorlardı. Derhal küçük gruplar halinde belli yerlere dağılıyorlardı. Yüksekokul öğrencileri arada bağlantıyı sağlıyorlardı. Haliç'in ve Boğaz'ın en emin koylarına yanaşmış kayıklara, gizli depolardan çıkarılmış binlerce obüs yükleniyordu. Şafak sökünce ekipler, yeniden toplanmak üzere dağılıyorlar ve akşam olunca aynı şey tekrarlanıyordu. Hatta bir gece, Kasımpaşa'da bir cephane sandığı infilak etti. Muhafız gruptan bir kısmı öldü, bir kısmı yaralandı.

Ama geride kalanlarda panik olmadı. Göz açıp kapayıncaya kadar cesetler saklandı, yaralılar götürüldü ve military polis (askeri polis) geldiğinde semt, uyuyan evler arasında yeniden sessizliğe bürünmüştü. İşte böylece, görünüşte boyun eğmiş ve yapmacık bir duyarsızlık içindeki İstanbul'un Türk halkı, memleketin özgürlüğü için olanakları ölçüsünde savaş veriyordu. Kötü kader karşısında bile milliyetçiliğinin yepyeni ve çok güçlü örneğini gösteriyordu.

Bu değişik ve birbirine düşman çevrelerde, Kemalist zaferin haberi ansızın bomba gibi patladı. Birkaç dakika içinde durum temelinden altüst oldu. Daha bir gün öncesi, bir Helen başarısının aldatıcı gürültüsüyle coşmuş olan Rumlar yasa pusa büründüler. Bir ordunun Boğaz üzerine yürüyeceğinden ve İzmir'deki sahnenin Beyoğlu'nda tekrar edileceğinden korkanlar ise yığınlar halinde, Atina'ya, Selânik'e kalkacak vapurlara doluşuyorlardı. Bir kısmı da, Doğu tarihinde çok görüldüğü gibi ikiyüzlülükte acele ettiler. Konstantin kıtalarının Anadolu'da ilerleyişi sırasında, evlerinin ön yüzünü Yunan renkleriyle süsleyen pek çok kişi bu kez de ayyıldızlı albayrak asarak, yön değiştirdiler. Yunan dostu bazı gazetelere gelince, Türk zaferinden söz ettikleri zaman artık "biz" diyorlardı. Birkaç gün içinde şapkalar çok azaldı. Yerini kırmızı fes aldı. Rumlar bütün düşlerinin iflası önünde bulundukları sırada Türkler tüm niyetlerinin gerçekleştiğini görmekteydiler. Nitekim, hâlâ işgal altında bulunan şehrin her yerinde birdenbire bir sevinç ve gurur coşkunluğu başladı. Binlerce el ayyıldızlı bayrak sallıyor, binlerce göğüs "yaşa yaşa bin yaşa, Mustafa Kemal Paşa" diye haykırıyordu.

Bu sırada, yani Türklerin sonsuz sevinçlerini ortaya koydukları bu zamanda, aynı ırktan sadece bir adam, memleketinin özgürlüğü uğrunda savaşan ordularının zaferi karşısında, kenarda ve üzüntüden yıkılmış durumdaydı. Çünkü milli savaşta kan kardeşleriyle beraber olamamıştı. İşgalciler tarafından Anadolu'nun

ortasına kadar sürülmüş olan yurttaşlarına kaderin bir gün güleceğini tahmin edememişti. Irkının tüm ruhu yeni bir imanın yurtseverlik çağrısı ile coştuğu bir sırada, onun kalbinde yine bencil ve kuru bir uyum sürüp gidiyordu. Küçük Asya'nın yüksek yaylalarında, kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar ateş hattına cephane götürmek için her türlü işkence, hatta ölüm ile karşı karşıya iken, İstanbul'da en sade hamal bile yeni özgürlüğün temeline bir taş koyabilmek için hayatını tehlikeye atmaktan çekinmezken sadece o, tüm milletin kutsal diye nitelediği bu savaşa kendini koymaktan çekinmişti. Dahası var; milleti, bu dava uğrunda kendini feda ederken o, memleketinin düşmanlarıyla anlaşmaktan korkmamıştı. Özgürlük adına hayati bir kahramanlıkla halkı ayaklandıran mücadelenin dışında kalmakla yetinmiyor, kardeşlerinin gırtlağını sıkanların başarısını diliyordu. Bu adam; milletine, kanına, ırkına ihanet eden bu kişi, tüm Osmanlıların imparatoru, tüm müminlerin emiri, halifesi, Tanrı'nın dünyadaki gölgesi, Mekke, Medine ve Kudüs'ün hadimi, Osmanlı hanedanının otuz yedinci hükümdarı Mehmet Vahidettin'den başkası değildi. O, zayıf, beli bükük, esmer, korkak bakışlı bir ihtiyardı. Hamit döneminde bütün imparatorluk hanedanı içinde, hükümdarlarla iyi geçinen tek insandı. Yıldız denen bir tür geniş bir polis bürosunun karşısında Çengelköy'de, Boğaz kıyısındaki sarayında oturuyordu. Göz altında da değildi. Abdülhamit ile işbirliği halindeydi. Bu dönemde siyasal ispiyon gerçek bir devlet müessesesiydi. Mehmet Vahidettin, o zaman kardeşinin birinci ispiyonu olmuştu. Bu alçaklığın ve rüşvetin hüküm sürdüğü saltanatta, o Hamidiye iktidarının önemli bir ajanından başka bir şey değildi. Hatta kardeşinden bir adım ileride, yenilik hareketlerinin düşmanıydı. Hamit'in yenilik eğilimlerinden ne derecede korktuğu incelenince, Mehmet Vahidettin'in düşüncesinin nereden geldiği sonucuna varmakta gecikilmez.

1908'de, Jön Türkler ihtilali patlak verince o silindi. Karde-

şinde bulunan, hain olsa bile, oynak zekâdan onda eser yoktu. Korkak, dirençsiz, enerji ve atılımdan yoksun, kesin çözüm yeteneğinden uzak bir kişiydi. Bununla beraber şaşılacak derecede, olduğu gibi görünmemeyi beceriyordu. Moral yoksunuydu. Elli yedi yaşında Osmanlı İmparatorluğu tahtına çıkışı Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden birkaç ay öncesine rastlar. 4 Temmuz 1918'de, eski sarayda *sadakat* yemini etti. Ama kılıç kuşanması, daha sonra, 31 Ağustosta oldu. Jön Türk yöneticileri, durum gereği, bu törenin tüm İslâmı kapsayan bir gösteri niteliğinde olmasını istiyorlardı. Bu amaçla Şeyh Sinusî gibi büyük bir İslâm büyüğünü İstanbul'a davet etmişlerdi. Bir Avusturya denizaltısı ile Trablusgarp'tan Pola'ya geçen bu Afrikalı, panislâmik düşüncenin son perdesi olarak yeni sultanın Eyüp'te kılıç kuşanması törenine başkanlık etti.

Tahta çıkar çıkmaz, Mehmet Vahidettin polis merkezi durumunda olan Yıldız'a yerleşti. O zamandan beri, çocuksu korkuların baskısından kurtulamadı. Hiçbir şekilde kaderin akışını durdurmak için çaba harcamadı. Enver Paşa diktatoryasını en küçük direnme göstermeden kabul etti. İmparatorluğun sarsıldığı aktif ve cesur bir başa gerek duyduğu bir sırada o, haremine kapanmıştı. Çok kadınla evli olmakla Osmanlı geleneğini koruyordu. 1922'de imparatorluğun artık çökmekte olduğu bir zamanda bile onun sarayı Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayı kadar bolluk içindeydi. Otuz kadar odalık bulunan bu sarayda imparatorluğun en güzel yıllarında olduğu gibi beyaz, siyah hadım ağaları çalıştırılıyordu. Mehmet Vahidettin altmış bir yaşında olmasına rağmen biri elli bir yaşında, öteki otuz bir yaşında olan iki nikâhlı hanımı vardı. Bunlar ona birçok çocuk verdikleri halde, bahçıvanlarından birinin on beş yaşında kızı olan Nevzat'a *hırsı pirî* ile âşık olmuş ve sarayın dedikodularına rağmen onu sultan yapmıştı. Bu olay tüm halkının kutsal bir savaş verdiği sırada oluyordu. Yani, Anadolu yaylasında, Kurtuluş Savaşının bütün hızıyla sürmekte

olduğu bir dönemde Vahidettin tam bir mutluluk içinde tatlı bir balayı yaşıyordu.

Bu *bedbaht* adam, zaten aylardan beri İngiltere'nin elinde oyuncaktan başka bir şey değildi. Milli hareket başarılı olur da kendisi tahtını kaybeder korkusu ile onu bütün bütüne İngiliz subayı Harrington'un iradesine bırakmaktan çekinmedi. Harrington, sadece Büyük Britanya birliklerinin başkomutanı değil, aynı zamanda İstanbul'u işgal eden birliklerin de başı idi. Bu davranış, memleketine karşı işlenmiş tam bir ihanetti. Çünkü, XIX. yüzyıl süresince İstanbul'a göz koyan Çar'ın karşısında bulunmakla Osmanlı İmparatorluğu'nun *hamisi, vasisi* olan kudretli İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yönünü değiştirdi. On iki yıllık savaşın getirdiği felâketler içinde Türkiye'nin artık ayakta durmak yeteneğinde olamayacağı kanısındaydı. Onu, artık karşı koymak gücünden yoksun, bir millet sanıyordu. 1919'dan beri Lloyd Georges hükümeti, Doğu sorununun çözümünü sadece sahipsiz saydığı Türkiye mirasının bir düzene konmasında görmekteydi. Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmiş olan İngiltere, durumdan yararlandı. Önce Sevr Antlaşması'yla Türk çöküntüsünü sağlamaya çalıştı. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Anadolu yurtseverleri bu milletlerarası antlaşmanın uygulanmasını engellediler. İşte o zaman İngiltere, Yunan megalomanisini harekete geçirdi. Böylece, Konstantin'in askerlerini kullanarak Doğu sorununu kendi yararına çözmek için çaba harcadı. Bu amaç, gittikçe, bütün açıklığı ile kendini göstermekteydi. O, bizzat ve kesin olarak İstanbul'a yerleşmek ve böylece Süveyş, Cebelitarık'tan sonra Akdeniz'de üçüncü kapıyı da tutmak istiyordu. Sonuç olarak da, Türkiye'nin yıkılmasıyla Kafkasya'dan İran Körfezi'ne kadar Hindistan yolunu sağlamlaştırmayı gözetiyordu. Büyük Britanya'nın planı buydu. General Harrington, tasfiyeye giden bu ağır işi yönetmekteydi. Bu nedenle de memleketlerinin kurtuluşu için Anadolu'da savaşan milliyetçilere açıktan açığa karşıydı. 16 Mart 1920 günü, İs-

tanbul'da yurtsever mebuslar, âyan üyeleri ile Ankara'ya yakınlık gösteren gazetecilerin tutuklanmalarını emretti ve onları Malta zindanlarına sürdürdü. Bir yandan da Kurtuluş Savaşı'nın başarılacağına inanmayan, milli amaca ihanet eden kişileri destekledi. Sultan, bu kişiler arasındaydı. Bu sırada İngiliz dretnot filosu Boğaz'da, Yıldız Sarayı'nın çok yakınında demir atmış bekliyordu. Herhangi bir ayaklanmaya olanak yoktu. Ama Türklerin, memleketlerini kurtarmak için savaşmakta oldukları bir sırada, Osmanlı hanedanının bir temsilcisi, memlekete düşman olan bir general ile el ele verebilir mi? Ne yazık ki bu, gerçekleşmişti. O, haftada birkaç kez General Harrington'u kabul ediyor, aralarından su sızmıyordu. Böylece, Büyük Britanya, *müminlerin emiri* Mehmet Vahidettin'in kişiliğinde saltanat sürüyordu.

Sultanın ihaneti bununla bitmedi. Vatanının düşmanıyla elbirliği yapmakla yetinmeyen VI. Mehmet, bu vatanı kurtarmak için savaşa atılmış olan kardeşlerine karşı ayrı bir savaş düzenledi. Önceleri, Ankara'nın milli hareketini kabul etmeye davet olundu. Ama o, bunu reddetti[2]. Sonra halife olarak Mustafa Kemal ve generallerinin davranışlarını kanun dışı ilan etti ve kendilerini mahkûm eden *fetva* çıkardı. Bu belgeyi Yunan uçaklarıyla Anadolu'da Türk siperlerinin üzerlerine attırdı. Bundan başka, milleti, düşmana tutsak olmaya zorlayacak kadar kendini unutarak Anadolu önderlerini arkadan vuracak hainler görevlendirdi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Sıvas Kongresi'nde milleti temsil edenlerin tutuklanıp el ve ayakları bağlı olarak İstanbul'a gönderilmeleri için Elazığ (Harput) Valisi Ali Galip Bey'e *bizzat* emir verdi. Bu görev para ile tutulmuş birkaç yüz katil eliyle yapılacaktı. Ama daima uyanık olan Mustafa Kemal, bu yeni girişi-

2) Anadolu'da yapılan ilk kongreden beri milliyetçiler, sultanla ilişki kurmayı denediler. VI. Mehmet'e, onurlu ve güvene layık kişilerden milliyetçi bir hükümet kurmasını dileyen telgraflar çektiler. Ama o, bunlara cevap vermek gereğini bile duymadı.

mi de ortaya çıkardı ve yeni tehlikeyi de zamanında önledi. Başarısızlığı öğrenince fazlaca öfkelenen VI. Mehmet, bununla yetinmedi. Anadolu yurtseverlerine karşı *"Halife Ordusu"* adı altında vurucu bir ordu hazırlığına girişti. Elde birlik bulunmadığından asker toplanmasına buyruk çıkardı. Bu çağrıya kimse katılmayınca İstanbul'un köşe, bucağından binlerce çapulcu toplandı. Böylece müminler emirinin ordusu (!) oluştu. Milli kuvvetlere karşı Yunanlıların yanında savaşa başlayan bu hainler topluluğu İzmit, Bolu, Adapazarı ve Konya'da isyanlar çıkardılar, memleketi yakıp yıktılar. Ankara yakınlarına kadar telgraf hatlarını tahrip ettiler. Her şeye rağmen milli kuvvetler, çelikten kale gibi bu saldırılara karşı koyuyorlardı. Bu durum karşısında VI. Mehmet, son bir çaba daha gösterdi. Bu kez de imparatorluğu oluşturanlara *Hamit metodu*'nu kullanmaya başladı. Milli birliklerden Çerkezleri ayırmayı denedi. Bunu başardı da. 1921'de, o zamana kadar Ankara amacına hizmet eden Çerkez Ethem ve kardeşlerinin yönetimindeki binlerce Çerkez açıkça isyan ettiler ve Yunanlılarla birleştiler.

İşte böylece, VI. Vahidettin ardı arası kesilmeden, sonuna kadar açıkça ırktaşlarına karşı savaşa devam etti. Gözleri, daima din emperyalizminin Hamidiye politikasıyla kararmış olduğundan, Türkiye'ye gerçek özgürlüğünü verecek milli hareketin önemini kesinlikle kavrayamadı. Tahtını kaybetmekten korktuğu için memleketinin yararını, saltanatının yararına feda etti. Kılı kıpırdamadan memleketinin çöküntüsüne rıza gösterdi. Bu nedenledir ki yabancılarla ve düşmanlarla anlaşmayı kabul etti. Sonunda da milletinin gözünden silindi.

VI. Mehmet'in korku ürpertileriyle Yıldız Sarayı'nda kendi başına kalmaya *mecbur* olduğu sırada Türk ve Yunan temsilcileri, Ekim ayı başında Mudanya'da, İngiltere, Fransa ve İtalya delegelerinin de katılmalarıyla, temasa geçtiler. Ele alınan konu, zaferden sonra silahlı çatışmaya son vermek için gerekli önlemlerin alınması ve henüz Yunan birliklerinin işgalinde olan Trakya'nın

boşaltılması ile kesin barış imzasına kadar kalacak müttefik kuvvetlerin bulunacağı bölgelerin saptanmasıydı. Gerekli görüşmeler, her iki tarafın kuşkulu tutumları içinde bir hafta sürdü. İstanbul'da, kitle halinde yerlerini terk etmekte olan Rum ve Ermeniler ile sultanın yaptığı gibi milli amaca ihanet eden Türkler arasında korku son haddine varmıştı. Gerçekte parlak bir zaferden sonra, kendi hükümet merkezlerinin; yani, İstanbul'un kapılarında duraklamış görünen Kemalist birliklerin beklenmedik hareketlerinden çekinmeleri doğaldı. Çünkü bu birlikler, amaca kolayca varabilecek durumda idiler. Ama milli mücadeleciler başarılarında ağırbaşlıydılar. 9 Ekimde Mudanya Konferansı, Ankara'nın Avrupa karşısında yalnızlığına son vererek tam bir anlaşma ile sonuçlandı. Trakya, müttefiklerin gözetiminde Yunanlılar tarafından boşaltılacak, Türk birlikleri İzmit'e kadar ilerleyecekler, barış oluncaya kadar İstanbul, müttefik birliklerin işgalinde kalacak. Bununla beraber, Ankara hükümetinin Trakya ve İstanbul halkı adına *"fevkalâde temsilci"* atama hakkı olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı Refet Paşa'ya bu görev verildi. 18 Ekimde, İstanbul'da bütün Türk halkı şafaktan beri ayaktaydı. Sabahtan akşama kadar, kurtarıcı ordunun temsilcisi onuruna halkçı, milliyetçi gösteriler yapıldı. Bu tören olağanüstüydü. Generalin kişiliğini aşıyordu. Artık o, yeniden özgür ve bağımsız olan Türk vatanının simgesiydi. Onun kişiliğinde alkışlanan yeni Türkiye'ydi. Refet Paşa'yı getiren Gülnihal vapuru, Galata ve İstanbul'un yakalarını birleştiren köprü yakınında demir attı. Beyaz aylı, al ya da yeşil bayraklarla ve renkli kâğıtlarla süslenmiş binlerce sandal, ona bir onur halkası meydana getirecek biçimde yavaş yavaş toplanıyorlardı. Köprü de değişik renklerde çelenklerle bezenmişti. İstanbul'da her kubbe, her minare, her çatı Türk renkleriyle ve evlerin ön yüzleri halılarla örtülüydü. Her yol ağzında, üzerlerinde Gazi'nin resimleri, daha birçok silahlı resimler ile kurtuluş zaferini ve Türk halkının gücünü öven yazı ve

portreler bulunan zafer takları kurulmuştu. Köprü üzerinde ve çevresindeki sokaklarda on binlerce kişi koşuşuyor, paşanın geçeceği yol boyunca erkek, kız öğrenciler yer yer dalgalanan sıralar tutuyorlardı. Tüm çocuklar, Gazi'nin, çam ve defnelerle çevrelenmiş portrelerini ellerinde yükseltiyorlar, ya da bıkıp usanmadan küçük bayrakları sallıyorlardı. Eminönü meydanında yüzlerce Türk kadını, Müslüman töresine göre yüzleri yarı açık olarak öbek öbek toplanmış bulunuyorlardı. Birçok meraklı, gemi direklerine, çatılara, minare şerefelerine, cami kubbelerine salkım salkım tırmanmışlardı.

Öğleden sonra saat ikide, Gülnihal, binlerce göğüsten yükselen haykırışlar, Boğaz'da ve Haliç'te demirlemiş olan tüm vapurların düdük sesleri arasında rıhtıma yanaştı. Refet Paşa rıhtıma ayak basar basmaz büyük bir akın başladı. Görevli jandarmalar onu, hayranlarının kucaklayan saldırısından korumak, Tük halkının coşkun sevinciyle birlikte yürüyen bu tören alayının geçebilmesi ve kurbanların kesilebilmesi için mücadele etmek zorunda kaldılar. Sonra yüzlerce kol birleşti, onu arabasına götürdü. Paşa, İstanbul'a geçerken, binlerce "yaşa yaşa!" sesleri bir sokaktan ötekine yankılanıyor, ateşli, coşkun haykırışlar havayı dolduruyordu. Halen duygularını tüm açıklığıyla gösteremeyecek kadar Doğulu olan bu taşkın halkın heyecanı son derece içtendi. Tek varlık haline gelmiş olan Türk bilinci en duyarlı milliyetçilik duygusunda birleşiyordu. Refet Paşa, Babıâli'ye yerleşti. Hemen her türden yüzlerce delegasyon ve halkın her kesiminden temsilciler onun kişiliğinde Ankara hükümetini selamlamaya geldiler. Ama paşa, zamanını böyle usul ile ilgili şeylerle kaybetmek istemiyordu. Sürekli olarak şunu duyurmaya çalışıyordu: Barış imza edilip müttefikler gittikten sonra milli savaşçılar İstanbul'a girecek ve milli savaş süresince Anadolu'da kurulmuş olan hükümet sistemi (merkezi hükümet) dahil olmak üzere bütün Türkiye'de uygulanacaktı. Sonra İstanbul'un siyasal eğilimine yardımcı olmak için, sü-

rekli olarak, Mustafa Kemal'in esinlemesiyle, Ankara T.B.M. Meclisi'nce geliştirilen ve uygulanan anayasal kuralların özelliklerini anlatmaya çalıştı. Görülüyordu ki, milli güçlerin başı askeri çabalarını hukuksal bir eserle tamamlamayı da eksik etmemişti. Onun temel fikri kayıtsız şartsız milli egemenlikti. Bu statünün ilk maddeleri, milletin *kendi kaderini bizzat kendisinin tayini esası*'na dayanıyordu. Diyordu ki; "Yürütme ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan ve Büyük Millet Meclisi'nde toplanmaktadır. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve onun hükümetine 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' denir. Bu demektir ki, egemenlik ve milli irade, bundan böyle halk tarafından seçilen Büyük Millet Meclisi'nce temsil edilecektir. Kelimenin en geniş anlamıyla hükümeti bizzat kendisi oluşturacaktır. Milletvekillerinin tamamının meydana getirdiği bu meclis, milli kaderin tek egemeni ve sorumlusu olacaktır. Yürütmenin bölümleri ile ilgili hizmet ve görevler bu üyelerden seçilecek kişilere verilecektir. Bakandan daha ziyade görevli denebilecek olan milletvekilleri mütesanit bir kabine biçiminde topluca seçilmek yerine şahsi olarak seçilecekler. Bu yetkili kişiler, Büyük Meclisin sade ve âdeta otomatik yürütme organları olacaklar, Meclis karşısında bunların tutumu ya onun emrine uymak, ya da görevden çekilmekten ibaret bulunacaktı."

Zaferden sonra, Ankara'nın düşüncesi, millet içinde, herhangi bir kimseye devlet adına kötü ve yanlış davranışlarda bulunmak olanağına yer bırakmamaktı; her şeyden önce, artık kişisel sorumsuz ve başına buyruk bir iktidara paydos deniyordu. Zaten Refet Paşa da, yarının Türkiyesini yönetecek olan anayasada ne sultanın, ne sadrazamın görevlerinden söz edilmeyeceğini açıklamaktan çekinmiyordu. Bütün bunlar ortadan kaldırılacaktı. Şunu da ekliyordu ki; Osmanlı ailesi, bundan böyle dini iktidardan başka hiçbir güce sahip olmayacaktı. Sultan artık bir halifeden başka bir şey olmayacaktı, kişisel ayrıcalıkları tümüyle silinecekti.

Ayrıca bir noktayı daha duyurmaya çalışıyordu: Hükümetin, bu davranışlarla amacı, müminlerin başının yetkilerini azaltmak değil, sadece Türkiye'deki iç olayların peygamberin temsilcisine bulaşmasını önlemekti. O halde, zaferden sonra Ankara'nın ilk tuttuğu yöntem, kesin ve demokrat bir anayasa yolu ile Türkiye'nin, bir kez daha ister Abdülhamit zulmü, ister İttihat ve Terakki üyelerinin oligarşisi, ister Enver Paşa mutlakiyeti, ister Damat Ferit'in keyfiliği biçiminde olsun kişisel bir diktatörlük boyunduruğuna engel olmak yönündeydi. Mustafa Kemal ve generalleri, eski yönetim biçimini hareket noktası olarak kabul etmek istemiyorlar, yeni yöntemlerle halkın gönlünde, kendi öz kalkınmasında gerekli umudu uyandırmaya çalışıyorlardı.

Bu sırada, VI. Mehmet'in durumu çok çapraşıktı. On iki yıl önce, Adriatik'ten İran Körfezi'ne kadar uzanan tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndan padişaha kalan arazi parçası sadece İstanbul şehriydi ki, orada da egemenlik İngiliz polisinin elinde bulunuyordu. Ama şimdi bu şehirde de, hükümdarın karşısına, bizzat kendisinin *"asi, şeriat dışı"* ilan ve ölüme mahkûm ettiği Ankara milliyetçilerinden biri dikiliyordu. İşin daha kötüsü, eskiden lanetlenmiş olan bu lideri, şimdi bütün şehir milli bir kurtarıcı gibi karşılıyordu. Neler olacağını görecekti. Refet Paşa'nın bildirisinden sonra VI. Mehmet, sultanlığın mahkûm edildiğini öğrenmiş olmalıydı. Ama o, zamanın iktidarını elinde tutan bir devlet yöneticisi değil miydi? Aynı zamanda müminlerin emiri, tüm Müslümanların halifesi değil miydi? VI. Mehmet, her ne kadar ülkesinin düşmanlarıyla anlaşmış, Kemalist şefleri Ankara isyancılarını ölüme mahkûm etmiş ise de bu kişiler aksine onu, mahpus ve tüm hareket özgürlüğünden yoksun kişi olarak görmekteydiler. Bu nedenle millet savaşçıları, Kurtuluş Savaşı süresince saraya karşı hiçbir saldırıda bulunmadılar. Hiçbir zaman halifenin kişiliğini hedef almadılar. Tutsak durumuna düşmüş müminler emirinin kurtarılmasının söz konusu olduğu imajı, Kurtuluş Savaşı boyunca Kemalist-

lere kendi amaçları doğrultusunda İslâmi duyguların gücünden yararlanma olanağı sağladı. Halifeliği kurtarmak için Mısır'dan, Afganistan ve Hindistan'dan hediyeler gönderiliyordu. Öte yandan bu imaj onlara Anadolu halkına coşku vermelerinde yardımcı oluyordu. Anadolu askerleri halife adına silah altına alnıyorlardı. Yunanlılara karşı açılan kutsal savaş bildirgesi şu ifade ile başlıyordu: *"Allah dünya düzeninin güvencesi olan halifeyi korusun"*. Resmen beliren böyle bir tutum karşısında VI. Mehmet, artık *"Kurtulmuş Halife"* olarak İslâmın kaderinde söz sahibi olmaya devam edeceği düşüncesine kapılırsa, haklı sayılmaz mı? Bu sırada olaylar hızla ilerlemekteydi. Refet Paşa'nın İstanbul'da bulunuşu doğal olarak Türk vatanseverlerine olduğu kadar polise de zafer gününe yardım gücü vermekteydi. Kuşkusuz, Ankara'nın direktifi olmadan hükümdara karşı herhangi bir gösteride bulunmak düşünülemezdi. Ama milli ayaklanmaya karşı olan öteki düşmanlar, İngiliz polisinin kendilerini yeterince koruduğunu sanarak İstanbul'da kalmakta devam ediyorlardı.

İşte bunların en tanınmışlarından biri, eski bir bakan olan Ali Kemal, Beyoğlu'nda kendini göstermekten geri kalmadı. Bu kişi, savaş boyunca, zafere inanmayanların resmi temsilcisi gibi hükümdarın yanında bulunuyordu. Siyasi gazeteciliğe dönünce, Türkiye'nin içinde bulunduğu acı ve yorgunluk nedeniyle, İngiltere'ce desteklenen işgalci Yunan ordusunu kovmaya gücü yetmeyeceğini yaymaya çalışıyordu. İşte Türk vatanseverleri, aslında mağrur ve biraz para karşılığında ideali kirletme yeteneğinde olan bu adamdan parlak bir öç almaya karar verdiler. Akşamın saat 8'inde Beyoğlu'nda onu tutuklayarak bir otomobile attılar, son hızla İstanbul'a geçirdiler. Ertesi akşam, İngilizlerin gözetiminden sakınmak için bütün ışıkları söndürülmüş bir deniz motoru ile İzmit'e götürdüler. İzmit, kısa süre önce milli kuvvetler tarafından işgal edilmişti. Şafak söktüğü saatlerde o hükümet konağına götürüldü ve Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın huzuruna çıkarıldı.

Sorgusu yapıldığı sırada şehir, "Ali Kemal Konak'ta!" sözleriyle ayaklanmıştı. Herkes bu hainle alay etmek, onu alçaltmak için koşuyordu. Öğle üzeri, hapishaneye götürülmek üzere Konak'tan çıkarıldığı sırada, önceden toplanmış olan kalabalık "ölüm!" diye naralar atıyordu. Birdenbire kalabalık, onu koruyan askerleri yararak ortaya atıldı. Eski nazırın üzerine yumruklar, lobutlar gibi inip kalkmaya başladı. Ali Kemal bir torba gibi yığıldı. Fesi yerlere düştü. Ceketi paramparça oldu. Yaralanmış suratından kanlar akıyordu. Ama şiddet devam ediyordu. Hızla atılan kocaman bir taş göğsüne geldi. Ali Kemal yere yuvarlandı. Sonra kalktı. Kendini ön sırada bulunan bir askeri doktorun arkasına attı. Onu bir kalkan gibi kullanmak isteyerek arkadan kollarına sarıldı. Ama subay bir el hareketiyle ondan sıyrıldı. Atılan diğer bir taş kafasına isabet etti. Bunun üzerine düştü, yeniden kalkmaya çabalarken diğer taşlar işini bitirdi. "Hain"in böylece cezası verilmiş oldu.

Bu korkunç olayın duyulması sarayda korku saçtı. Bu nedenle, Refet Paşa'nın gelişinden beri hükümdarın etrafında meydana gelen çözülme, telaşlı bir ölçüde gelişti. VI. Mehmet, kendisine karşı da bir darbe olur korkusu ile, General Harrington'dan, Yıldız Sarayı'nı koruyan İngiliz müfrezesinin güçlendirilmesini istedi. Böylece iyice korunduktan sonra, şansını denemeye koyuldu. Her şeyden önce, Ankara yöneticilerinin ne yapacaklarını öğrenmek istiyordu. Bu konuda İngiliz general ile anlaştıktan sonra Refet Paşa'dan bir görüşme istedi. Refet Paşa derhal telgrafla Mustafa Kemal'in fikrini sordu. O da sultanla herhangi bir sözleşmeye yanaşmadan görüşmesine izin verdi.

Görüşme, 23 Ekim günü, öğleden sonra saat 6'da Yıldız'da yapıldı. İhtiyar, bitkin saderedingot giyinmiş ve tıpkı çökmekte olan imparatorluğun simgesi durumunda bulunan VI. Mehmet'in karşısına genç general, üniformalı ve tabancası yanında olarak çıkmıştı. Önce sultan durumun aydınlanmasını istedi. Refet Paşa

sözle saldırıya geçti ve onun sözünü kesti. Her türlü protokol unvanını bir yana bırakarak: "Efendim," dedi; "bugünkü durum daha uzun zaman devam edemez. Türkiye'de biri İstanbul'da, diğeri Ankara'da iki hükümet olamaz. Bu nedenle sizden, güçlü karşısında eğilmenizi ve Babıâli hükümetinin çekilmesini sağlayarak milli yararımıza aykırı düşen ikiliğe son verilmesini rica ediyorum."

Ama, hiçbir şeyin henüz kesinlik kazanmadığı kanısında olan Vahidettin zaman kazanmak çabasındaydı. Kemalist hükümetin basit bir ihtarıyla anayasaya saygıyla bağlı olduklarına inandığı "nazırlar"ın çekilmesini isteyemeyeceğini açıkladı. Bununla beraber, iki hükümetin birleştirilmesi konusunda elinden geleni yapabileceğini ekledi ve bir kriz döneminde alelacele seçilmiş Ankara hükümetinin milleti temsil edemeyeceğine değindi. Son olarak da Kemalist hükümetin kendisi hakkındaki niyetini öğrenmek istedi. Refet Paşa, hasmının sözünden faydalanarak taşı gediğine koydu: "Ölüme mahkûm ettiğiniz kimselerden ne bekleyebilirsiniz. Milli Meclisin büyük çoğunluğu sizi, Türkiye'nin düşmanlarıyla birleştiğiniz için, padişah olarak korumaya karşıdır. Belki halifeliğin ruhani kudretini de elinizden almaya karar verecektir."

VI. Mehmet, böyle bir kanunun, İslâmın çıkarlarını sarsacağına ve Ankara Meclisinin bunu yapmaya gücü yetmeyeceğine işaret etti! Sonra İstanbul hükümeti konusuna dönerek, nazırların, taht ile Büyük Meclis arasında anlaşma oluncaya kadar görevde kalacağını açıkladı. Refet Paşa, böyle bir durumda onu tehlikeye karşı koruyarak cevaplandırdı. Ama VI. Mehmet'in fikrinde ısrar etmesi üzerine sert bir dille: "Efendim," dedi; "unutmayınız ki, elimizdesiniz. Nazırlarınıza gelince, eğer halkın iradesine karşı gelip makamlarında kalmak isterlerse, birer birer idam olunacaklardır."

Bu konuşmaya rağmen VI. Mehmet yenilgiyi bir türlü kabul etmek istemedi. Kaçınılmaz olan şeye inanmaktan çekiniyor, ama yavaş yavaş üzerine geçen ve kapanmakta olan katı filenin

ilmiklerini kırmaya çalışıyordu. Aynı günlerde büyük devletlerin temsilcileri, barış konferansına İstanbul hükümetiyle Ankara hükümetini birlikte çağırmanın uygun olup olmayacağı konusunu görüşmekteydiler. Vahidettin, Babıâli hükümetini, kendi tarihi kişiliğini temsil edeceğinden Büyük Millet Meclisi hükümetini de aynı ad altında davet olunmasında ısrar ediyordu. Müttefiklerin de yanlış bir tutumla, uygun karşıladıkları bu öneri, 30 Ekimde telgrafla Ankara'ya duyuruldu. Haber orada büyük bir taşkınlığa yol açtı. Derhal toplantıya çağrılan Mecliste on altı konuşmacı, sultanın milli yararlara zarar verecek ikiliği yabancılar önünde desteklemekle çevirmek istediği manevrayı anlatmak için kürsüye çıktı. Nihayet gece yarısı karara varıldı. Babıâli'ye, Lozan'a temsilci göndermeye kalktığı takdirde, bunun en büyük hıyanet olacağı bildirildi. Aynı zamanda, İstanbul'da müttefik devletler delegelerine, yabancı kuvvetlerin işgali altında bulunan Türk topraklarının bir kısmını olsun barış konferansında kendi delegelerinden başkası ile temsil edilmesi halinde, kendinin delege göndermekten vazgeçeceğini bildirdi.

Ertesi gün, VI. Mehmet'in ve nazırlarının durumu ile ortaya çıkan heyecan Meclisin koridorlarında kendini göstermekte devam ediyordu. Kemalist şefler saraya karşı enerji ile hareket etmek gereğinden söz ediyorlardı. Daha önceden birçok ilerici mebus sultanlık ve halifeliğin kaldırılmasını açıktan açığa öneriyorlardı. Buna karşın halkın temsilcileri arasında, düşünce ve geleneklerde birleşen bir grup, halifeliğe yöneltilen tasarıları şiddetle suçluyordu. Bu sırada kafasında en radikal görüşü paylaşmakta olan Mustafa Kemal, bugüne bugün, milyonlarca Müslümanın itaat etmekte olduğu bu dini otoritenin ortadan kaldırılmasının, Mecliste olduğu gibi halk arasında da tepki yaratabileceğini hesap ediyordu[3].

3) O tarihlerde, Türk milletinde, büyük çoğunluğun gerçek kültür ve kamuoyu yönünden eksikliği hesaba katılmazsa, Mustafa Kemal'in taktiği anla-

Bu nedenle, gereği göz önüne alınarak halife elde tutulmalıydı. Saltanatın derhal kaldırılmasını hiçbir şeyin engellemesi söz konusu olamazdı. Mustafa Kemal konu ile meşgul olma görevini alan Meclis komisyonunda derhal söz aldı. Enerji ile ve kelimelerin üzerine basa basa şöyle konuştu: "Hükümranlık kendiliğinden oluşmaz, o zaptedilir. Vaktiyle onu Osmanlı hanedanı zaptetmiştir. Bugün onu ele geçirme sırası, milletindir. Bu iş de olup bitmiştir. Komisyonunuzda söz konusu olan husus, bu durumun kabulünden ibarettir" dedi. Daha sonra, ordunun kendini desteklediği güvencesi içinde ve tehditle şunları ekledi: "Ne pahasına olursa olsun milli egemenlik kabul olunacaktır. Eğer burada bulunan mebuslar ve Büyük Meclis, hatta bütün dünya bunu tabii karşılarsa, ne âlâ. Aksi halde, her şeye rağmen gerçek, bütün şiddetiyle kendini gösterecektir. Ama o zaman belki bazı başlar kesilecektir."

Ertesi gün, tartışmalar Mecliste sürdürüldü. Mustafa Kemal'in düşünüş yöntemi ve öfkesi etkisini göstermeye başlamıştı. Konuşmacıların tümü, saltanatın kaldırılmasından yana konuşuyorlardı. Hatta bazıları, VI. Mehmet'in adalete verilmesini istiyorlardı. Sonunda, Rıza Nur'un halifeliğin Osmanlı hanedanında kalması önerisi, oybirliği ile kabul olundu.

şılmaz. Yapmak istediği reformlardan, önceden söz etmez. Onları en yakın yardımcılarından bile saklayarak yavaş yavaş açıklamaktadır. Böylece, ortamı uzun uzun yokladıktan sonra aniden bir sürpriz olarak, büyük tepkiyi tahrik etmeden amacına erişir. Başka biçimde hareket etseydi, en yakın arkadaşları bile birçok reformlarda onu izlemeyebilirlerdi. Şu noktaya değinelim ki, Batıda ihtilali halkın kendisi yapar; ama Doğuda, bunun tersine olarak onu tasarlayan ve gerçekleştiren tek şeftir. Muhammet, Büyük Piyer, Mustafa Kemal, Şah Pehlevî bu alanda aynı yoldadırlar. Sosyal ve siyasal alanda değişmeleri onlar tasarlar ve yığınlara onlar kabul ettirirler. Bu olayda da kesin olarak denebilir ki Türk ihtilali bütünüyle Mustafa Kemal'in kişiliğine bağlıdır.

Not: Yazarın, Türk halkının sağduyusunu, Kurtuluş Savaşı'nda ve devrimlerde gönülden katkısını görmezlikten gelmesini bir eksiklik saymaktayız. (Çeviren)

Sonuç olarak, Büyük Meclisin, kamuoyu adına aldığı karara göre, kişisel egemenliğe dayanan İstanbul hükümet biçimi artık tarihe mal oldu. Bu olay, dünya tarihinde en önemli rollerden birini oynamış olan bin yıllık bir saltanatın kaldırılmasından başka bir anlam taşımayan dolaylı bir formül idi. Bununla beraber, Büyük Meclis, sanki kendi gözü pekliği karşısında çekinir gibi ikinci bir kararla "Türk hükümeti halifeliğin dayanağıdır ve halifelik, Osmanlı hanedanına emanet edilmiştir. Büyük Meclis sadece bu aileden kendisine en layık ve uygun görüleni seçmek görevini yapacaktır" sözünü de eklemekte gecikmedi. Bu, başka bir deyimle VI. Mehmet'in halifelikten düşürülmesi demekti.

Derhal telgrafla İstanbul'a ulaştırılan bu 2 Kasım kararları orada büyük heyecan yarattı. Gerçekte, Türkiye'de egemenlik sorumluluğunu üzerine alarak saltanatı kaldıran Büyük Meclisin, Mustafa Kemal'den esinlenerek Osmanlı İmparatorluğu'na kesinlikle son verdiğini belirtiyordu. Artık saltanat yerinde, sadece kurtuluş ve özgürlük duygusundan ruh alan bir Türk milleti vardır. Bu olay başlı başına büyük bir sonuçtu. Öte yandan, Türkiye, halifeliği sultanlıktan ayırmakla İslâm âleminde ilk kez dünya ve ahiret işlerini ayırmanın temelini atıyordu. Müminlerin emirini bir seçime bağlayarak ve onu sadece moral bir otorite tanımakla yüzyıllardan beri yüzlerce milyon insanı ilgilendiren bir geleneği altüst ediyordu.

Bu haber gelince, 3 Kasım sabahı, Refet Paşa hemen müttefikler yüksek komiserliğine gitti ve onlara, bundan böyle, düşürülen Babıâli hükümetinin yerine Büyük Millet Meclisi adına İstanbul'u kendisinin yöneteceğini bildirdi. Büyük devlet temsilcileri de, resmi bir bildirge ile Türkiye'nin iç politikasını ilgilendiren konularda kesinlikle tarafsızlıklarını korumaya kararlı olduklarını bildirdiler. Ertesi gün de İstanbul hükümetinin nazırları görevlerinden çekildiler. Öğleden sonra saat dörtte de Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı Tevfik Paşa devletin mühürlerini hüküm-

dara teslim etmek üzere Babıâli'den ayrılarak Yıldız'a gitti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu gibi eski bir taht çökmüş oldu.

O zamandan sonra, VI. Mehmet, olup biten olaylar hakkında hayale kapılmaz oldu. Eğer kalmakta inat gösterseydi, kolay ve kibarca çarelerle uzaklaştırılamazsa, kuşkusuz, kesin bir hükme bağlanırdı. Artık kaderi belli olmuştu. Kaçmalıydı. Öteden beri Ankara'nın direktiflerine uymakta olan basın artık son çanı çalmaya başladı. 7 Kasımda en ağırbaşlı gazetelerden biri olan *Yeni Şark* "Eski Sultan artık neyi bekler?", "Kime bel bağlıyor? Çekilip gitmek suretiyle, memleketine olmasa bile Osmanlı hanedanına yapabileceği en büyük hizmeti yapmaya ne zaman karar verecek?" İşte bu sıralarda VI. Mehmet, firara karar verse bile sultanlıktan, ya da halifelikten çekilmeyi tasarlamaya bir an bile yanaşmıyordu. Yıldız'a giden bütün gazeteciler bu konuda aynı cevabı alıyorlardı. Hiçbir konuda göstermediği bir dirençle İngilizlerden güvenlik garantisi istediği anlaşılıyordu. Gerçekten de bu sırada, sarayın mızıka şefi Zeki Bey, General Harrington'un yanına giderek efendisinin, İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınarak Türkiye'yi terk etmek niyetinde olduğunu duyurmuştu. Britanya birlikleri komutanı, sultanın isteğinin yerine getirileceği cevabını verdi. Bununla beraber, kendisinden yazılı bir öneri istedi. Hükümdar istenen bu mektubu derhal yazarak *"Müslümanların Halifesi"* diye imzaladı. Padişahın projesi hakkında sadece iki kişi, Başmabeyinci Yaver Paşa ile Zeki Bey bilgi sahibi idiler. Gizlilik son derece korunmuştu. Protokol her zaman olduğu gibi yürüyüp gidiyordu. 10 Kasım günü öğle vakti, VI. Mehmet her cuma Yıldız'da yapıldığı gibi, cuma selamlığına, yani dini törene gitti. Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla artık sultan değilse bile mademki henüz kendisinin yerine gelecek Osmanlı hanedanının en iyisi ve en uygun olanı seçilmemişti, o halde kendisi halen halifeydi. Zaten bu nedenle Refet Paşa da bu görkemli gösteriye engel olmadı. Ama, altın madalyalarla süslü birçok subay ve maiye-

tin, kudret sahibi olduğu günlerde sultanın arkasında yürüdüğü eski selamlık hatıralarını taşıyan kimseler için bugünkü tören çok hüzünlüydü. Vaktiyle, sarayı imparatora ait özel camiye bağlayan iki yüz metrelik geniş yol, silahlı müfrezeler, kan kırmızı üniformalar giyinmiş imparatorluk muhafızları, önleri şeritlerle süslü mızraklı süvari askerleri, piyade nişancıları ve denizcilerle dolardı. Sonra, sarayın kapısı açılır açılmaz bütün askeri kıtalar hazırol durumuna geçerler ve yol boyunca kademelenen üç mızıka, sultanın harp marşını çalardı. Önce süvari subayları, arkada harem ağaları ve saray ileri gelenleri olduğu halde, hükümdar faytonunda ağır ağır askerlerinin önünden geçerdi. Bu sırada yer yer askerler, imparatorluğun kuruluşundan beri söylenen "padişahım çok yaşa! Allah, padişahımıza uzun ömürler versin!" diye haykırırlardı.

10 Kasım günü, öğleyin, Yıldız kapıları gözlerimizin önünde açıldığı zaman, alışılanın tersine, VI. Mehmet'in önünde sadece sarayın birkaç muhafızı ile görevli askerler bir çit oluşturmuşlardı. Eskinin yoğun kalabalığının yerinde yolun alt kısmında on kadar meraklı bir grup vardı. Sade bir Türk subayı gibi giyinmiş, başında kalpak, yüzü perişan, rengi topraklaşmış durumda VI. Mehmet, artık sultanın gölgesinden başka bir şey değildi. Arkasında redingotlu, kırmızı fes, beyaz eldivenli siyahi harem ağaları sanki bir cenaze töreninde yürüyor gibiydiler. Birkaç yaver de beraberinde idi, hepsi o kadar. Hiçbir siyaset adamı, hiçbir yüksek memur, altı gün önce çekilmiş olan İstanbul hükümetinden hiçbir üye orada yoktu. VI. Mehmet ne denli terk edilmiş olduğunu anlıyordu. Düzeni sağlayan birkaç muhafızın önünden geçti. Her tarafta ölüm sessizliği vardı. Gerçekte VI. Mehmet artık devletin hükümdarı, orduların başı değildi. Bu nedenle, geleneksel "Yaşasın!" sözlerinin haykırılmaması için emir verilmişti. Bu zayıf kortej caminin önüne geldiğinde müezzin tiz ssiyle ezan okuyordu. O da VI. Mehmet'in düşüşünü anlatır gibiydi. Çünkü, vaktiyle,

müminleri sultan adına, ecdadı ve padişah hanedanı adına toplanmaya çağırır ve daima büyük, daima muzaffer olan padişaha methiyeler ifade etmekten geri kalmazdı. O, peygamberin ümmetini "müminlerin emiri ve halifesi" adına Allah'a niyaza ve şükre davet ederdi. VI. Mehmet, iradesiz, çökmüş ve ölgün durumda arabadan indi ve camiye girdi.

Kaderinin saati ağır ağır çalmaya başlamıştı. Hükümdarın yanı, gittikçe tenhalaşıyordu. Paşalar, sonuna kadar kendilerine güvendiği saray ileri gelenleri birbiri ardından onu terk ettiler.

Yıldız'da daha o zaman, dünkü dostları tarafından ihanete uğradığını söylemeye kimse cesaret edemiyordu. Sarayın pek yakınındaki kışlada İngiliz askerleri bulunmasına rağmen herkes, buranın aniden heyecan dolu milli kuvvetler tarafından işgal edilmesinden korkuyordu.

Nihayet 11 Kasım günü öğle sonu, VI. Mehmet, geceyi tören köşkünde geçirmek istediğini bildirdi. Yıldız'a bağlı bulunan bu bölüm Abdülhamit tarafından, 1889 yılında Giyyom II'nin İstanbul'a gelişi sırasında *ikametine mahsus* yaptırılmıştı. Bu haber, çevresinde kimseyi şaşırtmadı. Herkes, düşük hükümdarın olası bir darbe karşısında kendisine sığınacak bir yer aradığını zannediyordu. Köşk acele ile ısıtıldı ve akşam olunca VI. Mehmet, köşküne vardı. Önceden hazırlanmış plana göre, kaçışta kendisine eşlik edecek kişiler birer birer yanına geldiler. Önce altı yaşındaki oğlu şehzade Ertuğrul, sonra Başmabeyinci Yaver Paşa, Albay Zeki Bey, Başhekimi Reşat Paşa, iki müsahibi, bir uşak, bir berber ve iki harem ağası olmak üzere hepsi on kişi geceyi hazırlıklarla geçirdiler. Sultanın gözetimi altında mücevherat, kıymetli taşlar, som altından küçük bir tablaya kadar dikkatle paketler halinde sandıklara yerleştirildi. Tabancalar eşyaların altına konuldu. Sadece küçük Ertuğrul, Almanya imparatorunun vaktiyle yattığı büyük yatakta uyuyordu.

Sabahın saat altısında, henüz ortalık tam ağarmamışken kü-

çük kafile köşkten ayrıldı. Oradan birkaç adım ötede Yıldız Sarayı'nın kalın duvarlarında, anahtarı bir harem ağasında bulunan kapı açıldı. Dışarıda, üstünde kızılhaç işareti bulunan otomobil, etrafında İngiliz subay ve askerleri olduğu halde bekliyordu. Birine sultan, oğlu ve ileri gelenler yerleştiler. Ötekine de diğer maiyet ile bagajlar bindirildiler. Küçük bir İngiliz müfrezesi arabayı izledi. Yıldız'ın kalın çevre duvarı boyunca giden kafile Ortaköy'de indi. Devamlı yağan yağmurlarla yollar çok bozulmuş olduğundan yürüyüş yavaştı. Tabii, her şey göz önünde tutularak gerekli önlemler alınmıştı. Yol boyunca, İngiliz askerleri sözde yürüyüş ve silahlı talim yapmak üzere dağılmış bulunuyorlardı. Gerçekte bu, sultanın kaçışını güvenlik altına almak içindi. Arabalar, Boğaz'ın birkaç adım ötesinde Dolmabahçe Sarayı'nın önünde durdular. General Harrington ve kurmaylarından birkaç subay firarileri burada kabul ettiler. Birkaç yüz metre uzaklıkta, önceden gelmiş bulunan Malaya adlı İngiliz filosuna bağlı büyük zırhlılardan biri halka halka dumandan sorguçlar atıyordu. Mehmet Vahidettin ve maiyeti derhal bir istimbotta yerlerini aldılar. On dakika sonra son Osmanlı hükümdarı geminin merdivenlerini çıkıyordu. Üç yüz milyon Müslümanın halifesinin bir Hıristiyan devletten yardım ve destek istemesi ilk kez oluyordu. Peygamberin temsilcisi gâvurlara sığınıyordu. İslâmın parlak bir dönemi işte böyle sona erdi.

II. BÖLÜM

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Müminlerin yeni imamının seçimi – Şehzade Abdülmecit'in Topkapı Sarayı'nda halifeliğe gelişi – Peygamberden kalan kutsal eşya – Halifenin son selamlığı – Tutucuların, dincilerin ve İttihatçıların muhalefetleri – Sultanlık yararına kıpırdama – İsmet Paşa – Cumhuriyetin ilanı – Ağa Han'n mesajı – İstanbul'da İstiklal mahkemeleri – Büyük Mecliste Mustafa Kemal'in nutku – Halifeliğin kaldırılışı – Abdülmecit'in yurt dışına çıkarılışı

18 Kasım 1922 sabahı, Kemalist hükümetin İstanbul'da temsilcisi bulunan Refet Paşa, sultanın İngiliz zırhlısı *Malaya* ile kaçışını öğrenince durumu derhal telgrafla Ankara'ya Büyük Millet Meclisi'ne bildirdi. Meclis, bunu büyük memnunlukla karşıladı. Gerçekte, VI. Mehmet'in gidişi, bu eski hükümdarla ilgili sert önlemler almak gereğini ortadan kaldırmak gibi bir yarar sağlıyordu. Çünkü, daha önceden bazı ileri karşıtçılar, VI. Mehmet'i adalete teslim etmeyi düşünmüşlerdi. Ama böyle bir çözüm yolu, birçok güçlüklere göğüs germeden yapılamazdı. Diğer yandan, Kemalist önderler, çıkması her zaman mümkün olan tepkilere karşı

önlem alarak sultanı *mazlum* durumuna sokmamaya önem veriyorlardı. Böylece bu kaçış Ankara'nın işini kolaylaştırıyordu. Bununla beraber, olay halife tahtını boş bırakmış oluyordu. Zaten 2 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararla, müminlerin emirliğine Osmanlı ailesinden en uygun olanının seçileceği öngörülüyordu. Yani, peygambere yeni bir temsilci seçmek söz konusuydu. Bu nedenle, Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ni olağanüstü toplantıya çağırdı.

Bütün gün, gizli oturumlarla çekişmeli görüşmeler yapıldı. Halife VI. Mehmet'in düşüşünü ilan ve İslâm dininin yeni önderini seçmek için izlenecek işlemi belirlemek gerekiyordu. İşte bu nedenle, Meclisin radikal ve tutucu iki kanadı arasında sert tartışmalar sürüp gidiyordu. Milletvekillerinin bir kısmı, Büyük Millet Meclisi'nin, alınacak önlemler hakkında İslâmlık yönünden kaygı duymaksızın tam bir ihtilalci gibi davranmasını istiyorlar; diğerleri ise, bunun aksine, dini geleneklerin hiçbiri ihmal edilmeden işlem yapılmasında direniyorlardı. Sonunda da bunlar kazandı. 18 Kasım günü, akşamın 6.30'u, salonun kapıları açıldı ve Yürütme Kurulu Başkanı Rauf Bey[4] kürsüye çıktı. Refet Paşa'nın VI. Mehmet'in kaçışına dair telgrafını okudu. Daha sonra "bu hükümdarın, halifeliği İngiltere'nin himayesine vermek suretiyle görülüp duyulması imkânsız bir suç işlediğini" söyleyerek tutanağa geçirdi. Onun arkasından, Şer'iye Komisyonu Başkanı Konya Mebusu Vehbî Efendi, VI. Mehmet'in halifelik makamını terk etmekle bu makamdan artık düşmüş sayılacağını, bu nedenle de müminlere "yeni bir imam tayin etmek için usulün tespitinin gerekli olduğunu" savundu. Seçim derhal yapıldı. 162 oydan 148'i Şehzade Abdülmecit adına kullanılmıştı. Aynı akşam bu sonuç, yeni halife-

4) Bu sırada Mustafa Kemal, Meclis Başkanı ve Başkomutandır. Rauf Bey ise, yürütme kurulu başkanıdır. Bu bakanlar arasında, tabii olarak bir de Kur'an'ı temel kabul eden bir *şer'iye bakanı*, yani Adliye bakanı bulunuyordu.

ye *"haşmetmeap'tan bütün Müslümanlardan himmetini esirgememesi dileğiyle"* bildirdi.

Son halife Abdülmecit'e[5] yaklaşmak imkânı birçok kez bize verildi. Ama Dolmabahçe ya da Bağlarbaşı Sarayı kapılarını her açtığımızda, süslü, ağır kumaşlar giyinmiş, sarıklı, daima uzak duran, yerlere kadar eğilen, en küçük davranışı karşısında onu memnun etmeye hazır, binbir gece masallarındaki gibi bir çevreye sahip bir hazretin karşısında bulunduğumuzu sanmayınız. Bu eski Doğu alışkanlığı artık görülmüyordu. 1918'den beri Asya'dan esen yeni rüzgâr, eski Türk geleneğindeki aşırı gösterişi ortadan kaldırmıştı. Eskinin soğuk ve yapmack protokolü, sevgiye dayanan bir sadeliğe erişmişti. Abdülhamit devrinin imparatorluk sarayındaki abartılmış töreni artık bir simge haline dönüşmüştü.

Abdülmecit, halifelik tahtına çağrıldığı sırada elli dört yaşındaydı. Cüsseli ve dimdik vücudu ile sağlam bir yapıya sahip görünüyordu. Yuvarlak, renkli yüzü, geniş alnı, aydın ve tatlı bakışların fışkırdığı mavi gözler, kırçıl bıyıklar, hoşgörülü gülümseme; bütün bunlar onda iyilik, açık kalplilik ve sadeliği ortaya koyuyordu. Hayatında geçirdiği birçok acı olaylar onun kişiliğindeki iyimserlik temelini hiçbir biçimde sarsamadı. Abdülhamit'in 1908'e kadar süren otuz iki yıllık saltanatı sırasında o, sultanın emriyle alınan birçok önlemler arasında daima kenarda tutulmuştu. Gerçekten, ömrü boyunca komplolardan korkarak yaşayan bu hükümdar, kendi polisinden bile şüphe ediyordu. Onun küçük komitesi her tarafa yayılmış, imparatorluk ailesinden bazılarının onu tahttan indireceği kuşkusunu sürdürüyordu. İşte bu nedenledir ki, içten sevgisine rağmen genç akrabası Abdülmecit'i gözetim altında tutmak için özel görevli tayin etmişti. Özgür fikirlerin,

5) Şehzade Abdülmecit, Abdülaziz'in oğluydu. Bu durumda, düşük halife VI. Mehmet'in doğal halefiydi. Gerçekte varisliği en yakın olan eski Türk geleneğine göre tacın da varisiydi.

basılı olarak Avrupa'dan geldiği kanısına varınca da periyodik gazetelerin abonmanını yasaklıyordu. Şehzade, dünya politikasından ve fikir hareketlerinden haberdar olabilmek için binbir hileye başvuruyordu. Örneğin Fransız postanesinde kiraladığı poste restante ona *Revue de Deux Mondes, İllustration, Temps* gibi gazeteleri düzenli biçimde almasına olanak sağlıyordu. O bu gazetelerin yıllar boyunca gizli abonesi oldu. Aynı şekilde, kendisi için yasaklanmış olan, ama düşünce gelişimi için gerekli ve yararlı saydığı kitapları da aynı kanaldan elde ediyordu. Kendisini her türlü devlet işlerinden uzak tutan bu sınırlandırılmış durum, bir bakıma Abdülmecit'e değişik alanlarda sağlam bilgiler kazanması için boş zaman sağlamış oluyordu. İşlere karşı duyduğu zevk ve istek, o zaman kendisini çevreleyen kuşku atmosferini yoğunlaştırıyordu. Bu nedenle kendini, yaratılıştaki yeteneklerini geliştirmeye özellikle müzik ve resme verdi. Yaptığı tablolardan biri 1914'te Paris'te bir salonu süslemekteydi. Onun bu güzel sanatlar zevkine, yaratılışta son derecede canlı bir doğa tutkusu da katılıyordu. Bahçesindeki işleri bizzat yapardı. Parklarının planını kendi eliyle çizerdi. Bunlara ek olarak şunu da diyebiliriz ki; uzun yıllar boyunca Türk halkının vatandaşlık eğitimi hakkında birçok kez ilgisini göstermişti. Yaratılıştan engin, özgür ve hoşgörür olan zekâsı çağdaşlaşmadan hiçbir şekilde çekinmiyor, eski *reaksiyon* çemberinden kurtulmasını biliyordu. Bu anlamda tutumu yeni Türkiye atmosferine uyuyordu. Öte yandan din kardeşlerinin, dini görevlerini yerine getirmeleri konusunda gösterdiği çaba onu yeni göreve daha layık gösteriyordu. İşte, yumuşak başlı, derin insancıl duygularla dolu olan ve şimdiden sonra İslâmın kaderinde söz sahibi olacak şehzade böyle bir kişiydi.

Yeni halifenin göreve başlaması, 27 Kasımda, İstanbul'da, Kemalist önderlerin direktifleri gereğince yapıldı. Tören, eski Osmanlı hükümdarlarının alışılagelen görkeminden uzak bir biçimde oldu. Bu törende daha az sırma, daha az altın ve daha az göste-

riş vardı. Buna rağmen şehrin Müslüman halkı, Dolmabahçe'den, Sarayburnu'ndaki Topkapı Sarayı'na kadar yeni ruhani önderlerini selamlamak için koşmuşlardı. Göğsünde büyük Osmanlı kordonundan başka bir şey bulunmayan, sade bir redingot giyinmiş, başında yalın bir fes olan Abdülmecit faytonda halkın alkışlarına eliyle karşılık veriyordu. Bağdat köşkünde, Büyük Millet Meclisi'nden bir grup, başlarında Refet Paşa olduğu halde, ona, bir parşömen kâğıt üzerine yazılmış olan halifeliğe seçim mazbatasını verdi. Abdülmecit içtenlikle teşekkür etti. Sonra, dini geleneklere göre peygamberin kutsal eşyasını saklamakta olan özel binaya gitti. Bu kutsal yadigârları muhafaza etmekte olan üç altın kasa açıldı. Birincisinde ipekten altınla işlenmiş bir bohçaya sarılı Muhammet'in cebesi ile Kur'an'dan bazı kısımlar vardı. Abdülmecit, onu açarak üstün bir saygıyla öptü. Çevresindekiler de onu izlediler. Diğer iki kasada ise yay, sancak ve Muhammet'in sakalı ile kılıcı, bir de bunlar gibi halifeden halifeye aynen aktarılan kutsal yazılar bulunuyordu. Müslüman dininin kuruluşuna ait bu emanetler önünde saygısını gösterdikten sonra Abdülmecit sarayın dış avlularından birine geçti. Orada, açık havada el öpme töreni devam etti. Dört mermer sütun üzerinde duran bir verandanın ortasına, Türklerin 1514'de Şah'tan zaptettikleri, üzeri binlerce yakut, zümrüt kakmalı ünlü taht konmuştu. Taht, altınla örülü geniş bir kumaşla örtülüydü. Halife yaklaşınca üstü açıldı ve mücevheratın binlerce ışıltısı göründü. Bu sırada Abdülmecit, altın işlemeli kadifeden bir yastık üzerinde ayakta durarak önce dua etti. Orada hazır bulunan Müslümanlar, ellerini, avuç içleri yukarıda ve omuzları hizasında tutarak onu dinlediler. Sonra peygamber soyundan, ülemadan biri, İslâm için Allah'ın lütuf ve inayetini niyaz eden bir dua okudu. Arkasından geçit başladı. Osmanlı hanedanından şehzadeler, Büyük Millet Meclisi'nin temsilcileri, hocalar, yüksek devlet memurları sıra ile halifenin önüne geliyor, onun uzattığı elini öpüyor ve alınlarına götürüyorlardı.

Vaktiyle, Türk sultanlarının taç giyme törenlerinde yapılan Osmanlı kılıcını kuşanma töresine yer verilmedi. Bu kılıç gerçekte, devlet sorumluluğunu taşıyan kişiye kuşanırdı. Oysa Abdülmecit, bu taç giymede sadece İslâmın ruhani reisiydi. Yeni halife, nihayet faytonla Refet Paşa ile birlikte ilk selamlık töreni için Fatih Camii'ne[6] gitti. Bu kutsal yer, müminlerle dopdoluydu. Ama dini törende hiçbir özel karakter görülmedi. O kadar ki bu vesile ile, peygamber zamanından beri uyulagelmiş olan hutbe, yani cuma gününe özgü dua ile yetinildi, o da Arapça değil Türkçe okundu. Bu da gösteriyordu ki Ankara milliyetçilerinin iradesi kendini camiye kadar kabul ettiriyordu.

Abdülmecit, bundan böyle pek nazik bir durumdaydı. Bu ana kadar, ecdadının tahtına erişince, sadece dini bir görev yapacağını, her imkânın dışında ve başkalarının yönetiminde bulunacağını düşünmemişti. Şimdi ise İslâm dininin temsilcisinden başka bir şey değildi. Halifelik tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. Gerçekte, müminlerin emiri, devlet yönetiminde yetkisini ilk kez kaybediyordu. Şimdi, "yerde Allah'ın gölgesi" ile Büyük Millet Meclisi arasındaki ilişki nasıl olacaktı? Özellikle Yeni Türkiye'nin içişlerinde, haklar, yetkiler ve bütün İslâmın dini önderi olarak kabul ettiği kişinin görevleri ne olacaktı? Daha dün sultan halife olarak, bütün uyrukları üzerinde hayat ve ölüm hakkı vardı. Sorun ortadaydı. Bununla beraber, halifelik ile Ankara arasında yetkiler ve ilişki biçimleri açıklığa kavuşturulduğu takdirde anlaşmazlık önceden önlenmiş olurdu. Bir cümle ile söz konusu olan iki kesim, başlangıçtan itibaren aralarında bir "modus vivendi" kuran bir ön anlaşma hazırlayıp kabul edebilirlerdi. Ama Ankara sessiz kalıyordu. Durum ne olursa olsun, kendi taktiğini uygulamakta olan Mustafa Kemal, gizlice halifeliğin kaldırılması fikrini oluşturuyordu. Açıklamak ve amacına ulaşmak için en uygun durumu ve anı bekliyordu.

6) İstanbul'un Fatih II. Mehmet tarafından alınmasından sonra yapılmış ilk cami.

Abdülmecit, saltanatını, başından beri kendini sade mutluluğuna göre ayarlamak zorunluğu içinde görmekteydi. Ankara ise, daima onun sözlerini ve davranışlarını inceliyordu.

Gerçek yetkilerinin açıklığa kavuşmaması halinde, o nasıl hareket edeceği, ne tavır takınacağı konusunda çok kuşkuludur. Taç giydiğinin ertesi günü kendisi ile görüşen gazetecilerden birine demokratik bir inanç içinde görevini yerine getirerek, diğerine ise Osmanlı hanedanının liyakatlerini hatırlatarak konuşmaktadır. Böylece tehlikelere koştuğunun farkında olmadan din ve dünya işlerini karıştırıyor ve bilinçsizce politika yapıyordu. Öte yandan da halifeliğin prestijini dokunulmaz olarak elde tutmaya çalışıyordu. Özellikle, başından beri, görevlerinin otoritesini zayıflatmamaya, görünür biçimde önem vermekteydi. Bununla beraber, kendinden öncekilerin aksine, onun ne ordusu, ne de bu unvana tahsis edilmiş bir koruma gücü, ne de isteğe göre kullanacağı genel hazinesi vardı. Her şeye rağmen üzerine aldığı ruhani konuma yeterince parlaklık vermek için bütün zayıf kaynakları harekete geçiriyordu. Aynı zamanda, kendilerini saltanatları süresince saraylarının ve camilerinin gölgesinde saklayan Abdülhamit Reşat ve Vahidettin gibi son sultanların tersine o, eski Osmanlı hükümdarları ve halifeleri gibi serbestçe çıkmaktan, halka güvenmekten, zaman zaman şehrin en büyük camilerine selamlığa gitmekten çekinmiyordu. Hatta bir cuma günü, böyle bir tören için, parlak kadifeden eyeri olan kır bir ata binmiş ve elinde ışıl ışıl taşlarla süslü kırbacıyla ve arkasında sarı sırmalı mavi elbiseleriyle mızraklı bir kafile olduğu halde Ayasofya'ya gitmişti. Başka bir zaman da aynı dini âyini yerine getirmek için Asya yönündeki Üsküdar Camii'ne gitmişti. Böylece, II. Mahmut zamanındaki görkemi yeniden yaşatıyordu. Boğaz'ı, yaldızlı yelkeni olan, yanları arabesk süslerle işlenmiş bir kayıkla geçti. Beyaz pantolon, züav ceket ve kırmızı fes giyinmiş on dört kürekçi bu zarif kayığı ok gibi uçuruyorlardı. Abdülmecit bu kayığın arka tarafında redingotlu, kusursuz bir giysi

içinde, nar rengi kadifelerle örtülü bir koltukta oturmaktaydı. Onun arkasında yeşil ve yaldızlı giysisi içinde bir kaptan, ince işlenmiş dümeni kullanıyor ve burun kısmında ise, yeni İslâm büyüğünün kullanmaya başladığı, kırmızı bir zemin üzerinde beyaz ay ve yıldızı olan yeşil halifelik sancağı dalgalanıyordu.

Abdülmecit'in böylece durumunu sağlamlaştırmaya çalıştığı sırada, Ankara'nın yöneticileri yeni seçimleri düzenliyorlardı. 1920'den beri Türkiye'nin kaderine egemen olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları artık sona eriyordu. Zafer sağlamak için korkunç bir irade ile dolu olan bu Meclis sade bir düşünce içinde kendi kendine yetiyordu. O zaman, doğal olarak Türk kesimi, niyet ettiği kesin amaç için gerekli her niteliğe sahipti. Ancak böylece memleketin en korkulu dönemde yönetimi başarıldı ve sürekli bir çalışma ile, ordunun gerisinde, kesin zaferi kolaylaştırmak için en uygun durum sağlandı. Her şeyin başarıya ulaşmasına yardımcı olundu. Ama şurası bir gerçektir ki, mütarekeden beri aynı Meclis her ne kadar büyük vatanseverlik duygusu ile canlı ise de zaferden sonra meydana gelen koşullara uymakta yeteneksizdi. Milli savunma amacı ile toplanmış olduğundan, politika yapacak nitelikteki kişilere sahip değildi.

Mustafa Kemal, Türk milletinin kalkınmasını sağlayacak yeni bir parlamento toplamak çabasındaydı. Bu amaçla önce, mimarı olduğu hükümet sistemini yürütme yeteneğinde olan bir partiyi, Halk Partisi'ni kurdu. Yeni Meclis, Büyük Millet Meclisi, halkın ta kendisiydi. Onun dışında, memlekette milli kaderi tayin edecek şahsi hiçbir güç, hiçbir egemenlik yoktu ve olamazdı. Yeni partinin, 1 Kasım 1922'de sultanlığın kaldırılması ve iktidarın Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz edeceğini öngören Ankara'da aldığı karar değişmez bir kriteryum olmuştu. Bu nedenle, halifelik sadece Müslümanlar arası bir otoriteydi. Bütünüyle Türk olan bir kuruluş değildi. Sonuç olarak, Mustafa Kemal, seçimi milli egemenlik ilkesi konusuna göre yönetmeye önem veriyordu.

Yeni rejimin halk tarafından oylanarak kabul edilmesindeki yarara inanıyordu. Çünkü saltanatın kaldırılmasından halifeliğin tümden uhrevi bir role indirgenmiş olmasından sonra, değişik çevrelerde muhalefet gösterileri sezilir gibiydi. Bunlar önce Mustafa Kemal'e, tutucu yönleri nedeniyle başkaldıran milletvekilleriydi. Bunlar, doğrudan doğruya, eskiden olduğu gibi Türkiye'nin yönetimine egemen olan despotizmi geri getirmek isteğinde bulunmuyorlardı. Ama milli egemenlik ilkesiyle, kişi egemenliği esasının bağdaşır durumda olmadığını da takdir edememekteydiler. Nitekim, bu grup mensuplarından bir kısmı, içinde halife sultanın bazı hakları koruyacağı, örneğin parlamento kararlarını onaylayabileceği meşruti bir monarşinin oluşturulmasına eğilim gösteriyorlardı. Diğer bir kısım ise, sultanlığın yetkilerini tümüyle şekilden ibaret bir kuruluş haline indirgemeyi düşünüyorlardı. Görüldüğü gibi başından beri önemli bir kısım aydınlar tarafından desteklenen bu tutucu muhalefet organizasyondan ve görüş birliğinden yoksundu. Ama kısa zamanda bazı zümreler, bazı fesatçılar, çeşitli kitlelerin de katılmasıyla kuvvet kazanmış gözüktü. Bunlar, önceleri, sarıklılar yani din adamları; gelenekçi kişiler, peygamber dininin kutsal kurallarının yeni politik ve sosyal gelişmeler karşısında zedeleneceğinden çekiniyorlardı. Bunlar milli hareketi kendi çıkarlarını işletmek isteğinde olan ve bir talih dönüşmesi ümidini kaybetmeyen hoşnutsuz politika oyuncularıydı. Bunlar saltanatın geri gelmesinde doğrudan doğruya yararı olan kişilerdi. Örneğin eski saray mensupları, mabeynciler, saray memurları, muhafız subaylar, tümü Türkleşmiş azınlık olan ve padişahın çevresini oluşturan, özet olarak imparatorluğun kalıntıları, bunlar, sayıları birkaç bini bulan, makamlarını kaybetmek zorunda kalan memurlar, işsiz kalan diplomatlar, yarı ücretli subaylar, vergilerin yükseldiğini, hayatın pahalılandığını, Ankara'nın, ekonomiyi millileştirmekle yanılgıya düştüğünü yayan hoşnutsuzlardı. 1908'den 1918'e kadar bütün Türkiye'nin politikasına egemen

olan ve halen de gizli, maskeli etki ağını bütün memlekete yaymış bulunan İttihat ve Terakki örgütüne gelince, o da sessizce Ankara'nın Meclis Hükümeti'nin saçma saydıkları yasama sistemine karşı savaşmakta idi. Bununla beraber, İttihatçı yöneticiler, halifenin yetkileri ve saltanatın dönüşü gibi önemli konularda oportünist bir tutumu uygun görerek açıktan açığa bir karar almadılar. Ama, kenara itilmiş olmalarından üzgün olan bu eski "ihtilalciler" dini ve sosyal geleneklerin derince yerleşmiş olduğu Türkiye gibi bir ülkede geçmişle ilişkiyi birden kesmek yerine ağır ve sessiz bir evrime gitmenin daha uygun düşeceğini açıklamadan da geri kalmadılar.

Durum ne olursa olsun, Mustafa Kemal, kendini rejim konusunda derhal ve doğrudan doğruya önemli bir muhalefetin karşısında buldu. Bununla beraber, zaferin köşküne sağlamca yerleştiğinden Türkiye'nin kurtarıcısı, halk kitlelerinin güvencesinin doğal olarak yöneldiği kişi olarak kaldı. Öte yandan, yeni kurulmuş olan "Halk Partisi" Milli Mecliste daha önceden grubunu hazırlamış ve böylece seçimin başlıca organizatörü olmuştur. Bu durumun, siyasal tutkuları henüz meşrutiyet duygusu ile yeterince itidal kazanmamış olan bir Doğu memleketinde ne denli avantaj anlamı taşıyacağı bilinmektedir. Bu andan itibaren Kemalist örgüt, amacında başarıya ulaşmak için karşıtlarına karşı güçlü bir baskıda bulunmakta tereddüt etmedi. Halifelik konusunda bir broşür yayınlayan Hoca İsmail Şükrü'ye karşı hükümetin yani Meclis çoğunluğunun, başka bir deyimle Halk Partisi'nin beklenmedik bir tepkisi görüldü. Din yanlısı muhalefete yavaş yavaş sempati gösteren Şer'iye Nazırı Vehbi Efendi ise, "görevinin yerine getirilmesinde kusurlar işlediği" gerekçesiyle sorguya çekilmekle tehdit edildi. Öte yandan tutucu grubun liderlerinden Mebus Ali Şükrü Bey bir sabah Ankara yakınlarında, çözümü güç bir biçimde öldürülmüş olarak bulundu. Nihayet, İttihat ve Terakki'nin Kemalist parti ile işbirliği yapma önerisi de reddedildi. Bu,

din yanlısı ve gelenekçi muhalfet ile İttihatçıların seçim yapmakta başarılı olamayacakları demekti. Son anda da Meclise şöyle bir öneri verildi: *"Her kim davranışları ve yazılarıyla saltanatın kaldırılmasına muhalefete ve ona karşı tahriklere girişirse ya da büyük Meclisin meşruiyetini ihlal ederse vatana ihanet etmiş sayılacaktır."* Teşkilatı Esasiye Kanunu ile verilmiş fikir serbestliğine aykırı düşmesine rağmen, rejimin bütün karşıtlarını millete hain olarak tanıtan bu kanun önerisi de onaylandı.

Geçmiş ile bağı koparmakla yetinmeyen Kemalistler, politika alanında kendileri gibi düşünmeyen ve Büyük Meclisin meşruluğuna saldıran, sorumluluğu milli egemenlik ilkesine yükleyen, saltanat yararına konuşan kişilerin başında Demoklesin kılıcı gibi korkunç cezalar asılı bulunduruyorlardı. Seçim kampanyası, gerçek bir muhalefet görünümü olmaksızın, Ankara'da meydana getirilen rejimin düşünce çerçevesinde sürdürüldü. Seçim bölgelerinde yayınlanan tek listeler sadece Kemalist adayların adlarını kapsıyordu. Doğal olarak da sadece onlar seçildiler ve yeni parlamentoyu oluşturmaya çağrıldılar. Ama bu sonuç, ikinci Türkiye milli Meclisinin, Kemalistlerin tasarladıkları gibi katıksız bir bütün olarak görülmesini sağlamadı. Gerçekten Mustafa Kemal, adayların seçiminde, yeni Ankara anayasasına, düşünce yönünden paralel olmadıkları halde halkın desteklediği önemli kişileri de seçmek gereğini duyuyordu. Bu nedenle, içişlerindeki politika konusunda Meclis üyeleri arasında bu davranışa rağmen anlaşmazlık sürüp gidecek miydi? Bu durumlar bir yana 11 Ağustosta Türk parlamentosu ikinci yasama dönemi için törenlerle kapılarını açtı. Yeni milletvekilleri usulüne göre ve ilk kez kabul edilen formüle uyarak yeminlerini yaptılar. *"Vatanın selametine ve saadetine mugayir hiçbir gaye gütmeyeceğime ve milli hakimiyete kesinlikle sadık kalacağıma Allah adına yemin ederim."*

Yeni rejim için bu sonuç ne derece memnunluk verici olursa olsun, Mustafa Kemal kendini tatmin olmuş saymıyordu. Gerçek-

ten seçim sonunda tutucu muhalefet, daima tehdit karşısında bulunmalarına rağmen şiddeti elden bırakmadı. Kendini açıkça göstermeden Kemalist rejime karşı bilinçli bir yıkım çabasına girişti. Bir kısım İstanbul basınının içinden pazarlıklı yardımını elde ederek monarşi yararına çalışmalarını yoğunlaştırdı. İlk günlerden itibaren bu propagandanın etkisi hissedilmeye başlandı. Hocalar, din adına rejime karşı kıpırdamaya başladılar. "Hür fikirliler" camiye kadar gidip halifeliği bütün Müslümanların saygı ve din mihrakı olarak göstermekte idiler. Yabancı Müslümanlar bile imdada geliyor, böylece âdeta Türkiye'nin içişlerine karışıyor ve Ankara'dan, ruhani hükümdara gösterilmesi gerekli güç ve saygınlığın ona iadesini istemekteydiler. Özetle, müminlerin yöneticisi Abdülmecit'e dünyevi yetkilerinin verilmesi için ardı arası kesilmeyen bir uğraşı sürdürüldü. Ama tehlike özellikle şu olaydan sonra büyüdü: Ordunun ve politikanın en tanınmış öncülerinden, Yürütme Kurulu Başkanı Rauf Bey ile milletvekili ve eski Ordu Başkomutanı Kâzım Karabekir, Türkiye'nin panislâmizm politikasını izlemeye zorunlu olduğu ve amaçta milli olan bu halifeliğin kendi haline terk edilmemesi ve 300 milyondan fazla Müslümanın benimsediği bu kurumun her türlü onurla onarılması gerektiği görüşünü desteklemekte gecikmediler.

Yeni Mecliste Mustafa Kemal'in kişisel ve politik düşmanları olan diğer üyeler tarafından da benimsenen bu görüş, Mustafa Kemal'in karşısında, monarşik bir müessesenin İslâmlık kisvesi altında bir tehdit öğesi olarak belirdiğini ve Türkiye'nin Avrupa uygarlığının gereklerine uymasına engel olduğu görülmekteydi. Bu tehlikeleri önlemek üzere Gazi birbiri ardından önemli önlemler aldı. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması işi de tam o sıralarda yapılmış olduğundan, Türk delegasyonu başkanı olan ve o güne dek yüksek zekâ ve yeteneğini kanıtlamış bulunan İsmet Paşa da Ankara'ya döndü. Mustafa Kemal, Fethi Bey'in kısa bir geçiş kabinesinden sonra, Rauf Bey'i feda ederek yeni hükümeti kur-

mak görevini İsmet Paşa'ya verdi. Aynı zamanda, 29 Ekimde, Meclisin çoğunluğu ile anlaşarak birden devletin anayasal kurallarını yeniden gözden geçirmek ve cumhuriyeti ilan etmek kararını aldı.

Gerçekte, saltanatın kaldırılışından beri bu devlet biçimi vardı. Ama bu kez resmen adı konuyordu. Hatırlanmaktadır ki, zaferden sonra Mustafa Kemal, Türkiye için Avrupa, Amerika'daki kuruluş taklitlerinin ötesinde yeni bir hükümet sistemi kurmak eğilimindeydi. Bilinmeyen bir türde özgün ve yüksek, sorumsuz iktidar sistemine, oligarşiye, mutlakiyetçiliğe karşı derin bir tepki fikri taşıyan bir devlet şeklinin kuruluşunu kısmen tasarlamış ve uygulamış bulunuyordu. Bütün hukuki ve idari yasa kavramlarını alt üst eden bu hükümet sistemi, bütün yasama, yürütme ve yargı yetkilerini, millet tarafından seçilmiş bir parlamentonun bünyesinde yoğunlaştırıyor ve Büyük Millet Meclisi hükümeti adını alıyordu. Bu milli konsey, her şeyin yöneldiği biricik odak oluyordu. O her şeyin tek sorumlusuydu ve en geniş anlamıyla iktidarı temsil ediyordu. Bu Büyük Meclisin yanında ya da üstünde, diğer ülkelerde olduğu gibi herhangi bir bakanlar kurulu yoktu. Bakan denilen kişiler sadece günlük işlerin yürütülmesi için kendilerini görevlendiren Büyük Meclisin doğal elemanları idiler. Meclise karşı görevleri ya itaat etmek ya da çekilmekti. Sonuç olarak, Mustafa Kemal'in fikri millet bünyesinde, devlet adına herhangi bir biçimde kötü davranışa yönelebilen bir veya birçok kişiye yer vermemekti.

Bununla beraber, uygulanan deney çok olumlu görünmüyordu. Örneğin şunun farkına varılmıştı ki, bu sistem, ancak parlamento aralıksız çalışır ve bakanların her davranışını denetlerse iyi sonuç alınacaktır. Kuşkusuz, parlamentonun yapacağı en kısa tatil sırasında bile bazı girişimlerde bulunmak zorunda idiler. Onlar tıpkı Avrupa'daki bakanlar gibi davranıyorlar ve bu hallerinden dolayı ya olumlu karşılanıyorlar ya da eleştiriliyorlardı. Sonuç olarak, Ankara'ya egemen olan ilke, şu görüş üzerine bina edil-

mişti: Bakanları sonradan sorumlu duruma düşürmek yerine onlara bu sorumluluğu yüklememek daha uygun olacaktır. Ama uygulama bu ilkenin tümden teorik olduğunu kanıtladı. Özgünlük arzusundan olduğu kadar önlem konusunda doğan aşırılıklar düzeltilmeye değer görülüyordu.

Türkiye tarihinin önemli bir döneminde Mustafa Kemal'in önerdiği yeni esas –burada ince ayrıntılara girilmesi gereksiz– eksantrik formülün terk edilişini ve açıktan açığa Batı demokrasilerinde uygulanan konulara dönüşü sağladı. Önce, Türkiye, cumhuriyet olacaktı. Büyük Millet Meclisi, süresiz oturum yapacağına, yılda iki dönem çalışacak, hükümet temsilcileri bakanlar kurulu haline dönüşerek Meclisin devamlı denetiminden kurtulup birlikte sorumlu olarak Avrupa'da olduğu gibi her normal hükümet için gerekli olan özgürlükleri kullanacaktı.

29 Ekimde, Büyük Millet Meclisi, anayasa değişikliğini ve cumhuriyeti kabul etti. Aynı gün oybirliği ile (Rauf Bey ve yakın arkadaşları bu sırada İstanbul'da bulunuyorlardı) Mustafa Kemal'i cumhurbaşkanı olarak seçti. Bu, başlı başına büyük bir reform idi. Çünkü yeni Türkiye şimdi gerçek bir hiyerarşiyi sağlamış oluyordu. O zamana kadar, Büyük Meclis, gerçekte hükümet görevi yapıyordu ve Mustafa Kemal, otoritesini sadece bu Meclisin başkanı olarak değerlendiriyordu. Ama şimdiden sonra, Gazi, parlamentodan ayrı, millet gözünde yüksek bir mevki işgal edecekti. İlk kez o devlet başkanıydı. Memlekette herhangi bir biçimde mutlakiyete yer vermemek gibi bir ideali geçerlilikten alıkoyan ve daha çok kişisel olan hükümet kurallarını değiştirmedikçe, Türkiye'yi Doğulu ve İslâmcı geleneklerden ayırmak amacı güden sosyal ilerlemeyi sağlayamayacağının bilincine vardı ve o zamandan itibaren iktidarın bütün sorumluluğunu üstlenerek otorite ilkelerini uygulamaya koyuldu.

Cumhuriyet, en küçük duygusal taşkınlık olmadan milletçe kabul olundu. İslâmiyet, ilk zamanlarda gerçek bir demokrasi bi-

çiminde ortaya çıktığından, Kur'an'ın çok formalist olan yorumcuları, bu hükümet şeklinin peygamber yolunu izleyenlerin inancına ters düşmeyeceği kanısındaydılar. Ama böyle bir rejim değişikliği, saltanat süren eski hanedanın uzaklaşması sonucuna varınca, Türkiye'de meydana gelen durum bütünüyle özellik ifade etti. Türk ırkının kaderine 700 yıla yakın bir zaman egemen olan padişah sülalesi, şimdi halife sülalesi haline gelmiş durumdaydı. Hem o kadar ki, şimdiden sonra, "Türkiye Cumhuriyeti, sinesinde, müminlerin başı olarak yani dünyanın en büyük manevi güçlerinden birini elinde tutan insana, sanki şahsi egemenlik otoritesi kaldırılmamış sultan durumunda bir hükümdara sahip olacaktı. Böylece, yan yana varlıklarını koruyan iktidarların düalizmi ince bir konu olacaktı." Cumhuriyetle halifelik problem halinde her zamankinden daha önemle kendini göstermekteydi.

Monarşinin dönüşü konusunda oynanan ilk oyunlar zaten Kemalist yöneticilere güvensizlik vermişti. Dünyevi iktidar nimetlerine alışık olan Osmanlı sülalesinin, halifeliği, yeniden dünya ayrıcalıklarını elde etmek üzere bir atlama taşı gibi kullanacağı korkusu, kısaca saltanatın yeniden gelmesi ihtimalinden doğan kuşku, daima Ankara'da her türlü tepkiyi körüklüyordu. Rauf Bey ve Kâzım Karabekir gibi siyasi askeri öncülerin halifeye yaptıkları bir ziyaret, cumhuriyete karşı bir suikast ve gizli bir örgüt manevrası kuşkusunu uyandırdı. Bunun üzerine Büyük Meclis şiddetle saldırıya geçince, Rauf Bey kendini temize çıkarmak ve cumhuriyete olan bağlılığını kanıtlamak zorunda kaldı. Bu sırada bakanlar kurulu başkanı olan İsmet Paşa, millet temsilcilerinin önünde dolambaçlı yola sapmaksızın şöyle konuştu: *"Memleketin kaderine el uzatacak her halife ezilecektir!"*

Bu andan sonra, Ankara, her zamankinden daha çok, müminlerin başının kudret ve prestijinin cumhuriyeti tehlikeye sokacağından kuşkulanır göründü. Abdülmecit'in kişisel hayatındaki ağırbaşlılık ve yurtseverliği onu bu konu dışında tutsa bile halife-

ye yeniden tahta dönmeyi kolaylaştıracak yolları kapamak üzere Kemalist yöneticiler gerekli önlemleri almışlardı. İşte bu nedenle, bir sabah Ankara'dan gelen bir emirle selamlık töreninde yapılan gösterişli her şey; halifenin kır at üzerinde, mızraklı bir müfreze ile izlenen görkemli geçiş usulü kaldırıldı. Müminlerin öncüsünü ara sıra Boğaz'ın camilerine götüren yaldızlı büyük kayık da rıhtıma bağlandı. Bundan böyle Abdülmecit cuma namazına sade bir saltanat arabasıyla gitmeye mecbur oldu. Selamlık töreni çok sade bir anlam içinde yapılmaya başlandı.

Sonuç olarak denebilir ki, cumhuriyet, önce halifeye, Doğunun içtenlikle bağlı olduğu her türlü görkemli davranışı yasakladı. Halifelik kurumunun gösterişli yönünü azalttı. Böylece onun otorite ve saygınlığını yıkmaya koyuldu. Sonra, saltanatın geri geleceği korkusu içinde birçok olağanüstü önlemler aldı. Bu cümleden olarak, Büyük Millet Meclisi bir kanun tasarısına, sultan sülalesinden hiçbir kimsenin orduya alınmayacağına dair bir madde koydu. Bütçenin hazırlanması sırasında şehzadelere ait ödeneği görünür biçimde azalttı ve halifelik ödeneğini de yüz bin liraya indirdi.

Bu arada, bu olaylarda bir politika manevrasına fırsat arayan grupların desteklediği tutucu ve dinci muhalefet, cumhuriyet hükümetinin davranışını var gücü ile eleştirmekteydi. Bununla, halen halifelik gücü Türk elinde bulunduğundan diğer Müslüman halklar üzerinde büyük bir etki yapacağını hesaba katmakta idiler: Milletçe sahip olunan bu manevi otorite Türkiye'yi İslâmın öncüsü yapmakta ve ona, büyük çaba harcamaksızın, bir politikanın bütün olanaklarını sağlamaktadır. Bu nedenle, halifeliğin prestijini, otoritesini ve kredisini azaltmak yerine, cumhuriyetin, sadece müminlerin başının manevi iktidarına saygı göstermekle değil, aynı zamanda onu layık olduğu görkemle de donatmak gereklidir. Ankara'nın tutumu, bütün dünyada, halife hakkında en büyük saygıyı duymakta olan milyonlarca Müslümanı yaralamaz mı? Öte yandan, din sülalesi olarak bizzat Osmanlı ailesi belirlen-

miş ve seçim yolu ile müminlerin başı atanmıştı. Cumhuriyet, Türk devletini kuranların torunları hakkında her türlü saldırıdan kaçınmalıdır. Başka türlü davranışlar halifenin memleketten kaçmasını, daha fenası, onu, temsil ettiği gücü gene Türkiye'ye karşı kullanacak olan düşmanların eline düşmüş görmek gibi kötü sonuçlar doğurur. İşte Mustafa Kemal'in karşıtları ve tutucular böyle düşünüyorlardı.

1923 Aralık ayı yarısında, İstanbul'un *Tanin*, *Tevhid* ve *İkdam* gibi üç gazetesi, Müslüman dünyanın iki büyüğü olan Hintli Ağa Han ile Arap Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya hitap eden mesajlarını yayınladıkları zaman durum böyleydi. Bu mesaj, bir nevi nümayiş belgesiydi. Her şeyden önce şunu gösteriyordu ki, müminlerin başı ve onun sarayına mensup olanlar, halifelik ve sultanlıktan sonra eskiden daha çok müminlerin malı olmuşlardır. Daha sonra şunu da belirtiyorlardı ki halifelik otorite ve saygınlığının azalması Muhammet ümmetini birbirine bağlayan bağların gevşemesinden, ama onların büyük ailesinin moral gücünü azaltmasından başka işe yaramaz. Böyle bir kısıtlama, din için son derece üzüntü verici olur ve büyük İslâm kitlesine doğrudan doğruya vurulmuş bir darbe etkisi yapar. Bu nedenle İslâmın kaderine hükmeden müessesenin tam anlamıyla ve şeriata uygun olarak korunması lazımdır. Müslüman dininin kanunu, imanı korumak ve yaymak için halifeliğin gerekli güçleri elinde tutmasını öngörür. Halifeyi, sadece bir din elemanı sayıp, onu Türkiye'nin her türlü siyasal organizasyonunun dışına çıkarmak ise, İslâmın dağılması ve bütün cihanda faydalanılan manevi gücün etkisini kaybettirir. İşte bu nedenle, Türk yöneticilere ve Büyük Millet Meclisi'ne hitap eden mesaj şu istekle sona eriyordu. *"Böyle hassas bir durumda halifeliği yerinde bırakmalı, ona bütün İslâm dünyasının güven ve saygısını sağlamalı; yani ona, kendisine yaraşan iktidar ve şeref teslim edilmelidir."*

Bu mesaj yayınlanır yayınlanmaz, Mustafa Kemal, Büyük

Meclisi olağanüstü bir toplantıya çağırdı. Toplantı gizli celse olarak yapıldı. Orada İsmet Paşa derhal söz alarak: "Ağa Han'ın mektubunun, kuvvetlerin ayırımına dair alınmış 1 Ekim 1922 tarihli karara aykırı düştüğünü, zira bu mektupla halifeye bir siyasi nüfuz tanınmasını istemekte olduğunu" beyan etti. Sonra, bu mektubun Londra'dan postaya verildiğini, ama kendisine ulaşmasından önce onu, İstanbul'un muhalefet yayın organlarında yayınlanmış görmekle hayrete düştüğünü söyledi. "Bu durum, genç cumhuriyet düşmanlarının, Büyük Meclisin bazı kararları üzerine tutucu çevrelerde meydana gelen memnunsuzluğu işletmek, bir kelime ile yeni rejime karşı komploya girişmek, sultan halife ile eskiyi ihya etmek isteğini ifade etmiyor mu?" dedi.

Aynı gün, İstanbul'a bir "İstiklal Mahkemesi" gönderme kararı alındı. Bu özel adalet mahkemesi, Yunanlıların Anadolu'yu işgalleri sırasında kurulmuştu. Kendini daha o zamandan kabul ettirmek isteyen milliyetçi Türkiye düşmanlarla çevriliydi. Askeri birlikleri daha önceden Afyonkarahisar'a varmış olan Yunanlıların yanında firarilerden, kanun kaçaklarından ibaret yabancı entrikalarla elde edilmiş bir sürü hain ve ispiyoncu bulunuyordu. Bunlara karşı çok sert davranmaktan başka çözüm yoktu. Millet tehlike karşısındaydı. Üç milletvekilinden oluşan ve bir ordu müfrezesince desteklenen, ihtiyaç halinde yer değiştirebilen İstiklal Mahkemeleri, en yüksek mevkide olan kişiye bile başvurmadan anında hüküm vermek hakkına sahip idiler. İşte cumhuriyetin kendini koruması için İstanbul'a gitmesini emretfiği mahkeme, böyle bir mahkemeydi. Sözü edilen üç gazetenin yöneticileri olan Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet ve Velid beyler (ilk ikisi İttihatçı, üçüncüsü ise dini muhafazakârdı) derhal tutuklandılar ve bu olağanüstü mahkemenin huzuruna çıkarıldılar[7]. Ama bu üç gazeteci, başından beri kendilerini

7) Bizzat hazır bulunduğum bu davanın duruşması, Fındıklı Sarayı'nda, eski Osmanlı parlamentosunun salonunda yapıldı. Sanıklardan biri olan Hüseyin Cahit Bey, aynı kürsüde Meclisi Mebusan'a başkanlık görevi yapmıştı.

yurtseverlik ve inançlarına dayanarak ustaca savundular. Suç unsuru olarak gösterilen mektup, zaten onların ellerine de posta ile gelmişti. Kendileri onu yayınlamışlarsa bu sadece meslek açısından yapılmıştı, gazeteci olarak bu derecede önemli bir haberi ihmal edemezlerdi. Gerçek ne olursa olsun İstiklâl Mahkemesi, kanıt yetersizliğinden beraat kararı verdi[8].

Bununla beraber, Arap - Hindu mesajının, her şeyden önce adli mekanizmanın işe girişmesine bir bahane sayılmış olduğu anlaşılmış oldu, ama milletvekili yargıçların işleri hemen bitmedi. Davaya temel olan konular günden güne çoğalmakta ve adliye, rejime gölge düşürecek her şeye *müdahale* etmekteydi. İşte bu nedenle de Türk gazeteciler davasına bir ikincisi eklenmektedir: Lütfi Fikri Bey davası. Lütfi Fikri Bey, İstanbul barosu başkanıy

8) Sanık gazetecilerden hiçbiri, davanın oluşu sırasında Cumhuriyet ilkelerinin karşısına düşman olarak çıkmadı. İlk celseden itibaren, *Tanin* gazetesi yöneticisi Cahit Bey, kendini radikal, laik ve cumhuriyetçi olarak gösterdi, sorumlulukları üzerine almasını bildi. En çok tehdit altında olan *Tevhid* gazetesi yöneticisi Velid Bey, özgürlüğe kavuşmasını, her şeyden önce, müttefiklerin İstanbul'u işgali sırasında, gösterdiği yurtseverce çalışmalara borçlu oldu. Çünkü, o, milliyetçi orduya yiyecek ve cephane sağlamak amacıyla kurulmuş olan gizli cemiyetlerden birinin şefliğini yapmıştı.

Bu davanın meraklı bir yönü de, tanık ve sanıkların bu suça neden olan mektubu yazan Ağa Han'ın kişiliği hakkında doğru ve açık bilgi verebilmek olanağından yoksun oluşu idi. Ama müzakereler sırasında anlaşılır hale geldi ki, mütareke ve Lozan Konferansı yapılırken Türk davasına hizmet etmiş olan bir Hintli Ortodoks bir Müslüman değil, İsmailiye mezhebine bağlı idi. Bu mezhep, İran'da, Zanzibar'da ve Suriye'nin bazı köylerinde yayılmış bulunmaktaydı. Bu merak verici ayrıntıyı, ilk bakışta bu esrarlı fizyonomiyi örten perdeyi kaldıran Maurice Barrès'nin *Doğu Memleketlerinde İnceleme* adlı kitabından alalım. Bizim büyük Lorrain'in Lübnan'da bu mezhebin saliklerinden ileri gelen biri ile yaptığı konuşmada, bu kişi İsmailiye doktrininin esas ilkelerinden ve bunun öz inançlardan birinin Allah'ın, Muhammet Şah'ta *tecessüm* ettiğine inanmak olduğunu açıkladıktan sonra, bizim gezgine; yani Maurice Barrès'ye Allah'ın resmini gösterdi. Maurice Barrès, bu Muhammet Şah'ın Paris'te tanıdığı ve Ritz, Dauvilli semtlerinin tanıdık kişisi olan Ağa Han olduğunu görünce şaşkına döndü.

dı. *Tanin* gazetesinde, halifeye hitaben açık mektup yayınlayarak onu "yüksek görevlerinden vazgeçmemeye" *teşvik* etmekle suçlanıyordu. Zaten basın da aynı yaygarayı yaymaktaydı. Mahkemece sorguya çekilen Lütfi Fikri Bey, müminlerin başı Abdülmecit'in görevlerinden uzaklaşması halinde Osmanlı sülalesinin ve bizzat Türkiye'nin tehlikeye düşeceklerini hesaba katarak bu kuşkuya kapıldığını söyledi. Savcı, bu konuda, baro başkanının, vaktiyle sultana hitap edilirken kullanılan aşırı bağlılık dili halife hakkında kullanmakta olduğuna işaret etti. Sonra onun şu cümlesine takıldı: "Durumlar öyle bir biçimde gelişmiştir ki, majesteleri, bir kararla bugün Türkiye'nin ve İslâmın tarihine şu veya bu yönü verebilir." Savcı, "hangi yönden söz ediyorsunuz?" diye sordu ve ekledi "Lütfi Fikri Bey bilmez mi ki halife kanun gereğince sadece dini müessesenin başıdır ve millete verilecek herhangi bir yön tayinine ancak ve ancak Büyük Meclis yetkilidir. Lütfi Fikri Bey anlamazlıktan gelebilir mi ki, yetkilerinin dışında herhangi bir işe karışmak cüretini gösteren bir halife kendini kesinlikle yok saymalıdır." Böylece, açık mektubundan dolayı Lütfi Fikri Bey beş yıl küreğe mahkûm edildi. Halifelik konusunu amaç edinen davranışlar ve yeni rejimin güvenliği için, toplumun her düzeyinde tutuklamalar sürüp gidiyordu. Halifenin yaverlerinden biri, eski Ankara Valisi Ekrem Bey, ayrıca İstanbul kayıkçılar cemiyeti başkanı ve kendilerini İstanbul'da karşıt konuşmalar yapmaya adamış birkaç hoca sıra sıra tutuklanmışlardı. Aynı dönemde, 1924 Şubat ayında, cumhuriyet yöneticilerinin daima hareket halinde oluşları, Türkiye'nin büyük olayların arifesinde olduğunu anlatıyordu. İzmir dolaylarında yapılan askeri tatbikat nedeniyle, Hükümet Başkanı İsmet Paşa, Harbiye Bakanı Kâzım Paşa ve ordu komutanları, manevrayı yöneten cumhurbaşkanının yanına gittiler. İşte tam bu sıradadır ki, Mustafa Kemal, dini otorite gücünün Osmanlı ailesinin ellerinde kalmasının, cumhuriyet için daimi bir tehlike olduğuna işaret ettikten sonra halifeliğin kaldırılmasını önermek-

ten çekinmedi. Bu önlem derhal benimsendi. 27 Şubattan itibaren, bütçe görüşmelerini fırsat bilerek dinde bağımsızlık alanında son derece *aktif* ve *cüretli* bir girişime geçildi.

İzmir Milletvekili Şükrü Bey, bütçe komisyonunun, eski imparatorluk hazinesine verilecek *tahsisat* ile ilgili olarak kullandığı: "Halife hazretleri ve o sülalenin şerefli üyeleri" deyimlerine takıldı. Cumhuriyette, yurttaşlara herhangi bir aile ve sınıf farkı gözetmeksizin eşit hak tanındığına işaret etti. Sert bir dille yapılan bu konuşma Mecliste öyle kızgınlık ve *ihtiras* akımının ortaya çıkmasına neden oldu ki, belirgin örneği ancak Konvansiyonda olduğu gibi *reaksiyoner* meclislerde rastlanır. İstiklal Mahkemesi'nin Başsavcısı Vasıf Bey de, eski saltanat şehzadelerinin cumhuriyet döneminde karışıklıklar meydana getirmeye çalıştıklarını ve bu çabanın kararsız kişileri kandırmaya yettiğini sözlerine ekledi. Bundan sonra art arda yapılan konuşmaların temel niteliği hep aynıydı. Sonuç kesin sözlerle bağlandı: Artık ne saltanat ne de halifelik olmayacaktı.

Bu andan itibaren hiçbir ciddi muhalefet kendini göstermeye cesaret edemedi. Sadece bazı hocalar ve muhafazakâr milletvekilleri Halk Partisi'nden istifa ettiler. Rauf Bey gibi reformun başlıca karşıtları, izin alarak Ankara'yı terk ettiler. Nihayet birkaç milletvekili yeni politik ve milli ideale bağlı kalmakla beraber, dini inançlarından fazlaca fedakârlık etmeden Mustafa Kemal'e, müminlerin başına ait görevleri kendinde toplamasını telkine çalışıyorlardı. Ona, İslâmın temel kurallarına göre halifenin seçimle gelebileceğini söylüyor ve bu görevi millet adına almasını istiyorlardı. Ama, Türk özgürlüğünün soğukkanlı kahramanı, memleketini Batı uygarlığına eriştirmeye kararlı olduğunu açıklıyor ve bu öneriyi soğukça reddediyordu.

Mart ayı başında, Mustafa Kemal, Meclis kürsüsüne çıktı ve kısa bir nutukla, laikleştirme alanında bir seri reform önerdi. Bunlar din okullarının ve şer'î mahkemelerin kaldırılması, kanun-

ların yeniden hazırlanması, evkafın kaldırılması, vb. ayrıca halifeliğin kaldırılması, kan bağıntılı prenslerin yurt dışına çıkarılması konularını kapsıyordu. Artık ilgili kanunun Büyük Millet Meclisi'nden kolaylıkla geçeceği açıkça anlaşılmaktaydı. Halk olup biteni büyük bir sessizlik içinde öğrenmekteydi. Bununla beraber, her olasılığı göz önünde tutarak, İstanbul'da görevini sürdüren ve kesin cezalar uygulayabilen İstiklal Mahkemeleri durumunda mahkemeler memleketin başlıca merkezlerinde kurulmuştu. 4 Mart günü, halifeliği kaldıran ve Abdülmecit'i tahttan indirerek, bütün Osmanlı hanedanı ile Türkiye'den sürgün eden kanun, Büyük Millet Meclisi'nde oybirliğiyle kabul edildi.

Bu arada şu konu ortadaydı: Halifeliği *muhafaza* etmekte Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek yararları yok muydu? Halifeliğin temsil ettiği manevi güç ve Müslüman halk üzerindeki etkisi, ona sahip olan memleketin prestijini artıracağı bir gerçekti. Ona, büyük politikanın bütün unsurlarını sağlayarak yoğun bir güç kazandırabilirdi. Ama Ankara'nın yöneticileri başka düşüncede idiler. Onların görüşüne göre, halifelik, Türk halkının yıkımına engel olmak şöyle dursun hatta yıkımını çabuklaştırmıştır. Kanaatleri o yolda idi ki halifelik hiçbir zaman üstüne aldığı görevi, yani Müslümanları bir araya getirmek ve uzlaştırmak görevini uygulayamamış ve bu yolda yaptığı her girişimde başarısızlığa uğramıştır. Hatta Türkiye bunun bedelini ağır ödeyerek zayıflamıştır. Halifelik yüzünden, kuşaklar boyunca, millet fikrine yüz çevirmiş ve sonunda onu kurtarmaya mecbur olmuştur. Onun desteklediği panislâmizm politikası, bugüne kadar Türk'ün ruhunda vatan kavramını ve ırk duygusunu yoketmiştir. Onun ruhani otoritesi altında Arnavut, Boşnak, Çerkez, Arap birçok maceraperest Müslüman, Türkiye'de devletin başı ile memleketin çocukları arasına girmiş bulunuyorlardı. Aynı halife, Dünya Savaşı sırasında, kutsal savaş açmış olan kendi ordusuna karşı Hindu ve Arapların silah kullanmalarına engel olamamıştı. Öte yandan Kurtuluş Savaşı sırasında

da Kemalist orduların başarılarında onun en küçük payı yoktu. Bundan başka, Fas, Afganistan ve İran gibi birçok Müslüman memleketler tarafından tanınmamış olan kurum, Avrupalı güçlerin istedikleri şeyleri yapmasına asla engel olamamıştır. Bu kurum, kendini manevi otorite olarak kabul eden Müslüman halka hiçbir yarar sağlamamıştır. Hindistan, Mezopotamya, Irak ve daha birçok memleketi kurtarmaya yardım etmemiştir. Ankara'nın yöneticileri, halifeliğin kaldırılmasıyla ne olursa olsun cumhuriyete zararlı saydıkları her şeyi ortadan kaldırarak dini anlayışı kesin olarak geriye itiyorlardı. Artık Türk milleti, bundan böyle kendisiyle ırk ve duygu yönünden hiçbir yakınlığı bulunmayan diğer milletler için çarpışmak istemiyordu[9]. Halifeliğin geçmişte Türk milletine hiçbir yararı olmadığından ve gelecekte de hiçbir kâr sağlayamayacağından onu tam bir gönül rahatlığı içinde terk ediyorlardı.

Halifeliği kaldıran kanunun oylandığı 4 Mart günü, saat 10'da, talihsiz hükümdarın düşürülmesi ve sürülmesi ile ilgili bütün önlemlerin ayrıntılarıyla derhal uygulanmasını içeren emir Ankara'dan İstanbul'a geldi. Gece yarısından sonra polis memurları, kordon halinde Dolmabahçe'yi kara ve deniz tarafından sardılar. Bu kordon derhal üçüncü kolordunun askerleriyle desteklendi. Bu durumda, İstanbul valisi, polis müdürü ve diğer sorumlular önemli görevlerini yerine getirmek üzere sarayın büyük kapısından girdiler. Bu saatte Dolmabahçe karanlık ve tam bir sessizlik içindeydi. Tüm personel ve halife dairelerine çekilmiş, çoktan uyumuşlardı. Durumdan haberdar edilen bir yaver, cumhuri-

9) 1927 yılı Kasım ayında Ankara'da, Mecliste söylediği bir nutukta Mustafa Kemal aynı fikri şu sözlerle açıklamıştı: "Burada açık ve kesin olarak bildirmeliyim ki, İslâm âleminde, halifelik kâbusu ile meşgul olmaya ve onun adına davranışlara devam edecek kimseler Müslümanların, özellikle Türklerin düşmanıdırlar. Böyle bir boyunduruğa yardımcı olmak ümidi ancak cahil ve körlerde barınabilir."

yet hükümetinin temsilcilerini, derhal kabul etmesi ricasında bulunmak üzere acele ile halifenin yanına gitti. Yarım saat kadar sonra yorgun, solgun, bitkin halde ve kusursuz bir kostüm giyinmiş olarak Abdülmecit polis müdürünün karşısına geldi. Olay sarayın kütüphanesinde geçmekteydi. Hükümet temsilcisi, hükümdara, tahttan indirilmesini öngören kanunla ilgili bilgi verdi ve onu, sabahın saat 5'inde, şafakla beraber İsviçre'ye hareket etmek üzere derhal gerekli hazırlığı yapmaya davet etti. Gidiş yönü hükümetçe tespit edilmişti[10].

Bu haber Abdülmecit'te kalbe saplanan bir ok etkisi yaptı. İlk şaşkınlık içinde, kendisini yaralayan kararın yerine getirilmesini geciktirmeye çalıştı. İki gün gibi kısa bir zaman istedi. İşlerini düzene koymak ihtiyacında olduğunu ileri sürerek Ankara'ya telgraf çekilmesini rica etti. Polis müdürünün hareketsiz kalması karşısında halife, çağrılan valiyi yola getirmeyi denedi ve konuşma derhal dramatik bir biçim aldı. Vali, Ankara'dan alınan emirleri tekrarladı. Bu sırada, halife, başına gelen kaderin korkunç darbesine yavaş yavaş alışır gibiydi. Başı dönüyordu. Düşünmek için çalışma masasına dayanmak zorunda kaldı. Bu ne yapacağını bilmez durum çabuk geçti. Türkçe ve yabancı dilde gazetelerle dolu bir çekmece çekti, göstererek şöyle haykırdı: "Okuyunuz vali... hepsi benim iyi davranışıma tanıklık ediyorlar, bu yazıları okuyunuz." Sonra yavaş yavaş canlanarak: "Evet, ben millete hiz-

10) Burada kişisel bir anımı açıklamama izninizi dilerim. Birkaç hafta önce Abdülmecit benimle lütfettiği konuşma sırasında, yaşantısındaki olaylar nedeniyle Boğaz kıyılarından bir an bile öteye ayrılmaya olanak bulamadığını tatlı bir dille anlatmıştı. Abdülhamit döneminde o, her türlü kaygı ve önlem düşüncesiyle köşesinde yaşamak zorunda kalmıştı. İhtilaller, savaşlar, onu sarayında bir tür tutuklu hayatı sürdürmeye mecbur etmişti. "Her şeye rağmen yolculuk etmekten hoşlanırım. Çocukluğumda Avrupa'ya gitmek için can atardım. Bugün olsun oraya gidebilsem son derece sevineceğim" demişti. Abdülmecit'in hayatında bu ilk yolculuk nihayet gerçekleşti. Ama tasarladığı gibi değil, düşünüş biçimine ters ve sürgünlüğün acısı içinde. P.G.

met ettim. Ölürüm, ama hain olamam. Buradan bir yere gidemem!" dedi. Vali, soğukkanlılığını koruyarak, gazeteleri karıştırmakla vakit kaybedemeyeceğini, şafağa doğru, hareket etmesi gereğini bildiren emrin kesinliğini ve dakikaların geçmekte olduğunu duyurdu. Sonra müminlerin bu talihsiz öncüsünü, derhal hazırlıklarını yapmaya davet ederek salonu terk etti. Abdülmecit'in içgüdü ile gelen karşı koyma çıkışı uzun sürmedi. Bir saat sonra vali yeniden halifenin yanına çağrıldı. Bu kez onu, sakin serinkanlı ve milletin iradesi önünde baş eğmeye ve kadere rıza göstermeye hazır buldu. O, "Daima dine, vatana hizmet ettim, onlara saygı duydum, düşüncelerimin amacı daima milletin mutluluk ve esenliği oldu. Bundan sonra da böyle kalacağım. Hayatta oldukça ona dua edeceğim, ölümümden sonra da bu görevi kemiklerim yerine getirecek" diyordu. Sonra, duyarlıkla bir istekte bulundu. Sarayda bir kısmı hasta olan kadınlara, kendisinin hareketinden sonra yardımda bulunulmasını diliyordu. Vali, ona, yol parası ve İsviçre'de ilk yerleşmesi için 15 bin Türk lirası verdi. O bunların sterling ile değiştirilmesini istedi. Bu tür tartışmalar sürerken, hizmetçiler de telaş içerisinde sandıkları, valizleri dolduruyorlardı. Sultan ise mücevher çekmecesini sıkıca kucağında tutuyordu. Belki bu, yarın onun biricik varlığı olacaktı. Yolcuya kayıtsız şartsız kişisel eşyalarını götürme izni veriliyordu. Mobilyalar, kap kacak ve gümüşten eşya millete ait sayılıyordu. Şafak sökünce halife, içtenlikle sabah namazını kıldı. Merdivenlerin önünde sıra halinde dizilen otomobiller hareket saatinin geldiğini gösteriyorlardı. Sarayın hizmetçileri, harem ağaları gibi bütün sivil personeli gözleri yaşlı olarak salonda toplandılar. Hatta sadık bendelerinden bazıları, öyle bir ses tonu ile derin ümitsizliklerini belirtiyorlardı ki heyecan âdeta nefesi kesiyordu. Bu hava içinde halife onlara veda etti. Sonra sarayın kapısından çıkarken, şafak ışıklarıyla altın rengine bürünmüş olan denizin karşısında bir hıçkırık buhranı geçirdi. Orada bulunanların hepsi duygulandılar.

Ama o çabucak kendine geldi. Askeri birlikler silahlarıyla onu selamlarken onlara: "Allahaısmarladık asker! Sizi Allah'a emanet ediyorum" diyerek karşıladı.

Bir düzine kadar otomobilden oluşan konvoy önce Tophane yolunu izledi, Haliç'in büyük köprüsünü aştı, henüz uyanan İstanbul'u geçti, Yedikule surlarını geride bıraktı. Garip bir rastlantı, ilk Halife II. Mehmet[11] fethettiği İstanbul'a saltanat sürmek üzere bir salı günü girmişti. Son Türk halifesi de imparatorluğun eski merkezini gene bir salı günü kesin olarak terk ediyordu.

Yeşilköy'den itibaren arabalar, çamur, su birikintileri ve bozuk yollarla bir mücadeleye girdi. Halifenin içinde bulunduğu ilk arabada birinci kadın sultan ve iki çocuğu da vardı, kısa bir süre denize yakın bir yerde kuma battılar. Bu aradan faydalanarak Abdülmecit kıyı boyunca biraz yürüdü. Bu sırada kızı, yaşının kuşkusuzluğu içinde deniz yüzünde taşlar sektiriyordu. Daha ilerde, Trakya ovasında kadın sultan bir baygınlık geçirdi. Kendine gelmesini beklemek ve bir kez de motorları onarmak üzere durmak gerekli görüldü. Öğle vakti, konvoy, herhangi bir kazaya uğramaksızın Çatalca garı binalarının önünde durdu. Düşük hükümdar ailesini, istasyon şefinin sade döşenmiş lojmanına götürdüler. Sınıra kadar onlara eşlik etmekle görevli kişiler, yolculara yiyecek bir şey isteyip istemediklerini sordular. Abdülmecit biraz yoğurt getirilmesini rica etti. Ama Çatalca'nın bu semtinde yoğurt bulunmak şöyle dursun en gerekli yiyecek maddeleri bile yoktu. Görevliler yakın çiftliklere koştular, kimi yumurta, kimi peynir, kimi ekmek getirdi ve her biri bu çok sade yemekle yetindiler. Öğle sonrası istirahatle geçti. Bir gün öncesinden uykusuz olan halife, yatağını kendisi yaptı (gar şefinin yatağı). Sonra ışıktan rahatsız olmamak için perdeleri indirdi. Akşam yeniden pek sade bir yemek, sonra, uzun bir süre ekspresi bekleme. Bu sırada, garın et-

11) Yazarın yanılgısıdır. II. Mehmet halife değil sadece hükümdardır. (Çeviren)

rafına ve çevreye dağılmış olan askerler, polisler meraklıların yaklaşmasına engel oluyorlardı. Trenin geldiği görülünce yolcular perona toplandılar ve hareket olaysız gerçekleşti. Sabah saat 1'de, tren Osmanlı hanedanının son halifesini götürmek üzere yola koyuldu.

Abdülmecit'i düşürürken ve onu Türkiye topraklarından uzaklaştırırken cumhuriyet, onu, eski Sultan Vahidettin gibi memleketine zarar vermiş bir kişi olarak suçlamadı. Gerçekten o, hiçbir zaman, imparatorluk ailesinde çok defa kötü örneği görüldüğü gibi, milli hareketi, Türk halkı için felaket sayanların görüşünü paylaşmamıştı. Onu daima dürüst ve onurlu gören Büyük Millet Meclisi, halife seçmişti. Abdülmecit hiçbir zaman kendi kusur ve hatalarının kurbanı olmadı. Sadece cumhuriyeti laikleştirmeye, aynı zamanda, Türkiye'de saltanatın geri gelmesini kolaylaştıracak manevi bir iktidarın sonsuza dek silinmesine ve yurt dışında olduğu kadar memleket içinde de organize olan hareketlere son vermeye kararlı olan Kemalist rejimin iradesi onu sürgün yolunu tutmaya mecbur etti

III. B Ö L Ü M

TÜRKÇÜLÜK

Hamit islâmcılığı – Osmanlılaştırma – Türk milliyetçiliği – Türk Ocakları – Bunların yayılmaları ve çalışmaları – Dilde yeni ideal – Türk dilinin yenileştirilmesi – Türkiye'de Fransızcanın durumu – Türkleştirmeye genel eğilim – Türk toplumu ve soyadları – Müslüman azınlıklar – Türk vatanı – Doğuda yeni bir düzen doğuyor.

Kemalist devrimin başından beri, Ankara yöneticilerine canlılık veren ruhu özenle incelerken, yurdu baştan başa saran özel bir döneme en uygun düşen deyimin Türkçülük olduğu görülür.

Bunun kavramını iyi anlayabilmek için, önce Hamit'in İslâmlığını hatırlayalım. Hamidiye İslâmcılığı, sultanın koruyuculuğunda, bir Müslümanlar dayanışmasıydı. Türkiye'nin ideali, etnik kökenleri ve inançları ne olursa olsun yurttaşların, bir Osmanlılık ruhu içinde yaşayacakları bir Osmanlı vatanı oluşturmaktı. Başka bir ifade ile bu, imparatorluk yapısında, Türkleri, Ermenileri, Grekleri, Arap, Arnavut ve daha birçoklarını bir ad altında birleştirerek ırk ve din ayrımı gibi bir antipatiyi ortadan kaldırma çabasıydı. Denilebilir ki, Osmanlılık, Türklerde ilk nasyonalizm kavramı olmuştur. Aslına bakılırsa, Osmanlılık, Abdülhamit tarafından

iyi karşılanmamıştı. Onun, içten gelen bir duygu ile, imparatorlukta, milli özellik gösteren her türlü harekete karşı nefreti vardı. O, bunları, kişisel egemenliğini silmeye yönelik ve politikasını dayandırdığı evrensel İslâmcılığa aykırı görmekteydi. Bununla beraber, birçok görkemli kardeşlik gösterilerinden, sokaklarda, meydanlarda imparatorluğun uyrukları arasında yapılan sıcak kucaklaşmalardan sonra ve birçok acı deneyimleri geride bırakarak nihayet Osmanlılık, gerçekleşmesi zor bir ütopya halinde ortaya çıktı. İşte bu nedenle, 1908 İhtilali'ne karşı davranışın bastırılmasından ve İttihatçı rejimin sağlamlaştırılmasından hemen sonra, tamamen Türk milliyetçiliği fikri kendini göstermeye başladı ve bu görüş Osmanlılığın ihtiva ettiği dar düşünce ve toprak sınırlarını aşarak bu defa sadece etnik bir kavramı temel amaç olarak benimsemekte gecikmedi. 1910'dan itibaren, birçok Türk ve Tatar, büyük Turan ailesi mensupları arasında yeni sempati ve kültür ilişkileri kurmaya çalıştılar. Bunlar: Osmanlı Türkleri, Kırım ve Rus Tatarları, Azerbaycanlılar, İran ve Orta Asya Türkmenleriydi. Bunların sadece aynı ırktan değil, aynı zamanda aynı dinden olmaları da göz önünde bulunduruluyordu. Bu girişim, başından beri, bütün Turan kolları arasında düşünce birliğini güçlendirecek çekici imkânlarla dolu olarak ortaya çıktı. 1912-1913'deki Balkan savaşları, Türkleri Balkanlardan attığı ve onları Asya yakasına bakmaya zorladığından bu büyük ailenin üyeleri arasında yeni bir dayanışma olanağı ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı, Arap isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Rusya'nın erimesi, Bolşeviklik, Yeni Türkiye'nin ortaya çıkışı, Kemalistlerin başarıları, ona bu alanda kararlı bir cesaret verdi.

Türk Ocaklarının oluşturulması bu anlamda karakteristik bir olaydır. Türk Ocakları, Turana bağlı boyların ortaya çıkmalarına ve gelişmelerine, yabancı etkisi olmaksızın tamamen özel ve milli bir görünüş vermeyi amaç edinen bir dernekti. Bu kurum sınır tanımıyordu. Fikir ortaya atılır atılmaz Turanlı toplulukların bulun-

duğu bütün kıtalara yayıldı. Bunlar, genel olarak aynı ırktan olan kardeşler arasında, yurtseverlik duygusunu ve kültürel uyanışı sağlamaya yönelik Türkçülük merkezleriydiler. Gerçekte durum böyle olunca, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya ve Türkistan'da pek çok Ocak açıldı. Böyle bir çaba, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra doğmuş olan Rus–Türk dostluğunu zedelemekten ve Ankara–Moskova arasında bazı sürtüşmeye neden olmaktan da geri kalmıyordu. Rus ihtilalinin sebep olduğu Orta Asya'daki karışıklıktan sonra, Azerbaycan ve Türkistan'da iktidarda bulunan rasyonalist partilere mensup pek çok Müslümanı siyasal göçmen olarak Türkiye'ye getirmek zorunluluğu doğdu. Bunlardan birçoğu anatopraklarına son derece bağlı kaldılar ve açıkça Sovyetlere karşı aktif bir siyasal çaba gösterdiler. Doğal olarak, bu mülteciler Türkçülüğün ateşli izleyicileri idiler. Bu "ırk kardeş"lerinin davranışları Ankara'ya bazı can sıkıntıları vermekten geri kalmıyordu. Bu nedenle, Kemalist yöneticiler, 1926'dan itibaren kendilerini, bu Türk Ocaklarının çalışmalarını sadece cumhuriyetin sınırları içinde yapmalarını sağlamaya zorunlu gördüler.[12]

12) Genel olarak Türk Ocaklarının yayılması, o zaman bile, Ankara ile Moskova arasında yürürlükte olan bir anlaşma ile koşullara bağlanmıştı. Bugünkü durumda ise, yeni Türkiye, vatan sınırları dışında sonuç alamayacağı bir şey için gücünü harcamak ve saldırgan bir panturanizm hayali için fedakârlıklara katlanmak istememektedir. Türk Cumhuriyeti'nin asıl amacı, memleketi işgalden ve yabancının istilasından korumak ve ona politik, kültürel, sosyal, ekonomik yönlerden milli sınırlar içinde tamamen özgür bir durum yaratmaktır: Bugün Türk Cumhuriyeti'nin bütün amacı, hangi biçimde olursa olsun kurumlarının çabalarını birleştirmek ve yoğunlaştırmaktır. İşte bu önemli nedenledir ki Türk Ocaklarının çalışma alanları belirlendirildi ve sınırlandırıldı.

Şunu da ekleyelim ki, miktarı iki yüz kadara yükselen Türk Ocakları devlet tarafından, kamuya yararlı bir eser olarak tanındı. Türk ırkından olan, ya da Türk kültürüne katkıda bulunmak isteyen her kişi, tüzüğünün öngördüğü bazı koşulları yerine getirdikten sonra o derneğe üye olarak kabul olunmaktadır. Böylece önemli Türkçülerin meclisi durumunda olan Ocak Genel Kongresi her yıl Ankara'da toplanmaktadır.

"Türk Ocakları"nın asıl çalışma amacı, her tarafta, her vasıta ile milli duyguyu canlandırmak, Türk halkının geleneklerini yeniden bulmak ve tespit etmek, bir cümle ile Türkçülük düşüncesinden canlı bir gerçek meydana getirmektir. Bu milli düşünce, yavaş yavaş, savaşlar, çeşitli acılar ve birbiri arkasından gelen inkılâplarla ve nihayet Mustafa Kemal'in desteğiyle yeni bir inanç olarak doğmuştur. Önceleri, İslâm gelenek ve dogmalarının sertliği içinde Türk halkında, millet kavramı, Batıdaki anlamını yitirmişti. Bugün ise, gönüllerde yer tutan bir devrimle, kendi tarihinde ilk kez vatan ve ırk duygusu da her şeyin üstünde görülmeye başlanmıştı. Vaktiyle, din kavramı, milli duygudan üstün sayılırken bugün milli duygu dine egemen olmuştur. Önceki anlayışla, Türkler kendilerini, Türklükten önce Müslüman sayarlardı. Bugün ise Müslümanlıktan önce Türk'türler. Onlar yalnız, peygamber aşkına, ya da Kur'an'da vaat edilen cennete gitmekle beraber vatanlarının kurtuluşu için de ölüyorlar. Başka bir deyimle, onlar artık kendilerini metafizik ve millet uğruna feda etmek istiyorlar. Sadece dine dayanan değil, ırka ve kültüre dayalı bir millet olmak istiyorlar. İşte Türk Ocaklarının bu yeni akımı böylece ona bir bayrak olmuştu. *"Türk Ocağı"* kelimesi bile eski Türk dilinden alınmıştı. Bu derneğin en önemli eğilimlerinden biri de millet hayatını yabancı etkilerden kurtarmaktı. Bu nedenle, bu hareketin bir sonucu da, ırkın eski geleneklerine ait tarih, kanun, şiir olarak İslamdan önceki eski dil ve Selçuk sanatı gibi eski kültürü yeniden canlandırmak oldu. Özet olarak denilebilir ki, milli bilincin ve etnik özelliğin kaynağına kadar ilk kez iniliyor, böylece kültür ve anlayış yönünden diğer ırklardan arınmaya çaba gösteriyorlardı.

Özellikle dil alanında bu olay çok anlamlı bir genişlik kazanmakta gecikmedi. İlk önce, Türkçenin kendisini yenilemesi söz konusu oldu. Çünkü, XIX. yüzyıl boyunca Türkçe en karmaşık bir hale gelmişti. Uzun yıllar boyunca, Selçuk İmparatorluğu döneminde bu dil o zamanlar yüksek sınıflarca kullanılması âdet hali-

ne gelmiş olan Farsça ile karışmıştı. Sonra Osmanlı döneminde her Türk, Arapça öğrenmekten onur duymaya başladı. Bu dil, sadece çok değerli eserler vermiş olmakla ve ileri bir uygarlığın aracı olmakla kalmıyor, aynı zamanda, peygamberin konuştuğu dil olduğu için ona kutsal gözle bakılıyordu. Daha sonraları, Batı anlamında liseler kurulunca, pek çok Avrupa eserlerinin çevirileriyle Türkçeye, Fransızca, İngilizce, hatta Almanca olmak üzere birbirine zıt, dalgalar halinde kelimeler girmeye başladı. Bu durum o dereceye gelmişti ki, Osmanlı dönemi sonunda, dilde kendine ait olan kısım olarak sadece cümlenin kuruluş biçimi kalmıştır. Terimlerin dörtte üçü İran, Arap ve Avrupa sözlüğünden alınmıştı. Memleketin en iyi yazarlarının kullandığı dilde yabancı kelime egemenliği, büyük halk kitlesinde edebi eserlerin anlaşılmasına olanak vermiyordu. Aydın kişiler de değişik yabancı dil tahsil ettikten sonra bile konuştukları dilin bütün inceliklerini anlamayı başaramıyorlardı. Sonuç olarak bu etkiler altında Türk dili, biri diğerine karışmış dillerin bir karması haline gelmişti. İşte bu hal, her türlü bilincin dışında Osmanlı edebiyatının kozmopolit gelişiminin başlıca nedenlerinden biri oldu.

Türkçülüğün uyanışıyla bir dil ideali de kendini göstermekte gecikmedi. Genç yazarlardan oluşan bir ekol şu noktanın farkında oldu: Değişik etkilerde aşırılık, milli bilinç için harcanan çabalara rağmen, yabancı kültürün zaferini kolaylaştırır. Bunu önlemek için, yeni dönemin idealine en uygun dil aracına sahip olmak amacıyla babalarının dillerini yenilemek çabasına girişmişlerdir. "Türk Ocakları" kurulur kurulmaz, o zamana kadar başarılarla süregelen dili arı hale getirme çalışmalarını ele aldı. Yabancı kelimeler arasında, anadil ile öyle kaynaşmış olanları vardır ki, bunları kısa zamanda söküp atmak kolay değildir. Gene Türk dilinin niteliklerine bürünmüş öyle deyim ve kelimelere rastlanmaktadır ki, istemeye istemeye korunması gerekli görünmektedir. Bazen de öyle kelimelerle karşılaşılmaktadır ki, reformcular,

Türk dilinin derinliklerine kadar indikleri halde bile karşılıklarını bulamamışlardır. Bunların büyük bir kısmı, örneğin felsefe, mekanikle ya da yeni icatlarla ilgli Avrupa'dan gelen terimlerdir.

Milli dili yenileştirmek gibi olumlu bir isteği yerine getirirken bu dili fakirleştirmek tehlikesini de hesaba katmak gereklidir. Bu nedenle, uygulamada, Arapça, Farsça ve Avrupa kökenli kelimeler, ancak konuşulan dilde karşılıkları bulunduğu takdirde kaldırılmışlardır. Benimsenenlere gelince, onların da karakterlerini ve kullanış biçimini zamanla Türkçeye uydurmak eğilimi vardır. Örneğin, önceleri Farsça ya da Arapçaya uydurulmuş çoğul yapma biçimi, şimdi artık Türkçeye göre yapılmaktadır. Farsça ve Arapçanın gramer kuralları ve sentaksı da aynı şekilde terk edilmiştir. Özet olarak denilebilir ki, bu yöntem edebiyatta ve düşüncede milli bir dil yaratmada yaygın bir formüldür. Önceleri kullanılan Arapça, Farsça ve bir dereceye kadar da Fransızca artık Türk gençliğinin öğretim ve eğitim temelinde yer almamaktadır.

Dil alanında gerçekleştirilen bu Türkçülük hareketinde aynı zamanda, bugüne kadar aydınlarla halk arasında var olan ayrılığı gidermek eğilimi de vardı. Yenilikçiler gerçekte, yazarların ifade biçiminin yaşayan dile yakın olmasına önem veriyorlardı. Cumhuriyetin yöneticileri bu görüşü tümden paylaşıyorlardı. İşte bu nedenledir ki, Büyük Millet Meclisi'nde, Milli Eğitim Komisyonu, hükümetçe değiştirilen kanunların, imkân oranında kitlelerin anlayabileceği bir dille ele alınması dileğinde bulundu.

Genel istek, edebi dilin halk ruhunu doğrudan doğruya yansıtması ve Türk ırkının psikolojisine, aynı zamanda milli bilince uygun olmasıydı. Bu nedenle, eski dile ve eski Türk sentaksına dönmek alanındaki çaba bir kat daha artırıldı. Taşrada rastlanan deyimler, köylerde lehçeler araştırıldı, milli geleneklere, masallara, efsane ve atasözlerine başvuruldu. Eski şiirler meydana çıkarıldı. Hatta Rusya'daki Tatarlar ve Orta Asya Türkmenlerinin konuşmalarında rastlanan ve ırkın ruh ve dehasını içeren eski de-

yimleri araştırmaya kadar gidildi. Bu yeniden canlanma; yani eski formüllere dönüş, kökeni Mongolca olan eski deyimlerin de ortaya çıkmasına olanak sağladı.

Bununla beraber sonuçlar, harcanan çabalara karşılık olumlu olmadı. Sarıkıta, henüz eski Türk uygarlığı ile ilgili sırları teslim etmiş değildir. Bu anlamda girişilen incelemeler izlenmeye değer. Çalışmalar, kuşkusuz, fakirleşmiş olan dili temelden zenginleştirecek ve bu dile ait belgelerin elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Ama, durum ne olursa olsun, yeni Türk kuşaklarının kendi dillerini milli rönesansın bir aracı haline getirme arzuları son derece dikkati gerektirmektedir. Titizlikle düzenlenmiş, milletin niteliğine uygun, zamanın esprisini cevaplayabilen yeni bir dil aracı ile, çok önceden var olan övgüye değer Türk edebiyatı ürünlerini artıracak, güzelleştirecek ve ortak sanat hazinelerini, insanlık düşüncesini zenginleştirecektir.

Ankara'nın yöneticileri, bu genel anlamda "Türkleştirme" girişimini benimsemektedirler, hem o kadar ki, Büyük Millet Meclisi'nde yurdun bazı bölgelerindeki Grekçe, Ermenice yer adlarını değiştirmek için bir komisyon kuruldu. Dili arı hale getirmekle görevlendirilmiş parlamenterler bu işte aşırı davranmayacaklarını açıkladılar. Greko-Roma döneminin bütün belirtileri böylece korundu. Ankara, Bursa, İzmir, Konya, Sıvas, Kayseri (Césarée), Trabzon, Edirne (Andrinople) Manisa (Magnésie), Tarsus (Tarse) vb. adları değiştirilmedi. İstanbul da, Türkler tarafından zaptedildiği zamanki adını taşımaya devam edecektir. Bu kelime Grekçe (Eis ten polin) biçiminde oluşmuştur. Ama Bizans kökenli coğrafi terimler için böyle yapılmadı. Bunlar arasında özellikle (aghios-aziz) ve kilise kelimeleriyle yapılmış bileşik adların kaldırılması öngörüldü. Böylece parlamento, Bulgarların kutsal saydıkları bir adın değişimini kabul etti. Kırkkilise adını Kırklareli, yani kırkların bölgesi biçimine soktu. Böylece, İstanbul otoriteleri, Prens Adaları'ndan eski adları olan Proti, Antigoni, Halki, Prinkipo ke-

limelerini kaldırdılar, sonuncusuna Büyük Ada adını verdiler. Banliyöde bulunan Saint-Stéphano da Yeşilköy biçiminde değiştirildi. Bu değiştirme işlemi bütün memlekette bir tür moda haline geldi. Bunu hiçbir kimse hayretle karşılamamaktadır. Çünkü her büyük devrimde kaynayan ruhun bu türlü olaylara yol açması doğaldır. Tıpkı, Konvansiyon döneminde, oyun kâğıtlarının adı ve ay adlarının değiştirilmiş olması ve Rusların da Pétersburg'u Leningrad diye adlandırdıkları gibi.

Kendine özgü olan bu kriz daha yüzlerce biçimde kendini göstermektedir. Hükümet, bütün yurtta, milli kavram üstünlüğünü güvence altına almaya önem vermektedir. Ona göre Türk dili her durumda egemenliğini korumalıdır. Bu nedenle Musevi azınlık okulları, dil öğreniminde Fransızca yerine Türkçe okumak zorunluğunda kalmıştır. Öte yandan, ister dini, ister laik olsun bütün yabancı okulların etüd programları ilk sınıflarda, haftada on dört saat Türkçe olmak üzere düzenlenmiştir. Bunun sekiz saati dil, üç saati tarih ve üç saati de Türkiye coğrafyasıdır. Sözü edilen ders dallarından başarısız olan öğrenci, Milli Eğitim Bakanlığının tanıdığı özelliğe göre sınıfta kalmış sayılır. İstanbul valisinin yaptığı bir açıklamaya göre, lokantalarda, müşteri niteliği ne olursa olsun yemek listeleri Türkçe olacak ve gezgin satıcılar sokaklarda sadece Türkçe sözlerle bağırarak mallarını satabileceklerdir. Telefon numaraları da sadece bu dille istenecektir. Ama bu önlemin o kadar titizlikle üzerinde durulmadı. İstanbul'dan yurt içinde bir yere bir mektup gönderilirse, adres Türkçe olacaktı. Postaneden bir istekte bulunmak ya da idari makamlara bir dilekçe verilecek olunursa Türkçeden başka bir dilin kullanılması yasaklanmıştır. Son olarak, Ankara hükümeti bir de kanun çıkardı. Buna göre tüm Türk dernek ve kurumları kontrat, muhabere, muhasebe, defter tutma gibi bütün işlemlerinde milli dili kullanmak zorundadırlar. Kuşkusuz, bu önlem, Osmanlı Bankası, Deniz Rıhtım Kumpanyası, Fener Şirketi, Herakle Kömür İşletmesi gibi

Türk anonim şirketleriyle, hizmet alanında ayrıcalığa sahip tramvay, gaz, terkos suları vb. kumpanyalar için de geçerliydi. Yabancı kökenli şirket ve kurumlara gelince bu zorunluk, işlemleri Türk yetki ve otoritesine ait olan belge ve kayıt işlerine dair olmak üzere sınırlandırılmıştı. Türkçenin kullanılmasını zorunlu kılan bu kanun ayrıca bu konuda suç işleyen şirketi 500 liraya (7500 frank) kadar para cezası ödemeye, suçun tekrarlanması halinde, Türkiye'de çalışmalarına son verilmesini öngörüyordu.

Bir atasözü, "kömürcü kendi evinin efendisidir" der. Bu ana kadar hükmünü yerine getiren sert milliyetçilik, bu atasözünün anlamını her zamankinden daha çok moda haline getirdi. Gerçekte, takındığı tavır hakkında hiç kimse Türkleri kınayamaz. Prensipte onlar haklıdırlar. Her millet, yazısını, alfabesini, kendine uygun gelen dili seçmekte özgürdür. Bu anlamda, yeni Türk kuşaklarının, kendi öz dillerinden bir milli rönesans aracı yapmak, onu arı hale getirmek ve yeni çağa uyabilen bir alet biçimine sokmak, onu yaymak ve yurtta onu güçlendirmek isteği ancak ilgi ve saygı ile karşılanır.

Ama bir noktada bazı kaygılar ortaya çıkıyordu: Yeni reformlar, Türkiye'de Fransızcayı bir ölçüde kaldırabilecek mi, yoksa büyük bir oranda azaltacak mı? Bereket, bunların hiçbiri olmadı. Yabancı dil olarak Fransızcanın Türkiye'de yüz yıldan beri olduğu gibi korunmasına devam edildi. Böylece o sadece Galatasaray gibi büyük Türk liselerinde öğretim dili olmakla kalmadı, hatta memleketin orta ve yüksek bütün öğretim kurumlarının programlarına da konuldu. Dahası var. Türk hükümeti, İstanbul Üniversitesi'nin en önemli kürsülerini genç Fransız bilginlerine emanet etti. Galatasaray Lisesi'ne Yüksek Öğretmen Okulu'nun eski öğrencileri ve onlarla birlikte on beşten fazla Fransız profesör de bağlandı. Bunun gibi Fransa'dan gelmiş birçok öğretmen İzmir, Ankara ve Bursa'da bulunan birçok öğretim kurumlarına dağıldı. Bundan şu sonuç çıkmaktadır ki, Türk hükümeti, Fransız-

cayı hiçbir şekilde Almanca, İngilizce, İtalyanca ile aynı düzeyde tutmamış ve Türkçenin mecburi dil oluşunu öngören kanuna rağmen onun değerini düşürmemiştir. İstanbul'da beş günlük gazete ve birçok dergi Fransızca olarak çıkışına devam etmektedir. Bunun gibi bütün sinemalar perdelerinde Türkçenin yanında Fransızca açıklamalar da yapmaktadırlar[13]. Afişler ve prospektüslerde Türkçenin yanında daima Fransızca da kullanılmaktadır.

Bugünkü rejim, Fransızcanın Türkiye'deki gerçek durumunu hiçbir suretle bozmaya yönelmemiştir. Milletlerin varlığını güçlendirmek, onun gelişmesini oluşturmak ve yeniden canlanmasını kolaylaştırmak için Ankara'nın yöneticileri Türkiye'nin, Avrupa ile sürekli bir ilişki kurmakla Batılılaşabileceğini takdir etmektedirler. İşte böyle bir amaca erişebilmek için, memleketlerin sahip olacağı en iyi araçlardan birinin henüz Fransızca olduğunun bilincine sahiptirler. Şunu da bilmekteydiler ki, Batı kültürünün en önemli kısmı Boğaz kıyılarına bu dil aracılığı ile gelmiştir. Gerçekten, tıp, hukuk, sanat, askeri bilimler ile sosyoloji alanlarında Fransızcanın saçtığı ışık unutulmamalıdır. Bugün de yararlı ve gerekli görüldüğünden Fransızca dili Türkiye için halen ışık sayılmaktadır ve genç kuşakların memleketi Batı demokrasisi modeline, sadece biçimde değil espride de uydurabilmek istekleri devam ettikçe bu dil ışık olma niteliğini sürdürecektir.

Türkçülüğün saptadığı bir başka çaba da Türk toplumunun soyadlarıyla donatılması konusuna yönelikti. Bilindiği gibi, bütün İslâm memleketlerinde isim kavramı Hıristiyan ve Batı halklarınınkine göre değişik durumdadır. Müslümanlar için ad her şeyden önce kişiseldir. Kişinin taşıdığı ad, sadece ilk addır. Yani aile adı diye bir şey kullanılmaz. Örneğin, Ahmet Bey'in oğlu sadece İhsan Bey'dir. Onun oğlu da Nuri Bey olur. Buna aile zincirini

13) 1929 yılı mart ayında, Latin alfabesinin kabulünü öngören kanun bu çeviri usulüne de gerek bırakmadı. (Gerçek tarih 1 Ocak 1929'du) (Çeviren).

gösteren hiçbir kelime eklenmez. Bu olay Müslüman topluluğun temelini oluşturan eşitlik fikrinden gelmektedir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda asalet ve ayrıcalıklı sınıf oluşmamıştır. Soyluluk sadece bir ömür boyu ve şahsi olmuştur. Ancak imparatorlukta dine dayanan ilkelerin korunması için sultanlık ile halifelik birleştirilmiş olduğundan imparatorluk makamı verasete bırakılmıştır. Bazı aileler, soylarından üne kavuşmuş olan bir kişinin adını kullanmaktadırlar. Örneğin Sadrazam Köprülü'nün ailesi gibi. Bu durumun dışında, aynı ailelerin üyeleri aile büyükleriyle bağlantılarını tanıtacak hiçbir unvana sahip değildirler.

Her Türk, doğumdan sonra bizim vaftiz adı gibi bir ad alır. Bunların bir kısmı dinsel karakterdedir ve Arapça bir nitelik anlamı taşır. Örneğin; Muhammet (hamdeden), Mustafa (seçkin), Abdullah (Allah'ın kulu) gibi. Bu adlardan bazıları da Tevrat'tan alınmıştır: İbrahim, Yakup, Süleyman gibi, ya da ahlaki (moral) nitelikler anlamını taşıyan Arapça ad ve sıfatlar kullanılmaktadır: Cemal (yüz güzelliği), Hikmet (üstün düşünce), Rıza (gönülden eğilim), İzzet (şeref), Kemal (olgunluk), Sait (mutlu), Emin (sadık, güvenilir), Fikri (düşünce ile ilgili) gibi.

Bu sistemin sosyal yönden kusurları görülmektedir. Çünkü bu adların sayısı sınırlıdır. Ama binlerce kişi aynı ad altında çağrılmaktadır. Her okulda, her iş yerinde, her askeri birlikte onlarca Türk, Mehmet, Hasan adları söylendiği zaman cevap vermek durumuna düşmektedirler. Bu, medeni ve hukuki işlemler yönünden birçok karışıklıklara neden olmaktadır. Benim İstanbul'da bulunduğum sırada, bir Türk gazetesi İstanbul polisinin, intihar etmiş bir kadavra üzerinde 'Posta Memuru Hikmet" yazısını taşıyan bir kâğıt bulduğunu bildirmekte idi. Açıklık taşımayan bu belgeye dayanarak, ölünün kimliğini saptamaya çalışan otoriteler, İstanbul Posta İdaresi'nde Hikmet adını taşıyan altı memur bulmuşlardı. Posta bürolarının tümünde ise, aynı adla çağrılan yirmiden fazla memura rastlamışlardı. Eğer yüzlerce kişi, Pierre, Paul, Jac-

ques ve Jean'dan başka ad kullanmasalardı, Batılı halkların sosyal hayatlarında ne denli karışıklığın doğacağını göz önüne getirebilirsiniz.

Gerçek şu ki; Türkler, kendi aile oluşumundaki bu kusura her zaman karşı çıkmışlardır. Örneğin, ailelerden birçoğu geçmiş aile büyüklerinden birinin adının sonuna Türkçe "oğlu", ya da Farsça "zade" ekini, ya da soydan birinin meslek unvanını ekleyerek bağlantı kurmaktadırlar: Müftizade (Müftüoğulları) Pazvanoğlu (Kırbekçisinin oğlu) gibi. Kişileri birbirinden ayırt edebilmek için çok kez kullanılan diğer bir yol da, bir niteliğinden ya da bir fizik eksikliğinden esinlenerek ona bir san takmaktı. Böylece Türk şehirlerinde pek çok Mehmet, ya da Hasan, Küçük, Kara, Topal, Tek Göz meydana gelmiştir. Bazen de ad, meslek ya da doğum yeri ile birlikte söylenmektedir. Örneğin Kıbrıslı Mehmet yani Kıbrıs'ta doğan Mehmet, Kütahyalı Mehmet gibi.

Türkçülük düşüncesinin etkisi altında bulunan rejim, düzensiz bir sistemi değiştirmek ve Türkleri de bir aile adına kavuşturmak zamanının geldiğini artık takdir etmektedir. Daha önce, 1925 yılında, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi'nin bir genelgesi, öğrenci velilerinin bir soyadı seçmesini bildirmiş ve bu iş için gerekli koşulları saptamış bulunuyordu. Ama kamuoyu henüz hazır olmadığından bu ilk girişim beklenen sonucu vermemişti. Bununla beraber reform, gittikçe amaca ulaşmak şansına sahip görünmekteydi. 1927 yılının Haziran ayında yapılan nüfus sayımı dolayısıyla İsmet Paşa, bu sayımın Avrupa'daki yönteme uygun yapılmasına ilişkin bir genelge yayınladı. Bununla Türk yöneticileri, toplumda soyadının taşıdığı önemi anlamış oldular. Gerçekten sadece soyundan kendisine kalan bir lakapla çağrılan kişi, sosyal hayatta tecrit edilmiş durumdan çıkar, akrabalarına şeref duygusu ile daha çok bağlı kalır, soy ve kan yakınlığını daha ziyade benimser. Böylece aile adının varlığı toplumda birlik ruhu yaratır, devlete de daha büyük güç kazandırır. Bugünkü Türkçülük, te-

melden milli olan bir kültürün uyanışı ve oluşumu ile canlandırıcı bir rol oynamakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye sınırları içinde yan yana yaşamakta olan değişik toplumların Türk vatanı potasında eritilmesini amaç edinen iç politika alanında da aktif bir unsur olmuştur. Şurasına işaret edelim ki Avrupa uygarlığından doğmuş bir kavram olan "vatan" fikri, hemen hemen bu yeni döneme kadar Doğudakinden daha başka bir espri taşımaktaydı. Türklerin bu anlamda kullandıkları *vatan* sözcüğü, Arap kökenlidir ve ilk anlamı "oturulan yer" ya da "koyunların, öküzlerin ağılı"dır. Görüldüğü gibi kır göçebelerine ait bir anlam taşımaktadır. Bugün ise, Türklerin *"vatan"*a verdikleri anlam, çağdaş kökenlidir. Denebilir ki, Batıdaki vatan kavramı, Türk halkının ruhunda ancak Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyet ile oluştu[14].

Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'ın fethinden beri yapay bir kozmopolit kitle yaratmaktan öteye geçmemiştir. Birçok aşiret, klan ve değişik topluluklardan oluşmuş bulunduğundan imparatorlukta hiçbir zaman gerçek bir millet meydana gelemedi. Sadece birbirine uymayan insanların bir araya gelmesiyle bir halk yığını oldu. Milliyetçilik denen şeyi gözlerimizde canlandıracak unsurlar imparatorluğun son gününe kadar orada oluşmadı. Büyük imparatorluklarda olduğu gibi onda, karışımlardan meydana gelen bir ırk doğmadı. Kudretini hiçbir zaman tabii sınırlar içinde tutmadı. Asla, düzenli bir ekonomik sistemin uygulayıcısı olamadı. Kendine özgü bir kültür yaratmadı. Dinsel inançları, bütün yurttaşlık görevlerine egemen kılmakla yetindi. Denebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin hiçbir döneminde, sinesinde milli bir tip meydana getirmek için halklar arasında bir vatandaşlık bilinci yaratmayı hiçbir zaman başaramamıştır. Her birinin fizyonomileri, görenekleri, gelenekleri ve kendilerine özgü

14) Yazar yanılmaktadır. Orta Asya'dan itibaren Türkler yurtlarına daima büyük saygı göstermişlerdir. Kitabeler bunu kanıtlamaktadır. (Çeviren)

inançları olan Türk, Yunan, Ermeni, Yahudi, Slav, Arnavut ve Arap'tan, başka bir deyimle imparatorluğun 72,5 milletinden bir karma meydana getirmekten başka çare bulunamamıştı. Bu karmaşıklık o dereceye gelmişti ki halklardan bir kısmı diğerinden üstün egemen ırk, diğerleri ise alt tabaka (reaya) ve aşiretler halinde yüzlerce yıl yan yana yaşadılar. Türkler, imparatorluğun gerçek askerleri oldular. Ama ya ileriyi görememelerinden, ya da yararlı saydıklarından yenik halkla kaynaşmayı ihmal ettiler. Bir bakıma da her mümini peygamberin ümmeti ve onun temsilcisi olan halifenin tebaası yapan İslâmın bu özelliği nedeniyle de bu kaynaşma ağır yürüyordu. Çünkü Türkiye'ye gelen her Müslüman Osmanlı uyruklu sayılıyordu. Bundan ötürü İstanbul'da, hiçbir yerde görülmeyecek derecede garip bir ırk karışımı ortaya çıkmış bulunuyordu. Serüven arayanlardan tutunuz da, herhangi bir biçimde memleketlerine yüz çevirmiş olanlar, din değiştirenler saraya kadar sokuldular. Sadece Arnavut, Suriyeli değil, aynı zamanda din değiştirmiş Ermeni ve Türkleşmiş Yunanlılar da sadrazam oldular. Osmanlı ceddinden sultanlara gelince onların da anneleri, ya da karıları çoğunlukla saray esireleri olan yabancılar idiler. Böylece onlar da yavaş yavaş ırk duygusunu kaybettiler. Hatta bunlardan bazıları ancak ve ancak Türk olmayanlara güven beslemekteydiler. Abdülhamit, Arnavut ve Habeş alayları tarafından korunmaktaydı. Türkçülüğü İslâmcılığa feda etmişti.

1908 İhtilali, milliyetçiliği bu kaostan kurtarmayı ilk kez denedi. O öyle bir (Osmanlı vatanı) yaratmaya çalıştı ki orada yaşayanların etnik kökenleri, inançları, gelenekleri ne olursa olsun vatandaş ve Osmanlı olacaklardı. Bununla beraber, bir hayli ileri düzeyde ilkelerin uygulanmasına rağmen İstanbul'un İttihatçıları, bu sistemin devam edemeyeceğini anladılar. Osmanlılık, gerçekten kısa zamanda Türklerin yararına olmayan bir yön aldı. Ermeniler, Yunanlılar, Araplar ve diğerlerinin giriştikleri milliyetçilik gösteri-

leri karşısında zayıflık kuşkusuna kapılan Türkler de mahvolmamak için kendilerini aynı yolda davranmaya zorunlu gördüler.

İşte bu zamandan sonra, ırk, dil ve kültür yönünden homojen bir millet kavramı hızla memlekete yayıldı. Son savaşlar da bu idealin gerçekleşmesini kolaylaştırdı. Grekler, Ermeniler, Anadolu'da ve Trakya'da silindiler. Hıristiyan azınlık Türkiye'de küçük bir birlik halinde sadece İstanbul'da yaşar duruma geldi.

İlerde sözünü edeceğimiz azınlıklar, dışarıda hiçbir devletle ilişki halinde değildi. Bu durumda, onların kaynaşması pek güç olmuyordu. Ama, miktarları birkaç yüz bin kadar olan Arnavut, Boşnak, Arap vb. gibi diğer Müslümanlar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra memlekette varlıklarını sürdürmekteydiler. İmparatorluğun bu son kırıntıları ne olacaktı? Cumhuriyet hükümeti, Lozan Antlaşması'na dayanarak bu Müslümanlar için köken birliği olan memleketlerle Türkiye arasında tercih hakkı tanıdı. Bunlardan büyük çoğunluğu, ecdatlarının topraklarıyla ilgileri zayıf olduğundan kesin olarak Türk uyruğunda kalmayı yeğ tuttular. Daha önceden de değinildiği gibi bu Müslümanlar, daha eskileri gibi memleketin milli unsurları arasında eriyeceklerdir; yani, bunlar, artık Türkçe konuşacak, Türklük bilinci kazanacak ve sonuç olarak bir art niyet taşımadan yeni vatanlarının kaderine katılacaklardı.

Ankara hükümeti, cumhuriyet sınırları içinde milli düşünceyi geliştirmek ve sağlamlaştırmakla yetinmiyor, aynı zamanda aktif bir göç politikası da izliyordu. Türkiye, gerçekten, bereketli topraklarıyla, sadece orada yaşayanları değil, hatta bugünkü nüfusunun iki katını dahi besleyebilirdi. Nitekim daha önceleri, az da olsa bir *nüfus mubadelesi* yapılmıştı.

Anadolu'yu terk eden bir milyon Rum'un yerine ancak dört yüz bin Türk geldi. Hükümet bu kaybı gidermeye önem veriyordu. O bunu o derecede ilgi ile izlemektedir ki, eğer bu toprakları değerlendirecek kol gücü sağlanamazsa Türkiye'nin zengin ovala-

rının çöle dönüşeceği kanısındaydı ve bu nedenle de memlekette nüfusu artırmak çabasına girişmişti.

Kendi sınırlarının ötesinde gözü olmayan Türkiye, komşu ülkelerde bulunan örneğin Bulgar Türkleri, Trakya, Dobruca, Makedonya, Kıbrıs, Rodos, Kafkas, İran, Irak ve Suriye Türkleri gibi ırk kardeşleri tarafından kendi topraklarının benimsenmesine çalışıyordu. Ankara politikacıları, miktarları birkaç yüz bini bulan bu halkın kaderini dikkatle izlemekteydiler. Basın da bu *"yabandaki kardeşler"*le çok yakından ilgileniyordu. Örneğin, gün geçmez ki gazetelerde "Yugoslavya'da Türk Mallarına El Konuldu", "Batı Trakya'da Türklerin Sefaleti", "Romanya Türklerinin Malının Ellerinden Alınması", "Bulgaristan Türklerinde Yetkilerin Kaldırılması" başlıklı yazılara rastlanmasın. Bundan başka gazeteler, bu Türklerin Anadolu'da mutluluk unsuru olabileceklerini, oysa, halen oturdukları ülkeler için olumlu bir katkıda bulunamadıklarını da belirtmekteydi ve ilgili ülkelerle görüşmelerde bulunulmasını teşvik etmekteydi. Suriye ve Kafkasya'daki Türklere gelince, bunlar Anadolu'ya göçmek için Ankara ve Kars antlaşmalarından faydalanan on binlerceydiler. Böylece bu sırada cumhuriyet hükümeti yeni ve geniş kapsamlı bir sorunla karşı karşıyaydı: Türk ailesini çoğaltmak, güçlendirmek ve homojen bir kadro halinde aynı vatanda toplamak.

Son olarak, aynı düşünce düzeni içinde, Türk uyrukluğu hakkında, eski İstanbul mebusu (Paris Üniversitesi'nin eski bir öğrencisi) olan Tevfik Kâmil Bey tarafından sunulan kanun önerisine de dikkati çekmeliyiz. Bu öneri, yabancılara yurttaş olmadıkları, yani sadece *lövanten* kaldıkları halde, yüzyıllar boyunca orada kalma imkânı sağlayan eski kapitülasyon sistemine karşı çıkmak amacını taşımaktadır. Bu öneri ile, milliyetçilik konusunda bugüne kadarki oluşumlar kuvvetlendirilmektedir. Değiştirilmeden kabul edildiği takdirde, Türk kadını, bir yabancı ile evlenmiş olsa bile, genç kızlık statüsünü koruyacak. Türkiye'de doğmuş yabancı

anababadan olan çocuklar fiilen Türk uyruklu olacaklardır. Bunda amaç, ne biçimde olursa olsun nüfus sayısının artması ve aynı zamanda milli birliğin güç kazanmasıdır.[15]

Bu durumda, Türkiye her gün biraz daha çağdaş anlamda milliyet fikrine uyma eğilimindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, ayrı idealde, karışık insan yığınları halinde kalmak istememektedir. Etnik yönden olmasa bile politik, coğrafi, ekonomik, kültürel ve moral yönünden bir birliğe dayanan bir millet olmak amacını gütmektedir. İmparatorluk, değişik toplumlar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden yıkılmıştır. Milli duygudan yoksunluk nedeniyle hayatı sona ermiştir. Cumhuriyet ise işte bu etkenleri yaratmak zorunluğunu duymaktadır. Türkiye'nin bütünleşmesinden güç ve güven, yurttaşlık ateşinden ise büyüklük doğacaktır. İşte Doğuda, yarın kendisinden pek önemli sonuçlar sağlanacak olan yeni bir disiplinin oluşumu böyle olmuştur.

15) Tevfik Kâmil Bey'in kanun önerisi Büyük Millet Meclisi'nde 1928 yılının Temmuz ayında kabul olunmuştur. Ama Batı örneklerine benzer biçimde yumuşatılmıştır.

IV. B Ö L Ü M

BAŞ GİYSİLERİ ARASINDA SAVAŞ

Doğuda baş giysisinin rolü - Padişahların kavuğu - XVIII. yüzyılda değişik baş giysileri - II. Mahmut'un reformu - Fes- Orduda giyilen kepin güneşliği - Önce Mustafa Kemal şapka giyiniyor - Kastamonu nutku - Fese karşı savaş - Şapka giyinme zorunluğu - Doğu illerinde çetin olaylar - Kahrolsun gâvurlar - Reformun anlamı ve önemi.

Doğuda bulunan Müslümanlar arasında, özellikle Türkiye'de, baş giysileri daima çok önemli rol oynamıştır. Çünkü bu, sadece giyenlerin ırkını, dinini, siyasal düşünce yönünü tanıtmakla kalmamış, mesleklerini de simgelemiştir. İşte bu durumda, II. Mahmut dönemine gelindi. II. Mahmut 1829'da ilk kez baş giysisi reformunu emretti. Buna göre, Sultana bağlı her kişi, sosyal düzeyine, görevine ve inancına göre bir başlık koymak zorunda olacaktı. Başlığın biçimi, boyutları ve rengi de inceden inceye ayarlanmıştı. Sultanın kendisi de özel bir başlık kullanıyordu. Bunun biçimi zamanla değişti. İstanbul'daki Fransız elçisinde bu konuya ait son derece öğretici ve değerli bir tablo vardır. III. Selim'e gelinceye dek bütün Osmanlı hanedanından gelen sultanların resimlerini göstermektedir. Bu, bütün İslam ülkelerinde yasak olan bir

olaydır ve gün gelecek, bu yasak da kalkacaktır. Sözü edilen belgeye göre, ilk Osmanlı hükümdarları başlarına sadece bal renginde keçeden bir takke giyerlerdi. I. Orhan'ınki kırmızıydı. Bunların alt kısmında beyaz tülbentten bir sarık sarılırdı. *Şövalye d'Ohsson*'ın[16] yazdığına göre; hükümdarlığın kökeninde, Osmanlılar sadece *"külâh"* denen ve Türkmen halkın ister asker, ister sivil olsun kullandıkları keçeden başlıklar giyinirlerdi. Taç biçiminde ve kıymetli taşlarla süslü, sorguçlu kavuğu ilk kez 1520'de I. Selim giyindi. Ondan sonra II. Mahmut'a kadar gelen sultanlar öncekilerden az farkla bu tür başlıklar kullandılar.

Türkiye'ye ve Yunanistan'a yaptığı gezide *R.P.Robert de Dreux,* 1665'te Larissa'da çok az süre gördüğü IV. Mehmet'in tablosunu şöyle çiziyor: *"Haşmetmeabın başında paha biçilmez iki büyük kıymetli taşla süslü yüksek bir kavuk vardı. Alnına düşen mücevherin yanında sorguç bulunuyordu. Yan taraftakilerin her birinde üç sorguçlu bir buket görülmekteydi."*[17]

Bu padişah kavukları, konumlarının niteliğini gösteren işaretlerden biriydi. Genel anlamda Batıdaki hükümdarların tacına karşılıktı. Hükümdarın şahsına bağlı olan subaylar arasında kılıç ve iskemle taşıyıcılar yanında, selamlık törenlerinde üç ayaklı ahşap bir sehpa üzerinde hükümdarlık kavuğunu taşıyan başka subaylar da bulunurdu. Onların geçişi sırasında en sade tebaadan, en yüksek memura kadar herkes saygı gösterisi olarak başlarını eğerler, o anda onu taşıyanlar bu baş giysisini sağa sola eğerlerdi. Hatta bazen onu ata binmiş olarak da taşırlardı. Örneğin, R.P. Robert de Dreux, Larissa'da IV. Mehmet'in hemen arkasında *"güzel atlara binmiş, her biri haşmetmeabın bir kavuğunu*

16) *Topleau général de l'Empire ottoman* - Chevalier d'Ohsson, Paris 1791, cilt IV, sayfa 113. Ermeni kökenli olduğu sanılan d'Ohsson İsveç elçiliğinde tercümandı.

17) *Voyage en Turguie et en Grece,* R.P. Robert de Dreux, Société d'èdition "Les Belles Lettres"

taşıyan dört adamı" nasıl gördüğünü anlatır ve bu kavukların kullanıldığı yere göre önem ifade ettiğini, bunlardan birinin divanda, diğerinin törenlerde, bir ötekinin avlanmada, sonuncusunun da savaşta kullanıldığını sözlerine eklemektedir.

Hiçbir ülkede Osmanlı yönetimindeki Türklerden daha çeşitli, daha gelişigüzel baş giysisi kullanılmamıştır. XVIII. yüzyılda bu baş giysileri, İstanbul'da âdeta bir karnaval görüntüsü veriyordu. Sadrâzam, ortası yaldızlı, bir kurdele ile kesilmiş şeker külâhı biçiminde beyaz bir kavuk giyerdi. Kaptan paşa ve kızlarağası hemen hemen aynı biçimde bir kavuk kullanırlardı. Aralarında sadece bir fark vardı: Birincisinde kurdele sağdan sola, ötekinde soldan sağa konmuştur ve eğrice yerleştirilmiştir. Ulemanın başındaki ise, peygamberin kullandığı renk olan yeşil tülbentten yapılmış başa iyice geçirilen kocaman bir top gibiydi. Şeyhülislamınki de aynı biçimde idi, ama rengi beyazdı. Reis efendi, üst üste konmuş iki kavuktan ibaret bir baş giysisi giyerdi. Beyaz olan üstteki, pembe olan ötekinin üzerine taşmış gibidir. İçoğlanlar; yani, sultanın hizmetinde bulunan genç asilzadeler yaldızlı brokardan yapılmış tepelikle süslenmiş başlıklar kullanırlardı. R.P. de Dreux bunları *"yaldızlı saksılar"* diye nitelendirir.

Orduda da değişik görevler yapan birlikler biri ötekinden acayip biçimde başlıklarla ayırt edilirdi. Bunlar arasında, kuruluşta Hacı Bektaş adında ünlü bir derviş tarafından kutsallaştırılmış olan yeniçeriler, onun onuruna, başlıklarında geniş bir kumaş parçası taşırlardı ki bu, o aziz kişi kutsallaştırmak için elini onların başına koyarken sarkan kol yenini bir hatıra olarak temsil etmekteydi.

Bu askeri birliğin subayları da birbirinden çok garip başlıklarla ayırt edilirlerdi. Belki kökende bu başlık ile Prusyalı uhlanların *şako*[18]'su arasında bir yakınlık vardır. Bu ihtimal bize uhlan keli-

18) Macarca bir kelimedir. Askeri başlık anlamını taşır. Bir çeşit kepiye benzer.

mesinin de Türkçede delikanlı ve geniş anlamıyla asker demek olan *"oğlan"* sözcüğünden geldiği izlenimini vermektedir. Sonuç olarak denebilir ki, milletçe baş giysisi yönünden büyük zorluklar karşısında kalınmıştı[19]. Her türden zanaatkâr, halk şairleri, yabancı okul öğrencileri, dervişler, memurlar, doktorlar, kanun adamları, su taşıyıcılar, hamallar, kayıkçılar hepsi başlıklarıyla tanınırlardı. Bu başlıkların rengi de reaya, yani sultanın tebaası olan Yahudi ve Hıristiyanları Muhammet ümmetinden ayırt etmeye yarardı. *Volney,* 1784'te yazdığı *Suriye'ye Seyahat* adlı eserinde: "Hıristiyanlara yeşilin her türü yasaklanmıştır", "ve Babıâli onların başlıklarının eski biçimini almaları için yeniden emir verdi." Buna göre "mavi kaba müslinden ve beyaz bir güneşliği bulunacaktı." Şövalye d'Ohsson[20] aynı şekilde, İslâm olmayan tebaa ile Muhammet'e bağlı olanların elbiselerinde bile sezilir ayrılıklar olduğundan söz eder ve "özellikle Müslüman olmayanların baş giysileri siyah olmalıdır" der. *M. G. Perrot*[21] 1885'te yazdığı, *"Küçük Asya'da Bir Gezi"*de Ankara'da oturduğu sırada Havakoğlu adında bir Rum katoliğini şöyle tasvir ediyordu: "Orta halli giyinmişti. Siyah bir başlığı vardı. Bu uzun zaman Hıristiyanların kullanmalarına izin verilmiş olan bir baş giysisi idi. İhtiyarlar bundan henüz vazgeçememişlerdi."

Perrot, ayrıca şu sözleri ekliyordu: "Beyaz, kırmızı ve yeşil gibi canlı renkler gerçek müminlere, üzüntü verici renk olan siyah ise kanun gücünde bir gelenekle Hıristiyanlara özgü sayılmıştı. Bu kural birçok yerlerde bozulmamaktadır. Bağlılığın ya da düşkünlüğün göze çarpan bir simgesidir. Yenik düşmüşlere özgü bu matem renginin ortadan kalkması ümidi de görünmüyor gibiydi.

---

19) Bu konuda şuna değinelim ki kararları kesin olan Bizans imparatorları baş giysisi hakkında kanun koymuşlardı. Yaşlı Mişel Stratiotik, yurttaşlarını, kendisinin gençlik çağında itibarda olan bir baş giysisi kullanmaya zorlayan bir yasa çıkartmıştı.

20) Cilt IV, sayfa 21.

21) *Souvenir d' un Voyage en Asie Mineur,* P, 348.

Türk mezarlıkları da, Osmanlı toplumunda baş giysisinin oynadığı rolün önemine tanıklık etmektedir. Yüz yıllar boyunca erkek mezarlarında[22] dikilen taşın tepesini, orada yatan kişinin ömür boyu kullandığı başlık biçiminde yontmak âdet olmuştu. Böylece, Üsküdar ve İstanbul yakasında Bizans surları boyunca uzanan ölülere ait mezar taşları âdeta eski Türk başlıklarından meydana getirilmiş bir müzenin merak çekici bir görüntüsünü vermektedir. Her boydan binlerce mermer kavuktan oluşan garip bir orman göz alırca yayılmaktadır. Bir kısmı yuvarlak ve kocaman bir kavun gibi yandan çizgilidir, ötekiler ise düz ve silindiriktir. Gerçekten bir değirmen taşına benzerler. Ne püskülleri, ne de süsleri vardır. Bazılarında da dantel gibi işlemeler, pililer yapılmış ya da ponponlar ve kurdeleler işlenmiştir. İşte şakolar gibi evaze ve şeker kellesi gibi yuvarlak olanları, baca külâhı gibi sivri ve obüsler gibi beyzi sonuçlanmış bulunanları ve işte soğan kökü benzeri cami kubbeleri biçimindekiler, pagod çatıları örneğinde olanlar, soba borusu hatta dip tarafları baş kısmına uygun fıçı biçiminde olanlar.

Buna rağmen yüzyıllar boyunca parlak dönemler yaşamış olan bir toplum bu karmaşık ve görünüşü pek de güzel olmayan bu baş giysisine bağlı kalmıştı. Olay bir başka yönü ile de şaşırtıcıdır. Bu tür başlıklar, Osmanlı kara ve deniz orduları için gerçek anlamda zararlı olmuştur. Kronikler, bu kavukların yüksekliği, hedef göstermesi yönünden Çeşme Deniz Savaşı'nda yenilgi nedenlerinden biri olmuştur. Öte yandan bilinmektedir; 1740'da Türk topçu birliklerini yeniden düzenlemekle görevli olan *şövalye Bonneval,* topçuların üniforma ve kavuklarının topların rahatlıkla hareketine engel oldukları kararına varmıştı. Bu nedenle de Türk ordusunda her şeyden önce giysi reformuna girişilmişti. Ama bu çaba sadece Üsküdar sınırları içinde kalmıştı. *Baron de Tott* da,

22) Kadınlar için bu mezar taşı sadece stilize çiçekle süslenirdi.

III. Mustafa zamanında oraya geldi, ama hiçbir başarı sağlayamadı. Sivil hayatta da baş giysilerinin neden olduğu sıkıntılar hissedilir durumdaydı. Topluluk içinde başı örtülü olmamak ayıp sayılırdı. Elbise ancak başlıkla tamamlanırdı. Ama her Türk'ün, evine döner dönmez bu rahatsız edici şeyden kurtulduğu da bir gerçekti. Tuhaf olan başka bir yön de, hiç kimse bu kadar karmaşık bir yapısı olan başlığı basit bir çengele asmaya kıyamazdı ve bu iş için kavukluk denen ağaçtan yontulmuş özel bir möble icat edilmişti. İş yerinde görevlinin kavuğu buraya konurdu. Bugün ise, eski meraklıları, ev sahibinin, kocaman kavuğu özenle üzerine koyduğu bu möblenin son örnekleri için İstanbul pazarlarında pazarlık etmektedirler.

Bu durumda olan baş giysilerinin, çeşitli uyumsuzluklarına, yapımlarında ve bozulmadan korunmalarındaki güçlüklere, daima neden oldukları birçok sıkıntılara ve nihayet savaşçı birliklerce kullanılmasında beliren zararlı niteliklerine rağmen, kaldırılmalarına ancak XIX. yüzyılda yani Fransız Devriminden kısa süre sonra imkân sağlandığına, bu tarihe kadar nasıl olup da varlıklarını sürdürdüklerine şaşmamak kabil değildir. İşte büyük devrimci II. Mahmut, Batının, giysisini ve onun kullanılışını Türkiye'ye ilk kez o yıl sokuyordu. Aynı zamanda, orduyu Avrupa usulüne göre yeniden düzenliyor, kendisi de frenk biçiminde giyiniyordu. Dinsel görev yapanlar dışında bütün Türklere kavuk giyinmeyi yasaklıyordu. Ama bu yenileme işi çetin önyargılarla karşılaştı. O devrin tutucu Müslümanları için kavuk - sarık, peygamberlerin baş giysisinin simgesi olarak ayrı bir değer taşımaktaydı. Bu her mümin için, son nefesini verdiği anın sonsuz bir anısı olarak saklayacağı yüz örtüsü ve kefeninden bir parça gibiydi. Bu nedenle onun kaldırılması fanatikleri son derecede kızdırdı. II. Mahmut'un yaptığı devrimin nasıl karşılandığı artık tahmin edilebilir. Hocalar halkı direnmeye teşvik ettiler. Arnavutluk'ta, Makedonya'da, Bosna'da ve Bağdat'ta isyanlar başladı. Hatta İstanbul'da bile ayak-

lanma oldu. Hem o kadar ileri gidildi ki caddede görülen Sultan halk tarafından taşlandı. Anlatılanlara göre; bir gün, II. Mahmut, İstanbul'u Galata'ya bağlayan köprüyü atla geçtiği sırada halk tarafından çok saygı gören Saçlı Şeyh diye bilinen bir derviş hemen atın dizginini yakalamış ve ona "Gâvur padişah, alçak, hâlâ alçaklığa karnın doymadı mı? Bu saygısızlığın hesabını Allah senden soracak. İslâmlığı yıkıyorsun. Peygamberin lanetini hepimizin üzerine çekiyorsun" diye sözle saldırdı. Yaverler onun elinden kurtarmaya çalışırken sultan, omuzlarını kaldırarak "Bu deli galiba!"' dedi. Ama derviş, öfke içinde ona şöyle cevap verdi: "Deli ha! Hayır ben deli falan değilim. Deli olan senin gibi gâvur padişah ile alçak yardımcıların ve hepinizsiniz. Allah benim dilimle size sesleniyor. Ona uymaktan ve gerçeği söylemekten başka bir şey yapmıyorum. O beni şehitlik katına eriştirmekle ödüllendirecek!" Dervişin dileği gecikmeden yerine geldi. Götürüldü ve öldürüldü. Ama isyan daha da arttı. Kızgın bir kalabalık şehri ateşe vermeye girişti. Bir gece, Avrupa yakasında Beyoğlu'nda on bin ev alevler içinde kaldı. Ertesi gün gazeteler şöyle yazıyordu: *"Sultan, imansızlar gibi ters davranışına devam ederse, saray da yanacaktır."*

Buna rağmen, II. Mahmut çizdiği yolda cesaretle yürümekten çekinmedi. Kavuğu kaldırdı, yerine fesi getirdi. O bunu yaparken, bir yenilik getirmiş olmadığı da söyleniyordu. II. Mahmut, Adalar'da oturanların başlıklarını baş giysisi olarak seçmiş olduğu belirtiliyordu. Gerçekten Adalar'daki Rumların birçoğu, fese benzeyen kırmızı başlıklar kullanıyorlardı. Müslümanlar da aynı biçimde giyiniyorlardı. Bu, sarık altında, daha doğrusu başa sarıkla tespit edilen keçeden ya da kaba bir kumaştan yapılmış külahtan ibaretti. Şövalye d'Ohsson'un 1791'de Paris'te çıkmış olan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu* adlı eserinde Mahmut'un reformundan kırk yıl kadar önce olsa bile şunları yazmaktadır: "Genel olarak Muhammet'e bağlı olan bütün Müslümanlar,

önceleri fes denilen kırmızı bir külah ve sonra kavuk giydikleri başlarını kazıtırlar."[23] Volney[24] de, *Suriye'ye Seyahat* adlı kitabında "Gaza şehrinde, bir bedevinin kuru nohutlar zannettiği incilerle trampa ettiği 'faz' denilen kırmızı[25] bir başlık alan bir kişiden" söz eder. Yaptığımız araştırmalar, fesin baş giysisi olarak kullanılmasına XVIII. yüzyılda da rastlandığını kanıtlamaktadır. Bu başlığa adını veren "Fez" şehri, onun tekelini elinde tuttuyordu. Kermes adında küçük bir köy sayesinde, onu kırmızıya boyamak imkânına sahipti. Fes, böylece, ilk önce bu biçimde Kuzey Afrika halkı ve özellikle barbar denen gözü pek korsanlarla ve onlar gibi tüm Akdeniz'de sultan hesabına savaşanlar tarafından kullanılıyordu. Onların kırmızı külahtan ibaret olan bu baş giysileri yavaş yavaş bütün Doğuya yayıldı. Adalı Rumlar da Müslümanlar gibi bunu kabul etmiş oldular. Fese karşı eğilim de XVIII. yüzyıldan itibaren böyle gelişti. Fesin üretimi Fransa'da, özellikle Orlean[26]'da yaygın hale geldi. Roy gemileri bu malı bütün Doğu ülkelerine taşıyordu. Hatta o zamanlarda *"Fransız başlığı"* diye tanınmaya başlanmıştı.

Aslında bunu başlık olarak ilk kullananlar Türkler değildirler. II. Mahmut reformundan birkaç yıl önce, 1824'te bugünkü Mısır'ın kurucusu Mehmet Ali, Bonapart'ın askeri kıtalarında gördüklerinden esinlenerek ordusunun üniformasında tam bir yenilik yapmıştı. Bununla beraber Avrupalıları, yani mümin olmayanları tümden taklit etmeye cesaret edememişti. Bu nedenle Şako denilen askeri başlık kabul olunmamıştı. İleride görüleceği gibi, güneş siperi olan her türlü baş giysisini kullanmak Müslüman dininin

23) D'Ohsson, cilt IV, s. 125.

24) Volney, cilt II, s. 196.

25) Fes, Türklere kırmızı ya da beyaz yün kumaştan külah yapan şehrin adı. Fas'ın iki önemli şehrinden biri. Kermes, Arapçaya (kermesi, kırmızı) kelimesini verdi.

26) D'Ohsson, cilt IV, s. 152.

emirlerine aykırıydı. Oysa, fesin kökeni Avrupa değil, Afrika'ydı. Bu nedenle Mehmet Ali'nin reformuna uyabilirdi. 1826'da Türk ve Mısır askeri birlikleri, özgürlükleri için çarpışan Greklere karşı Peloponez'de yan yana savaşırlarken Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa, Kahire'den gelmiş olan kuvvetlerin başında bulunuyordu. Bakınız o dönenemde yaşayan bir *vakanüvis* bu askerden nasıl söz ediyor: "O ilk önce Mısırlı yöneticilerin kabul ettikleri bir elbise giyinmişti. Kırmızı fes, işlemeli ceketten ibaret olan bu elbise kısa sürede Türkiye'de reformun simgesi olmuştur."

Öte yandan, Missolonghi kuşatmasından hemen sonra, Mısır'ın ünlü kapı kâhyası (hükümdarın genel temsilcisi) olan Necip Efendi', Fransız usulüne göre yetişmiş bir grup Mısırlı subayla Türk askeri birliklerine manevra öğretmekle görevlendirildiler.

II. Mahmut'a aynı kıyafet ve aynı baş giysisini kabul etmekten başka bir şey kalmıyordu artık. Kendisi de bu kıyafete girdi ve o zamanki deyimi ile "Mısır üniforması"yla göründü.

O devirde, Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi baş giysisi olarak kabul olunmuş bulunan fes, gerçek bir ilericilik düşüncesinin de simgesi oldu. Bununla beraber, Müslüman halk ona nazla ve çok yavaş alıştı. Zaten fes, imparatorluğun her yerinde birden benimsenmedi. Örneğin, çöldeki Araplar, Dürziler kefiye'den ayrılmadılar. Kefiye, bir kordelet ile baş çevresine tutturulmuş olan, pililer halinde omuzlara düşen büyükçe bir bez parçasıdır. Daha kuzeyde, imparatorluğun idari kadrosunda yaşamakta olan Kürtler bir tür sivri külah giyerlerdi. Şeyhlerde ise, bu külahlar kocaman sarıklarla kat kat sarılmış olurdu. Karadeniz kıyısı boyunca, Lazlar bir çeşit frikya takkesi durumunda olan ve baş arkasında düğümlenen *"başlık"*larını giymeyi sürdürdüler. Bu listeye Mevlevi dervişlerin boru biçimindeki başlıkları da eklenmelidir.

Sarığa gelince, daha önce de değindiğimiz gibi, Sultan Mahmut'un reformu millet içinde dinsel görev yapanlara özgü bırakılmıştı. Hem o kadar ki *sarıklı* deyimi, konuşulan dilde imamlar,

müftüler ve hocalar anlamına kullanılırdı. Sonuç olarak denilebilir ki fes sadece Türkler ve şehirli Araplar ile imparatorlukta yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerce –ki onlar için bu halkoyu önünde bir çeşit sadakat ve dürüstlük anlamı taşımaktaydı.– kullanılmaya başlandı. Müslüman olmayan diğer tebaaya (reaya) gelince onlar da kostümde hiçbir utanç verici bir fark olmadan bu başlığı taşıdılar ve böylece Müslümanlardan ayırt olunmaz duruma geldiler.

Başlangıçta kötü görülen fes bu sırada artık gerçek bir prestij aracı olmuştur. Moda, ona yavaş yavaş benimsenen bir görünüş vermektedir. İlkel biçimde, kafaya sıkıca geçirilen külah, Mahmut reformu ile kalktı; basık, yuvarlak ve mavi ipekten kocaman bir püskülü olan kenarsız bir başlık haline dönüştü. Bunların püskülleri elbisenin yakasına kadar düşerdi. Abdülhamit zamanında biraz daha yükseği moda oldu. Tersine çevrilmiş bir çanak gibi kesik bir koni biçimine dönüştü. Sonra Jön Türkler döneminde tamamen silindirik bir biçim aldı. Zamanla püskülün boyu ve boyutu küçüldü. Ama kırmızı rengi hiçbir zaman değişmedi.

İşin asıl garibi başlangıçta Avrupa'dan, yani mümin olmayanlardan sosyal devrim programından esinlenerek alınmış olduğu için gerçek müminlerce hor görülen bu baş giysisi, yavaş yavaş sağlanan alışkanlıkla tam tersine bir anlam kazandı. Âdeta, öncelerin dinsel ve *milli ananevî* esprisini simgeleyen sarığın yerini aldı. 1830'da halkın çoğunluğunca nefret edilen bir eşya, imparatorluğun son zamanında tutucu Müslümanlar için aksine bir bağlılık, bir bayrak anlamı kazandı. Adülhamit devrinde Türk, fesi dinsel bağlılığın bir amblemi gibi görmeye başlamıştı. Bundan ayrılmak âdeta Kur'an inancına saldırı sayılırdı. Tıpkı sarık zamanında olduğu gibi, din ile baş giysisi arasında aynı bağlantı kurulmuştu. Öte yandan, 1908 devrimine kadar fes, sultanın tüm tebaasıyla, onu kullanmayan ve bu nedenle de Müslüman olmayan halk arasında bir ayırım işareti oldu. O zaman henüz bir prens

olan Bulgar Ferdinand, 1896'da İstanbul'a, hükümdarı ziyarete geldiğinde bu başlığı giyinmek zorunda kaldı. Buna rağmen 1913'te, Yunanlı gruplar, Selânik'i işgal ettikleri sırada, artık müminlerin öncüsünün tebaası olmaktan çıktıklarından feslerini değirmenlerin üzerinden atıverdiler. Bu dönemden itibaren, 1830'da fese karşı ortaya çıkan dini tutuculuk bu kez de şapkaya karşı duyulmaya başlandı. Türklerce *"şapkalı"* yani şapka giyinen sözü açıkça bir hakaret anlamı taşıyordu. O kadar garip bir durum göze çarpıyordu ki, Trakya sınırlarını geçip Avrupa'ya giden bütün Müslüman Türkler Batılıların kullandığı baş giysilerini taşımakta tereddüt etmiyorlardı.

1925'te Mustafa Kemal'in büyük cesaretle yaptığı devrim ile fes, 1929 başlarında sahip olduğu anlamın tümüyle tersi bir kavramın simgesi oldu. O zaman bir ilerilik fikrinin işareti iken kaderin cilvesi bu ya, bu kez gericiliğin simgesi gibi görülmeye başlandı. İleride de değinileceği gibi, atalarının sarık-kavuk için fesin karşısına çıktıkları gibi, bu kez de tüm Müslüman Türkler fes lehine, şapkaya karşı ayaklandılar.

Aslında, tüm baş giysisi tarihinde fes zaten bir geçiş durağı görevini yapmaktan öteye geçmemiştir. 1829'da II. Mahmut, imparatorluğu Avrupa modeline göre yenilemek amacıyla reformunu uygulamaya çalışırken yüzyılların korkunç inanç ve önyargılarıyla karşılaşıyordu. O şapkayı hemen kabul ettiremezdi. Böyle bir girişimde bulunsa katledilirdi. Bu nedenle fesi seçti. Bu, sonuç olarak, kavuk ile şapka arasında bir geçiş, bir uzlaşma aracı olmaktan başka bir şey değildi. Bu niteliği ile fes, denilebilir ki geleceği sağladı ve Mustafa Kemal'in büyük reformuna imkân hazırladı.

Şapka giyilmesi önemsiz bir olay ayrıntısı gibi gözükebilir. Ama düşünülmeli ki, 1925'te bazı Müslüman halkın baş giysisine verdiği önem karşısında, herhangi bir hazırlık yapmadan Batı baş giysisini birdenbire kabul ettirmeye kalkışmak büyük tehlike doğurabilirdi.

İslâmda, ister sivil, ister asker kesimde olsun, baş giysilerinde kenar çıkıntısı bulunmazdı. Bu çıkıntı, mümin namaz kılarken alnının yere dokunmasına engel olurdu. Bunun gibi, benimsenmiş bir inançla, kıbleye yani Mekke yönüne dönüp namaz kılındığı, secdeye varıldığı zaman başının örtülü olması gerekliydi[27]. Öte yandan peygamber: "Güneşe dönük savaşacaksın" demişti. Aslında "alçaklıktan, cesaretsizlikten çekin" anlamında olan bu söz, zamanla, baş giysisindeki güneş siperine izin vermeyen bir emir gibi kabul olunmuştur. Şöyle anlatırlar: Çok tutucu bir sultan kenarlı baş giysisinden o derecede tiksiniyordu ki bir gün onun önünde, Boğaziçi'ni daha iyi seyredebilmek için, yüzüne gelen güneşe engel olmak amacıyla ve dalgınlıkla elini alnının üstüne götüren maiyetinden birini kırbaçlattı.

Durum ne olursa olsun, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, Türk ordusu, Avrupa biçiminde kepi giyinmişti. Ama henüz bunların güneşliği yoktu. Son savaş, dünyanın bütün ordularındaki başlıklarda değişikliklere neden oldu. Örneğin, ön yüzünde ve arkasında ışık kırıcı bulunan miğferler genelleştirildi. Ama Fransa dahi, Kuzey Afrika'daki Müslüman kıtalara bunların giyimini kabul ettirmekte güçlük çekti[28]. Bu nedenle, yerli nişancı erlerin uzun feslerinin altına, sadece başın tepe kısmını koruyabilecek

---

27) Bugün bile Doğu ülkelerinin çoğunda, önemli bir kişinin önünde başı açık durmak saygısızlık anlamına gelmektedir. Tarihten öğrenildiğine göre, bir gezide bir sultana eşlik eden bir İran elçisi, sadrâzama sık sık sıkıcı bir soru yöneltiyordu. Yolda rastlanılan Avrupalıların, hükümdarın geçişi sırasında neden şapkalarını çıkardıklarını öğrenmek istiyordu. Bu Batı âdetinin açıklanması çok uzun olacak, belki de yanlış anlaşılacaktı. Sadrazam esprili bir kişiydi. Ona şöyle demekle yetindi: "Başlarıyla saygılarını ifade ediyorlar ve gerektiğinde başlarını ona feda edebileceklerini anlatmaktadırlar böylece."

28) 1924 Temmuzunda, Fas'ta Ait Youssi'nin bürosunun haberler servisi şefi bana şöyle yazıyordu: "İslâm ülkelerinde şapka problemi şakaya gelmez."

basit bir çelik külah koymak için deneyler yapıldı. Tunus müftüsünün fetvası, İslâm dinindeki erlere Fransız askerleriyle aynı miğferleri giyinmelerine izin verdi.

Sonuç olarak, birbiri ardından gelen on iki yıllık savaş deneyiminden sonra, Türkiye Cumhuriyeti kendi yönünden kıtalarının modern savaş koşullarına uygun hale getirmekten çekinmedi. Başlıktaki şemssiperin, güneşin göz kamaştırıcı olduğu Doğu ülkelerinde, gözleri etkili bir biçimde korumak büyük bir yarar sağlamaz mı? Bu, ere geniş ölçüde atış kolaylığı sağlamaz mı? Aynı zamanda, peygamberin, "güneşe karşı savaşmak" sözünü, namuslu bir savaşa çağrı anlamı taşıyan mecazi bir ifade olduğu halde ayak altına almak saçmalık sayılmaz mı? Bu durumda geriye, güneşliğin alnın yere dokunmasına engel oluşu kalır ki bu konuda da çare bulmak mümkündür. Nitekim Bulgar ve Sırp Müslüman askerleri namaz kılarken keplerinin bir yönde güneşliği varsa onu arkaya, iki güneşliği varsa yana çevirmek suretiyle güçlüğü gidermekte idiler. Türk askerlerinin de böyle yapmalarına hiçbir şey engel olamazdı.

Sonuç olarak 1925 yılının ilkbaharında reform kararı alındı. Ankara'da cumhuriyet kuvvetleri ilk önce yeni baş giysisini giyinmeye başladılar; daha sonra aynı yıl boyunca ordunun geriye kalan kısmı; yani, jandarma ve deniz birlikleri de aynı başlığı kullanmaya başladılar. Başlığa güneşlik koymayı kabul etmenin büyük önemi oldu. Bu reform ile, gerçekte bundan böyle Müslüman sivil Türk halkının da bugün ya da yarın şapkayı kullanacağına hiçbir şeyin artık engel olamayacağı anlaşılıyordu. Halkın büyük çoğunluğunun gözünde, şapka giyilmesi bir din ayrılığı anlamı taşıdığından büyük güçlükler doğurmaktaydı. Bu dönemde, onu kabul ettirebilmek için nasıl bir cesaret gerektiğini anlayabilmek için son sultan zamanında, onu kullanmaya kalkışan her Türk'ün derhal hapse atıldığını ve en ağır cezalara çarptırıldığını hatırlamak yeter. İstanbul'da bir siyasi kişiyi itibardan düşürmek için

onu bir gazetede melon ya da adi bir şapka ile yabancı bir kıyafet içinde göstermek yeterliydi.

Bu durum Lozan Konferansı sırasında tanınmış bir gazetecinin başına geldi. Her şeye rağmen, birçok olay, bugün ya da yarın baş giysisi konusunun eskiden oynadığı rolü artık oynayamayacağını göstermekteydi. Bu nedenle 1924'te kısa bir süre için Almanya'dan İstanbul'a gelmiş olan bir Türk öğrencisi, Berlin'de aldığı fötrünü başından çıkarmamıştı. Abdülhamit döneminde hatta İttihat Terakki zamanında olsaydı, derhal tutuklanırdı. Gerçi bu kişi gene de tutuklandı, ama birkaç saat sonra salıverildi.

Aynı yılın ağustos ayında, tam sıcakların ortasında, Adana'da bir doktor, gazeteciler aracılığı ile halka, güneş çarpmasından korunmak için şapka giyinmelerini salık vermekten çekinmiyordu. Öte yandan, aynı dönemde bir grup milletvekili Meclis'te başı açık olarak bulunmayı âdet edinmişlerdi. Bu durum bir İslâm ülkesi için önemli yeniliklerden biriydi. Çünkü orada, Batıdakinin tersine tartışmasız inanç halinde yerleşmiş olan görgü ve terbiye kuralına göre toplulukta başı örtülü bulunmayı gerektiriyordu. Başları açık oturan parlamenterlerin jesti diğer meclislerce de benimsendi. İşte böylece 1924'te Ekim ayında İstanbul'da belediye meclisi üyesi Dr. Refik Bey, oturum sırasında, sağlık nedeniyle fes ve kalpağın çıkarılabilmesi için izin istedi. Belediye başkanı böyle özürü olan üyelerin başlarını açabileceklerini söylemesi üzerine bir düzine kadar seçkin kişi baş giysilerini çıkarıverdiler. Sonuç olarak, her gün baş giysisi konusunda, aydın çevrede dogmatik kurallara karşı çıkmak ve sağlığın sosyal hayatın gereklerini izlemek eğilimi biraz daha kendini gösteriyordu.

Bununla beraber, doğduğu günden beri, eskimiş önyargılarla beslenmiş olan gelenekçi büyük halk yığınları, baş giysisi ile iman arasında ilişki kurmak alışkanlığını südürüyordu. Bunun karşısında, iyi niyetli küçük bir aydın azınlığı şapkayı kabul ettirmeyi başaramıyordu. Büyük bir otoritenin gücüne ihtiyaç vardı. Bu işte

cesaret gösterecek tek kişi ise halka verdiği güven nedeniyle Türk Kurtuluş Savaşı kahramanından başka kimse olamazdı.

İşte 1925 Eylülünün birinci günü, Ankara ile Karadeniz arasında bulunan Kastamonu adlı küçük şehirde Mustafa Kemal, o sırada milliyetçiliğin şeref duygusu ile benimsemiş olduğu kalpağı atarak başına geçirdiği şapka ile *şahsen* örnek olmak suretiyle yurttaşlarına göründü.

Genel bir heyecan içinde, geleneklere ve önyargılara meydan okuyarak, onuruna düzenlenmiş olan tören boyunca başı açık durdu ve kendisini çevreleyen memurları da kendisi gibi yapmaya mecbur etti. Böylece, toplanmış kalabalık önünde reformun ahlaki yönünü de ortaya koyuyordu: "Uygar halkların ortak kıyafeti, milletimizinkinin tamamen aynıdır. Biz de ayakkabı olarak potin giyiniyoruz. Pantolon, gömlek, yelek, yakalık, kravat, ceket kullanıyoruz. Bundan böyle güneşliği olan bir baş giysisi, açıkçası şapka takacağız, redingot, ceket, smokin, frak giyineceğiz. Bunda duraksama gösteren bulunursa onlara budalalar, cahiller diyeceğim."

Konuyu genelleştirerek Mustafa Kemal sözlerine şunları ekliyordu: "Biz, cihanda bizim dışımızda kalanlardan farklı bir baş giysisi kullanarak kendimizi onlardan ayırıyoruz. Türk ve Müslüman âleme bakınız, acı çeken ve çırpınan insanlar göreceksiniz. Zira onların düşünce ve ruhu, dünyanın gerektirdiğine uymamaktadır. İşte bu, başımıza gelen felaketlerin ve uygarlık alanında gecikmenin başlıca nedenidir. Birkaç yıldan beri bir derece kurtulabildiysek, bu düşünce yöntemimizdeki değişme sayesindedir. Artık duraklamamalıyız. Daima ilerlemeliyiz. Artık bilmek zorundayız ki uygarlık, davranışını ayarlayamayan, hareketsiz duran her şeyi yıkar, yok eder."

Mustafa Kemal'in bu reformdan beklediği şey, bir yandan Türk halkının yaşama biçimine egemen olan mistiği uzaklaştırmak, öte yandan, yurttaşlarının kıyafetlerini çağın ilerleyişine uy-

gun duruma getirmekti. Vapur, elektrik, telefon, uçak, telsiz telgraf gibi uygarlıktan gelen her çeşit bulgular benimsendikten sonra, Türkler aynı biçimde o uygarlığın yarattığı üst ve baş giysisini de kabul etmeli; dış görünüş yönünden hiçbir fark onu diğer halklardan ayırmamalıydı.

Halkın benimsememe tehlikesiyle dolu olan bir reform için kesin karar alındığı bugünlerde, Mustafa Kemal her yanda, duruma göre, bazen melon, bazen fötr, ya da panama şapkasıyla görünmek suretiyle kişi olarak büyük cesaret gösteriyordu. Kastamonu'dan sonra İnebolu, Bursa, Eskişehir ve Konya'ya giderek bir çeşit propaganda turnesine çıkmış bulunuyordu. Birçok nedenle doğrudan doğruya halkın arasına karışmaktan ve onlarla konuşmaktan korkmuyordu. İnebolu'da bir terzi dükkânının önünde Avrupa biçiminde bir takım elbise görünce, yüksek sesle sordu:

"Bu, milletlerarası biçimde kesilmiş bir elbise değil mi?"

"Evet" diye cevap verildi.

"Pekâlâ, dikkat ediniz, bu hem sade, hem ucuz." Sonra bir satıcıdaki fesi göstererek: "Bir de şuna bakınız, bu kırmızı külâhın altında bir de gece takkesi var. Onun üzerinde de bir sarık. Bu şeylerin her biri için ayrı ayrı yabancıya para ödüyorsunuz. Akıllıca bir iş mi bu?" Sonra orada bulunanlardan birini parmağıyla göstererek: "Bakınız, aranızda başında fes olan bir adam görüyorum. Bu fesin üzerinde bir de sarık var. Üstelik bir de mintan giyinmiş. Onun üzerinde benimki gibi bir de ceket... Uygar bir kişi bu kılıkla herkesin alaylı bakışlarına neden olmaz mı?"

"Bundan böyle şapka giyineceğiz" parolası ortaya atıldığından itibaren bu baş giysisi Türkiye'nin her yanına yayıldı. Özellikle Ankara'da, Bakanlar Kurulu'nun bütün üyeleri, yüce katlardaki kişiler, memurlar, servis şefleri günden güne fesi ve kalpağı attılar. Hem o kadar ki, birkaç gün sonra Mustafa Kemal başkente döndüğünde, onu garda bekleyenlerin yarısından çoğunun başlarında Avrupalı biçiminde giysiler vardı. Şu noktaya değinelim,

baş giysisi değişimi önceleri tüm halk için hiçbir zaman zorunlu tutulmadı. Bunda kamuoyunu reforma hissettirmeden hazırlama amacı vardı. Bu bakımdan birkaç hafta süre ile, birbiri ardından alınan önlemlerle uygulandı.

Mustafa Kemal'in Ankara'ya varışının ertesi günü, Bakanlar Kurulu'nun aldığı ilk kararla şapka giyimi zorunlu tutuldu. Ama bu zorunluk sadece devlet memurları içindi. İstanbul valisi de şehirdeki memurlar için bu yolda önlemler aldı. Bu sırada diğer yurttaşlar özgür bırakılmışlardı. İster fes, ister kalpak, isteyenler de yeni baş giysisini kullanabilirdi. Ama seçkin Türk aydınlarının çoğu reformu kabul etmekte gecikmediler. Bu, üzerinde önemle durulacak bir olaydır. Doktorlar, avukatlar, gazeteciler, mühendisler, İstanbul, Ankara, Bursa, Adana ve Trabzon'daki öğretmenler ve Avrupa'da, Londra, Paris ve Berlin'de öğrenimlerini yaparlarken Batılılar gibi şapka giyinmiş olanlar eski sandıklarında hatıra diye sakladıkları fötr, melon ya da hasır şapkalarını çıkarmakta gecikmediler. İstanbul'da bütün üniversite gençliği onları izledi.

Türkiye'nin en büyük şairi Abdülhak Hamit şapkayı ilk giyenlerden biri oldu. Zaten o, Sultan Hamit tarafından gönderildiği sürgünde bulunduğu sırada buna alışmıştı. Hatta o, yeni reformundan dolayı, Mustafa Kemal'e bir de kutlama teli çekmişti. Sonuç olarak hareket yaygın hale gelmişti. Birkaç gün içinde Beyoğlu tümden değişik bir görünüşe bürünmüştü. Fes, büyük oranda yerini panama, fötr ya da melon şapkalara, hatta il başkanının ilk olarak bir kabul töreninde giyindiği silindir şapkaya bırakmıştı. Bütün belediye görevlileri, kollukla ilgili kişiler, gece bekçileri, müze koruyucuları, yangın söndürme elemanları, arabacılar, cenaze işi görevlileri bütün bu kitle kısa zamanda kasket giyindi.

Yabancı kumpanyalar da, tabii olarak bu işte gecikmediler. Kontrolörler, tramvay yöneticileri, her türden büro ve acenta görevlileri değişik biçim ve renkte güneşliği olan baş giysisi giyindi-

ler. Davranış genel oldu. Hem o kadar ki 6 Ekim 1925'te de Kemalist birliklerce, kurtuluşun üçüncü yıldönümü kutlandığı sırada, hamallar ve kayıkçılar derneklerinin de katıldığı binlerce kişiden oluşan büyük kortejde herkes fesi ve kalpağı atmış, şapka giyinmişti. Bütün şehrin baş giysisi değişmişti.

Bundan oldukça meraklı sonuçlar çıktı. Beyoğlu'nun nadir şapkacı dükkânları umut edilmeyecek derecede alışveriş yaptı. Kıtlık günlerinde, bazı saatlerde fırınların önünde olduğu gibi, bu dükkânlar da âdeta müşteriler tarafından sarılmış bulunuyordu. Coşkunluk Trakya ve Batı Anadolu yörelerine de yayıldı. Bütün köyler, muhtarlarını toptan yeni baş giysisi satın almakla görevlendirdiler. İzmir'de haftalarca şapka alışverişi üzüm incirden daha canlı oldu. Türkiye'nin ilk kasket fabrikası Karamürsel'de kuruldu. Yerli zanaatkârlar, Ankara keçisi kılından fötr yapmaya koyuldular.

Basın da bir yandan şapkanın övgüsünü yaparak kampanyaya katıldılar. Artık fes şöyle yeriliyordu: *"Bu öküz kanı rengindeki başlık bütün bir milletin acı çektiği bir rejimi hatırlatmaktadır."* Gerçekten bu rejim altında, en büyük kötülükler memleket üzerine çökmüştü. Bazı gazeteler de fes ve kalpağı şu sözlerle yeriyorlardı: *"Opera - komik olan bu başlık", "Bu fuar tiyatrosu malzemesi", "Şarap şişesi kaşesi", "Gelincik", "Horoz ibiği", "Her adımda, her rüzgâr esintisinde sallanan püskül"*[29] gibi. Sonuç olarak, Théophile Gautier, Gérard de Nerval ve Loti'lerin fesli ve sarıklı saf kişiler hakkında ürettikleri romantik duygular birkaç gün içinde tümden çöktü. Şapka giyenler, külah giyenlerin karşısına çıktılar. Hatta çok kez, baş giysisini değiştirecek yerde, Mahmut başlığı giyinmekte ısrar edenlere, ya da başı açık kalmayı yeğ tutanlara karşı dayak dahil her türlü enerjik çarelere başvuruldu. Birçok fırsatlarla sokakta, vapurda, gösteri sa-

29) Gazette (Costantinople) 5 Ekim 1925.

lonlarında "şapka"lar "fes"e saldırdı. Fes daima yenildi, yani parçalandı, ayak altına alındı ya da denize atıldı. Önemli gösteriler oldu. Bu ara, Bursa'da belediye binası önünde yapılan miting sırasında herkes kendi fesini yırttı. Konya'da lise öğrencileri "Türk'ü uygar âlemden ayıran" bu başlığı giymemeye yemin ettiler. İstanbul'da bir grup hamal, verilen bir işaret üzerine feslerini Boğaz'a fırlattılar. Fes ticareti, eskisine göre bir gölge haline geldi. Kalıpçılar ya da fes ütücüleri birbiri ardından pılıyı pırtıyı topladılar. Mağazalarının üzerinde melankolik yazılar rüzgârda oynamaya başladı: "Devredilecek yer", "Kiralık dükkân" gibi. Birkaç gün içinde müşteriler tükenip gitti.

Sonuç olarak, fese karşı açılan sert savaş, şapkanın zaferi ile sona erdi. Artık bundan sonra, şehir sosyetesinde yeni baş giysilerinin biçimi, rengi, giyim yöntemi üzerinde tartışmalar sürüp gitti. Kırmızı rengi ve biçimi ile hiç değişmeyen fes her durumda kullanılmakta idi. Batıda ise, her yerde aynı şapka giyilemezdi. Kırda, otomobilde, yolculukta, sporda, hatta şehirde, cenaze töreninde ve kabul resminde değişik biçimde baş giysileri giyilirdi. Bu nedenle bunların kullanılış yeri üzerinde konuşmalar devam ediyordu. Gazeteler bile "şapkayı nasıl giyinmeli" konusunu işleyerek Batının kullanış yöntemleri üzerinde bilgi veriyordu.

Şapkanın ortaya çıkışı ve Avrupa yöntemine göre kullanılışı, bir yandan da nezaket kurallarında değişimlere neden oldu[30]. O zamana kadar bütün Doğuda olduğu gibi Türkiye'de de toplulukta

30) XV. Louis'nin çocukluk döneminde, III. Sultan Ahmet, Fransa sarayına Muhammet Efendi adında bir büyükelçi göndermişti. Bu diplomat İstanbul'a dönünce Frenkleri hükümdarına şöyle tanıttı: "Frenkler, Türklere benzemezler. Tıpkı gecenin gündüze benzemediği gibi. Biz bir daireye girdiğimizde ayakkabımızı çıkarır, başımızı açmayız. Frenkler ise ayakkabılarını korur, şapkalarını çıkarırlar. Biz sakalımıza dokunmaz, saçlarımızı keseriz. Onlar, saçlarını uzatır, sakallarını tıraş ederler. Biz sağdan sola yazarız. Onlar soldan sağa doğru yazarlar. Biz halıyı masanın altına sereriz. Onlar üstüne örterler. Sonuç olarak, bir Türk'ü başı aşağıda, ayakları yukarıda tasarlayınız, böylece bir Frenk'i karşınızda bulursunuz."

başı açık durmak kötü bir davranış iken, memurlara şapkayı kabul ettiren genelge aynı zamanda onlara, büroda ve üstlerinin önünde başları açık bulunmalarını da emrediyordu. Genelge şunu da içeriyordu: Bundan böyle selam elle değil, baş açık olarak, küçük bir baş işareti ve vücudun hafifçe öne eğilmesi biçiminde olacaktı. Şapka ile de Avrupalı gibi selamı öngörüyordu. Bu yeni toplum - bilim kuralıyla, önceleri, yerden tozu toplar gibi yere uzatılan eli, önce kalbine, sonra ağzına ve alnına götürme biçiminde yapılan, böylece selamlanan kişiye, duyguda, sözde düşüncede bağlı olduğunu en içtenlikle göstermeyi amaç sayan alaturka selam ortadan kalktı. Bu kölelik davranışı, uşağın efendisine aşırı bağlılık jesti, uzun zamandan beri bu Türk âdetine karşı olanlarca zaten terk edilmiş bulunuyordu.

İyi ama şapka ile ibadet nasıl yapılacaktı? İslâmiyette başı açık olarak namaz kılmak uygun düşer miydi? Güneşliği olan bir baş giysisi ile kıbleye doğru secde edilebilir mi? Bu konular din adamları ortamında birçok tartışmalara neden oldu. Özellikle, bazı Müslümanlar şapka ile camiye girmek cesaretini gösterdiğinde tartışmalar daha da alevleniyordu. Bir gazeteci tarafından durumu aydınlatması için başvurulan İstanbul'un başmüftüsü, üstün bir yenetekle konuyu şöyle açıkladı: "Türkiye artık yeni bir anlayış benimsedi. Buna göre saygı duyulan kişi önünde şapka çıkarılıyor. Bundan böyle başı açık bulunmak bir saygı simgesidir. Onurlu bir kişi karşısında gösterilen bu üstün saygı davranışını Allah'ın huzurunda yapmamak düşünülebilir mi?"

Sonra güçlüğü gidermek için, Ankara'daki Diyanet İşleri Başkanı[31] illerdeki bütün müftülere bir genelge göndererek, bundan böyle Müslümanların, namazlarını isteklerine göre şapkalı, ya da şapkasız kılabileceklerini bildirdi. Aynı dönemde, Büyük Millet Meclisi'nin sonbahar toplantısının ilk günü Meclis Başkanı, baş-

31) Ankara'da Diyanet İşleri Başkanı, Devrim ile görevi sona eren şeyhülislâmın yerini tutmaktadır.

kanlık kürsüsüne frak ve silindir şapka ile çıktı. Bu şapkayı kürsünün üzerine koyunca, celsenin açık olduğu onu başına koyunca da oturumun sona erdiği anlaşılıyordu. Böylece Asya topraklarında ilk kez bir parlamento, Avrupa Meclisleri töresine göre oturum yapmış oluyordu.

Cumhuriyet, sarık sarmayı da kesin koşullara bağladı. Sultan Mahmut bunu görevi yalnızca din işleriyle uğraşmak olan kişilere bırakmıştı. Bu formül XIX. yüzyılda en geniş anlamda uygulandı. Böylece, imam ve diğer din görevlilerinin; müezzinler, müderrisler (medrese öğretmenleri), ilahiyat öğrencileri, cami koruyucuları, perdeciler, terlik sunucuları, mezar kazıcıları ve cenaze yıkayıcılarının da sarık kullandıkları görülmektedir.

İş bunlarla da kalmayıp birçok sahtekârlar, dervişler, büyücüler, sihirbazlar, hatta dilenciler bundan haksız olarak yararlanıyorlardı. Ankara'nın çıkardığı bir kararnameye göre ise, bundan böyle, ancak imamlar, müftüler ve hocalar bu eski ve saygınlık anlamı taşıyan baş takısını kullanabileceklerdi. Bu din adamlarına, başlarına sarık sarabilmelerine izin veren ve kimliklerini belirten polisçe düzenlenmiş belgeler verildi. Sarık için işte böyle ciddi bir kontrol yöntemi oluşturuldu. Böylece, din adamı niteliği taşımayan yüzlerce kişi 1925 Eylül ayı sonlarında sarıklarını çıkarmaya mecbur oldular. Bu durum medrese öğrencilerine, hatta Galatasaray Lisesi'nin bazı Türk öğretmenlerine de uygulandı.

Burada, garip bir ayrıntıya yer verelim: Son halife Abdülmecit, müminlerin öncüsü niteliğine daha uygun düşeceği öngörüsü ile ileri gelen din adamlarınca fes yerine kavuk giyinmeye davet edilince o bunu kesin olarak reddetti. Böylece, zaman iktidarının, yani sultanlığın kaldırılmasını protesto etmiş oluyordu. Ama tutucu Müslümanları tatmin etmek için sakal bıraktı. Zira peygamber tıraş olmazdı. Onun yerine oturacakların da başka türlü yapmalarından hoşlanmazdı.

Fese karşı açılan kampanyanın başlangıcında, sadece devlet

memurlarının şapka giyinmeye zorlandıkları ve geriye kalan halkın, herhangi bir biçimde baş giysisi taşımakta serbest olduklarına değinmiştik. Ama yeni baş giysisi, büyük merkezlerde, Avrupa ve Akdeniz'le temas halinde olan batı illerinde kitleler arasında yayılmaktaydı. Bununla beraber, şapka, savaş sonrası ekonomik kriz nedeniyle ağır geliyordu. Çünkü pahalıydı. Nitekim bu işe ilk karşı çıkanlar, baş giysilerini değiştirmeyi kendileri için lüks sayan gezgin satıcılar oldu. Güneşliği olan bir baş giysisini gerçek bir günah sayan aşırı tutucular ile, Ankara yöneticilerinin bazı gösterişçi hasımları daha sonra işe karıştılar.

Bununla beraber, 16 Kasım günü Konya Milletvekili Refik Bey, Meclis'e bir öneri verdi. Bununla, "uygarlık baş giysisi" dediği şapkanın bütün Türklerce kullanmak zorunluğunu öngörüyordu. Meclis, 25 Kasım günü bu öneriyi görüşmeye başladı. Reformun o güne kadar iyi karşılanmış olmasından, bunun engele uğramadan kolaylıkla geçeceği sanılmaktaydı.

Ama durum böyle olmadı. Kurtuluş Savaşı kahramanlarından biri olan, İzmir'i kurtaran kıtalara komutan etmiş bulunan Nurettin Paşa, parlamentoda, şapka giyinilmesine karşı etkili bir konuşma yaptı. Parlamentoda Bursa ilinin temsilcisi olan bu askerin kazanmış olduğu unvan, onun, iktidara gelmiş bulunan eski kardeşlerinden ayrılmasına engel olamadı. Kendini beş vakit ibadete vermiş olan Nurettin Paşa, inanç konusunda eski kurallara bağlı, muhalif eski bir Türk olarak kalmıştı. Bu nedenle Batı kökenli yenilikleri hiçbir biçimde kabullenmiyor, onları dinin temel kurallarına aykırı sayıyordu. Bu alanda, uygulanmakta olan hayatın ihtiyaçlarına ve zamanın düşüncelerine en küçük üstünlük tanımıyordu. Yeniliklerden tiksinme duygusu ile doğmuş olan, İslâmın bu tutucu şövalyesi, Batıdan gelen baş giysisine açıkça karşı çıkmak hırsını da yenemedi. Kuşkusuz o da, "her kanûn bir yenilik getirir, her yenilik bir yoldan sapmaya ve her yoldan sapma ise, insanı cehenneme götürür" diyen adını bilmediğim Arap din adamının sözünü be-

nimsemiş bulunuyordu. Nitekim, 26 Kasım günü Nurettin Paşa, Meclis'e bir öneri sundu. Bununla, şapka giyinmeyi zorunlu tutan kanunun anayasının kişi özgürlüğü ile ilgili 103. maddesine aykırı olduğunu ve bu nedenle hiçbir yurttaşın yeni bir baş giysisi kullanmak özverisine zorlanamayacağını öne sürüyordu.

Bu önerge okunurken Meclis tümü ile kızgınlık dolu bir şaşkınlığa girdi. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, ortaya atılan gerekçenin geçersiz olduğunu, uygar halkların kullandıkları bu baş giysisini kabul etmekle anayasaya karşı çıkılmış olmayacağını bildirdi. Sonra birçok parlamento üyesi aynı tezi kendi açılarından geliştirdiler. İlk konuşan milletvekili, böyle bir tartışmanın dünya parlamentolarının hiçbirinde yapılmadığını söyledikten sonra, Nurettin Paşa'nın ortaya attığı giysi konusu ile anayasa kavramı arasında bağlantı kuran mantığı gericilik olarak nitelendi. Diğer bir milletvekili de, Türk anayasasının elbiselerinde upuzun kolları olan ve başlıklarına yirmi metre bez dolayan kimselerin yaşadığı bir ortamda meydana gelmediğine değindi ve sözlerine şunları ekledi: "O, bu ülkenin kendine uygun gördüğü uygarlığın eseridir. Türk halkı, pantolonu, kravatı, ceketi kabul etti. Sadece şapkaya karşı çıkılması neden? Yeniçerilerin uzun külahları, Viyana'yı koruyanları yenmeye yeterli oldu mu? İzmir valisinin fesi Yunanlıların ortaya çıkmasını engelleyebildi mi?"

En son söz alan konuşmacı da şöyle dedi: "Bundan böyle Türk halkının başından şapkasını almaya cüret eden her el, bizzat halk tarafından kırılacaktır".

Büyük Millet Meclisi kanun önerisini oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul etti. Sadece Nurettin Paşa ile İhsan Bey adında bir başka milletvekili karşı oy kullanmışlardı. Birinci madde, ister fes, ister kalpak olsun her biçimde eski başlık giyimini yasaklıyor, sarığı da sadece din görevlilerine özgü bırakıyordu. Hemen yürürlüğe giren bu kanuna aykırı her türlü davranış için önlemler alındı. İstanbul'da komiserler kendilerine bağlı memurlarla birlikte

İstanbul'u Galata'ya bağlayan büyük köprünün başını ve şehrin başlıca yollarını tuttular. Fes ya da kalpak giyinmiş olan herkesi tutuklayarak, başlıklarını ellerinden alıyorlar ve karşılaştıkları sarıklıların ise, ellerindeki belgeler kontrolden geçiriliyordu. En küçük karşı koyma, suçlunun tutuklanmasına neden oluyordu. Aynı şekilde, Ankara'da, 27 Kasım günü sabahleyin, başlıca yollara yerleştirilen memurlar, yoldan geçenleri, fes ya da kalpaklarını çıkarmaya, daha doğrusu ondan vazgeçmeye zorluyorlar, onlara, yeni başlıklar satın almayı, buna gücü yetmeyenlerin başı açık gezmelerini emrediyorlardı. Sabahın erken saatinde, karşılaştıkları bu olaydan şaşkına dönen çevreden şehire gelen köylüler bu sonuncu şıkkı uygulamak zorunda kalıyorlardı.

Şapka ve kasket stokları göz açıp kapayıncaya kadar tükeniyordu. Öyleki, birkaç gün içinde yüzlerce kişi şapka bulamadığından başı açık dolaştı. Ama yeniden gelen mallar yavaş yavaş bütün halkın başını örtmeye yetti. Bu arada bazı umursamaz tüccarlar en kötü Batı şapkalarını göndermekten de geri kalmıyorlardı. Bu nedenle sokaklar kısa sürede en değişik, garip biçimlerde şapkalarla doldu. Kasım ayında, en saygın başlarda bile, deniz mevsimi için yapılmış beyaz bezden şapkalar görülmekteydi. Her çeşidinden, her ülkenin başlıkları, melon şapkalar, ters çevrilmiş, bazen gözlere kadar inmiş, bazen başın tepesinde oynayan solgun fötrler. Bazı tüccarların, tören şapkaları, birçok köylülerin de eski asker kepisi giyinmiş olduklarına rastlanıyordu.

Bununla beraber, aynı süre içinde doğu kasabalarında önemli olaylar baş gösteriyordu. 1830'da İstanbul'da devrimci sultana karşı yapılan gösterilerin benzeri şimdi Kemalist rejime tekrarlanıyordu. Şapka giyinmenin zorunlu kılındığı haberinden sonra Sıvas'ta, yeni başlıkları yeren ve Türk halkının dinsel duygularına seslenen duvar ilanları görüldü. Erzurum'da, bazı isyancılar, çarşıdaki dükkânları kapamaya zorlayarak valinin oturduğu konağa gittiler. "Kahrolsun gâvurlar!" diye haykırdılar. *Gâvur* sözcüğü,

inancı olmayan, yani *kâfir* anlamındaydı ve burada şapka giyinenler için kullanılıyordu. Bu durum, Ankara yöneticilerinin getirdikleri yenileme çabalarına karşı tutuculuğun simgesiydi. Maraş'ta birkaç isyancı, peygamberin yeşil sancağı bulunan camiye giderek kutsal bayrağı ellerine geçirdiler, sonra onu, hükümet konağının penceresine astılar ve rejime karşı ağır sözlerle saldırıda bulundular. Rize'de, hükümet binalarının önünde buna benzer gösteriler oldu ve devlet memurları aşağılandı, hatta dövüldü.

Bu arada haritaya bir göz atarsanız, Erzurum, Sıvas, Maraş, Rize, bütün bu şehirlerin Türkiye'nin doğusunda bulunduğu görülür. Böylece isyanın, ülkenin yeterince gelişmemiş bölgelerinde, Anadolu'nun geri kalmış yörelerinde meydana geldiği anlaşılır. Buralar birkaç ay önce Şeyh Sait'in din adına, "cumhuriyetin imansız öncülerine karşı koyduğu" yerlerin yakınında bulunuyordu. Türkiye'nin doğusunda yaşamakta olan bu halk geri kalmıştı, cahildi. Onların dünya ile ilişkisini sağlayacak ne demiryolu, ne de işe yarar bir karayolu bulunmaktaydı. Anlamına uygun hiçbir okul yoktu. Bu nedenle o bölge halkı moral ve entelektüel olgunluktan yoksundu. Onların başka bir çağdan getirdikleri, artık yeri olmayan inançlar ve dini tutuculuk yüzyıllar boyunca oluşmuş, artık yıkılması zor bir duruma gelmişti. Ama işin en kötü yanı, birçok şahsi yararın bu duruma dayanması idi. Dervişler, şeyhler, hatta bazı hocalar, büyücüler, sihirbazlar, istihareciler bir türlü malikâne saydıkları bölgelerinde, cumhuriyetin yenileştirme gerçeğine karşı koymakta yarar görüyorlardı. Bu bakımdan eski sarıklılar, Ankara'dan gelen en ilmi gerçeği bile yanlışlık ve dinsizlikle lekelemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu tutucu kimseler için üzüntü ve tiksinti, Batıdaki Hıristiyan halkların yol ve âdetlerini benimsemek zorunda olmalarından geliyordu. Uzun süreden beri, sessizce ve gizlice, yeni rejimin, Türk halkını dinsiz duruma getirmeyi amaçladığı fikrini yaymaya çalışıyorlardı. Şapkanın kabulü ise bardağı taşıran son damla oldu. Halkı yığınlar

halinde hükümet konağının pencereleri önüne sürükleyerek yüzlerce kez *"gâvurlar"* diye haykırışlarla cumhuriyet memurlarını aşağılamaları işte bu sıradadır.

Ama Şeyh Sait isyanından beri, bu türden olaylarla karşılaşan Ankara yöneticileri soğukkanlılıklarını kaybetmemişlerdi. Millet için tehlikeli duruma geldiği görülen davranışlar, başladığı yerde hemen söndürüldü. Yukarıda adı geçen illerde gecikmeden çevirme hareketi uygulandı ve derhal İstiklal Mahkemeleri[32] işlemeye başladı. Sıvas'ta, hükümeti düşürmek gerektiği hakkında halkı tahrik edici sözler söylediği ve şapka giyimine karşı gösteri düzenlediği kanaatine varılan bir imam ölüm cezasına çarptırıldı. Ceza hemen aynı gün yerine getirildi. Gene o ilde, bu hareketin kışkırtıcıları on, on beş yıllık ağır cezalara çarptırıldılar. Belediye başkanı da aynı şekilde yedi yıla mahkûm oldu. Yardımcılarından ikisi diğer illere sürgüne gönderildiler. Şiddetli ayaklanmaların olduğu Maraş ve Erzurum'da da birkaç yüz gösterici tutuklandı ve on kadarı ölüm cezasına çarptırıldılar. Rize halkını sindirmek için Hamidiye kruvazörü şehir karşısında demir attı.

Bu olaylar duyulur duyulmaz bütün ülkede uyanan heyecan canlı ve derin oldu. Büyük Millet Meclisi'nde pek önemli günlerin geleceği seziliyordu. Birçok milletvekili bu olayların tümünde Nurettin Paşa'nın önerisinin yankısını bulmakta idiler. Artık kendisi de şapka giyinmiş olan Nurettin Paşa'ya karşı yeniden hücuma geçildi. Bir milletvekili şöyle dedi: "Cahiller, şapka giyimine karşı ayaklanmış olmanın cezasını hayatlarıyla ödediler. Oysa, bu olayların gerçek teşvikçisi halen parlamenter niteliğini korumaktadır ve şapkalıdır." Konya temsilcisi Refik Bey aşırı heyecanla şu sözleri söylüyordu: "Nurettin Paşa size söylüyorum. Artık sizden söz etme zamanı geldi. Dökülen kanların hesabını sorma saati çaldı. Nurettin Paşa, bu hareketi hazırlamakla, ülkedeki karşılıklara ortam yaratma suçu sizin sırtınızdadır. Cevap bekliyoruz!"

32) Devrimden sonra meydana getirilen mahkeme.

Meclis arkadaşlarının bağırmalarına karşılık, Bursa milletvekili son dercede *tedbirli* davranarak hiçbir cevap vermemiş, yerinden kalkarak salonu terk etmişti.

Hükümetçe alınmış olan önlemler sayesinde, tutuculuğa dayanan alevlenme derhal önlendi. Reform nedeniyle ortaya çıkan kaynaşma yavaş yavaş son buldu. Bugün artık her Türk bizim kullandığımız şapka türlerinden birini giymektedir. Bununla beraber, bir aya yakın bir süredir şapka giyme zorunluğunda derin karışıklıklar meydana gelmiş olmasıyla cumhuriyetin ne derin çabalar içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ankara yöneticileri yapmak istedikleri reformlar ne olursa olsun, Türk halkının bugüne kadar saygı duyduğu, yüce saydığı hemen birçok şeye saldırma zorunluğu içindedirler. Onlar, çok kez bu halkın kötü gördüğünü sevdirmeyi ve sevdiği şeyi ortadan kaldırmayı görev saymaktadırlar.

Müslümanların şapka giymeleri, bu sırada Batılılara, önemi az olan bir ayrıntı gibi görünebilir. Oysa bu reform, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği reformlardan en ağır sonuç verenlerden biridir. Bu ünlü kişinin, ilk önce Batı başlığı giyinmeye cesaret ettiği bugüne kadar bütün Doğu, bir kısmı mümin yani Müslümanlar, diğeri de mümin olmayanlar yani Hıristiyanlar diye ikiye bölünmüştü. Bunlar, taşıdıkları başlıklarla ayırt edilirlerdi. Şimdi ise milyonlarca Türk tarihlerinde ilk kez Avrupalılar gibi giyinmeye başlamışlardır. Allah'ın sevgilileri, peygamberin torunları, imansız dedikleriyle giyiniş bakımından bir oldular. Giyinişiyle bir Müslüman Türk'ü Hıristiyana, bir Hıristiyanı da bir Müslüman Türk'e benzetmek olağandır. Bu dış benzeşme inanılmayacak bir yaklaşımdır. Sadece bu nokta bile, Yakındoğu halkının iyi bir geleceğe erişeceğinin garantisi durumundadır. Gerçekten, şapka onların gözünde bir uzlaşma simgesi olarak kalacaktır. O dünyanın bu kesiminde Müslümanlar arasında şimdiden, dogmalar ve dar inançların üstünde temel ilkelere dayalı bir anlaşmayı simgelemektedir. Şimdiden Türkiye'de bütün Avrupalılar için başka bir

atmosfer yayılmaktadır. Artık onların çevresindekiler kendilerine benzeyen varlıklardan başkası değildir. Her tarafta daha canlı bir içtenlik kendini göstermektedir. Sonuç olarak denilebilir ki Türklerin şimdi kullandıkları şapka son derecede anlamlı bir göstergedir. Bu başlık, yeni somut ve soyut varlığın ilk işaretidir. Şapka ile Müslüman toplumda düşünce özgürlüğü oluşmaktadır, akılcılık üstün gelmektedir. Şer'i inancın ötesinde, özgür duruma gelen insanlık bilinçle haklarına kavuşmaktadır. Şapka ile Türkler, ilk kez Batı kıyafetini benimsemişlerdir.

Bu nedenle, Mustafa Kemal'in yarattığı eseri, Avrupalılar, gerçek kapsamıyla kavradıkları takdirde beğenmezlik edemezler. Bu önemli reform, hiçbir biçimde demagoji duygusu ile telkin edilmiş olmaması yönü ile de alkışlanmaya değer. Reformu gerçekleştirirken, Türk kurtuluşunun kahramanı, kitleleri hiçbir biçimde okşama yönüne sapmıyordu. Tersine, birçok yurttaş arasında kendini, hoş görülmeyen kişi durumuna sokmak tehlikesine göğüs geriyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi, reform halkın bir kısmını hoşnut etmedi. Hatta o kadar ki doğu illerinde, iç isyana kadar vardı. Mustafa Kemal, on milyon kişiye şapka giydirmekle öyle büyük bir cesaret ve moral gücü gösterdi ki, artık bunun etkisini azaltmaya kalkışmak, boşuna uğraşmak olacaktır.

V. BÖLÜM

TARİKATLARIN KALDIRILMASI

İslâmda ruhban sınıfı[33] - İstanbul'da Bektaşiler ya da Zoroastr'ın[34] son mensupları - Nur Baba - Hu! çeken dervişler - Üsküdar'da çırpınmalar içinde geçen dini törenler - Kendine işkence sahneleri - Döne döne sema yapan dervişler, Mevleviler - Mareşal Marmon'un düşünceleri - Celâleddinî Rumi - Mevlevi doktrini ve Maurice Barrès - Tekkelerin kapanması - Konyalı Büyük Çelebi'nin ölümü.

Radikal olduğu kadar da hızla alınan bir önlem, Türkiye'nin derin sosyal evrimine damgasını vurdu. 1925 yılında, Ankara hükümeti, bütün tekkeleri ve bütün Müslüman zaviyeleri kapattı, Türk din cemaatlerini, yani ülkede bulunan tarikatları dağıttı. Cumhuriyetin yöneticileri, bu kurumların, yeni dönemin esprisiyle bağdaşmayacağı kanaatindeydiler. Mustafa Kemal, Kastamonu'daki konuşmasında şöyle demişti: *"Biz, bu tür din kurumlarının yardımına muhtaç değiliz. Türkiye Cumhuriyeti gücünü artık bilimden, sanattan, uygarlıktan almaktadır."*

Kur'an'da, "İsa'dan sonrakilerin getirdikleri yeni yöntemler"

33) Yazarın kullandığı ruhban sınıfı İslâmiyette yoktur. (Çeviren)

34) Zoroastr (Zerdüşt) ya da Zamtthoustra, eski İran dininin reformatörüdür.

benzeri ruhban kurallarının reddedilmesine rağmen Türk halkı arasında birçok mezhep ve tarikatta güçlü biçimde gelişmiştir. *Rüfai, Kadiri, Nakşibendi, Halveti, Saadi* gibi daha birçok tarikat; Arabistan'da, İran'da ve Kuzey Afrika'da, Türkiye'de ve özellikle milli kökenli olan *Bektaşilik ve Mevlevilik*'le yan yana yaşamışlardır. Her kasabada, hatta en uzak bölgelerde, adı, varlığı belirsiz küçük köylerde dahi, çeşitli biçimlerde uygulamalara bağlı bir hayli dini topluluklar vardı. Bunların bir kısmı, kuruluş biçimi yönünden, kendinden geçme, sürekli ibadet, tövbe istiğfar, sessizliğe gömülme, oruç, hatta dünya nimetlerinden el ayağı çekmeyi emretmekle Hıristiyan ruhban yönetimine benzemekte, diğer bir kısmı ise bunun tersine Asya'ya özgü mistik eğilimlere uygun olarak *Diyonisos, Baal, Astarte* sırları gibi eski ve çok tanrılı din kavramlarından kaynaklanarak, kendilerini, bazen zevkisefaya veya işkenceye kadar giden garip ayinlere veriyorlar. Bu düzenin kurallarına gelince çok karmaşık giriş yollarını ihtiva ediyordu. Tarikata yeni giren kişi, uzun bir çömezlik sürecinden geçmek, birçok denemeleri geçirmek, sonra görkemli bir törenle giysi ve başlık giyinmek ve tarikatın sırlarına sahip oluncaya kadar birçok külfetlere katlanmak zorundaydılar. Sadece müridlerin kalabildikleri bu tekkede, birliğin her üyesinin görevleri son derecede belirli idi. Bir kısmı süpürge, halı taşıyıcısı, lamba bakımcısı, okuyucu, ney ve kudüm çalıcısı olarak görev yaparlar, diğer bir kısmı ise kahve pişirir, odun kırar, alışverişle meşgul olur, yemek hazırlar, hatta bazen de bahçe işlerinde çalışır, çift sürer hasat kaldırırlardı[35].

35) Mevlevilerde, Konya'da tarikata yeni giren kişi, üyeliğe kabul edilmeden, bin bir gün (yani üç yıl dokuz gün) aşağıda açıklandığı biçimde, ileride konumlarına ulaşmak istediği kişilere hizmet etmeye zorunluydu: 40 gün dört ayaklı hayvanların bakımı, 40 gün süpürge işi, 40 gün su çekme ve bundan sonra yatak sermek, odun kesmek, yemek pişirmek, alışveriş işlerini görmek ve dervişler meclisine hizmet etmek. Şakirt, belirlenen süre doluncaya kadar bu iş serisine yeniden başlamak zorunda idi. (C. Huart: *Konya.*)

Üç tarikat, Türk toplumunda önemli bir rol oynadı. Bunlar: Rüfailer ya da hu çeken dervişler, Mevleviler ya da dönerek sema yapanlar ve Bektaşilerdir. Bu sonuncular, İranlılaşmış bir Türk olan ve XIV. yüzyılda İran'dan Anadolu'ya geçmiş bulunan Hacıbektaş adlı mürşidin adını almışlardır. Onların inancı, aslında İslâm ve Şii doktrinleriyle, İran kaynaklı eski din (théogonie) koşullarının karışımından oluşmuştur. Bu inançlarına ait yazılı hiçbir dua ya da kurallara dair hiçbir yazılı açıklama yoktur. Bektaşi dogmasının gizli anlamı, gelenekler halinde ağızdan ağıza naklolunmaktadır. Bu tarikatın eski üyelerinden birinin bize niteliğini anlattığı dinsel törelere bakılırsa, 1925 yılının Kasım ayından önce Türkiye'de geçerli olan Bektaşilik, dünyanın en eski dinlerinden biri olan Zoroastr (Zerdüştilik)'ın kalıntılarından oluşmuştur. Ama, bu, tartışılabilir bir konudur. Bektaşilerin, ateşi kutsal saymayı sürdürmeleri bu olasılığa güç kazandırmaktadır. Dinsel törelerine göre, niyazın başlangıcında, yanmakta olan on iki mumun şamdanları önünde secdeye varmak âdetti[36]. Bu mumların alevlerini üfleyerek söndürmek günah sayılırdı.

Bugün de Bektaşilerin, İstanbul yakınlarında, Merdivenköy, Çamlıca, Rumelihisar, Yedikule ve Eyüp'te tekkeleri vardır. Bura-larda, divanlarla çevrilmiş ve ortasında kutsal şamdan bulunan dairevi salonda her gün beş dakikayı geçmeyen, genel olarak pek kısa süren dinsel törenler yapılırdı. Bezden, ya da yünden yapılmış uzun elbiseler giyinmiş olan Bektaşiler, ateşin önünde secdeye vardıktan sonra diz çöker, sessiz bir düşünme hali içinde uzunca bir süre kalırlardı. Bektaşilik yoluna ilk girenler, kabul töreni sırasında "eline, diline, beline" sahip olacaklarını yemin etmek zorunda idiler. Bunlardan birincisi, hiçbir kötülük etmemeyi, İkincisi asla yalan söylememeyi, üçüncüsü de kendini şehvete

36) On iki sayısı, peygamberlerin damadı Hazreti Ali soyundan gelen 12 imamı simgelemektedir. Aynı nedenle, Bektaşilerin törenlerinde, başlarına giyindikleri *taç* dedikleri başlıklar da 12 dilime bölünmüştür.

kaptırmamayı simgelemekteydi. Kendilerini dergâha adamış bulunan Bektaşi müritler, bekâr yaşamayı ve kulaklarına küpe takmayı da kabulleniyorlardı. Bu dinsel topluluğun yapısı, aşağıdaki kademelenmeyi *ihtiva* ediyordu. Her tekkede, sade dervişlerin üzerinde öncü ve öğretici *"baba"*lar egemendi. Sonra, kararları bütün ülkeye yayılan *"halife"*ler gelirdi. Sonunda Bektaşilik yolunun en büyüğü olan *"Dedebaba"* gelirdi. Bu yüce katın sahibi Kırşehir ve Kayseri yakınlarında Hacıbektaş denen yerde otururdu. Çünkü bu yolun kurucusu olan en büyüğünün mezarı da buradaydı. Geniş toprakları ve çiftlikleriyle bu yer dergâha aitti. Tarikatların kaldırılmasıyla, bütün bu mülk de devletleştirildi. Hacıbektaş'ın en son Dedebabası olan bir Arnavut, son kasım ayında buraları boşalttı ve ülkesine döndü; orada Zerdüşt müritler halen kutsal ateş önünde secdeye varabilmektedirler[37].

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok dönemlerinde, Bektaşilik, Şiilik olmasına yani bütün Türklerce benimsenmiş bulunan o koyu Müslümanlığa aykırı görülmesine rağmen sultanın sarayında gerçek bir etkiye sahip olmuştur. Nedeni şudur: Bilindiği gibi, Muhammet dinine göre yetiştirilmiş bulunan Hıristiyan çocuklarından oluşan yeniçerilerin toplanıp organize edilmesinde tarikatın kurucusu Hacıbektaş'ın büyük katkısı olmuştur. Hatta o kadar ki, bu yeni askerleri özel bir formülle kutsallaştırmıştı. İşte bu nedenle, Bektaşiler bu önemli askeri birlik için prestijlerini koruduları ve böylece, yeniçerilerin her çeşit başarılarında ortak sayıldılar. Hatta onların kaderlerini o derecede paylaştılar ki, 1826'da,

37) Bektaşilik öğretisinin Anadolu'dan çok Türkiye'nin Avrupa kısmında yayılmış olması oldukça merak vericidir. Örneğin Makedonya'da, özellikle Bektaşi tekkelerinin çok sayıda görüldüğü Arnavutluk'ta. Abdülhamit'in sadrâzamı Ferit Paşa da bir Bektaşi Arnavut idi. Hacıbektaş, 1242'de Horasan'ın Nişabur kentinde doğmuş, Hicaz'a gittikten sonra Anadolu'ya gelerek Kırşehir civarında Karahöyük'te yerleşip dergâhını kurmuştur. 1337'de ölmüştür. Dili, inancı ve izlediği yol Türktür. Bektaşiliğin geleneklerimizde yeri ve tarihimizde hizmetleri büyük olmuştur. (Çeviren)

Sultan Mahmut tarafından emredilen kıyımdan onlar da kısmen zarar gördüler. Böylece kendi içinde sarsılmış oldular. Buna rağmen XIX. yüzyılda yeniden canlanmayı başardılarsa da eski gücü bulamadılar, perişan durumda çöküp gittiler.

Bu yola bağlı dervişlerin davranışları, her zaman için bir giz perdesine bürünmüştür. Bektaşiler, genel olarak gizli bir Müslüman topluluğu yaratmışlardır ki bununla halkın gücüne dayanıyorlardı. İnançları bakımından deyim yerindeyse, mistik yönleri yoktur. Onlar, daha çok *epiküriyen* (zevk yanı ağır basan), bir *panteizm* (vahdeti vücud) öğretisi ile zamanlarını dolduruyorlardı. Bu, herhangi bir konuda kimseye zarar vermeden, elverdiği oranda ve en iyi biçimde dünya nimetlerinden yararlanma demekti. Onlar, kuşkucu, taşlamacı, özgürlükçü ve açık düşünür niteliktedirler. Özellikle alkolü ibadete aykırı saymamaları ve tarikatlarının gereklerini yerine getirirken kadının da hazır bulunması yöntemleriyle Muhammet ilkelerine karşı gelmiş oluyorlardı. İstanbul'da, şiddetli polemiğe yol açan *"Nurbaba"* romanıyla, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olan genç yazar Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), İslâmi dinsel kurallara ters düşen Bektaşi uygulamalarını tümü ile açıklamıştı.

Şurası bir gerçektir; bu zevk düşkünlüğüne rağmen, kendilerini katı dogmalar karşısında canlı tutan özgür düşünce sayesinde Bektaşiler, birçok nedenlerle Türkler arasında dinsel ve dünyevi mutlakiyete gizlice düşman olanlar için güvenilir sığınak olmuşlardır. Bu yüzden kendi aralarında ve halife sultanla şiddetli anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Diğer dinsel topluluklar arasında özellikle dönen dervişleri (Mevlevileri) fazlasıyla üstün tutan Abdülhamit, Bektaşileri vahşi bir hınçla takip etmiştir. O derecede ki, saltanatı sırasında, onlardan söz etmek bile yasaklanmıştı. Padişahın onlar hakkındaki bu düşmanlığına ülema, müftü, hoca ve softalar gibi, onların inançlarının sapkın olduğunu yaymakta ısrar eden resmi din adamlarının kini de ekleniyordu.

Ama ne sultanlar, ne de sarıklılar onlara egemen olmayı bir türlü başaramadılar. Katı İslâmlığın bağnazlığına karşı tepki ve protesto olarak, Bektaşilik, Osmanlı toplumunun ihtiyacına, eğilimine tümüyle uygunluk gösteriyordu. Cumhuriyet döneminde tarikatlar bu rejimin hiçbir ihtiyacını karşılayacak durumda değildiler. Doğal bir ölümle karşılaştıkları için sessiz ve sarsıntısız gözden kaybolup gittiler.

VI. hicri yüzyılda Seyidî Ahmet Rüfai tarafından Irak'ta kurulmuş olan Rüfai şeyhlerinin âyin düzeni, âyinler içinde taşkın yücelmeler halinde kendini gösteriyordu. İstanbul'da, Üsküdar, Kasımpaşa çevresinde bu tarikat, çırpınmalı törenler düzenlerdi. Bunlar, kuşkusuz, insan zekâsının bulup çıkaramayacağı düzeyde en taşkın çılgınlıklardı. Sahne, Üsküdar'da Türk stilinde yapılmış küçük bir evde olup biterdi. İç duvarları Kur'an sûreleriyle kaplı kare biçimde bir salonun ortasında, içinde, tarikatın pek saygın kişisinden kalmış bulunan tabutun yanında on kadar bir derviş grubu diz çökmüş durumda ve sessizce dururlar. Onların karşısında ve onlarla aynı pozda bulunan şeyh, güçlükle duyulabilen bir iç çekişi ile "Allah, Allah" sözcüklerini söylemeye başlardı; koro ise, bir fısıltı halinde bunu tekrarlardı. Sonra gene diz çökmüş olarak bütün cemaat, alın, yerdeki halıya değecek biçimde secdeye varırlardı. Bunu uzun bir sessizlik izler, daha sonra, şeyhin yüksek sesle söylediği ve bütün dervişlerin sürekli bir biçimde tekrarladıkları Allah, Allah sesleri duyulurdu. Yüz, beş yüz, bin, iki bin, belki beş bin kez Allah, Allah, Allah sesleri ilahi gibi söyleniyor ve en yüksek perdeden seslerle haykırılıyordu: Allah, Allah! İhtiyarların çatlak, gençlerin pürüzsüz sesleri ve şeyhin yaşlılık nedeniyle ağır tonu çınlayan uyumsuz çığlık gibi feryadı andıran bir senfoni halinde havayı yırtıyordu. Bu sesler zaman zaman şefkat, ümitsizlik, yalvarış, tehdit, sevgi ve sonları daima soluk kesen ahlarla biten yakarışlardı.

Bu ilk dönemden sonra, bir kez de ayakta olarak, İslâmın

ünlü formülü *"Allah'tan başka yoktur tapacak"* anlamına gelen *"Lailahe illallah"* sözünü bütün dervişler bir ağızdan söylerler ve kendilerini ardı arası kesilmeyen sallantılara bırakırlardı. Sonra, tıpkı bir makinenin yavaş yavaş hızlanışı gibi başlar, bir omuzdan bir omza doğru sallanır, hareketler hızlanır, uğultu gittikçe güç kazanırdı. Bu öyle bir noktaya geliyordu ki, gittikçe yükselen ve çabuklaşan feryatlar arasında sallanan başlar, sanki saraya yakalanmış vücutların çırpınma ritmiğine tutulmuş gibi oluyorlardı. Şeyh tarafından verilen ahenk hiçbir suretle kaybolmuyordu. Hatta bazı anlarda bütün göğüslerin birden soluması, kocaman bir demirci ocağının mekanik gürültüsünü hatırlatıyordu.

Cezbeye tutulmuş vücutların sarsıntısı ve gırtlakları yırtarcasına çıkan coşkun huuularla küçük ev sarsılıyordu. Bu ortak coşkunluk, şeyhin bir işaretiyle son bulurdu.

Aynı *"oratorio"* üç uzun saat, yüz değişik temada birbirini izledi. Bazen keskin, kopuk, insanı titretecek kadar büyülü sözler aslında karışık mırıltılardan başka bir şey değildi. O sırada, tabutun yanında çömelmiş duran yalnız bir okuyucu, ağır, mat bir nota üzerinden acaip ritimler ve makamlar dolu keskin ve boğuk bir ezgiyi bütün gamlarına iner ve çıkarak, hatta bir arabesk çizgi gibi birbirine karıştırarak okuyordu. Bazen de başların, vücutların ritmik ve hızlı sallanmaları yanında ah ahların çılgınca tekrarı ani, taşkın sahneler meydana getiriyordu. Şeyhin kesin emrine karşın kendinden geçen bazı dervişler haykırışlarına son veremiyorlar, gözleri dönmüş, ağzı köpürmüş, alnı yere çarparak ve dizler üzerinde sıçrayarak gırtlaktan frensiz yükselen ah ahlarını sürdürenler oluyordu.

Çok önemli günlerde ise bu korkunç senfoniye, kendine işkence sahneleri de eşlik ederdi. Birkaç derviş sivri bir şişi, tıpkı bir ağaç kütüğüne sokar gibi kendi vücutlarına batırırlardı. Bir kısmı da mangaldan kor halinde bir ateşi alarak ağızlarında söndürürlerdi. Öte yandan, anneler, küçük kız ve erkek çocuklarıyla

gelir, döşeme üzerinde yan yana uzanırlar, şeyh bunların sırtlarında gezinirdi. Onun çıplak ayakları, bu eklemli, oynak vücutlar üzerinde yürüdüğü sırada yüksek perdeden yükselen Allah Allah sesleri havayı yırtmaya devam ederdi. Gözleri fırlamış olan küçük çocuklar seslerini bile çıkaramadan bu büyük işkenceye dayanırlardı.

İnsan bu çözümsüzlük önünde, garip gösterilerin gizli anlamını kavramaya çalışır. Acaba topluca oluşan bir *dini vecd* karşısında mı bulunuyoruz, yoksa halkın saflığından yararlanan birkaç kişinin yapmacık davranışları karşısında mıyız? Bu konuda hiç kimsenin bir şey bildiği yoktu. İnsan, *fikren* rahatsız oluyordu. Özellikle, Doğu, Batı denen iki anlayışın, yani iki topluma ait iki dünyanın şeytansı bir eğilimle korkunç çatışmasını hissettiren bu boğuk huuular insana çok garip geliyordu.

Çölleri, göçebeleri, kaybolmuş uygarlıkları, biri ötekine zıt durumları, dinmemiş kinleri, kan dökücülükleri ve yıkıntılarıyla binlerce yıllık Asya tümü ile orada, bu Allah'a seslenişleriyle çığlıklarında, ilk insanların bilinmeyen kaderleri karşısında çıkardıkları haykırışlar halinde kendini gösteriyordu.

Mevlevi denilen dönen dervişler, bugüne kadar, Türkiye'nin birçok şehirlerinde görülmektedirler. İstanbul'da, her cuma günü öğleden sonra, saat birde Beyoğlu'nun bir tekkesinde dairevi, cilalı salonunda geleneklerini uygulamaktadırlar. Bunlar arasında sivri külahlı, yeşil, beyaz, açık mor eteklerle sona eren dar kazaklar içinde heykel vücutlu on iki kişi önce daire halinde, neyin ve kudümün ahenkli sesine uyarak ağır adımlarla yürürler. Sonra bir erkek sesinin garip bir makamla mısralar söylemesi üzerine ritim hızlanır. Tam bu sırada, dervişlerden biri, başı biraz eğik durumda, kollarını açarak kaygan cilalı döşeme üzerinde dönmeye başlar. Kloş haline gelerek uçan etekle çıplak ayaklar bu sırada düzenli bir biçimde ve gürültü çıkarmadan kayıp gitmektedir. Bir öteki, sonra bir üçüncüsü ve sonunda hepsi rahat bir sessizlik

içinde sanki doğa üstü bir çekicilikle döner gibidirler. Bir kısmı, kolları ve elleri felç olmuş gibi gergin ve sonsuz bir *vecd* içinde imişçesine gözleri büyümüş ve açık, ötekiler ise gözkapakları kapalı, başları eğik, çarmıhta İsa[38] biçiminde dönerlerdi. Ama kudüm ritmi hızlandırır, sesler çılgınca bir çıkış gösterir. Neyler taşkınca çalar ve dönen dervişler bu çılgın ahenge uymayı sürdürürler. Başlar, kollar, etekler her şey bir mekanik otomatizm ile döner. Bunun gibi, döşeme, tekke, seyirciler, hatta kendiniz bile bu zorunlu dönme olayına katılır gibi olursunuz. İnsan gücünün aşamayacağı en üstün bir noktaya varılınca birden bir duruşa geçilir, diz üstü çökülür, eller açık olarak secdeye varılır. On iki derviş içtenlikle döşemeyi öperler. Bu sırada alınlarından incilenen ter henüz kurumamış iken bu mistik baş dönmesi yeniden başlar. Sarsan, yücelten çılgınca dönüş sürüp gider; sonra yeni bir duruş, ardından saçı başı dağıtan heyecan dolu bir hareketle yeniden başlar.

Dervişlerin kaynaşmalarını sağlayan, hızlarını oluşturan bu *niyaz* davranışı onları sanki gittikçe tanrılarına yaklaştırıyor gibidir. Bir üçüncü kez, diz üstü çökülür ve o ana kadar sadece sahneyi seyretmekte olan görkemli görünüşü olan ihtiyar *dede* son olarak bir "hu!" çeker ve bu ses, ağır bir nefes halinde kaybolunca kadar uzanıp gider. On iki ses birden "hu!" nidasını tekrar eder ki, bu bir uğultu halinde, bir dakika süresince hafifleyerek, azalarak sessizlik içinde erir ve kaybolur. Böylece ibadet de sona ermiş olur.

Théophile Gautier, dönen dervişlerin Beyoğlu'ndaki tekkelerine yaptığı ziyarete ait açıklamasında, romantik, tatlı heyecanlara daldığını, kendini neredeyse "bu mestedici ritmin ahengine kaptıracak" olduğunu yazar. Ama bunun tersine aynı dervişler konusunda *Ragüs Dükü Mareşal Marmon*'un açıklaması ise şöy-

38) Yazarın, semaya hazır Mevlevinin biçimini çarmıhta İsa'ya benzetişi gariptir. Nasıl bir ilişki kurmak istediği anlaşılamamaktadır. (Çeviren)

ledir: "Saygıdeğer görünüşte olan bu uluhiyeti kutsallaştırdıklarını, ibadet ettiklerini sanan bu adamlarda görülen şu ağırbaşlılıkla, tuhaflık yan yana. Bu bende derin üzüntü yarattı. Herhangi bir güçsüzler evinde, insan zekâsının çöküntüsü karşısında bulunduğum zaman duyduğum bir acıma duygusu içime doldu. İnsanların kendi düşüncelerinden doğan kavramların gariplikleriyle sürüklenebildikleri aşırı davranışa şaşarak oradan çıktım."

Böylece iki ünlü gezginden biri, onun çekiciliğine kapılarak içtenlikle anlamaya çalışmakta ve sonuç olarak da bunu, dönen dervişlerden yana bir *"dini vecd"e* bağlamakta, öteki ise, onun tersine, bütün bu dönüp durma krizinde sadece bayağılık bulmaktadır. Bu durumda nasıl bir sonuca varmalı?[39]

Mevlevilik, kökeninde, kesin olarak yabancı olmayan çevrelerden doğmuştur. Büyük İran şairi[40] olan Celâleddini Rumi kral soyundandır. XIII. yüzyılın başlarında Konya'da dönen dervişlerin ilk düzenini kurmuştur. Büyük Çelebiler adı verilmiş bulunan torunları, çağlar boyunca aynı şehirde bu tarikata bağlı olanlara öncülük etmişlerdir. Bunlar, daha başka ayrıcalıklara da sahiptiler. Nitekim, daha o zamanlar Celâleddin, Osmanlı hanedanının kurucularına taç giydirme ve kılıç kuşatma için seçilmiştir.

O tarihlerden beri, onun soyundan gelenler, her yeni padişaha, devlet gücünün simgesi olan Osman'ın kılıcını kuşatmak gibi önemli bir onura sahip oldular[41]. Haliç'in sonunda bulunan Eyüp Camii'nde yapılan tahta oturma, taç giyinme törenlerinde en

39) Batılı pek çok oriyantalist Mevlâna'yı büyük bir Hümanist düşünür olarak tanıtmakta ona üstün değer vermektedirler. Mevlevi âyinleri ise, hareketlerin anlamını bilenler için önem taşır. Müzik ve raks orada, ahenk içinde birer niyaz aracıdırlar. (Çeviren)

40) Eserleri Farsça olan Celâleddini Rumi, İranlı değil, soylu bir Türk ailesinden gelmiştir. Mesnevi'de Türk olduğunu özellikle söylemektedir. (Çeviren)

41) Osman'ın kılıcı, son kez VI. Sultan Mehmet'e 1917 yılında tahta geçtiği sırada Büyük Çelebi tarafından kuşatıldı. 1923 Ocak ayında Abdülmecit tahta çıktığı sırada, Ankara, seçilen bu kişinin hiçbir suretle devlet gücüne sahip bulunmaması nedeniyle kılıç kuşanma töreni yapılmasını yasakladı.

önemli rolü oynayan işte bu dönen dervişlerin önde geleni, *Büyük Çelebi* idi. Çelebi ailesinin kökenden gelen ünü, aynı zamanda sultanların tahta geçme törenleri sırasında tanınmış haklar, Mevlevilere diğer bütün Türk dervişlerine göre bir üstünlük ile ülkede gerçek bir etki imkânı sağlamış bulunuyordu. İşte bu nedenledir ki taşrada her ilde, Mevlevilerin belli saatlerde sema yaptıkları tekkeleri vardı. Öğretileri, onların günlerini şen geçirmelerine, her türlü tutuculuğa rağmen iyi yiyip içmelerine engel olmuyordu. Gerçekte onlar özgürlükçü idiler. Yabancıları törenlerine memnunlukla kabul ederlerdi. Türk sosyetesinin pek çok seçkin kişisi, bilim adamları bu tarikata bağlanmaktan korkmuyorlardı. Bunların dinsel uygulamaları pek çılgınca değildi. Aksine koreografi gibi gerçek bir çekiciliğe sahipti.

Mevlevi öğretisi çağlar boyunca ateşli bir mistisizmin alevleriyle canlılığını hiçbir zaman kaybetmedi. Celâleddini Rumi, kuşkusuz bu anlamda, Ortaçağ'ın birçok düşünürü arasında en ilginç ve en bağlayıcı kişilerinden biri olarak kalacaktır. Bir efsaneye göre; Davut, Nuh'un Gemisi'nde sadece şarkı söylemiyor, aynı zamanda eserlerini oynuyordu. Celâleddini Rumi'ye göre de *"sema yapmak, fikri ve ruhu besler."* Ve şunları ekliyor: *"Aşk, toprak vücudumu göğe çekiyor ve tepeleri sevinçten raksettiriyor..."* Anlatıldığına göre; o, ilk semaya şöyle başlamıştır: Bir sabah, Konya pazarından geçerken, bir kuyumcunun altın parçasını çekiçle döverken çıkardığı sesleri işitti. Bu sesin ritmine kapılan şair dönmeye başladı[42]. Bunu gören kuyumcu kıymetli madene çekiçle vurmayı sürdürüyordu. Meslektaşları ona, yaptığı şeyi bozmakta olduğunu, altını çürüteceğini söylediler. Ama kuyumcu, Celâleddin'in heyecanını yarıda bırakmaktansa, altını çürütmeyi yeğ tutacağını söyledi. Böylece, Celâleddin akşam namazına kadar dönmeye de-

42) Maurice Barrès, bu dönme (sema) âdeti üzerinde Büyük Çelebi ile bir görüşme yapmıştır. O bu geleneğin İslamlığın kuruluşundan önce var olduğunu, bunun Türkistan'dan geldiğini söylemiştir. (Maurice Barrès; *Enquête aux pays du levant*)

vam etti. İşte o zamandan beri bu tasavvuf adamı *"ruhunu yüceltmek isteğini her duyuşunda"* sema yapmaya başlardı.

Celâleddini Rumi iki önemli şiir kitabı bıraktı. Bunlardan biri *Mesnevi*[43]dir ki, Doğunun Müslüman Türkleri tarafından Kur'an'dan sonra en çok okunan ve incelenen bir eserdir. İkincisi ise *Divan*'ıdır. Bu, en yakın dostu Şemseddin'in hatırasına ithaf ettiği bir şiir serisidir. Bu eser, onun sema yaparken, kendinden geçer gibi olduğu sırada sayıklama halinde söylediklerinden oluşmuştur. Müritleri tarafından o anda derlenmiştir. Bu nedenledir ki birçok kıtalar sadece taslak biçiminde kalmışlardır. Son mısralar ise sadece, kendinden geçme anında söylenmiş ah ahlardan ibarettir. Celâleddin, bu mistik krizlerden birinde üç gün, üç gece durup dinlenmeden dönmüştür. Bu sırada gök kubbeye bakarak *"Ey başımızın üzerinde bir güneş aşkıyla dönen gök, sen de benim yaptığımın aynısını yapıyorsun..."* diye haykırmış.

Gerçek şu ki, Mevlevilik geleneği o günden bugüne süregelmiştir. Dönerek yapılan sema, yıldızların ve dünyanın hareketini taklitten başka bir şey değildir. Bununla beraber, Celâleddin, uyguladığı bu dönme işinde, evrenin çekiciliğine kendini kaptırmanın ötesinde bir şeyler görüyordu. Ona göre dönmek, hayatı dinsel kılıyor ve insanı Allah bilincine götürüyordu. *"İnsanı Allah'a götürecek birçok yol vardır, ben bunlardan raksı ve şiiri seçtim"* diyordu.

Celâleddin töreye uygun dinsel dansı Türkiye'ye soktu bir dereceye kadar. Ona bağlı kalan Mevleviler, İslâmın koreografları oldular. Uyguladıkları uzun süreli dönüşlerde Mevleviler sadece

43) Mesnevi'nin didaktik ve doktrinal yönü yoktur. Tümü heyecan, tahayyülden oluşmaktadır. Allah uğruna doğan mısralar semaya kadar yücelir. Değerli fikirlerden dokunmuş, anlaşılması zor, binlerce imaj içinde sonsuzluğu ele almıştır ki bunlar çeşitli tasarıya olanak vermektedir. Okuyucu, bu öğütler, methiyeler, diyaloglar, Kur'an açıklamaları, metafizik incelikleri arasında yolunu arar. En önemli gerçekler, bir uyum dalgası altında gömülü kalmıştır. (Maurice Barrès: *Enquête aux pays du levant*)

kozmik ritme uymakla kalmıyorlar, aynı zamanda vecd halinin doğmasına da çalışıyorlardı. Dans, onda bir bakıma mistik bir oluşum yaratmaya özgü bir araç, nesnel bir destek, ya da sonsuzluğa, nirvana'ya ulaşmanın, Allah'ta erimeye erişmenin en iyi yapay metodudur. Beklenen başdöndürücü kriz, doğal armoni ve müziğin yardımıyla kolaylıkla oluşuyordu. Nitekim, ney ve kudümlerden gelen ritimlerle dervişler dönmelerini sürdürürken, bir okuyucu da müezzin edasıyla Mesnevi'den dizeler söylerdi: "...yükseliyorum, göğe gidiyorum, zira benim yurdum orasıdır... Sağımda, solumda beni izleyecek kimse yok mu?..." Şiirin, müziğin etkisiyle kendinden geçme hali yavaş yavaş başlıyordu. Taşıran bedeni sarhoşluk onları âdeta hissizleştiriyor, dönenler bir rüya, bir *nisyan* âleminde kendilerini kaybediyorlardı[44]. O sırada bunlar soyut varlıklar haline geliyorlardı. Uçar gibiydiler. İliklerine kadar nesnel nitelikten sıyrılmış, sonsuz bir mutluluk, kurtulmuşluk, özgürlük içinde yüzüyorlardı.

Ne yazık ki bu mistik deneyleri, hiçbir zaman gerçekçilik yönü ile insancıl saymak imkânsızdı. 1925 yılı Ekim ayına kadar yedi yüz yıl süresince Mevleviler, Allah'a yalvarmak, kendi nefislerinde yok olmak biçiminde sürdürdükleri danslarını ve dönmek törelerini elden bırakmadılar. Bu yol onlarda başka türde bir saygı eğilimine imkân vermedi. Kısır bir mekanik davranış içinde ila-

44) Bu tarikatın bütün kuralları, dervişlerde mistik bir sarhoşluk yaratmayı amaçlar. Özellikle bu yönü ile, bu ibadet biçimi İslâma aykırı düşmektedir. İslâmda sade, açık ve ahenkli bir inanç vardır, onda her türlü "coşku" reddolunmuştur. Bu nedenle, hükümet her çeşit dervişliği kaldırdığı zaman, kurallara uygun İslâm ile uygunluk halinde idi. Bununla beraber, böyle davranırken Ankara, dervişleri kurallara uygun Müslümanlığa feda etmek çabasında değildi. Hükümet, ileride görüleceği gibi Şeyh Sait İsyanı'nda ortaya çıkan siyasal etkinliği kırmak istiyordu. Ama, unutmayalım ki, bütün Müslüman ülkelerde bu dervişlikler çoktur ve etkindirler. Oralarda panislâmik anlamda davranışlarını sürdürmektedirler. Yeni Türkiye, tekkeleri kapatırken, siyasal öğreti olarak panislâmizmi reddettiğini bir daha göstermektedir.

hi aşkı tüketmekle oyalandılar. Bu onları, elseverliğin her türlüsünden ve yardım düşüncesinden uzak tuttu. Sonuç olarak, onların din anlayışı dar ve sınırlı bir fakirizmden başka bir şey değildi. Bu nedenle onların, Hıristiyan din düzeninde görüldüğü biçimde dinsel, fikri ve bilimsel bir araştırmaya yöneltmek ve insanların yoksulluklarını, acılarını gidermek alanında bir çaba harcadıklarına rastlanıldığı söylenemez[45].

Ama her şeye rağmen, Bektaşi, Rüfai, Mevlevi gibi bütün bu tarikatlar uzun süreden beri ülkenin ruhani hayatına katılmışlardır. Artık, onlara vaktiyle can veren mistisizm ateşinin alevi yavaş yavaş donuk bir ışık haline dönüşmüştür. Törenleri, boş, garip törenlerin tekrarından ibaret kalmıştır. Bunların anlamını bizzat onu uygulayanlar bile bilmezler. Bu nedenle Türk kamuoyu, Türk-İslâm yapısına acayipliklerle aşılanmış olan bu dinsel düzenin bütün gösterilerine son veren Ankara'nın kararını tümü ile benimsemiş bulunmaktadır.

Daha önceden Şeyh Sait İsyanı ile kanıtlanmıştır; cumhuriyete karşı ayaklanmanın öncüleri arasında bu tarikatların birçok mensubu da bulunmaktadır. Gerçekte dinle ilgisi bulunmayan uygulamaların maskesi altında, bazı şeyhler, böylece açıkça siyasal olan amaçlarını izlemeyi ve masum kimseleri aldatmayı başarmışlardır. İşte bu nedenle, isyandan hemen sonra Ankara hükümeti, sosyal alanda zararlı olduğu kanısına vardığı bu durumla savaşmayı görev saydı[46].

---

45) Mevlevilikte bazı mesleklerin öğrenimine önem verilirdi. Örneğin, taşçılık ve kuyumculuk kutsaldı. Elinin emeği olmadan bir kimseden bir şey almak inançlara aykırı idi. Mevleviler, felsefede ve müzik alanında da hizmet etmişlerdir. (Çeviren)

46) 1925'de İsmet Paşa, Meclis'in açılışı nedeniyle söylediği nutukta, tekkelerin kapanışını şu sözlerle açıkladı: "Bizim almak zorunda kaldığımız karar, bu kurumların varlık ve çalışma yöntemlerinin, ülkenin beklediği soyut ve somut huzura aykırı olduğu kanaatinden doğmaktadır." Büyük Millet Meclisi ilk toplantısında, hükümetin bu tutumunu oybirliğiyle onayladı.

Tarikat düzenini kaldıran karar, önceden sözünü ettiğimiz ve yukarıda açıkladığımız biçimde âyinlerin yapıldığı tekkelerin kapanması konusunu da kapsamaktaydı. Sadece İstanbul'da bu kuruluşlardan iki yüzden fazla bulunuyordu. Değişik dernekleri kapsıyor, Boğaz ve Marmara kıyılarında, Haliç boyunca kademeleniyorlardı. Ahşaptan yapılmış olan bu binaların çoğu zaten harap halde idiler[47]. Böyle bir güçlük içinde oluşları, halkın bu tarikatlara karşı sevgi duymadığını ispatlamaktadır. Artık yeni üyeler toplayamıyorlardı.

Sadece ilginç şeyler görmek merakında olan turistler, oralara, dönen ya da hu! çeken dervişlerin gösterilerini görmek üzere gitmekteydiler. Türkler buralarda pek görünmez oldular. Buraları artık, tükenmiş bir dönemin son karakteristiklerinden biri saymaktadırlar. Zaten, uzun zamandan beri özgür basın, bu tekkeleri boş gezenlerin sığınağı, tutuculuğun kaynağı olarak ilan etmekteydi. 1925 Şubat ayında meslektaşlarımızdan biri, *Akşam* gazetesinin başyazarı, Kasımpaşa'daki kendi nefislerine işkence eden hu çekici dervişlerin bir âyinini tasvir ettikten sonra şunları ekliyordu: "Bütün bu tekkeler, bize utançtan gözyaşı döktürmektedirler..." Sonuç olarak, kurucularının asıl amacına ters düşen bu sözde ibadethanelerin kapanma çanı gerçekten çalmıştır[48].

Tekkelerle birlikte biçimleri bakımından birer küçük mozole durumunda olan, Müslüman ilkelerde daima görülmekte olan türbeler de kapılarını kapamak zorunda kaldılar. Bunlardan birçoğu Bursa ve Konya'da Osmanlı hanedanının ve Selçuk prenslerinin

---

47) Théophile Gautier'nin ziyaret ettiği tekke, halen Beyoğlu'nda Yüksek Kaldırım'ın yukarı kısmında bulunmaktadır. İyice harap halde olan bu bina, engebeli bir arazi ile çevrilmiştir. Orada birkaç mezar göze çarpar. Kentin en önemli iş ve ticaret semtinin ortasında bulunan ve geniş bir yer işgal etmiş olan bu arazi halka hiçbir yarar sağlamamaktadır.

48) Hükümetin emriyle tekkeler, okul olarak kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nın emrine verilmiştir.

kalıntılarını muhafaza etmektedir. Bunların çevresinde, sarıklı ve dinsel kıyafetli bir sürü koruyucu türemiştir ki bunların asıl görevleri ziyaretçilere el açarak para dilenmektir. Cumhuriyet hükümeti, bu temizlikten yoksun yerlerin, ölülere duyulan sagıyı sömüren kişilerin bundan daha fazla yararlanmalarına izin vermedi. Önde gelen dervişlerin mezarları üzerinde yükselen öteki türbelere gelince, bunlar halkın kafasına kutsal yerler olarak yerleşmiştir. Buralarda gaipten haber vericiler mırıldanarak büyülü ve sihirli formüller söylemektedirler.

M. Barrès, her çeşit inanca daima saygılı olduğu halde, bunlarla ilgili şöyle yazar: *"Bütün bu mozolenin tatsız havası, küf, miskinlik ve düşünceden yoksunluk hissi vermektedir."*

Bektaşilerin düşünüş biçimi, Rüfailerin hu çekmeleri, Mevlevilerin sema sanatı şimdi geçmişte kalmıştır. Bunun gibi şalvar, aba cinsinden giysi, geniş kuşaklar, mesler, külah ve geniş başlıklar da artık sonsuza kadar gözden kaybolmuştur. Yeni rejimin çıkardığı kanunlara göre dervişler tekkeleri kapatmakla kalmayacak, derneklerini de dağıtacaklar aynı zamanda "uygar halkın giyindiği gibi..." giyineceklerdir. Şimdi onlar da Batılılar gibi ceket, iskarpin, kasket ya da şapka giyiniyorlar ve sokakta hiç kimse onları diğer geçenlerden farklı görmüyor. Bundan başka, eskiden olduğu gibi başkalarının sadakasıyla geçinmeyi düşünenler artık yok. Belki hayatta ilk kez, çalışma ile, kötüye kullanmayı reddettikleri Allah'ın günlerini artık onlar da öteki ölümlüler gibi ekmeklerini kazanmak için kullanmaya kendilerini zorunlu görmektedirler. Bunların bir kısmı okullarda ya da camilerde kapıcılık görevi, birçoğu da zanaatkârlık yapmakta, mutfak eşyası yapımında çalışmakta, bir kısmı da Konya'dakiler gibi hemşehrileri için keçi kılından şapka örmektedirler.

Mevlevilerin başı, Celâleddini Rumi'nin torunlarından olan, binlerce kişiyi yedi yüzyıl sema yaparken döndüren kutsal heyecanın son mirasçısı Konya'nın Büyük Çelebisi Mevlevi Halim'e

gelince tekkelerin kapanması karşısında pek şaşırdı. Tıpkı haşhaşın efkâr dağıtıcı zehirinin ani yıkımına dayanamayan afyonkeşler gibi o da kendini dönmenin neşesinden sonsuza kadar yoksun bırakan bir önlem karşısında ruhunun altüst olduğunu hissetti. Konya'yı terk etti. Birkaç gün sonra İstanbul'da görüldü. Belki son kez, cumhuriyetin modernleştirme kararına uymaya çalışıyordu. Sakalını kestirdi. Giysisini değiştirdi, redingot giyindi. Bu kılıkla Beyoğlu'nda Emperyal Otel'in üst katında oturmakta olduğu odasına döndü. Bu sırada ne olup bittiği bilinmiyor, ama olabilir ki kendini uydurmaya çalıştığı bu değişimi dayanılmaz buldu, ya da birden sema yapma krizine kapılıp da otel odasını tekke sanıp kollarını açarak başı eğik dönmeye başladı. Belki de kendinden geçme hali içinde, neyin titrek sesi, kudümün ritmi ve Mesnevi dizelerinin sihrini duyar gibi oldu. Bir an kanatlarını çırptığını, uçarak gök kubbenin altında kaybolduğunu sandı. Ama gerçek şu ki; düştüğü görüldü. Yemek salonunda bulunan turistler koştular.

Yıldızlar ülkesinden gelen Büyük Çelebi kanlar arasında can çekişiyordu.

VI. BÖLÜM

BİR UYGARLIKTAN ÖTEKİNE

Kıyafet devrimi - Türk milletvekilleri frak, gömlek ve beyaz kravatla - Kadın davasının savunucusu Mustafa Kemal - Kadınların örtünmesi - İlk Türk balosu - Kadın erkek ayrıcalığı - Türk geleneklerinde halk musiki sanatı - Türk sanatında gerileme - Estetik düzeninde yeni ihtiyaçlar - Tutucu İslâmda yeni bir devrim - Gazi'nin heykeli - Yanlış bir geleneğin sonu - Hicri takvimin değişmesi - Mezarlıklar ve defin - Hafta tatili zorunluğu - Latin harflerinin kabulü - Doğu için pek önemli bir reform: Nüfus sayımı.

Mustafa Kemal'in Kastamonu'da yaptığı konuşmada "uygar milletlerin giyimi"ni ülkeye sokmak işareti verdiği günden sonra Türk toplumunun görünümü kesin biçimde değişti. Önerilen reform, sadece fesin şapka ile yer değiştirmesinden ibaret değildi. Milletin tüm giysi biçimi söz konusuydu. Bu devrim Türk gardırobunu tümü ile altüst etti ve yirminci yüzyılda, bütün ülkelerde ilk Osmanlı şahzedeler dönemini hatırlatan Asya biçimindeki alacalı bulacalı giysileri kesin olarak kaldırdı.

Son yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun en değerli sultanlarından II. Mahmut, bu konuda bazı dinsel kurallara karşı çıkmıştı,

ama sadece sözde kalmış, ruhuna dokunulmamıştı. Türkiye'nin dış görünüşü, en küçük ayrıntıda bile değişiklik göstermeden dondurulmuştu. II. Mahmut, İslâmın ilk çağlarına, belki de Asya'nın en karanlık dönemlerinden kalma âdetlerine akla yakın bir biçim vermeye çalıştı. Kısmen başarılı da oldu. Örneğin, o eski dönemlerden kalan giysileri, burunlu pabuçlar, değirmen taşı biçiminde sarıklar, eğri palalar oluşturuyordu ki bunlar, Molière'in, tarihe pek aykırı düşmeyecek biçimde "*Mamamuşi*"lerine giyindirdiği Asya kıyafetleridir. Pantolon, redingot, iskarpin, yaka, kravat Türk gardırobuna ilk defa giriyordu. Ama eserin tamamlanması gerekiyordu. Mahmut, Batı uygarlığından dış biçim olarak bir bölüm alırken aynı zamanda Doğudan ve Batıdan esinlenmiş karma bir sisteme dayalı görenek ve geleneklerin oluşturduğu sosyal hayatı da düzene sokmayı gerekli buluyordu. Ama, Mustafa Kemal'in emrine kadar eski ve yeni Türkiye arasındaki savaş, gülünç giysilerin biçim ve renklerinde kendini göstermekteydi. Gelip geçenler arasında bir kısmı yumuşak renkli elbiseler, işlemeli kaftanlar, çiçekli yelekler, şişkin külotlar, kırmızı ya da sarı deriden yapılmış, uçları gondol burnu biçiminde ayakkabılarıyla görünmekten hoşlanıyor, böylece eski geleneğe bağlılıklarını inatla koruyorlardı. Bir kısmı da, bunun tersine, yakalarında çiçek, Türk oldukları yalnızca feslerinden anlaşılacak biçimde, Londra'nın, Paris'in son modasına göre giyinik görünüyorlardı. Bu iki aşırı uç arasında, yarı eski, yarı modern giyinmiş kararsızlara da rastlanıyordu. Bunlar Avrupalıya özgü ceket ya da redingot ile Asya kökenli bir Doğuya ait kat kat olmuş bir potur giyinmek suretiyle değişik dönemlerin stilini karıştırmış bulunuyorlardı. Mustafa Kemal, her fırsatla bu kaba, yakışıksız kılığa karşı çıktı ve açıkça bugünkü Türk kuşaklarına en iyi uyan uluslararası biçimde, sade, pratik giysi takımını önerdi.

Cumhuriyet hükümeti, zaten tüm devlet memurlarına kesin bir giysi kararnamesi belirleyerek giysiyi modernleştirmeye önem ver-

mişti. Bu sırada, yeni tüzük gereğince, 1925 yılı sonbaharında, devlet başkanının başkanlık edeceği Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında, bütün milletvekilleri eksiksiz olarak, son model frak, gömlek ve beyaz kravat, siyah ayakkabı giyinmiş olarak hazır bulundular. Ayrıca, Müslüman bir Meclisin bu parlamenterleri, ilk defa, başı açık oturuyorlardı. Oysa, o sırada, aynı peygamberin yolunda olan Mısır, Efgan temsilcilerinden bir kısmı localarında feslerıyle, bir kısmı da kalpaklarıyla görünmekte idiler. Sonuç olarak, o gün, Ankara'daki Meclis, giysi biçimiyle yeni dönemi çok güzel simgelemekteydi. Artık ne gösteriş, ne görkemli bir durum, ne renk renk işlemeli giysilere bürünmüş kapıcılar, ne de sırmalar ve yaldızlarla süslü bakanlar vardı. Bunlar yerini sade siyah giysilere bırakmışlardı. Öyleki, bu durum karşısında insan kendine, Küçük Asya'nın göbeğinde bir Müslüman meclisinde mi, yoksa Batı Avrupa'nın bir parlamentosunda mıyız diye sormaktan alamaz.

Siyah elbise! Alfred de Musset, *Bir Zamane Çocuğunun İtirafları* adlı eserinde, o dönemi açıklamak için şöyle diyordu: "Bundan aldanılmasın. Zamanımızda erkeklerin giyindikleri siyah elbise çok önemli bir semböldür. Buna varıncaya dek, zırhların parça parça dökülmesi, süslerin çiçek çiçek düşmesi gerekti. Bütün bu kuruntuların yıkılması insan aklının eseridir. Ama insan kendini teselliye ulaştırmak için yas rengini kendi üzerinde taşımaktadır."

Ülkesinin geçirmekte olduğu yeni dönemi göz önüne alarak, işlemeli ceketler, çiçekli yelekler, ipekli pantolonlardan sonra giyilmiş olan frak, redingot ve smokinlerin zaferi karşısında bir Türk şairi de bu sırada buna benzer sözler söyleyebilecektir. Çünkü aynı etkiler aynı sonuçları meydana getirmiş bulunmaktadır. Dünyada başgösteren çatışmadan ve kendi sosyal temellerini altüst eden karışıklıktan sonra Türkiye, Batılı toplumların, Fransız Devrimi'nden ve imparatorluk savaşlarından sonraki görünümüne bürünmüş görünmektedir. Tıpkı Avrupa'nın artık pudralı peruklarını, tüylü geniş şapkaları, kadife hırkaları, ipek külotları, dantelli

manşetleri yadırgaması gibi yeni Türkiye de bu sırada şalvarlara, kaftanlara, erkek entarilerine, sarıklara ve feslere yüz çevirmiştir ve artık onlarda da "insan aklı bütün kuruntuları yıkmıştır."

Mustafa Kemal, sadece erkek giysi modasını değiştirmekle yetinmedi[49]. O aynı zamanda Türk kadınlarının örtünmesine karşı da savaş açtı. Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nda, kadınların yüzlerini tamamen saklamak âdetlerinde görünür bir yumuşama başlamıştı. 1907'de, saçları örten ve birkaç toka ile saça iliştirilen pelerin biçiminde bir çarşaf ile onun ayrılmaz bir parçası olan yüzü bötünüyle örtebilen kalınca bir bezden yapılmış peçe bütün kadınlar tarafından kullanılmaktaydı[50]. 1908'de bu eski Doğu alışkanlığı ilk yarayı aldı. Bu sıralarda küçük bir sosyete grubu Avrupalılar gibi ilk kez yüzleri açık görünmeye başladı. 1912'de Yunan ordusunun Selânik'e girişi üzerine binlerce *dönme* (Müslüman Yahudisi) bazı İslâm âdetlerinin dışına çıktıklarından bu eğilim daha da arttı. Ama bu dönemde de yüzün tamamını göstermek sadece salonlarda mümkündü, sokakta henüz hoşgörü ile karşılanmıyordu[51]. Polis, kadınların giyiniş biçimine karışıyordu. I. Dünya Savaşı'yla, örtünme konusunda gevşeme de yaygınlaştı.

49) Zaferden hemen sonra, 1922 yılı Ekim ayında, Mudanya'da, mütareke koşullarını tespit etmekle görevli temsilcilerin tartıştıkları sırada, Türk özgürlüğünün kahramanı, Bursa'da yaptığı ilk reform açıklamasında, İslâmda kadınlarla erkekleri ayıran engelin yıkıldığını bildiriyor ve şöyle diyordu: "Bir millet ki kişiler olarak ikiye bölünmüştür ve bir yanda kadınlar, bir yanda erkekler olarak her biri kendi özel hayatını sürdürmektedir, bu millet daima zayıf olarak kalacaktır. Ülkenin iyiliği için bu iki cinsin işbirliğine gitmemiz gereklidir." Bu iki cinsin ayrımına son veren değişikliği ileriki bölümde göreceğiz.

50) Bu dönemde kibar bayanların kullandıkları ve yüzlerini, sadece gözleri açıkta bırakacak biçimde gölgeleyen saydam yaşmak artık gözden kaybolmuştu.

51) Bu ayrıntılar, doğal olarak, kırsal bölgelerle ilgili değildir. Oralarda Türk kadını çocukluğundan beri tarlada çalışmaya alışmıştır. Hiçbir zaman şehirlerdeki gibi çarşaf giyinmemiştir. Sadece yabancı bir kişinin karşısında hatlarını saklayacak bir şal almakla yetinmiştir.

Çünkü bu dönemde kadın, askere alınmış olan kocasının yerine geçerek ailenin geçimini sağlamak üzere çalışmak zorunda kalmıştı. Yani, boşalan işi üstlenmek ve mağazada, bürolarda eşinin yerini almak gerekli olmuştu. Bu ise, çarşafı ve peçeyi atmaya zorlayıcı bir durumdu. Kadın, çarşaf yerine başın etrafını saran ve ensede düğümlenen bir başörtüsü koydu. Ama bu durum sadece mütareke ve yabancı işgali sırasında böyle oldu. O zaman yerli polis daha hoşgörülü olmaya zorunluydu. Böylece Türk kadınları da ilk kez, hiçbir cezaya uğramadan istedikleri gibi giyinebildiler[52]. Ama bu hoşgörüden az kimse yararlandı. Gelenek devrimi ile yüzü tümden açabilmek için, savaşın zaferle sonuçlanmasından hemen sonra Mustafa Kemal'in parolasını beklemek gerekli oldu[53].

Gazi; Türk kadını davasının kararlı bir savunucusu olarak ortaya çıktı. O, zayıf yaratık denen bu cinsin cehaletten kurtulmasına, artık erkeklerin koruyuculuğunda kalmamasını, milli çabalarda erkeğe eşit oranda katkıda bulunmasını istedi. Bu konudaki savaşı sadece sözle değil, kişiliğiyle örnek olarak da yürüttü. Latife Hanım'la evlenmesi sırasında yapılan resmi törende, Türkiye'de çok eskiden beri uygulanagelen tüm gelenekleri bir yana ittiği bilinmektedir. Evlenme bir pazartesi günü oldu. Oysa, ülkede evlenme törenlerini perşembe günü yapmak âdetti. Tatil günü cuma olduğuna göre perşembe *arife* sayılırdı. Sonra, evliliğe rıza sözü olan geleneksel "evet" sözcüğünü kendisi ve nişanlısıyla hoca önünde ve tanıklar karşısında birlikte bulunarak söylemelerini istedi. Oysa, geleneğe göre, bu sırada da birbirini görmemeleri gerekiyordu. Dahası var: Gazi, genç karısını yüzü açık, çizmeleriyle askeri teftişlere ve lokantaya götürmekten çekinmiyordu.

52) Bu saptama İstanbul'da yaşayan azınlıklarla ilgili olsa gerek (Çeviren).

53) Unutmayalım ki, İstiklâl Savaşı sırasında, kendilerine teğmen rütbesi verilmiş bulunan Ayşe ile Fatma'nın erkek elbisesi giyinmiş olmaları önemli örneklerdir.

Mustafa Kemal, özellikle kadının örtünmesine karşı çıkmaktadır. Fes gibi onun da silinmesini istemektedir. Bu nedenle o, Türk kadınlarını, Batılı kardeşleri gibi olmaya, onlar gibi şapka, kostüm, tayyör ve manto giyinmeye davet etti. Büyük bir çoğunluk bu isteğe uymada gecikmedi. Kuşku yok, bu tür giysi değişmesi bir bakıma düşünce değişmesi demekti.

Yeni Türkiye'nin başlangıcından beri kadın haklarıyla ilgili düşünce bütün ülkede önemli bir gelişme gösterdi. İzmir'de genç kızların modern eğitim alacakları ve bitirdikten sonra da atanacakları şehir ya da köylerde bu eğitimi yayacakları bir ilköğretmen okulu açıldı. Çok çağdaş olan bu öğretim yanında, bu genç kızlar kendilerini güzel sanatlara ve çeşitli spor çalışmalarına da verdiler. Bunlar gerçekten, Mustafa Kemal'in dilediği gibi yenilikçi ve özgürlükçü oldular.

Yeni reformlar söz konusu oldukça kişiliğini ortaya koyan genç devlet başkanı, 1925 Eylülünde İzmir'de bir balo düzenledi. Orada sadece Müslüman erkek ve kadın bulunmasını istedi. Bu eğlence toplantısı, gerçekten ilk Türk balosu oldu. Devlet başkanı dans etmeyi, 1913'de Sofya'da ataşemiliter olduğu sırada öğrenmişti. O akşam vali muavininin kızıyla kusursuz bir fokstrot yaptı. Bu küçük olayın kayda değer önemi nedir ki demeyin. Bu, gerçekten büyük önem taşımaktaydı.

Kuşkusuz, Türkler de her zaman dans etmişlerdir. Hançerleri çekerek zeybeklerin savaş dansları, Mevlevilerin dinsel raksları, haremde odalıkların işveli göbek dansları... vb. dansları vardır. Ama İslâmın kuralları, kendini Türk ırkına, dolayısıyla Osmanlılara kabul ettirdikten sonra kadın, kardeşleri ve kocasıyla da olsa halk içinde dans etmiş değildir. Hem o kadar ki tiyatroda, ya da başka bir yerde halkı eğlendirmek için yapılan oyun düzenlemelerinde ortaya çıkan dansözler aslında maske geçirmiş genç erkeklerden başka kimseler değildirler. Oynamak, şarkı söylemek için kadınlar yerine genç erkekler görevlendiriliyordu. Bu kaçamaklı

ve geçici usul, son yıllara değin sürmüştür. Hatta İstanbul'da, polis korkusundan uzak, ilk Türk kadınının Beyoğlu'ndaki bir elçiliğin balosunda bulunması ancak müttefiklerin işgali sırasında gerçekleşmiştir.

Türkiye'de yüzyıllardan beri istenildiği gibi dans edilemiyordu. Çünkü, dinsel kurallar iki ayrı cinsin özgürce arkadaşlık etmelerine engel oluyordu. Türk kadını, yakın akrabası olmayan erkeklerle en masum ilişkilerde bile bulunamazdı. İşte böylece özgürlükten yoksunluk hali, sosyal hayatta, pencere kafesleri, kadın peçeleri ve erkeklerle kadınların ayrı ayrı yerlerde bulunmalarını sağlayan selamlık ve haremlik biçiminde kendini gösteriyordu.

Bu şekilde, iki cinsin ayırımı kuralı, bir önyargı olarak büyük Müslüman kitlesine yerleşmiş ve ruhlara sinmişti. Sonuç olarak yavaş yavaş bu hayat tarzı, görgü kuralı biçiminde kabul edilmiş, böylece aileden olmayan bir erkekle en küçük ilişki, özellikle kadın için ağır bir utanç nedeni olarak benimsenmiştir. Örneğin: Alışveriş yapmak, mağazalara girmek, yolculuğa çıkmak, lokantaya, otele, konsere, tiyatroya gitmek yani sosyal hayata karışmakla saygınlığı düşerdi. Güçlükleri gidermek için hadımlar ya da Müslüman olmayan Ermeni, Yunanlı, Bulgar hizmetçiler kullanılırdı. İki cinsin ayırımı doğaya karşı suç işlemek ya da bir yabancının hizmetinden yararlanmak sonucunu doğuruyordu.

Gerçekten, zamanın gereklerini karşılamada engel olarak duran bu kural toplum hayatında sayısız güçlüklere neden oluyordu. Özellikle ekonomik konularda son derece yıkıcı oluyordu. Nitekim, Müslüman ailenin ev harcaması Hıristiyan aileninkinden daha fazlaya varıyordu. Yolculuklarda ailede baba, dinin buyruklarına uymak zorunda olduklarından, karısının ve kızlarının yasak olan ilişkilerden sakınmalarını sağlamak üzere büyük masraflar yapmak durumundaydı. Buna rağmen karısı ev dışında herhangi bir işte çalışmaya, kızları ise daktilo, yazarlık, satıcılık yaparak ya da en küçük bir meslekle uğraşarak ailelerine yardımcı olma-

ya cesaret edemezlerdi. Bu kritik dönemde oldukça önemli bir örnek de şuydu: İstanbul'da, aynı sosyal kural her Müslüman ailenin ağır olan hayat yükünü biraz olsun hafifletmek amacıyla bir odasını kiraya verebilmeyi yasaklıyordu. Oysa, bu yol Batıda çok uygulanmaktadır. Bu nedenle Müslüman aile her zaman geçim savaşında kendini güçlük karşısında bulmaktaydı.

Sonuç olarak, kadını kapalı bir vazonun içinde saklamak ve onu güzel görünüşü ile topluluktan uzak tutmaktan ibaret olan bu eski tutum, Türkiye'de ekonomik ve sosyal geriliğin başlıca nedeniydi. Bu âdet, her şeyden önce, Müslüman ailelerin, Batı şehirlerindeki küçük ailelerin yoksulluğa karşı savaşlarına yardım eden binlerce çareden faydalanmalarını önlemektedir. Öte yandan, sosyolojik bakımdan ağır bir durum meydana çıkmaktadır. Zira böylece sosyal hayatın gelişimi engellenmektedir. Toplum geri bir evrede kalmaya, basit bir anlama indirgenmeye zorlanmaktadır. Bütün İslâmda çok karakteristik olan bu sosyal kusur belki de bugüne kadar hilâl ülkelerini sarmış olan olumsuz düşünce biçiminin nedenidir.

İşte bundan ötürü Mustafa Kemal'in İzmir'de yaptığı dans, Türkiye'de olduğu kadar, bütün İslâm tarihinde önemli yer tutmaktadır. Bu davranış, cinsiyet ayrılığını yaratan eskimiş bir kuralın kesin olarak ortadan kalkışını simgelemektedir. Aynı zamanda, Müslüman halk içinde modern hayatın ilk kez başladığına da işaret sayılmaktadır.

Devlet başkanı tarafından verilen örnek, gecikmeden ülkenin tümünde hemen uygulanmaya konuldu. Birkaç aydan daha az bir zamanda dans modası bütün Türkiye'ye yayıldı. Kuşkusuz, bu işte İstanbul rekor kırıyordu. Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kadınlar Birliği, Şehir Belediyesi, Turistler Derneği, Hayvanları Koruma Derneği, Farmasonların, Tabipler Odası'nın, Türk Hava Kurumu'nun ve buna benzer birçok kurumun düzenlediği balolar birbiri arkasından yapılıyordu. Bunlar, her düzeyden, her ortam-

dan kişileri, liselileri, eski hocaları, genç kızları olduğu gibi dünün yüzleri örtülü hanımlarını, Müslüman erkek ve kadın oyuncuları da çekiyordu. Artık dans kurslarından, özel balolardan ve sadece Beyoğlu'nda değil, hatta İstanbul'un göbeğinde, Fatih Camii'nin yanında kapılarını açan dansinglerden bile söz etmeye gerek görmüyoruz.

Ankara'da ise önce Çankaya'da, Gazi'nin köşkünde, çok başarılı geçen ve yeni merkezin bütün yüksek sosyetesinin katıldığı büyük bir balo düzenlendi. Sonra bir diğeri cumhuriyetin kuruluşu nedeniyle yapıldı[54]. Bir başkası milli havacılık yararına verildi. Zaten her cuma, Ankara Kulübü denen yeni lokale Türk çiftler koşmaktadır. Yer bulmanın güçlüğü karşısında idare, bazı giriş kısıntıları koymaya mecbur olmuştur. Gazeteler aynı salgının, ülkenin öteki illerine de yayılmakta olduğunu bildirmektedirler. Sırasıyla İzmir'de, Trabzon'da, Mersin ve Bursa'da da büyük balolar verildi. Kulüpler kuruldu. Gramofon, fiyatının ucuzluğu nedeniyle son *"fox-trott"*ı ve modasına göre *"one step"*i tüm sosyetenin zevk alanına soktu. Dans öğretmenliği artık bir meslek olarak kendini kabul ettirdi.

Dans ve şarkı, böylece Türk geleneklerine kesin olarak girdi. Yukarıda da değinildiği gibi dans iki cinsin ayırımına son vermişti. Yersiz bir kural, etkisini kaybedince tam ve normal bir ülkede

54) Cumhuriyet yönetiminin ileri gelenlerinin, milletvekili, subay ve Türk yüksek sosyetesinin tam kıyafetle hazır bulunduğu bu önemli baloda danslar çok canlı oldu. Bununla beraber, sabahın ikisinde Gazi, üniformalı subayların kendi aralarında fokstrot yaptıklarını görünce nedenini araştırdı. Bir teğmen ona, kabahatın daveti kabul etmeyen bayanlarda olduğunu söyledi. O zaman Mustafa Kemal, yüksek sesle şöyle haykırdı: "Arkadaşlar, dünyada subay üniforması taşıyan bir Türk ile dans etmeyi reddeden bir kadın bulunabileceğini düşünemiyorum. Şimdi emrediyorum, salona dağılınız, dans ediniz. İleri marş!" Tabii olarak haksız çıktıklarını duyan ve o ana kadar subayların davetini, önceden takdim edilmemiş oldukları için kabul etmemiş olan tüm kadınlar ve kızlar derhal dansa kalktılar ve balo son derecede neşe içinde devam etti.

oluşacak dengeli bir toplum görülecektir. Yeni sosyal yapı ile tüm millet çok sağlıklı ve verimli bir varlığa erişecektir. Doğal olarak daha neşeli olunacaktır. Kadının eksik kaldığı ortak hayatta, ister istemez kıvançtan yoksunluk vardır. Bunu daha çok gezginler hissetmektedirler. O halde, bundan böyle, tamamen bizimkine benzeyen bu toplumda yeni bir duygu gelişecek, bununla halk arasında, tiyatroda, edebiyatta, müzikte, resimde, özet olarak sanatta bugüne kadar görülmemiş bir atılıma tanık olunacaktır. Bundan sonra, Türkiye'nin gelişmiş bir uygarlık düzeyine erişmesine hiçbir engel kalmayacaktır.

Türk sanatı söz konusu olunca, bunun ne denli çöküntüye uğradığını anlamak için, vaktiyle bütün Asya hazinelerinin en mükemmel antropolarını oluşturan İstanbul'un pazar yerine uğramak gerekir. Eski güzel sanat eserlerinin ve eskinin Doğulu alçakgönüllü testicisi, dokumacısı ve demircisi olan büyük sanatkârlarca işlenmiş eşyanın âşıkları şimdi bunlar karşısında üzüntü duymaktadırlar. Bunlar Şam'ın gerçek lambaları, renkli, güzel vitraylar, çok renkli nefis fayans karoları, görkemli brokarlar, çok ince olduğu kadar da şairane halılar ki insan onları sonsuz bir ilkbaharın ışıl ışıl tarhlarına benzetir ve o denli kusursuz, o denli inanılmayacak işlemlerdir ve bunları da insan sanki saydam bir buğu sanır. Bütün bu şeyler, ne yazık ki nadir rastlanan birkaçı dışında artık gözden kaybolmuşlardır. Kalanların üzerindeki fiyatları görenlerin de şaşkınlıktan ağızları bir karış açık kalmaktadır. Geriye kalanlar ise taklit, uydurma, aldatıcı, en azından kötü işlenmiş olanlardır. Kafkasya, hatta Türkistan halıları o denli kötü renk ve niteliğe düşmüşlerdir ki, yer yer ağarmış durumdadırlar. Anadolu'nun eski halı seccadeleri, eski motif ve iç açıcı biçimleri unutulmuşçasına üzerlerine pulların, kâğıt paraların şekilleri ve paşaların baş resimleri işlenmiştir. Mermere, ağaç ya da mine üzerine işlenmiş olan bu işler hep aynı gerileme döneminin izlerini taşımaktadır. Her yerde yapı işlerinde aynı bece-

riksizlik, aynı kabalık, sanat zevksizliği ve çirkinliği görülmekte, her şey beğeniden yoksun bulunmaktadır.

Bu üzücü durumun başlıca nedenleri aslında bilinmektedir. Batının ucuza malettiği yoğun fabrikasyon, Doğunun sanat yönünden çökmesine büyük çapta neden oldu. Ama bütün Doğuda, makineleşme yarışında akıllıca bir savaşa girişilmemiş olmasına esef etmemeli mi? İtiraf etmeli ki eskinin güzel yapım üretim biçimini korumak, kurtarmak ve izlemek alanında hiçbir çabada bulunulmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk aristokrasisinde, zevksizlik bakımından da sultanın çevresine toplandıkları görülmüştür. Örneğin, ben halifeliğin kaldırılmasından az önce imparatorluk ailesinin birkaç sarayına ait mobilyaların açık artırma ile satışlarında hazır bulundum. Zerafetleri ve değişik görünüşleriyle Doğu dehasının damgasını taşıyan eserleri hiç değilse bu biblolarda seyredebileceğimi düşünüyordum. Ne yazık, bunlar arasında eski Arap, Türk, İran güzel sanat örneklerinden en küçük bir koleksiyona, hatta en küçük bir ize rastlayamadım. Anlaşıldığı kadarıyla bu nesnelerin sahipleri ve de imparatorluğun en yüksek katındakiler bile evlerini Batının işporta malı ile doldurmuşlardı. Döşeme takımları, dekorlar, her şey en kötü cinstendi. Sağlamlık, görünüşe, sadelik ise tuhaf biçime feda edilmişti. Alçı, mermerin, benzeri ise güzel ağacın yerini almış. Ülkenin seçkin kişilerinde Avrupa eşyası bakımından yarışma, gerçeği tanımada eksikliğe, gösteriş ve göz kamaştırma hevesi ise Türkiye'de sanatın çöküntüsüne neden olmuştur.

Eski Türkiye birçok alanda, özellikle orijinal olan sanat eserleri meydana getirmiştir. Örnekleri Konya, Sıvas, İznik, Bursa ve Edirne'dedir. Bunlarda İslâm sanatının öteki yapılarında görülen kusurlar yoktur. Ama bunlar, bütünüyle insanda gerçekçilik, içtenlik ve dürüstlük etkisi yapan homojen eserlerdir. Dostlarımızdan, eski Atina Okulu'nun bir öğrencisi ve halen İstanbul

Üniversitesi'nin Sanat Tarihi Profesörü olan M. Gabriel, Türk sanatının karakteristiklerini göstermek üzere bir listeyi içeren eserin materyalini ilk defa topladı. Önemli bir konferansında, bugüne kadar bilinmeyen şu sonucu ortaya koydu: İstanbul'da Türkler tarafından yapılmış olan ilk camilerin genel nitelikleri, ayrıntı düzenlenmesi, teknik ve dekorasyon bakımından Bizans eserleriyle aralarında hiçbir benzeşme yoktur. Daha sonraları Türk mimarları, Ayasofya Camii'nden elbette esinleneceklerdir. Ama bu asla körü körüne taklit biçiminde olmayacaktır. Olsa olsa cami, büyük kilisenin durumunu cami stiline, yani Müslüman anlayışına uydurmaktan ibaret olacaktır. Onlar bu kiliselerin kusurlu yönlerini analiz etmeyi ve son derecede akıllıca bir denge kombinezonuna varmayı bildiler. Hem o kadar ki, İstanbul camilerinde uygulanan teknik, Bizans yapılarındakini geride bırakmaktadır. Çünkü onlarda taş ve tuğla örücülüğünde tuğlalar görkemli bir giysi içinde fakirliği saklar gibiydi. Bu, bir kandırmacaydı. Türk mimarları ise, bu işi kesme taş gibi sağlam ve dayanıklı maddeden yaptılar.

Sonuçta, İslâm sanatı, Bizans sanatı ile karşılaştırılınca, Türk sanatı İstanbul'da genellikle kendine özgü kişiliğini göstermektedir. En büyük özgünlüğü dış görünüşü yönünden sanat araştırmasında kendini göstermektedir. Bizansta bu türden bir kayguya tanık olunmamaktadır. Nitekim dış görünüş bakımından Ayasofya ağır ve kabacadır. Oysa hiçbir cami yoktur ki insanın gözüne ve düşüncesine daha uyumlu bir denge göstermesin. Böylece Türkler, İstanbul'un sanat alanına gerçekten yeni bir espri getirdiler. Öteki İslâm toplumlarının, geçmişin formalist alışkanlığı içine gömüldükleri sırada Türkler tıpkı bizim rönesans yapılarının ustaları gibi modern anlayışlarını ortaya koymaktaydılar.

Çok başarılı bir geçmişe sahip olan Türk sanatı, öteki hümanist çabalarda olduğu gibi geleceğe doğru hızını yeniden kazanmalıdır. Öyle görünüyor ki, yeni rejim bu sorunun çözümünü ge-

çiktirmeyecek. Nitekim, Ankara, bu cümleden olarak az zaman önce sanat eserleri için bir salona sahip oldu. Bir Milli Müze'nin yapımına başlanmıştır. Basın da bu konuyu işlemeye özen gösteriyor. Birçok gazetelerle birlikte *Milliyet* gazetesi de cumhuriyet döneminde, ülkenin büyük merkezlerinde bir sanat ve fikir hayatı yaratılmasının gereğine dikkati çekti. Makale, özellikle imparatorlukta, ülkenin bütün kurumlarının içinde bulundukları acı şartlara değinmektedir. İstanbul tiyatroları, bir köyde dahi barınamayacak cambazhaneler gibidirler. Kütüphaneler, kitap depolarından başka bir şey değildir. Oralarda insanın okuma isteği ölmektedir. Sanat eserleri konaklarda, medreselerde dağınık durumdadırlar. Üniversite kışla gibidir. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar, Türkiye'de yeni düzenin başlangıcı sayılan Tanzimattan bu yana, imparatorluğun, sarayın ahırlarına harcadığı para, sanat eserlerine harcadığından çoktur. Sonuç ne olmuştur? *Milliyet* gazetesi, bugünkü kuşakta görülen formasyon eksikliğini buna bağlamaktadır: "Bugün, ne bir milli marşımız, ne de bir hatıra madalyamız var. Henüz armamızı bile seçmiş değiliz. Komşu ülkelerin pullarıyla bizimkini karşılaştırınız. Bizim kâğıt paralarda hiçbir sanat değeri göze çarpmıyor. Bütün bu örnekler bize en kısa zamanda bir sanat hayatı yaratmakla yükümlü olduğumuzu göstermektedir."[55]

Sonuçta, Türkiye estetik ve fikir yönünden yeni ihtiyaçlar eşiğinde bulunmaktadır. Genel istek, Batıdaki toplumların kültür düzeyine erişmek biçiminde yansımaktadır. Yeni yöneticiler bu yeni eğilimi karşılamak için çaba göstermektedirler. Geçmişin getirdiği boşlukları doldurmakta ve gençlikte güzel şeylere, yüksek tasarılara doğru zevki geliştirecek kurumlar oluşturmaktadırlar. Önce politik, sonra sosyal nitelikte olan Türk Devrimi böylece fikir dünyasında yeni bir atılım anlamında biçimlenmektedir.

55) Söz konusu yazı İstiklâl Marşımızın kabulünden önce yazılmış olsa gerek (Çeviren).

Estetik alanında Türkiye'de kendini gösteren bu uyanışın nesnel kanıtını aramak gerekirse, bunu birbiri arkasından şehirlerin Mustafa Kemal'in heykelleriyle donatılmasında bulmak mümkündür. 1926 Temmuzunda, bu eserlerden biri, Viyanalı bir heykel yapıcısının elinden çıkarak İstanbul'da Sarayburnu'na dikildi. Ankara'ya gelince, orada da aynı gün Kurtuluş Savaşı kahramanının iki heykeli törenle açıldı. Biri, Milli Müze'nin önünde, at üstünde, ötekisi de başkentin yeni semtlerinden biri olan Yenişehir'de ayakta idi. Bunların ikisi de İtalya'nın en iyi heykel yapımcılarından biri olan *M. Canonica*'nın atölyesinden çıkmadırlar. Şimdiden basın Bursa, İzmir, Konya ve Kayseri'nin de bu yarışmadan geri kalmadıklarını haber vermektedir[56].

Gazi'nin bu heykelleri tutucu İslâmda gerçek bir devrimdir. Gerçekten, Kur'an (cüz V, 92 mısra) açıkça "her türlü insan yüzü, hatta tümü ile canlandırılmış eşyanın röprodüksiyonu"na karşı çıkmaktadır. Çünkü, bu şeytanın icat ettiği bir şeydir. Aslında, peygamber bu kutsal kitapta, sözü edilen yasağı, putperestlik döneminde olduğu gibi yeniden tablolara ve heykellere tapınmayı önlemek için koymuştur. Çünkü o bizzat çadırını resimli yastıklarla süslüyordu ve ilk halifeler, biraz da Bizans etkisinde kalarak sanatın her biçimini kullanmaktan çekinmiyorlardı. Buna karşın tutucu İslâm, yavaş yavaş yanlış anlaşılan yasağa uyarak her çeşit plastik gösteriyi yermeye koyuldu. Bu nedenle İstanbul'un fethinden hemen sonra, Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'nın yarım kubbelerinin ve bingilerin üzerindeki tüm mozayikleri bir badana tabakasıyla kapattı.

56) Burada, uluslararası bu yarışmaya bir Fransız sanatçının da katılması için çağrıda bulunulmasını dilemekteyiz. Böylece, yeni Türkiye, onların eserlerine başvururken, sanat alanında şovenizmi reddettiğini kanıtlayacaktır. Bu durumda Rodin'in vatanı, sadece milli kahramanın yüzünü gelecek nesillere tanıtmakla kalmayacak, aynı zamanda güzel sanat zevkini geliştirerek Türk şehirlerini güzelleştirmek amacını güden bu yeni yarışmada temsil edilmekten geri kalmamış olacak.

İslâm düzenindeki bu veto asla yazılı metinlerde kullanılmadı. Şiilerin yani İran'ın etkisinde bulunan toplumların sanatı bu kurala aykırı birçok olaylarla doludur. İşte minyatürler böylece oluşmuştur. Anadolu halıları, İsfehan, Tebriz halılarında olduğu gibi canlı sahneler işlenmiştir. Bunun gibi, çok katı bir tutuculuğa karşı direnen halk zevki "Karagöz"ü de yarattı. Karagöz, deve derisinden siluet halinde kesilmiş kişilerden ibaret bir tür Türk oyunudur. Bazı sultanlar da kendi yönlerinden, Kur'an buyruklarına karşı davranışlara cesaret ettiler. Örneğin, büyük devrimci II. Mahmut, 1839'da, paralar üzerine resmini bastırdı, kışlalara portresini koydurdu. Ama bu hal, o dönemin aşırı tutucularına ters düşüyordu. Ülemanın da kışkırtması üzerine bu kişiler silaha sarıldılar. İsyanı kanla bastırmak zorunda kalındı. Her şeye rağmen, bu dönemden sonra, Avrupa'nın da etkisiyle bazı yeni ilerlemeler gerçekleşti. Matbaacılık İstanbul'a yerleşince, arkasından resme ve litografiye de yer verildi. Bunların her biri şer'i kurallarla çatışmada yardımcı oluyordu. Fotoğraf, daha sonra sinema kendi yönlerinden bu davranışı destekliyorlardı. İlk Türk ressamlar görülmeye başlandı. Hız öylesine gelişiyordu ki, sondan bir önceki Sultan, V. Mehmet, üzerinde kendi resmi bulunan bir pul bastırmaktan çekinmedi. Son halife, Abdülmecit ise peygamberin temsilcisi olduğu halde bizzat resim yapmaktaydı.

Şuna da değinmek gerekir, bu sırada Doğuda katı plastik sanatların her konusunda peygamberin hadislerini en dar anlamda açıklamayı sürdürüyorlardı. Nitekim, bazı katı Kur'an yorumcuları, halen satranç oyununda canlı yaratıkları gösteren piyonları kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Çok kez bu kişiler resim çektirmeyi bile kabul etmezler. Bu bakımdan Asya'nın birçok yerlerinde fotoğraf makinesi kullanmak tehlikelidir. 1924 Eylülünde, Birleşik Amerika'nın Tahran'daki konsolosu, bu şehirde kutsal sayılan bir çeşmenin merdivenlerinde diz çökmüş din ehlinin resmini çekmek isterken birden halk ayaklanmış, çılgına dönmüş, bu ta-

lihsiz kişinin üzerine saldırarak onu katletmişlerdir. Bir kez de, Türkiye'nin Afganistan'daki elçisi Lahor'a geçerken camide hoca tarafından imansızlıkla suçlanmıştı. Çünkü elçi, oraya girmeden önce objektifini bu kutsal yere çevirmişti.

Ben de bir gün Antakya'da yaşlı bir Türk'e rastladım. Görünüşü, fotoğraf makinemi derhal ona çevirmeme beni itti. Ama o, hemen aygıtın önünde ellerini açarak yumuşak ve yalvaran bir sesle yok, yok yapma yapma diye mırıldanmaya başladı. Parmağımın aygıtın düğmesine gittiğini görünce çok korkmuştu. Doğuda karanlık odanın sihrine uymanın, resim yapmak ya da resimden yararlanmak, evini tablolarla süslemek, resim çektirmek gibi davranışların dinsizlik olduğu inancı yaygındır. İşte bu nedenle, Türkiye'de ilk kez yükselen Mustafa Kemal'in heykeli, kötü ve yanlış bir gelenekle bağlılığı koparmak gibi bir anlam taşıdığı için pek önemlidir.

Yeni Türkiye'yi canlandıran kişinin isteği sadece eski bir tutuculukla ilgiyi resmen kesmek değil, aynı zamanda ülkede sanata canlılık vermektedir. Bu amaçla Mustafa Kemal sözden çok davranışlarıyla savaşı sürdürdü. Bursa'da bulunduğu bir gün, kendisini heyet halinde selamlamaya gelen İstanbul Güzel Sanatlar Okulu öğrencilerini çevresine topladı ve onlara mistik bir aykırılığa dayanan dinsel kuralların bugüne kadar suçladığı tüm sanatı överek şöyle konuştu: "Bizim kutsal kitabımızda, insan yüzü resmini yapmayı yasaklayan, desene, boyalı resme, heykele, özetle sanata karşı koyan bir bölüm var mıdır? Bir zaman bana, bu konuda bir soru yöneltilmişti. Ben onları şöyle cevaplamıştım: Vaktiyle insanlar puta taparlardı, bu nedenle dinimiz canlı gösterilen şeylere karşı çıkmıştır. Ama zaman değişti. Artık bunun anlamını kavramak çağı geldi. Artık ülkemizde hiçbir şey resme, heykele engel olmayacaktır. Bundan böyle biz dinin güzel sanatlara sırt çevirmesini kabul etmeyeceğiz."

Somut olarak, Gazi heykelleri, her şeyden önce zamana uy-

mayan bir geleneği yıkmış oldu. İlk kez Türk halkının önüne güzel sanatlara, heykele, resme, gravüre ve süslemeye giden yolu özgürce açtı[57]. Bu heykeller, bundan başka Doğu tarihinde önemli bir yer oluşturmaktadır. Bugüne kadar, Müslüman Asya'nın büyük şehirleri plastik türde sanat eserlerinden yoksundur. Doğuda, en değerli şairlerin, büyük komutanların hatırası bir sanat eseriyle sonsuzlaştırılmamıştır. Onlar mermere oyularak ölümsüzleştirilmemiştir. Bunun gibi, tüm Doğuda, tunç ve bronzla sonsuza kadar yaşatılmaya değer görülen birçok parlak olay tarihin karanlıklarına gömülü olarak kalmıştır. Güzel sanatlardan yoksun olan bu toplumlar, derin ilham kaynaklarından, büyük eğitici değerlerin özelliklerinden de yoksun kaldılar. M. Kemal'in heykelleri, coşkun bir atılıma engel olan öğelere karşı, güzelliğe yönelik özgürce bir protesto simgesi olarak yükseldi.

Mustafa Kemal'in devrimleri genellikle bir uygarlıktan ötekine geçişi sağlamaktadır. Bugüne kadar, Doğu ve Batı, günlük yaşantılarındaki davranışları bakımından daima biri ötekine zıt olmuşlardır. Düne kadar Türk sınırlarından içeri giren her Batılı, kendini ayrı bir yıldıza inmiş sanırdı. Çünkü orada yerliler alacalı bulacalı giysiler, işlemeli gömlekler, simdallı yelekler, Asya'ya ait urbalar, şişkin külotlar ve pabuçlar giyinmiş durumdadırlar. Onla-

57) Mustafa Kemal'in tutumu Türkiye'de sanatın gelişmesinin başlangıcı oldu mu? Bunu cevaplamak için henüz zaman erkendir. Bilinmektedir ki İslâm sanatının karakteristiği arabesktir, yani stilize yaprakların birbirine girmiş biçimidir. Ama Müslümanlar canlı varlıkların resimlerini yasaklayan dinsel zorunluklar nedeniyle mi bu süs motiflerini kullanmışlardır? Ya da bu seçeneğin temelinde daha derin nedenler var mıdır? Arabesk, örneğin Doğunun bir görüş açısına, hatta özel bir düşünüş biçimine uygunluk göstermiyor mu? Ben İstanbul'da, İslâm sanatını çok iyi bilen bir kişiden bu düşüncenin savunulduğunu duydum. Kendisiyle konuştuğum bu kişiye göre, Yunan sanatının realizmine tümden yabancı olan Asya sanat anlayışı, daima akılcılıktan çok hayali olan fikir eğilimleriyle insanın üslup tabiatını yok eder. Sonuç olarak arabesk, yanlışta direnen bu Asyalı hayalcinin istediği bir dekor olmaktan başka hayatta yeri olmayacak.

rın selamları, eli birçok kez kalp üzerinden dudaklara ve alna götürmek biçiminde yapılmaktadır. Kadınları örtülü, pencereleri kafeslidir. Orada, ölüyü gömme işi çiçeksiz, çelenksiz yapılmakta, cenaze müziği bilinmemekte ve siyah renkte yas anlamı yoktur. Orada insan yüzünün resmini yapmak, heykel yontmak yasak sayılmıştır. Alkol "şeytan işi" olarak kabul olunmuş, domuza pis bir hayvan gözü ile bakılmış ve onun etini yemek günah sayılmıştır. Kanunlar dinlenme gününü belirlemez. Orada hiçbir sosyal davranış yoktur ki bizim alışkanlıklarımıza ve ilkelerimize aykırı düşmesin[58]. Sonuç olarak Batıyı model alan Türkiye Cumhuriyeti, kendi öz yapısında Avrupa'da her alanda uygulanan uygarlık sistemini hayata geçirmek için çaba harcamaktadır. Genel olarak o, kendi sınırları içine bir yabancı girdiğinde ne kendileri ne de öteki Avrupa ülkelerinde dil, yazı, para ve bayraktan başka dış görünüş ayrıcalığı görülmemesini istemektedir.

Doğal olarak her şeyden önce, takvim ayrılığını ortadan kaldırmak gerekli görülmekteydi. Günümüze değin peygamber kurallarına uygun ülkelerde, I. yıl, yani Müslüman dininin başlangıcını, Muhammet'in Mekke'ye gidişini tespit etmiş bulunmaktadır. Bu tarih, bilindiği gibi İsa'dan 622 yıl sonradır. Olay, günümüzden 1306 yıl önce geçmiştir. Ama Müslüman takvimine başvurulursa 1928 yılının karşılığı 1346 yılı olarak bulunacaktır. Aradaki kırk yıllık fark, Müslüman yılının bizimkine göre daha kısa oluşundan doğmaktadır. Sadece ay dönümüne dayandığından onlarda yıl, 29 ya da 30 günlük 12 aydan oluşmaktadır ki 354 günden ibarettir. Bu nedenle Müslüman yılı bizimkine göre on gün daha erken başlamaktadır. Bu durumda mevsimler de değişik tarihlerde başlamaktadır. Kendi takvimleri uyarınca otuz yaşında olan bir kadın bizimkine göre yirmi dokuz yaşındadır.

Bununla beraber Türkler, bugüne kadar bizim takvimimizi ve

58) Yazar "bizim" derken Avrupalıları kastetmektedir. (Çeviren)

yıl sayımızı kabule yanaşmamışlardır. Yöneticiler kitlelerin duygularını incitmekten, özellikle İslâmlığa karşı suç işleyeceklerinden korkmuşlardır.

Müslüman takvimi, hiçbir matematik açıklığa dayanmıyordu. Daima tartışmalara neden oluyordu. Babıâli XIX. yüzyıl sıralarında, resmi daireler için ikinci bir takvim kabul etti. Bu, temelde büyük oranda bizimkine benzemekteydi. Yıl, I Martta başlıyordu. İşte memurların mali yıl ya da rumi yıl dedikleri bu takvimdir. Rumlar, Ermeniler, Ortodoks takvimi, Katolik Latinler Gregoriyen takvimi kullanıyorlardı. Bundan karışıklıklar ortaya çıkıyordu: Dört takvim birden yürürlükte bulunduğundan yılbaşı ayrı tarihlerde başlıyor, bu nedenle bayramlarda da sürekli bir karışıklık görülüyordu. Bunu önlemek için bir reform kaçınılmaz durumdaydı.

İşte bu nedenle, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bütün uygar ülkelerde yürürlükte olan tek bir takvimi, Gregoriyen takvimini kanunlaştırarak kabul etti. 1927 yılından itibaren, ilk kez bu ülkenin Müslüman ve Hıristiyan halkları ortak bir yıl hesabı kullanmaktadırlar. Aynı biçimde, ilk kez, birçok Türk, Avrupa geleneklerine uyarak yılbaşlarında birbirlerine iyi dileklerini ilettiler. Bununla beraber büyük Meclis'ce kabul olunan kanuna göre Hicri yıl, İslâm inançlarına dayandığı için bazı özel durumlarda kullanılabilecekti. Genel olarak Müslüman Türkler, Yahudiler gibi dini bayramlarını, kutsal tarihlerini koruyacaklar. Bu ayrıcalık dışında Türk takvimi bizimki gibi olacaktır.

Aynı kanunla Türkiye, günün 24 saat olma esasını da benimsedi. Tüm resmi kuruluşlar, bütün ulaşım şirketleri günlük işlerini bu yeni saat sistemine uydurmak zorunda kaldılar. Bu, artık mevsimlere göre değişen, gün batışı ile ilgili alaturka saatin ölümü demekti. Öyle bir döneme gelindi ki genel saat ülkede yasaklandı. *R. P. de Dreux* adında bir dindar kişi *"Yunanistan ve Türkiye'ye Yolculuk"* adlı eserinde 1665'te Trakya'da bir şehir

halkının, namaz, yeme içme, kalkıp yatma zamanlarını iyi belirleyebilmek için bu genel saatlerden bir tanesinin kendisine verilmesi için sultana başvurmuşlardı. Müminlerin başı da onlara, günün her saatinde dualarını yapabileceklerini ve güneşin bize, kalkacağımız, gecenin de yatacağımız, açlık ve susuzluğun da yeme içme zamanını belirteceğini bu nedenle saat denen aletin bildirgesine ihtiyaç olmadığını söylemiş diye yazar.

İşte bu düşünce biçimiyle saatin yaygınlaşması başarısızlığa uğradı. Anlatılanlara göre, Cenevizlerin sanat ürünleri Türkiye'de yayıldığı sırada o dönemin sultanı saatleri ve dakikaları saymaktan bıkıp usanmıyormuş. Bir ramazan akşamı, orucu bozma zamanının gelip gelmediğini bilmediğinden hadımağası başını çağırmış ve ona "saat kaç" diye sormuş ve hadımağası ona "haşmetmeablarının hoşuna gideceği saat" diye cevap vermiş.

Türkiye'yi Doğuya bağlayan gelenekler, her gün biraz daha yerlerini, Batının alışkanlıklarına bırakmaktadır. Bir uygarlıktan ötekine geçiş, her alanda çok ilginç görüntümler göstermektedir. Çok kez İslâmın ilk çağlarına varan geleneklerine, hatta bazen Asya'nın en geri dönemlerine tanık olunmaktadır.

Avrupa'nın, yas sırasındaki giyim biçimi de Türk yaşantısına böyle girdi. Önceleri, yası simgelemek üzere, giysiye bir eklenti geleneği yoktu. Siyah renk bir üzüntü anlamı taşımaktaydı. Ölüm olayından hemen sonra ceset, uzaklık ne olursa olsun, akraba ve dostlarının omuzlarında mezarlığa götürülürdü. Bu durum, *Théophile Gautier'ye "Hayatlarının her olayında ciddi ve ağır olan Türkler, ölüyü toprağa verme konusunda çok acelecidirler"* dedirtmiştir. Gömme yerleri ise rastlantılara bırakılmıştır. Bu iş ya cami çevresinde bir yerde, ya bir türbede ya da bahçelerde yapılmaktadır. Bu nedenle hemen her tarfta mezarlara rastlanmaktadır. İstanbul'un göbeğinde hiçbir semt yoktur ki bir ya da birçok mezar bulunmasın. Şehrin en önemli oteli olan Pera-Palas'ta terk edilmiş mezarların taşları yerin üstünde görülmekte-

dir. Öte yandan dervişlerin eski tekkeleri, Beyoğlu'nun büyük sokak kenarlarında kalıntı halindedirler. İngiliz Elçiliğinin hemen yakınında, kaldırım boyunca, sultanın sütannesinin mezarı yükselmektedir. İstanbul'un halka açık, gerçek bahçelerinin mezarlıklar oldukları da bilinmektedir. Böylece, ölüler yaşayanların şehrini istilayı sürdürmektedir. Eyüp'te, Üsküdar'da Bizans surları boyunca yüzbinlerce mezar, binlerce hektarlık yeri kaplamıştır. Tüm İslâm ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, müminlerin gömülü olduğu toprağın laik kanunlarla da korunmuş bulunması iyi bir yoldur. Artık orası kutsal bir karaktere bürünmekte ve böylece bir Müslüman mezarı yüzyıllar boyunca dokunulmadan kalmaktadır. Onlara dokunmak günah sayılır. Bu durumda, sabırlı bir istatistikçi, İstanbul'daki mezar taşlarını sayarak 1453'ten beri bu şehirde yaşamış olan Türk nüfusunun gerçek sayısını elde edebilir. Sonuçta, ölülerin son hüküm gününe kadar rahatsız edilmemeleri fikrinden esinlenen dinsel kural, yalnız mezarlığn değil hatta kenarda köşede kalan tek mezarı bile korumuş görünmektedir. Böylece sayıları sürekli artmakta olan bu dağınık mezarların her biri sonsuzluğa erişmek ayrıcalığına sahip bulunduğundan, günün birinde Türk şehirlerinin genişlemesini engelleyerek zarar vereceklerdir. Yeni semtlerin planlanmasında kötü rastlantı olarak görülen tek bir mezar yeni bir avenünün açılmasına engel ya da bir düzenin yıkımına neden olabilmektedir. Abdülhamit döneminde valiler, bir şosenin yapısını engelleyen birkaç mezar taşının yerini değiştirdikleri için azledilmişlerdir. Yaşayanları ölülere feda etmek burada böyle bir gelenekti.

İşte cumhuriyetin kısa bir süre önce çıkardığı kanun, durumu bir ölçüde değiştirmektedir. Bu kanun her şeyden önce şehir içinde defin yasağını içermekte ve eski mezarlıkları kullanmamaya imkân sağlamaktadır.

1908 devrimi sırasında "Jön Türkler" bazı durumlarda (Kur'an buyruklarına dayanarak) mezarlara yer değiştirme

imkânını kabul etmişlerdi. Bu yenilik birçok semtlerde yerine getirilmesi zorunlu olan bazı belediye çalışmalarını kolaylaştırmıştı. Son engellemeler de böylece ortadan kalktı. İstanbul Belediyesi, birçok mezarlıkların kaldırılmasını kararlaştırdı. Mezarlarla dolu geniş bir arazi parçası satışa çıkarıldı. Böylece ülke için büyük bir zarara neden olan bu bağımlılık artık son bulacak. Kuşkusuz Loti'nin okuyucuları, *Aziadé*'nin yatmakta olduğu mezarın durumunu düşünerek Belediye Meclisi üyelerine sitem edeceklerdir. Şurası bir gerçektir; Türk mezarları, özellikle mezar taşları, çiçeklerle, yontulmuş kabartma kırmızı yeşil dallarla süslenmiş kadın mezarları, değerli esinlenme örnekleridir. Loti'nin de bundan söz etmemesi bu tür yeraltı büyük kent kabirleri yönünden acı kayıptır. Aslında İslâm topraklarında soyadları olmadığından mezarlar anonim olarak kalmakta ve unutulmaya terk olunmaktadır. Taşlar dağılmakta, eğilmekte ya da yerlere düşmüş bulunmaktadır. Kemik kalıntıları arasında kötü bitkiler görülmektedir. İstanbul'da sokak ortasında rastlanan böylesine bir görünüm şehrin güzelliğine gölge düşürmektedir.

Rejimle birlikte mezarlıklar da değişiyor. Batıdaki yas gösterisi, biçim olarak Türk yaşantısına giriyor. Vaktiyle mezar üzerine çelenk koyma âdeti yoktu. Oysa son yıllarda hükümet bazı törenlerde bu usulü bizzat kullanmaktadır. Hatta defin sırasında müzik de yer almaya başlamıştır. Yeni yeni, İstanbul mezarlıklarında Müslüman mezarlarına çiçek konulduğu görülüyor. Boğaz'da cumhuriyet gemilerinin, matem sırasında, bayraklarını yarıya indirme alışkanlığı artık genelleşmiştir. Artık tabut omuzlarda taşınmamaktadır. Cenaze arabaları, ölü taşıyan otomobiller görülmeye başladı. Sonuç olarak, Batı uygarlığının en ince ayrıntıları gün geçtikçe bu ülkede binlerce yıllık geneleklerin yerine geçmektedir. Birkaç yıl sonra da Küçük Asya'nın en kenar yörelerinde eski Türkiye'nin izlerini aramak gerekecek.

Müslüman ülkeler arasında ilk olarak Türkiye, Batı modeline

uyarak zorunlu hafta tatili koydu. Bu konuyu öngören kanun 1924 Şubatı yürürlüğe girdi. Bu döneme kadar, hangi inançta olursa olsun halka, istedikleri zaman dinlenme özgürlüğü tanınmıştı. Tüm İslâmda olduğu gibi dinlenme, kutsal sayılan cuma gününe özgü tutulmamıştı. Müslümanlar istedikleri gibi yapıyorlar, Yahudi tüccarlar cumartesi günleri, Hıristiyanlar ise pazar günleri dükkânlarını kapalı tutuyorlardı. Avrupa ülkelerinde tatil gününün, ister tüccar olsun ya da olmasın yerli, yabancı, inanç ve milliyet ayrılığı gözetmeksizin herkese sıkıca zorunlu oluşundan esinlenerek Ankara yöneticileri kendi ülkelerinde de böyle olmasını istediler. Avrupa halkının belirlediği hafta tatili, onların gözünde de dinsel anlam dışında sosyal durumun gerçekten gerektirdiği bir zorunluk olarak beliriyordu. Bir milletin yaşama gücünü sağlayan enerji, ardı arası kesilmeyen çaba halinde harcanırsa tükenebilir. Bugünkü koşullar içinde işçiler için dinlenme kaçınılmaz bir ihtiyaçtır, bir bakıma doğa kanunu gereğidir. Bu gerçek, uzun zamandan beri birçok Müslüman kurumlarında zaten kendini kabul ettirmişti. Niketim, İstanbul gazeteleri servislerinde basın işçileri, öteden beri yedi günde bir gün izin yaparlardı. Yabancı şirketler de hangi dinden olursa olsun kendi personeline aynı düzeni uyguluyorlardı. Cumhuriyetin hazırlayarak yumuşakça ve özgün biçimde uygulamaya koyduğu kanun hafta tatili konusunda zaten modern bir anlayış bulmuştu. Bu, o zaman geniş çapta Türk gelenekleri arasında yer almış bulunmaktaydı. Bununla birlikte muhalefet, haftada bir gün çalışmamanın milli ekonomiye ağır bir darbe vurmakta gecikmeyeceğini ileri sürerek sertçe eleştirmekten geri kalmıyordu. Uzun süren savaşlarla harap hale gelmiş bulunan Türkiye, bir dinlenme kanunundan daha çok çalışma kanununa muhtaç değil miydi? Türklerin büyük bir çoğunluğu zaten durumları bakımından günlerini tezgâh ve makine başında geçiren Avrupa işçilerinin aynısıydı. Halkın işi, tam 24 saatlik bir dinlenmeyi gerektirecek biçimde bir gerginlik ve

süreklilik göstermiyordu. Ama bu bahaneler asla Ankara yöneticilerinin inancını sarsmadı.

Cumhuriyetin seçtiği hafta tatili günü cuma oldu. Batı ise, dinsel nedenlerle dinlenme günü olarak pazarı seçmişti. Yahudi ve Hıristiyan geleneklerine göre Allah dünyayı altı günde yaratmış ve yedinci gün dinlenmişti. Sonraları, laik düşünce haftalık dinlenmeyi sosyal bir ihtiyaç olarak kabul etti. İslâm dini, kendi mensuplarına cuma günü kollarını kavuşturup bomboş oturmayı emretmemişti. Müslümanlık yönünden bugünün tek özelliği her gün kılınan namazın o gün öğle vakti daha görkemli yapılmasıydı. Bu nedenle 1924'te pek çok ilâhiyat bilgininin, cuma günü Türk halkının topluca işi bırakmakla şer'i hükümlerden birine açıkça karşı gelindiğini kanıtlamak için Kur'an'daki buyruklara başvurdukları görülmektedir. Bunlardan biri şu anlamda açıklanıyordu: *"İslâmda, diğer dinlerin buyruğuna uymak dine saygısızlıktır."* Buna rağmen Ankara'daki kanun koyucuları, böyle bir açıklamaya uymayı kendilerini zorunlu görmediler. Cumadan başka bir günü seçmekte sakınca yoktu onlarca. Cumanın tatil günü kalması sosyal olmaktan çok dinsel düşüncelere dayanmaktaydı. Çünkü bugün, Müslümanların ibadete sadece uzun zaman ayırdığı gün değildi, aynı zamanda bakanlıklar, resmi daireler o gün, alışılageldiği gibi kapalı bulunuyordu.

Böylece cuma tatili kanunu, 1924'ten beri, tüm Türkiye'de, yabancı uyruklulara olduğu gibi Türk yurttaşlarına da uygulandı. Dinlenme gününün değişmesiyle, önceleri pazar günü kapalı olan mağaza ve kurumlardan birçoğunu açtırmak zorunluğu ortaya çıktı. Bu durumda, cuma günü kaybolan iş saatlerinin zararını gidermek için Beyoğlu'nda ve Galata'daki bankalar pazar sabahları gişelerini açık tutma zorunda kaldılar. Düyunu umumiye ve Tütün Rejisi gibi büyük idareler de o gün her zamanki gibi çalışmaya koyuldular. Yahudi ve Hıristiyan okullar ders programlarını değiştirmekten başka çıkar yol bulamadılar.

Bütün bunlara rağmen, cumanın hafta tatili olarak kabul edilmesi, Türk ekonomisi bakımından yavaş yavaş bazı güçlüklere neden oldu. Başka ülkelerle mali anlaşmalar da zarar görmeye başladı. Cuma günleri oralardaki bankaların kapalı bulunmaları Batı pazarlarıyla ilişki kurmaya engel oluyordu. Aynı nedenle pazar günü de bu düzeni işletmek imkânsız oluyordu. Gerçekten o gün, Avrupa'da birçok borsa kapalı olduğundan Türk pazarı şanj dalgalanmalarına tanık olamaz ve pazartesine kadar işsiz kalınırdı. Cumartesi günü de iş yönünden, yarı dinlenme günü olduğundan kısırdı. O gün Yahudi borsacıların bulunmaması, aynı zamanda Batı mali kurumlarında İngiliz haftasının uygulanması nedeniyle işlemler güçlükle karşılaşmaktadır. Böylece görüldüğü gibi haftada üç güne yakın bir süre ülkenin ekonomik faaliyeti çalışmaz hale geliyordu. Bu durum büyük çapta zaman kaybı demekti. İşte bu nedenle, Ankara ortamında, Türkiye'de de hafta tatil günü olarak pazarı kabul etme eğilimi doğuyordu. Daha önceden, basında çıkan yazılar böyle bir tespitin ülkenin ihtiyaçlarına tam anlamıyla uygun düşeceğini açıklamaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti zaten tümü ile Avrupa'ya yönelmiş durumdaydı. Onun en büyük isteği Batılı halklarla uyum içinde yaşamaktı.

Türkiye her çeşit ürününü Avrupa'ya satmaktadır. Kendinde eksik olan yiyecek ve malı da Avrupa'dan satın almaktadır. Borçlanmaların birçoğu için pazar ise, Paris'te ve Londra'da bulunmaktadır. Türk ürünlerinin değerini belirleyecek doneleri elde bulunduran, şanjın ölçüsünü belirten bu büyük şehirlerdir. Bütün bunların göz önünde bulunduran cumhuriyet hükümeti, tatil günü olarak cuma yerine pazar gününü kabul etmek düşüncesindeydi. Bu yeni reform çok mutlu bir sonuç verecekti. Bununla Türk düzeninin Avrupa devletlerinin düzenine uygunluğu sağlanacaktı. Aynı zamanda bu, Batı uygarlığından ibaret olan ve amaç olarak tespit ettiği yeni ideale doğru Türkiye'nin yeni bir adımı olacaktı.

Bundan sonra, yeni uyanışı taçlandıran yazı biçimindeki dev-

rime, Latin alfabesinin kabulüne sıra geldi. Sosyal hayatın bütün göstergeleriyle Avrupalılaşmasından sonra yeni Türkiye'nin sadece yazı bakımından Doğulu kalması imkânsızdı. Daha önceden de bu önemli değişim için harcanan çabalarla fikir olgun hale gelmişti. Büyük Millet Meclisi'nde kurulmuş olan özel bir komisyon bu sorunu bütün gücü ile incelemekteydi. Teknik tartışmalar başlamıştı. Yani iş, teorik düzeyi aşmıştı. Aslında Türkiye'de alfabe değişikliği ilk kez yapılıyor değildi. Türkler çok önceleri Uygur alfabesiyle yazarlardı, Müslüman olunca da Kur'an'da kullanılmış bulunan yazı türünü kabul ettiler.

Daha birçok uluslar da çağlar boyunca aynı biçimde davranmışlardır. Macarlar, Finler gibi Turan ırkından olanlar, Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar ve Arnavutlar daha önceden milli yazı harflerini terk edip Latin harflerini almışlardı. Öte yandan Bakû'da, 1926'da Turan kökenli toplulukların sosyal ve kültürel kalkınmalarıyla ilgili sorunları incelemek amacıyla yapılan kongrede, Sovyet sınırları içinde bulunan Türko-Tatar ülkelerinde Latin harflerinin kabulüne ilişkin karar alınmıştır. Böylece, Kırım, Volga, Kafkas Tatarları, Türkmenler, Kalmuklar, Kırgızlar ve Orta Asya Başkırlarında, Kur'an'ın ortaçağ dogmatizmini simgeleyen Arap harfleri yerlerini Latin alfabesine terk etti[59]. Bu durum sadece bütün Müslüman ulusların fikir özgürlüğü yönünden değil, aynı zamanda Asya'nın genel uyanışı bakımından da çok önemli bir sonuçtur. Bundan böyle, Karadeniz kıyılarından Çin Türkistanı'na kadar artık Latin alfabesi kullanılacaktı. Bizim alfabenin Asya'ya girişi ne biçimde olursa olsun sosyal, politik, ekonomik ve moral yönden çok önemli bir olaydır. Birçok bilgin, Müslüman toplumun geri kalmışlığını ve bugüne değin modern dönemin bilimsel ve fikri gelişmeye ayak uyduramayışını Arap harfi kullanmalarına bağlamaktadır. Onlar bu yazı biçimini, Doğu uluslarının uygarlık-

59) Türkler Latin alfabesini kabul edince bu bölgelerde Latin alfabesi terk edilerek "Kiril" alfabesi uygulanmaya başlandı. (Çeviren)

ta geri kalmalarına neden olan kusurlardan biri olarak görmektedirler. Bunlardan Mişmer gibi bazıları, İslâmlığın yanlış öngörülerden, özellikle Ortaçağ dogmatizminden çıkabilmesi için ilk koşulun Latin alfabesinin kabulü olacağı sonucuna varmıştır.

Türkleri, İslâm Peygamberi'nin kullandığı harflerden ayırmaya iten etmenler nelerdir? 36 adet olan bu harflerin okunuşunun zor ve karmaşık olduğu bilinirse, aynı zamanda tek ya da çok hece grubunun başına, ortasına ya da sonuna konulduklarında ayrı bir biçim aldıkları da düşünülürse bu neden kolaylıkla anlaşılır. Alabildiği biçimlerin değişikliğine göre anlam verir kelimeye. Bundan başka, otuz altı harften yirmi kadarı noktalar, ya da ince ince çizilmiş gözlerle diğerlerinden ayırt edilebilmektedir. Arap sessiz harflerinden pek çoğunun sesi (ki biçim itibarıyla identiktir), noktaların sayısı ve konuş yerlerine göre değişmektedir. Üçüncü bir güçlük de bu yazı türünde sesli harflerin azlığıdır. Bu nedenle bir yabancı özel adını fonetik yönünden bozmadan yazabilmek imkânı yoktur[60]. Daha önceden bilinmeyen bir kelimeyi Türkçe okumak imkânsızdır. Hem o kadar ki dili önceden bilen için dahi yazılanı anlamak pek zordur.

Bu konuda bir Türk bana şöyle demişti: "Batıda herkes bilgi edinmek için okumayı yazmayı öğrenir. Bizde ise durum hemen hemen bunun tersinedir. Biz öğrenimimizi bitirip fikren oluştuktan sonra okuma yazmayı öğrenebiliriz". Bir ailede, annenin bana anlattığına göre, Fransızca ve Türkçeyi birlikte okumaya başlayan küçük oğlunun Fransızcayı, anadili olmamasına rağmen daha çabuk okumaya başlamış. Arap harflerinin bu bozuk yapısı o

60) Arap harfleri sadece sessizlerden oluşmaktadır denilebilir. Şöyleki (kl) harfleri yan yana gelince kul, ortada gül, gal, kel, gül (gülmekten emir), göl biçiminde okunabilir.

(Yazarın Türkçeyi ve eski yazıyı çok iyi bilmediği anlaşılmaktadır, ya da dizgi hatası olmuştur. Eski yazıda gül kelimesi gal, ya da gel kelimesi guet (git) biçiminde okunamaz. Oysa yazar böyle kaydetmiştir). (Çeviren)

derece güçlük çıkarıyordu ki, Türklerin birçoğu sinemada film altı yazıların kendi dilleriyle yazılmış olmasına karşın Fransızcasını okumayı yeğ tutuyorlardı. Bu durum doğal olarak eğitim ve öğretimin halka yayılması konusunda da zorluk çıkarıyordu. İlk sınıflarda Türk çocukları, öteki öğrenim konularını, okuma yazma öğrenimine feda etmek zorunda kalıyorlar. Bu durumda hayat savaşında az donatılmış kalıyorlardı. Bir İzmir milletvekili[61]. Büyük Millet Meclisi kürsüsünde açıkça şunları söyledi: *"Bütün çabalara rağmen, halkımız halen cahildir. Okuma yazma bilmemektedir. Bunun birinci nedenini kullanmakta olduğumuz alfabede aramak gerekir. Tek suçlu, yazıda kullandığımız harflerdir."*

Arap harflerinin bu yetersizliği daha birçok olumsuz sonuçlar doğuruyordu. Edebiyat, sadece seçkin bir zümreye ait ve çok sınırlı durumdaydı. Yazılı Türkçe, halkın tabii idiomları (konuşma) dışında anormalce gelişti. Bu ana kadar Türkiye yazılmayan bir konuşma diline ve konuşulmayan bir yazı diline sahipti. Bundan dolayı halkla aydınlar arasında, herhangi bir biçimde yakın bir ilişki kurulamamıştır. Arap harfleriyle yazının bu karmaşık düzeni, ayrıca ülkede oturmakta olan yabancılar arasında Türkçenin yayılmasına engel oluyordu. Rum, Ermeni, Yahudi gibi Müslüman olmayan halk, konuşabilseler bile okuma, yazma yeteneğine sahip olamıyorlardı. Bu durum yeni Türkiye'nin değişik toplumları arasında iyi bir anlaşma imkânını önlemektedir. Matbaacılık yönünden de Arap harflerinin kullanılması güçlükleri artırıyor ve baskı masraflarını çoğaltıyordu. Matbaacılar diğer meslektaşlarına göre daha komplike durumlarla karşılaştıklarından daha bol işçiliğe ihtiyaç duymaktadırlar. Yazı çok ince çizgi ve harflerle dolu olduğu için çok pahalı idi, aynı zamanda çabuk eskiyorlardı. Bu nedenle Arap harfleriyle her türlü matbaacılık işleri, ister gazetecilikte, ister kitap baskısında olsun, Latin alfabesiyle işleyenlere

61) Şükrü Saraçoğlu. (Çeviren)

göre çok yüksek fiyatlara mal olmaktaydı. Bu sakınca, basın organlarının halk arasına yayımını ve kitap çıkarma işini güçleştiriyordu. Arap harfleriyle işleyen yazı makinelerinin yapımı ve kullanılması için de aynı zorluklar söz konusuydu. Bu yüzden Türk bürolarında hemen hemen daktilografi yer almamıştı. Onun yerine, Avrupa'da XIX. yüzyılın başlarında olduğu gibi kâtip, yani ağır kalem kullananlar saygınlıklarını korumakta idiler. Stenografiye gelince, Arap harflerinin bunun yerini tuttuğu sanılırdı. Oysa durum böyle değildi. Harflerinin biçimi ve kullanışındaki noktaların çokluğu, eli çok harekete zorlayıcıydı. Bu alfabe döneminde zaten hiçbir kısaltma uygulanmadı. Hazır bulunarak izlediğim Büyük Millet Meclisi görüşmeleri, reform yapılıncaya kadar, yazıcılar tarafından sıra ile zincirleme suretiyle eski sisteme göre cümle cümle tutanağa geçiriliyordu. Sonuç olarak, Arap yazısı Türkçe için sayısız zorlukların nedeniydi. Ondaki karmaşık düzen, dilin öğrenilmesini de güçleştiriyordu, öğrenimin halk arasında hızla yayılmasını da engelliyordu. Yabancıyı bıktırıyordu. Türk milletinin ilerlemesine önemli bir engel durmundaydı.

İşte 1928 yılının Ağustos ayında Mustafa Kemal, İstanbul'da kısa bir konuşma ile, yakın zamanda Türk yazısında Latin harflerinin kullanılacağını kesin olarak duyurdu. Bazı kararsız kişiler bile onu bir süreden beri güvenceli görmeye başlamışlardı. 1926'dan itibaren Milli Eğitim Bakanlığı'nın emriyle, İstanbul Üniversitesi'nde, matematik, kimya ve cebir derslerinde, formüllerin Latin harfleriyle yazılma koşulu ile öğrenime girildi. Arap harflerinin, birini ötekinden ayırt etmenin çok güç olması ve sadece minüsküllerden oluşmuş bulunması nedeniyle bu alandan silindi. Bilimde, özellikle tıpta teşhis ve reçetelerde Latin harflerini kullanmak zaten âdet haline gelmişti. Ankara hükümetinin bir genelgesiyle, bazı yanlışlıkları önlemek amacıyla, resmi yazışmalarda yabancı şirket adlarının Latin harfleriyle yazılması istenmişti. 1927'de ilk kez "Türk Postaları" yazısını taşıyan pullar çıkarıl-

dı. Para kelimesi yerini kuruşa bıraktı. Sonra, daha önceden de söz konusu olduğu gibi, profesör, yazar ve dilcilerden oluşan özel bir komisyon reformu gerçekleştirmekle görevlendirilmişti. Bu süre içinde aydınlar arasında tartışmalar sürüp gidiyordu. Reforma karşı olanlar, Latin fonetiğinin bazı Türk harflerinin sesini nitelikleriyle verecek durumda olmadığını söylüyorlardı[62]. Oysa, bütün dillerde anlaşmaya dayanan işaretler Türkçedeki Ç, C ve sert H gibi Türk'e özgü sesleri Latin harfleriyle karşılamak imkânı vardı. Bu konuda ancak teknik yönden bir sorun söz konusu olabilirdi ki o da yenilmez bir güçlük değildi.

Bu sırada baş giysisi değişiminde olduğu gibi Gazi, İstanbul'da verdiği nutuk ile ani bir savaş işareti verdikten sonra yeni reformu uygulama girişimini de *şahsen* yürüttü. Yeni harflerin benimsenmesi için halka sadece bir bildiri yayınlamakla yetinmedi. Kendisi de *bizzat,* Latin alfabesinin ateşli bir yayıcısı, öğreticisi, hatta imtihan edicisi oldu. 1928 yılı yaz tatilinden yararlanarak, güçlü kişiliğine has bir coşku ile savaşı sürdürdü. Öylesine ki oturmakta olduğu Dolmabahçe Sarayı'nda kurslar düzenledi. Buraya Latin yazısını öğrenmek amacıyla bakanlar, milletvekilleri, hakimler, şair ve gazeteciler geliyorlardı. Gazi hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Resmi ziyaretler, ziyafetler, kabul törenleri, bayramlar, gösteriler gibi her toplantı, onun için yeni yazıyı öğretmeye ve onu halka mal etmeye bir vesile oluyordu.

62) Genel olarak değinelim; Arap harflerinin korunmasını isteyen Türk aydınları, halkın duygu ve gelenekleriyle, milletin edebi ortaklığından gelen bir saygıya dayanarak duygusal davranıyorlardı. Öte yandan estetik düzeni göz önünde tutuyorlardı. Arap yazısının uyumlu, geniş, ince, yumuşak ve işlek çizgileriyle yüksek sanat yeteneği olduğunu söylüyorlardı. Onun bu niteliğinden yararlanan heykelciler, ressam ve hattatlar birçok harfleri birleştirerek bir resmi, bir tabloyu temsil eden kitabeler meydana getiriyor ve önemli sonuçlar elde ediyorlardı. Sonuç olarak Arap harflerinin de Latin harfleri kadar köken itibarıyla Türklere yabancı olduğunu unutarak bir çeşit yurtseverlik ve milli bağlılık açısından kullanılmakta olan bu yazının öğretilmesinden yana olduklarını bildiriyorlardı.

Bir bayram akşamı onun, dansözlerden, yeni biçimiyle Türkçe bazı metinler okumalarını istediği, orkestra şefine Latin alfabesini bilip bilmediğini sorduğu ve hatta balo salonuna, ders vermek ve güç kelimeleri heceletmek amacıyla bir kara tahta getirttiği görüldü. Devlet başkanının bu kişisel çabası, belli düzeydeki kişileri de bu reforma bağlanmaya zorluyordu. Böylece devrim az zaman içinde Türk fikir hayatına girmiş oldu. Hemen her tarafta okuma yazma dersleri verilmeye başlandı. İstanbul'un yeni semtlerinde, Loti'nin sevdiği küçük kahvehaneler, hatta camiler okul haline geldi. Gezgin satıcılar sokaklarda alfabe satıyorlardı. Taksi şoförleri kelime heceleme uğruna çok kez müşterilerini kaçırıyorlardı. Bu canlı propaganda, doğal olarak sadece Boğaz'ın büyük metropolünün sınırları içinde kalmadı. Eylül ayından beri, Mustafa Kemal ve bakanları Anadolu gezisine çıktılar. Gazi, Savarona yatıyla önce Çanakkale'ye gitti. Orada karaya çıkarak vali konağına yerleşti. Doğrudan doğruya birbiri arkasından tüm görevlileri çağırttı ve her birini tam anlamıyla sınavdan geçirdi. Geçtiği kasabalarda da bu denemeyi yaptı. Halk arasında bazen öğleyin, bazen geceleyin bir köy okulunda Mustafa Kemal halkı isli bir lambanın etrafına topluyor, onlara ders veriyordu. Bir kalem bir kâğıtla ya da kara tahta başında tebeşirle Türkiye'nin önderi yazı devrimi gibi büyük bir savaşı işte böyle sürdürmüştü. Bölgede kendisinden ziyaretlerini kabul dileğinde bulunan ileri gelenleri her şeyden önce Latin harflerinden imtihana çekerdi. Önce sınav, sonra konuyu görüşme gelirdi. En önemli konular bile ikinci derecede kalırdı. Böylece bütün yaz mevsimi boyunca Cumhurbaşkanı yeni yazı hakkında yoğun bir propaganda yaptı. Örnek yukarıdan geldiği için herkes kendi yönünden bu coşkuya katıldı. Yeni yazıyı bilenler çevrelerindekilere onu öğretiyorlardı. Genel bir çaba tüm ülkeyi sardı. Bulgar sınırından İran sınırına kadar Türkiye kısa zamanda geniş bir okul oldu.

Kasım ayının birinci günü, Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ne-

deniyle Cumhurbaşkanı, Türk dilinin fonetiğine göre uygun duruma getirilmiş bulunan Latin harflerinin kabulünü öngören kanun tasarısı hakkında uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşma ilk kez, telsiz telgrafla bütün ülkeye iletildi. Bu reformla Türk halkına çok önemli bir dönem açılmakta olduğu duyuruluyordu. O şöyle haykırıyordu: *"... Böylece bütün kültürlü milletlerin dilleri arasında yerini alacak olan Türk diline yeni bir canlılık gücü verirken Meclis, sadece Türk de değil, aynı zamanda dünya tarihinde yer alacak bir eseri tamamlamış olacaktır."*

Kanun oybirliğiyle kabul olundu. O günün akşamı Cumhuriyetin Ankara'da meydana getirdiği tüm eserler ışıklandırılmış Latin harfleriyle kendilerini görkemli biçimde gösteriyorlardı. Kanuna göre reform 1 Aralık 1928 ile 1 Haziran 1929 tarihleri arasında birkaç aşamada gerçekleştirilecekti. Bu tarihten itibaren Arap harflerinin halkça kullanılması yasak olacak ve eski harflerle kitap basımı da önlenecekti. Böylesine bir önlem, anlaşılacağı gibi, büyük bir çabayı gerektirmektedir. Matbaa harfleri, telgraf işaretleri, her çeşit okul aracı, gramerler, lugatlar, kaşeler, mühürler, tabelalar, ilanlar, reklamlar, tramvayla ilgili yazılar, durak adları, vakit cetvelleri ve biletler gibi her şey değişecektir[63]. Sonuç olarak Kemalist devrimin pek önemli başarılarından biri olan Latin harflerinin kabulü işi böylece tamamlanmış oldu. Bununla Türk halkının kültür ve moral yaşantısı bakımından yeni bir dönem başladı. Reform her şeyden önce halk düzeyinde öğretimi kolaylaştıracak, çünkü, okulda yazı dili öğretiminde iki yıla yakın

63) Kitapların yeni harflerle basılması emrini yerine getirmek amacıyla hükümet, devlet basımevlerini büyütme kararını aldı. Avrupa'ya en son sistemde beş büyük rotatif makine sipariş olundu. Öğretim idaresi de, kendi yönünden bütün okullara, bir ay içinde yeni harflerin öğretilmesini ve bunun sonunda kendi programlarına göre normal öğrenime devam olunmasını sağlamak üzere bir genelge yayınladı. Bu arada yeni bir Türk gramerinin ve sözlüğünün hazırlanması işini de bir uzmanlar komitesine verilmiş olduğunu da açıklayalım.

bir zaman kazandıracak. Cahil (okuma yazma bilmeyenler) sayısında önemli sayıda azalma olacak. Müslümanlar kısa bir süre içinde okur yazar duruma gelecek, pek çok yabancıya Türk halkı ile, aracıya gerek olmadan ilişki kurma imkânı sağlanacak. Türklere Avrupa uygarlığına daha erken katılma, kolaylıkla modern yaşantıya alışma yeteneği kazandıracak. Bütün bunların sonunda Türk dili yavaş yavaş yeni bir alfabe ile ticari ve uluslararası bir değere erişecek. Bu anlamdaki bir reform, kuşkusuz, gerçek bir ekonomik yararı da içerecektir. Daktilografinin kullanılışı yaygın hale gelecek ve devlet işleri ülkenin iyiliği doğrultusunda hız kazanacak. İlk kez, Türkiye'de yabancı gezginler, turistler, mağazaların tabelalarını, yemek listelerini, sokak ve gar adlarını, vakit cetvellerini, kitabeleri, demiryol, gemi biletlerinin fiyatlarını okuyabilecekler ve posta, vapur, perükâr (berber) gibi aslında uluslararası söylenişte olan Türkçe kelimeleri çözebilecekler ve ülkede kolaylıkla gezinebilmek imkânına erişecekler. Özellikle Arap harflerinden bıkmış olan Türk halkı, böylece herhangi bir Batı ülkesi ölçüsünde modern dönemin bilimsel ve fikri gelişimine ayak uyduracak.

Türkiye Cumhuriyeti, nüfusunun kesin sayısını bilme işine de önem verdi. Bunu yaparken, Doğu için gerçekten çok önemli olan bir reformu yerine getirdi. Doğru, açık ve tam bir istatistik bulunmaması Doğu ülkelerinin başlıca eksiklerinden biridir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu, son günlere kadar, sosyal olayları, istatistik bir gelişime dayalı metodlarla gruplamak ve kaynaklarının envanterini yapmak işini önemsememişti. Hem o dereceye kadar ki bu büyük devlet, hiçbir zaman nüfusu, okulları, endüstrisi, ticareti, vergisi vb... konularda en küçük istatistik bilgisine sahip olamamıştır. Tek ciddi çalışma, Fransa Elçiliği Tercümanı *M. Vital - Cuinet* tarafından *La Turqui d'Asie* (Paris 1892) adlı eseriyle yapılmıştı. Bu değerli eser bugüne kadar çok yararlı hizmet görmüştür. Yazar, kitabı hazırlarken materyal toplamak için

memurların ağırkanlılıklarıyla sertçe savaştığını söylemektedir. Mesela bir önsözünde, "otoritelerin en küçük araştırmaya karşı geldiklerini" anlatmaktadır. Nüfusla ilgili her türlü bilgiyi ondan esirgemişlerdir.

Küçük Asya'da buna benzer anketlerle meşgul olmaya istekli Avrupalı bilginler aynı güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bu konuda şöyle bir örnek anlatılır: Oriyantalist *Sir Henry Layard*, Doğu Anadolu'da bulunduğu günlerde, dostu olan bir kadıya bölgesinin nüfusu, tarihi, endüstrisi ile ilgili bilgi istemek amacıyla bir mektup yazar. Aldığı cevap şöyledir: "Aziz dostum,... benden istediğiniz şey güç olduğu kadar da yararsızdır. Bütün ömrümü bu yerlerde geçirmiş olmama rağmen ne evleri, ne de buralarda oturan hemşehrilerimi saymaya niyet etmedim. Bir kısmının katırlarına, ötekilerin de develerine yükledikleri şeyleri bilmek durumuna gelince; bu benim işim değildir. Bu yerlerin tarihi ile ilgili konu ise. İslâm kılıcının zaferinden önceki dinsizlerin, içinde yaşadıkları günahın hesabını sadece Allah bilir. Ey benim dostum, seni ilgilendirmeyen şeyleri araştırmaya çabalama. Aramıza geldin, seni iyilikle karşıladık. Sessiz sedasız çekil de git."

Kadı, belki İngiliz centilmenine kibarca ağzı sıkı olma dersi veriyordu. Ama verdiği cevap aynı zamanda, istatistiğin bütün Osmanlı görevlilerince çok önemsiz ve yararlı olmayan bir bilgi olarak görüldüğünün de kesin bir açıklamasıydı.

Ancak; Genç Türkler'in yaptıkları devrim sonunda bakanlar, milletin nüfus ve ekonomisi ile ilgili göstergelere ait rakamları toplamaya ve analizini yapmaya başlamışlardı. Sonunda bazı istatistikler de yayımlanmıştı. Bununla beraber bunlar bilimsel metodlara dayanmadığından eksiktirler. Ancak, yaklaşık, çok kez de işlerine gelen biçimde veriler elde etmişlerdir. Yani denilebilir ki düzenli ve ciddi çaba harcanmamıştır. Savaşlar, imparatorluğun çöküşü, nüfusun karşılıklı yer değiştirmesi, sorunu ağırlaştırmıştır. Hem o noktaya kadar ki milletlerarası istatistik tablolarında Tür-

kiye sütunu daima boş kalmıştır. 1924'te Lahey Enstitüsü Ankara'dan, sayıya dayanan bazı bilgiler istediği zaman hükümet, bir karşılık veremeyeceğini açıklamak zorunda kalmıştı.

Cumhuriyet, işte bu nedenle işe girişti. Modern bir ülke, iyi bir yönetim tam bir istatistik bilgisine sahip olmadıkça kendi kendini tanıyamaz. Devlet işlerinin düzenli yürüyüşü ancak tüm nüfusun kesin sayısının, köylü, şehirli miktarının, doğum ölüm toplamlarıyla nüfus yoğunluğunun bölgelere göre bilinmesiyle sağlanabilir. Bütün bu veriler askeri yönden de bugünkü ve yarınki kuşakların durumlarını tanımaya imkân verir. Bu bilgiler aynı zamanda, vergilerin en iyi biçimde dağılışını sağlayarak gelir düzenine hizmet eder. Geliştirilmiş istatistik bilgi milli çalışma alanlarının pek çoğunda hükümetlere, davranış yöntemlerini gösterir. Demiryolunun geçiş yönünü, hangi bölgenin yollarla donatılmaya değer olduğunu, hangi çevrenin okuldan yoksun bulunduğunu açıklığa kavuşturur. Sağlık konusunda da, bu bilgiler, salgın hastalıklar kaynağının neler olduğuna işaret eder, üretim çalışmalarını düzene sokmaya yardımcı olur. Sonuç olarak denilebilir ki istatistik, bugünkü rejime, Türkiye'ye en iyi bir gelecek sağlayabilmek için tutumun, yöntem ile önem vermesi gereken şeylerin neler olduğunu gösterebilir.

İsmet Paşa'nın üstün çabasıyla Ankara hükümeti yeni bir eser meydana getirdi. Genel İstatistik Hizmetleri'nin başına M. Jacquard adında Belçikalı tanınmış bir bilgin genel müdür olarak getirildi. Onun da ısrarlı önerileriyle hükümet nüfus sayımına girişti. Bu sayım 28 Ekim 1927'de yapıldı. Bu sayım nedeniyle birçok bakımdan ortaya çıkan güçlükleri yenmek zorunda kalındı. Engeller, daha çok, ülkede halkın %85'inin okur yazar olmamasından kaynaklanıyordu. Formüller, çok kez ilgililer tarafından doldurulamıyordu. Bu görev, en ücra köylere kadar dağılmış bulunan memur ekiplerince yerine getiriliyordu. Doğuda toplumların en büyük kusurlarından biri, açıklamalarda bulunurken göster-

dikleri kaygusuzluktur. Bu yüzden memurların işi oldukça zordu. Örneğin, soyadı kullanma usulü olmadığından her ilde yüzlerce Mehmet, yüzlerce Hasan bulunmakta idi. Doğumlar, Batıda olduğu gibi yıldönmlerinde kutlanmadığından pek çok kişi kaç yaşında olduklarını bilmiyorlardı. Şehirlerde sokaklara ad konmamış olması sorunu ağırlaştırıyordu. Her şeyden çok bu işlem halka, askere alma ya da vergi toplama amacıyla yapılıyor kuşkusu veriyordu. Bütün bu engelleri yenebilmek için Ankara hükümeti önce Sıvas, Mersin ve Ankara'da bazı mahalli denemeler yaptı[64]. Ülkedeki müdürler, kaymakamlar, öğretmenler, jandarmalar gerekli bilgileri almak amacıyla buralara davet olundular. Sonra belirlenmiş günde, sokağa çıkma yasağı konuldu. 28 Ekim sabahından akşamına kadar şehirde ve kırda her türlü gidiş gelişler yasaklandı. Herkes evinde kalmak zorundaydı. Hiçbir ulaşım aracının hareketine izin verilmedi. O gün hiçbir gazete çıkmadı. Halk, 24 saatlik yiyeceğini emir üzerine önceden sağlamış bulunduğundan o gün, mağazalar, pazarlar, kahvehane ve lokantalar kapatılmıştı. Doktorlar, diş tabipleri, ebeler gerektiğinde göreve koşmak üzere polis merkezlerinde sürekli olarak nöbette idiler. O gün cenaze işi de yasaklanmıştı. Kolluk kuvvetleri bütün ülkede bu düzeni korumak için görev başında idiler. Halkın büyük bir kesimi en basit bir fişi doldurabilmekten aciz bulunduğundan, memurların soruşturma yapmalarına ve verilen cevapların yazılmasına imkân sağlanması için halkın evde kalması zorunlu görülmüştü. Sokağa

64) Sayım nedeniyle hükümet, ülkenin tüm kentlerinde, Batı anlamında sokak adları, ev numaralanması ve işaret levhaları konulmak suretiyle tam bir sistem uygulamasına karar verdi. Bu yenilik çok yararlı olacak. Bundan böyle artık İstanbul'da bir adres bulmak kolaylaşacak. Boğaz metropolü, ülkede istatistik kavramı olmayınca ne duruma düşüleceğinin belirgin örneği olmuştur. Savaş sonu, bu büyük kent her alanda derin bir karışıklığa uğramıştı. Ama tehlike, nüfus sayısının tam bilinmemesinden ve ne ölçüde azalıp çoğalmakta olunduğunun tespit edilememesinden, kentin ticari ve sınai faaliyetlerinin kesin rakamlarla belirtmek imkânının bulunamamasından gelmekteydi.

çıkmaya izin verilmiş olsaydı, bu sayım işlemini, askere alınma biçiminde anlayan zavallı gözü açıklar sayıma katılmamanın yolunu kolaylıkla bulurlardı.

Uzun yıllardan beri, Türkiye nüfusu hep değişik değerlendirildiğinden, bu sayımın sonu çok merakla beklenmişti. Örneğin *Hachette Almanağı*'na göre 1927'de nüfus 20 milyon idi. Bir İtalyan istatistiği bunun tersine 5 milyon gösteriyordu. Ankara'dan bildirilen resmi rakama göre ise Türkiye'nin nüfusu yaklaşık olarak 14 milyon idi. Ülkenin nüfus bakımından geleceği böylece şimdi güven altına alınmış bulunuyordu. Türkiye sosyal, ekonomik yönden yenilenmesi için gerekli olan çeşitli alanlardaki doğru verilere ilk kez sahip oldu. Yukarıdan beri gördüğümüz birkaç reformla iş bitmedi. Gerçekte "sürekli inkılâp" sözü Türkiye'den başka ülkede yer tutmamıştır.

Fransız İhtilali, siyasi kurumlar alanında olmak üzere sınırlı kalmıştır. Rus İhtilali, sosyal alanları sarsmıştır. Sadece ve sadece Türk İhtilalidir ki siyasi kurumlara, sosyal ilişkilere, dine, aileye, ekonomik hayat geleneklerine, hatta toplumun moral temellerine hücum etmiştir. Bir değişim yeni bir değişime neden olmuştur. Bir reform bir ötekine şartlar oluşturmuştur. Çünkü bunların hepsi halkın hayatında yer tutmuştur.

VII. B Ö L Ü M

ŞER'İ KURALLARDAN MEDENİ KANUN'A

Dinsel kanunların olumsuz yönleri – İslâm dininin tekelcilik[65] özelliği – Dinlerin uygarlıklara karşıt olmalarından doğan anlaşmazlıklar – Kutsal hukuk bilim deryası – İlk liberal davranış – Tanzimat, Gülhane Hattı Hümayunu – Müslüman devletin dinsel geleneklerden tam soyutlanmasındaki güçlükler – Mecelle – İlk Osmanlı Anayasası – Mustafa Kemal'in eseri – Şer'i Kural ile Medeni Kanun'un ayrımı – İsviçre Medeni Hukuku'nun benimsenmesi – Cinsiyet ayrımına son verilmesi – Çok evlilik âdetinin kaldırılması – Ayrı dinden olanlarla evlilik – Mülkiyet statüsünde değişiklik – Ankara Hukuk Okulu.

1923 yılı Eylül ayında yapılan Lozan Konferansı'ndan hemen sonra, Ankara yöneticileri, yeni Türkiye'yi rasyonel ve bilimsel prensipler konusunda Avrupa yöntemlerine dayalı tam ve modern bir hukuk düzeni ile donatmaya karar vermişlerdi. Üç yıldan daha az bir süre sonunda, 1926 yılı Şubat ayında, Büyük Millet Meclisi, 1912'den beri İsviçre'de uygulanmakta olan Avru-

65) Yazar bu ifade ile Din ve Devlet işlerinin tek elde bulunuşu olan şer'i hukukun sadece Muhammet ümmetine has oluşunu kastetmektedir (Çeviren).

pa'nın en yeni medeni hukukunu benimseyerek kabul etti Bu olay İslâm tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekte, Peygamber'in buyruklarının bugüne kadar sosyal kural sayılmaya başlandığı dönemden beri tüm Müslüman toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de kuşaklar birbirini izlediler, boş yere yüzyıllar akıp gitti, gelenekler gelişti, idealler değişti. Milli bilinç şahlandı. Sürekli devrimlerle dünyanın geriye kalan kesimi yeni biçimlere girdi. Bütün bunlar boşa gitti. Çünkü İslam kanunları olduğu gibi kaldı. Hiçbir hükümet bunlara el atma cesaretini kendinde bulamadı. Bununla beraber, toplumlar arasında, pek çok kişi, vaktiyle göçebe aşiretler için hazırlanmış bulunan, artık modern ve gelişmiş bir topluma uygulanması ancak derin bir anarşiyi göze alarak mümkün olan bu hukuki kuralları hoşnutsuzlukla karşılıyorlardı.

Şer'i denen bu dinsel kanunun en büyük kusuru, bütünüyle teokratik olmasıydı; yani bunların artık tartışılmaz ve değiştirilmez biçimde bir gerçek olarak kabul olunmasıydı. Kaynakları Allah'ın buyrukları (Kur'an) ile Peygamber'in söz ve davranışlarından oluşan geleneklerdi. Bunların içeriği dışında, kanun koymak yasaklanmıştı. Bu nedenle İslâmi sosyal örgütlenmenin her dalı kutsal sayılan tek bir doktrine göre düzenlenmişti. Her şey, hukuk, idare, adalet, maliye, ticaret, sanat, özetle devlet bürokrasisinde tüm davranış VII. yüzyılda Muhammet tarafından formülleştirilmiş olan gerçeklere bağlanmıştı. Şer'i hükümler böyle öngörüyordu ya da en azından onu reddetmiyordu. Bu durumda çok kadınla evlilik, küçük yaşta evlenmeler ve kadının sonsuza kadar küçük görülüşü Müslüman toplumların kaderi olarak kalıyordu. Mülkiyet, imparatorlukta, onu hareketsiz hale getiren dinsel hukukun emrine bağlıydı. Parayı faiz karşılığında çalıştırma usulü yasaklanmıştı[66]. En küçük bir sigorta sözleşmesi yapmak söz ko-

66) Şuna değinmek gerekir ki XV. yüzyıla kadar Hıristiyanlık kuralları da, aynı biçimde parayı faizle vermeyi yasaklamıştır. Bu nedenle Museviler yüzyıllar boyunca ticaret tekelini elde tutmuşlardır.

nusu olsa şer'i kurallar size engel olur, çünkü bu Allah'ın emirlerine karşı bir önlem almak anlamına gelir. Oysa, Müslüman kadercilik formülüne göre "her şey önceden insanın alnında yazılı" idi.

Ama şer'i yasaların en büyük kusuru, sadece Muhammet ümmetine özgü oluşuydu. Durum böyle olunca, bu yasama çeşidi, çağlar boyunca gerçek bir Çin Duvarı görevi yapmaktan geri kalmamış ve Müslüman, Hıristiyan toplumların kaynaşmalarını engellemiştir. Bu dinsel kurala göre insanlar, müminler ve kâfirler diye ikiye ayrılmışlardır, bunlar da inananlar, soylular, reayalar, gâvurlar, zındıklar ve cehennemlikler olarak bölünmüşlerdir. Müslüman hukukundaki bu tekelcilik bir bakıma kapitülasyonların da ilk nedeni olmuştur. Kapitülasyonlar, temelde hiçbir zaman yenenin yenilene kabul ettirdiği bir anlaşma olmamıştır. Bunlar hiçbir zaman zorla kabul ettirilmemiş, *hür rızaya* dayanmıştır. Batıda yürürlükte olan kanunlar ile Müslüman hukuku esprisi arasındaki ayrılıktan doğmuştur. Bu tekelcilik aynı zamanda, Müslüman ve Türk toplumu dışında Rum, Ermeni, Musevi gibi azınlıkların kendi patrik ve haham gibi din büyüklerinin yönetiminde güçlüce toplanmalarına ve milli varlıklarını korumalarına da neden olmuştur. Genel olarak denilebilir ki, İslâm hukukunun doğası Türkleri, yabancılara yargılanmaya kadar bazı güvenceler vermeye zorlamakla kalmıyor, aynı zamanda, imparatorluklarında yaşayan Müslüman olmayan toplumlar yararına aile ve kişi statüsü ile ilgili konularda fedakârlıklara itiyordu. Yabancılar İslâm hukukuna uyamadıklarından yerli halkı kapsamına almamak şartıyla kendilerine ait yargıçlara, kendilerine ait kanunlara sahip olma zorundaydılar. Kapitülasyonlar olmasaydı, yabancılar Türkiye'de kişisel varlıklarını sürdüremezler, İslâm yargılama usulüne uymaları gerekirdi. Oysa Rum, Ermeni, Musevi azınlıkları evlenme, vesayet, miras gibi konuları, devletin resmi kanunları dışında, kendi özel düzenleriyle yürütmek zorundaydılar. Bu ayrı-

calığın nedeni kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü yürürlükteki Osmanlı kanunları hiçbir suretle şer'i düzen dışına çıkmamaktaydı. Bu durumda, Müslüman olmayan halka da Kur'an kurallarının uygulanması gerekirdi.

Özet olarak şu söylenebilir; İslâm hukukunun dinsel yapısı, Babıâli'nin her hükümetini, Türk toplumu dışında Müslüman olmayan azınlığa âdeta otonomiye yakın idari, tüzel garantiler vermeye mecbur bırakmıştır. Bu nedenle mevzuat bakımından ortaya görülmemiş bir karmaşıklık çıkmıştır. Her alanda çeşitli mahkeme bulunmaktadır. Dünya Savaşı'ndan az önce, yabancıların kişisel statüsü ile ilgili konular, bunlar gibi yabancılar arasında medeni, cezai her çeşit adli uyuşmazlıklar konsolosluk mahkemeleri tarafından karara bağlanmaktaydı. Bunların adlarından nasıl bir oluşumda oldukları anlaşılmaktaydı. Osmanlılarla yabancılar arasındaki medeni ve ticari davalar ise Türklerden ve Avrupalılardan oluşan karma mahkemelerde görülürdü. Ceza davalarına, Osmanlı ile ilgili yanı varsa yerli mahkemelerde bakılırdı. Bu durumda sanık, bir tercüman, daha doğrusu, uyruğunda bulunduğu ülke elçiliğinden bir temsilci bulundurma hakkına sahipti. Azınlıklara gelince, patriklikler, hahamlıklar sadece imparatorluğun Rum, Ermeni ve Musevi asıllı uyrukluların medeni durumlarıyla ilgilenebilmekle kalmıyor, aynı zamanda kendilerine ait okullar, hastaneler açabiliyor, hatta Türk siyasi iktidarlarına katılma gibi bazı yetkileri de elde bulunduruyorlardı. Böylece Hıristiyan ve Musevi toplumlarına baş olanlar sadece dinsel şefliklerle yetinmiyorlar hâkim ya da yüksek Osmanlı görevlisi olabiliyorlar, bu suretle çok geniş yasal yetkilere sahip bulunuyorlardı. Görülüyor ki, Müslüman teokrasisi, inançlara ya da yabancılık niteliklerine göre değişik hukuk usullerinin kullanılmasını gerektirdiğinden, devlet bünyesinde ırk ve din ayrılığı gözetmeksizin aynı kişi ve aile hukukunun uygulanmasını engelliyor, sonuç olarak da ülke nüfusunun değişik gruplara bölünmesine neden oluyordu. Kuşkusuz bu

durum din ve uygarlık bakımlarından zıt olanları sürekli ve çetin anlaşmazlıklara götürüyordu. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun organik zayıflığı buradan geliyordu.

İslâm hukukunun önemli bir olumsuz yönü de, bu devletin tüm toplumları arasında bir bağ görevi yapması gerekirken müminlerle, öyle olmayanlar arasında âdeta bir ayırım çizgisi durumunda oluşuydu. Bu nedenle Müslüman olmayanlar tam anlamıyla bir yurttaş olamadılar. Daima köle durumunda kaldılar[67]. Nitekim İslâm mahkemelerinde bir Hıristiyan ya da Yahudinin, ister yerli, ister yabancı olsun bir Müslümana karşı tanıklığı asla kabul olunmamaktaydı. XIX. yüzyıl sonuna kadar yabancı bir kimsenin küçük bir toprak parçasına ya da küçük bir binaya sahip olması imkânsızdı. Hıristiyan ya da Yahudi yurttaş asker olamazdı. Onların üst ve baş giysileri Müslümanlardan değişik biçimdeydi. Şer'i kurallar Hıristiyan ve Musevinin bir Müslüman kadınla evlenmesine veya en küçük ilişkide bulunmasına izin vermezdi. Muhammet dinini terk eden Müslüman kişi ölüm cezasına çarptırılırdı. Savaş yolu ile elde edilmiş toplumları doğal olarak kanunlar dışı sayan böyle bir hukuk anlayışı, imparatorlukların tarihsel gelişimi dönemlerinde Türklere büyük güç vermiş olabilirdi. Ama onun insani adalete karşı koyan kusurları ve tekelci niteliği, uygarlığın değişen biçimlerine uymayı engelleyen katılığı Türk imparatorluğunun hızla çökmesine neden oldu. Bu şer'i kurallar, gerçek bir yasama düzeninin gereklerine uygun olarak ayrı kitaplar halinde toplanmış da değildirler, İslâmın adalet düsturu, baştan sona, değişik mezheplere ve karşıt düşüncelere göre sürekli yorumlara uğramış kapalı Kur'an kavramlarının anlaşılmaz bir karışımı halindeydi. Her olayın çözümünü içerdiği sanılırdı.

67) Yazar bu noktada aldanmakta, daha doğrusu haksızlık etmektedir. Çünkü, Müslüman olmayan azınlıklar öteden beri ülkenin nimetlerinden daima en büyük payı almışlar ve ekonomik - sosyal yönden daima üst düzeyde bulunmuşlardır (Çeviren).

Gerçekte bu kutsal hukuk bilimi dipsiz bir denize benzerdi. Halife, müftü, ulema, hoca sınıfının, dokunmayı yasakladığı böyle bir hukuk, Türk toplumunu yüzyıllar boyunca kendi gururu ve tutuculuğu içine kapanarak yerinde saymaya zorladı. Onu Batı toplumlarının düzeyine çıkaracak bilgileri kazanmasına engel oldu. Onu Hıristiyan ve Musevi tebaadan ırklar hakkında küçültücü davranışlara soktu. Toplumu çetin bir sosyal durum içinde kıpırdayamaz hale getirdi, Avrupa ile ilişkilerini kopardı.

Müslüman teokrasisinin mutlak saltanatı XIX. yüzyılda, birçok nedenlerle çökmeye başladı. Bu ilk liberal hareketin doğuşudur. Ansiklopedistlerin fikirlerinden ve Fransız Devrimi'nden esinlenen genç Türkiye, hukuku dinsel hayattan ayrı duruma getirme gereğini kavramaya başlamıştır artık. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok çözülüş nedenleriyle yıprandığını gören büyük devletler, kendileri için de tehlike dolu bir çöküşten korktukları için Babıâli ile hukuk, idare ve adalet konularında reformlar yapmak konusunda kendi aralarında anlaştılar. Türk yöneticileri de nihayet, ihtiyaç karşısında, önce ceza ve ticaret konularında dinsel yasalarda büyük engelleri ortadan kaldırmayı zorunlu gördüler. Denilebilir ki II. Mahmut'tan Abdülhamit saltanatına kadar, bir yandan Avrupa'nın zorlamasıyla, öte yandan tutuculuk dürtüsü ile[68] bir liberal hareket durmadan kendini göstermiştir. Türkiye'nin bir modern ve liberal devlet olma ve uygar toplumlar arasına girme alanında harcadığı bu çabanın adına Tanzimat, yani organizasyon denildi. Bunun başlıca amacı, yüzyıllardan beri moral ve politik yönden ayrılmış bulunan Hıristiyanlarla Türk toplumunu kaynaştırmak ve sonuç olarak da devletin içişlerinde ayrılık yerine birliği sağlamaktı. İslâmın dinsel kanunu ile bağımsız hukuku ilk kez uzlaştırmaya çalışan Tanzimat, tıpkı genç Türkiye ile

68) 1830'da Büyük Amiral Halil Paşa, Rusya'dan dönüşünde şöyle diyordu: "Kesinlikle kanaatim odur ki, biz Avrupa'ya kendimizi uydurmakta gecikirsek, yeniden Asya'ya göç etmekten başka çaremiz kalmayacak."

eski Türkiye'nin, bu iki akım arasındaki sonuca varamayan ve asla biri ötekine üstün gelemeyen, ümit kırıcı bir mücadelenin tablosundan başka bir şey göstermemektedir. Genç Türkiye'nin moral ve entelektüel özgürlük çabaları her an, ötekilerin dinsel ve milli alınganlıklarıyla çatışıyordu. Bu çatışma, güçlükleri artırıyordu. Örneğin, yabancıları ve reayaları Müslümanlarla kaynaştırmak isterken Tanzimat, önyargılarla, geleneklerle ve binlerce yıllık alışkınlıklarla karşılaşmaktaydı. Bununla beraber 3 Kasım 1839'da Gülhane'de, Sultan Abdülmecit'in huzurunda okunan ferman, Müslüman olmayanlara da bugüne değin İslâm ülkelerinde asla görülmemiş biçimde kanun karşısında *eşitlik*, *kişisel* güvenlik ve mala dokunmazlık umudu vermekten geri kalmıyordu.

Ancak gerçek şu ki, tüm Müslümanlarca dinsizlikle damgalanan bu ferman hemen hemen uygulanamadı. Vaat edilen eşitlik sağlanamadı. Peygambere bağlı olanların gönlünde en içten duygular son derecede incinmişti. Bununla beraber Gülhane Hattı Humayunu'nun tarihsel değeri büyüktür. Bu, hükümdarın İslâmın geleneksel kurallarına ve dine dayalı hukukun kesin buyruklarına karşı davranışının belgesidir. Etkisi gerçekten önemli olmuştur. Nitekim, 1840'da İstanbul'da, Avrupa ceza kanunları türünde ilk kanun külliyatı yayınlandı. Bunun amacı, büyük devletlerin etkisiyle, bütün iktidar görevlilerinin bilinen keyfi davranışlarına, yetkilerini kötüye kullanmalarına, rüşvete, haraca, müsadereye ve her çeşit kötü işlevlere son vermekti. Ama eski Türkiye, o dönemin sultanı olan Abdülmecit'i, andına ters düşen, inancı sarsak bir Müslüman ve onun bakanlarını da dinsizlere satılmış gâvurlar olarak ilan etmişti. 1843'te bir *iradeyi şahane* ile ilk karma mahkemeler kuruldu. Buralarda eşit sayıda hâkimler bulunuyor, bir kısmı büyük devletlerin elçileri tarafından, diğer kısmı ise Osmanlı otoritelerince seçiliyordu. Bu mahkemeler bir yabancı ile bir Osmanlı uyruklunun taraf oldukları hallerde görev yapacaklardı. Bu reform önemli bir yeniliğin getirilmesi bakımından övgüye

değer. Bu sayede ilk defa, bir Müslüman hakkında Hıristiyan ve Yahudilerin tanıklıkları geçerli sayıldı. Böylece, İslâm kadar eski bir gelenek olan Peygamber ümmeti hakkında, adalet konusunda Müslüman olmayanlara güvenmeyi yasaklayan kuralı ortadan kaldırdı. 1847'de Abdülmecit köle satma usulüne son verdi.

Tanzimatın asıl etkisi ticari konularda oldu. Bu döneme kadar Türkiye, ticari uyuşmazlıkları inceleyecek kurumlara sahip değildi. Bu iş, her sorunu kutsal kurallara göre çözen kadı tarafından görülürdü. Sistem o derecede huzursuzluklar doğuruyordu ki, çok kez, taraflar bu yoldan adli bir sonuç isteme yerine işi oluruna bırakmayı yeğ tutuyorlardı. Eski İstanbullular rivayet ederler ki, anlaşmazlığa düşen tüccarlarden her biri eşit boyutta birer mum yakarmış, geç sönen mum temsil ettiği tarafın haklı olduğunu gösterirmiş.

Reformun yapıldığı bu sırada Doğu ile Batı arasında ticari ilişki de genişlik kazanmaya başlamıştı. İstanbul'a, İzmir'e uğrayan vapur sayısı günden güne artmaktaydı. Bu durum karşısında Türkiye, şer'i kuralların yer vermediği iflas, kambiyo, çek gibi konuları da düzene koymak gereğini duymaya başladı. Bu nedenle 1850'de Fransız yasasından aldığı ticaret kurallarını kabul ve ilan etmek zorunluğunu duydu. Bu yasa genel olarak bütün Doğuda göz önünde tutuldu[69]. Ticari gelişmelerin her gün biraz daha yeni boyutlar kazanması Babıâli'yi, uluslararası ilişkileri şer'i kuralların etki alanından kurtarmaya itti. Türk yasama işiyle meşgul olan kişiler, yabancılarla ilgisi bulunan alanlarda İslâm hukukuna uymaktan kaçınmaya başladılar. Bununla beraber, Osmanlı otoritelerine İslâm kurallarına göre insani akıl ve vicdanla ilgili geniş çe açıklama yapmak hususunda en küçük öneri yapılır yapılmaz, yöneticiler derhal Kur'an'ı ileri sürerek kendilerini yetkisiz sayarlar. Nitekim, 1853'te Kırım Savaşı sırasında, Boğaz üzerinde çok söz sahibi olan İngiltere, sultanı, Muhammet ümmetini bundan

69) Bu ilk Türk Ticaret Kanunu, Fransız Ticaret Düsturu'nun I. ve III. ciltlerinin basit çevirisinden başka bir şey değildir.

böyle inançlarında serbest bırakarak isteklerine göre din seçmelerini kabul etmesi için sıkıştırır. Ona şöyle cevap verilir: "Biz Avrupa'nın öğütlerine saygılı kalacağız. Ama din konusunda özgürlüğümüzü tümden korumak zorundayız. Din, kanunlarımızın temeli ve hükümetimizin prensibidir de. Eğer sultan böyle bir istek karşısında rıza gösterseydi, milletimizin dini temsilcisi olma niteliğini kaybederdi. Size diplomatik yoldan güven verebiliriz ki, Muhammet dinine karşı olan kâfir ve din düşmanlarına ölüm cezası verilmeyecektir. Ama bu ayrıcalığı açıkça ilan etmek halk zümreleri ve ulema arasında öyle bir bağnazlık patlamasına neden olur ki, onu bastıracak gücü kendimizde bulamayız."

Sadece bu cevap bile, her Müslüman devlette laikleşmenin çok güç olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim din konusu kadar duyarlı olmayan öteki alanlarda ilerlemeler kendini gösterdi. Örneğin, 1857 yılında yabancıların Türkiye'de taşınmaz mülk edinme imkânını sağlayan kanun kabul olundu[70]. Bu tarihe kadar sultanların hükümetleri, böyle bir hakkı İslâm teokrasisi hukukuna uymadığından kendi otoritesi altında olmayanlara kanun dışı saymakta idiler.

Az önce gördüğümüz özel konularla ilgili kanun ve tüzüklerin ilanı, hükümeti, Nizamiye denilen yeni mahkemeler kurmaya zorladı. Bu tarihten itibaren o zamana kadar yetkileri genel olan şer'i mahkemelerin yanında Nizamiyeler de işlemeye başladı. Bu dönemden itibaren ülkede iki türlü adalet yer aldı: Biri dinsel, öteki medeni, biri Kur'an kurallarına bağlı, öteki yeni kanunlara. Doğal olarak, bu adalet organlarının iki türde oluşundan çok garip sonuçlar doğuyordu. Bu ikili adalet cihazının yetkilerini ayırt

70) Bu hak, Sefer Kanunu ile verildi. Ama sadece bu kanunda öngörülen büyük devletler uyruğunda olan yabancılar mülk sahibi olabilirlerdi. Örneğin İsviçre gibi küçük ülkeler uyruğunda olanlar, bu kanuna göre başvurduklarında, Türkiye'de mülkiyet hakkı reddedilmektedir. Böyle kimseler arazi ve bina edinmek için bir başkasının adını kullanmak gibi bir davranışa yönelmek zorundadırlar.

etmek gerçekten güçtü. Yeni kanunlar tüm medeni hukuk konularını kapsamadığından hâkimler, davaların görülmesi sırasında arada çıkan birçok anlaşmazlıklarda gene şer'i hukuka başvurmaya mecbur oluyorlardı. Yeni kanuna göre kurulmuş olan ticaret mahkemeleri, genel hukuku ilgilendiren ara meselelerin her ortaya çıkışında büyük zorluklarla karşılaşıyordu. Böyle durumlarda, imparatorlukta henüz gücü ve yürürlüğü bulunmayan Avrupa kaynaklı kanunlara mı başvurulacaktı, yoksa her uyuşmazlık halinde şer'i mahkemelere mi gidilecekti? Bütün bu sorunlara çare bulmak için Nizamiye mahkemelerinin başına şer'i kuralları da uygulamada yetenekli başkanlar koyma biçimi denendi. Ama önceden de değindiğimiz gibi bu kutsal kanunlar birçok cilt ve eserler halinde karmaşık bir boşluğun ortasında dağınık bulunuyordu. Bu nedenle sadece bazı kanun uzmanı kişiler uzun ve yorucu çabalardan sonra ona başvurabiliyor ve onu anlama imkânına erişebiliyorlardı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru bu durum öyle çetinleşti ki, Nizamiye mahkemelerine, kutsal hukuk kurallarının üstesinden gelecek üyeler, başkanlar bulabilmek şöyle dursun, hatta imparatorlukta bulunan tüm mahkemeler için de yeterince kadı bulabilmek zor bir iş oldu.

Durum böyle olunca, yeni bir anlayışla ve sadece, İslâmın bilginleri arasında en az itirazla karşılaşmış fikirleri kapsayan ve herkesin kolaylıkla inceleyip uygulayabileceği açıklıkta yeni bir hukuk kuralları düzenleme işi zorunlu görüldü. Sultan Abdülaziz, kutsal hukuka dayalı ve XIX. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap veren ve ortaya çıkacak anlaşmazlıkları çözmeye yeterli bir kodun hazırlanmasını emretti. *Mecelle* adı verilen bu kod 10 Mart 1868'de yürürlüğe girdi. "Kutsal hukukun engin denizinde" gözle görülür bir gelişme sağlanmasına rağmen Mecelle, kesinlikle İslâm kurallarından ayrılmıyordu. Böylece, ilk medeni kanun da hukuki olmaktan çok dinsel ve ahlaki anlayışlara dayalı kaldı. Eksik ve yetersiz oldu. Örneğin teoriyi kapsamıyor ve bundan dolayı da ge-

nel prensipler koyamıyordu. Tamamen kesinlik ifade eden bir kanunlar toplamı durumundaydı. Maddeler genel olarak kesin hükümler taşıdığından, hâkimin, kanunun söz ve ruhundan esinlenmesine yer bırakmıyordu.

Bundan başka bu hükümlerin birçoğu modern ticareti yöneten prensipleri alt üst ediyordu. Satış ile ilgili konularda örneğin satın alıcı, kendisine teslimden önce satın aldığı malı satamaz (Madde 235). Bunun gibi Mecelleye göre henüz teslim alınmamış satın alınmış bir malı yeniden satmak mümkün görülmezdi. Bundan başka, Batı kanunlarında görülmekte olan *"res perit domino"* prensibinin tersine, teslimden önce henüz satıcının elinde iken satılmış eşyada meydana gelen zarar ziyanın gene satıcıya yükleneceği öngörülmektedir. 197. madde ise, satılmış olan her şeyin satış halinde var olmasını hükme bağlamıştı. Bu hüküm örneğin bir ağacın, bir hasadın ürünlerinin önceden satışına engel oluyordu.

Bu arada 320. maddeye de değinmeden geçemeyiz. Bu maddeye göre, bir şeyi görmeden satın alan kişi, onu görebileceği ana kadar tercih hakkına sahiptir. Gördüğü sırada, tercihine göre anlaşmayı ister kabul, ister reddeder. Böyle bir usulün malların siparişi uygulamalarında, sudan bahanelerle siparişin iptaline imkân vereceği düşünülürse ne türlü ağır sonuçlara neden olacağı anlaşılır. Şunu da ekleyelim; Batıdaki uygulamaların tersine, satış vaadi Türk kanunlarına göre bir değer taşımamaktaydı. Rehinlerde Mecelle'ye göre şu öz söz bir değer taşımıyordu: *"Mal olunca mülkiyet oluşur."* Mecelle mal sahibine, malını bulduğu her yerde ele geçirmesine izin veriyordu. Rehin karşılığında ödünç verme, esham ya da malı bu yolla değerlendirme Türkiye'de kesin olarak imkân dışıydı. Çünkü alacaklı, borçlular karşısında her an hak isteme durumunda olabilirdi. Şirketler konusunda, Mecelle kolaylaştırıcı hükümleri içeriyordu. Böylece 1388. maddeye göre ortakların hisseleri efektif paradan ibaret olmalıy-

dı. Bu durum ise, genel değeri olan her türlü eşya, taşınmaz mal ve krediyi işlem dışı bırakıyordu. Öte yandan 1353. madde, *"ortaklardan sadece birinin isteğiyle şirket fesholunabilir"* hükmünü taşımakta idi ki bu durum karşısında yabancılar, Türklerle bu türden ortaklığa çok güçlükle razı olabilirlerdi.

Bu açıklamalarla biz sadece birkaç örnek vermek istedik. Daha birçok eksiklere değinmek mümkündür. Ancak sözünü ettiğimiz maddeler, Mecelle'nin uygulanmasında ortaya çıkan karışıklıkları kanıtlamaya yeterlidir sanırız[71]. Görülüyor ki o dönemde bu kanunun esprisi, birçok noktalardan Batıdaki tüccar ve sanayici milletlerin yasalarına aykırıdır. Prensip olarak ticaretin esası olan borsa fikrine ters düşmektedir. Formalist bir hukuktan esinlenmektedir. Her türlü ticari alışveriş için kaçınılmaz olan sözleşme hürriyeti ile bağdaşmamaktadır. Bununla beraber Mecelle o dönem için önemli bir ilerleme simgesi olmuştur. Şer'i kurallara dayalı olsa bile gene de bu kutsal hukuktan modern alışverişin ruhunu kapsayan prensipleri çıkarmak imkânı sağlanıyordu. Bu anlamda Mecelle, Türk kanununda uluslararası ilişkilerin gerektirdiği düzeni sağlamak konusunda gerçekten önemli bir çabaya tanıklık etmektedir.

Gerçek şuydu; Mecelle, ticari anlaşmalara genel çizgileriyle değinmekteydi. Bu yetersiz medeni hukuk, aile ve kişiyi ilgilendiren konularda sessiz kalıyor, bunları şer'i kuralların egemenliğine bırakıyordu. XIX. yüzyılın sonunda, büyük bir devlette ortaya çıkan sorunlardan hiçbirini binlerce yıllık bir geçmişi olan dini kanunları uygulayarak çözme imkânı yoktu.

---

71) Gerçekten Mecelle, Ticaret Siciline kayıtlı kişilerle ilgilenmektedir. Bununla beraber Türk Ticareti hukukunda önemli başlıklar bulunduğunda uygulama sırasında sık sık rastlanmaktadır. Ticari şirketlere özgü birçok maddeler yetersizdi. Örneğin sadece üç maddede komisyon kontratından söz ediliyordu. Ticari satış, sigorta kontratları, ticari rehin, emanet makbuzu gibi konularda sessiz kalıyordu.

Bu sırada kaderlerinden hoşnut olmayan halkın aşağı tabakası yer yer başkaldırıyordu. Suriye'de, Girit'te, Bosna'da ve Bulgaristan'da ayaklanmalar birbirini izliyordu. İşte böyle bir dönemde imparatorluğun içişlerine Avrupa'nın korkutucu amaçlarla karışmasını önlemek için özgür düşüncelerle dolu bir sadrâzam olan Mithat Paşa ilk Osmanlı Anayasası'nı ilan etti. Yabancı kanunlardan alınmış kısımlarla meydana getirilmiş bulunan bu yasa, çok ileri ülkelerin anayasalarında bulunan özgürlük ve hakların birçoğunu içermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu uyruğunda bulunanlar arasında ayrım gözetmeksizin eşitlik öngörüyor ve kişilerin yeteneklerine göre genel hizmetlere kabul olunacaklarını, eğitim görme özgürlüğünü, kişi ve konut güvenliğini, zorla malını elinden alma, angarya ve işkencenin kaldırılmasını kabul ediyordu. Ama her şeye rağmen şer'iye gene de kutsal kanun olarak korunmaktaydı. Teokratik rejim böylece, aykırı yönleri içinde bulunduran bir sürü özgürlük yanında varlığını sürdürüyordu. Uygulanan bu güzel formüllere rağmen yenenlerle yenilenlerin eşitliği prensibi henüz havada kalmaktaydı. Üstünlük ayrıcalıkları üstü kapalı ifadelerle kendini gösteriyordu.

Bu yüzden Mithat Paşa kanunu kısa bir süre işledi. 1877'de bir saray entrikasıyla devrilen yenilikçi sadrâzam tutuklandı, sorgusuz sualsiz ve yargıya dayanmadan bir gemiye bindirilerek sürgüne gönderildi. O zamandan sonra hükümet Babıâli'den saraya nakledildi. Böylece Abdülhamit, saltanatına devam etti. Onunla birlikte İslâm teokrasisinin kuralları da zafer ve yürürlüğünü sürdürdü.

Özetlersek; Tanzimat, genel olarak, Türklerin kanunlar çerçevesinde Avrupa uygarlığına katılmasının ilk girişimlerini simgeler. Bu, devletin laikleştirilmesi ile teokrasi prensibi arasında geçen bir savaştan başka bir şey değildir. Ama bununla dinsel düzen ilk yarayı almış oldu. Türk aydınları ülkelerini, Avrupa'nın kucağına atan bin yıllık sûfiliğin ürünü olan hareketsizlikten, kı-

sırdöngüden kurtarmak ihtiyacını duymuş olmaları ilk defadır. Müslümanlarla, böyle olmayanlar arasında yasal eşitliği ve bu alandaki politikayı kamuya açıklaması, eksiksiz bir kanun gölgesinde birleşmenin mümkün görülmesi de ilk defadır.

Durum böyledir ama, Tanzimatla ilan edilen reformların önemli bir kesimi ya çok az uygulandı, ya da hiç uygulanmadı denilebilir. Müslüman toplum kendisini yenik toplumlardan ayıran önyargılardan bir türlü kurtaramadı. Hükümet, Avrupa'ya verdiği vaadlere rağmen Türk öğenin Türk ve Müslüman olmayan öğe üzerindeki üstünlük fikrini sürdürdü. Her ne kadar cömert ve insani duygulardan esinlenmiş ise de Tanzimat, Hıristiyan ve Musevi toplumların sosyal şartlarını sezilir derecede değiştirmeyi başaramadı. Evet, onun etkisi altında hükümet karma mahkemeleri kurmayı ve modern kanunları çıkarmayı kabul etti. Ama bu yeniliklerin, her şeyden önce tutucu Müslümanlarca benimsenmesi gerekliydi. Bu yapılamadığı için bu yeniliklerden önemli sonuçlar alınamadı. Gene dinsel kanunlar dokunulmazlığını korudu. Şer'i mahkemeler öncelikle işlemeye devam etti. Genelde dinsel inanç Tanzimata karşı direndi. Savaşta yenik görünmesine rağmen İslâmın eski ruhu üstünlüğünü yitirmedi.

1908 devrimi de Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki kurumlarına hemen hemen el atmadı. Sosyal olmaktan çok politik karakterde görülen bu rejim, her şeyden çok bilindiği gibi, kısır parti çekişmeleriyle kendi içine kapandı. Bununla beraber seçkin bazı aydınlar, şer'i kuralların baskısından kurtulmak ve laik devlet yolunu açmak için çabalarını bir kat daha artırdılar. Bununla beraber parlamentonun kabul ettiği anayasa şer'i şartlara uymayı sürdürüyordu. Ulema ise, Kur'an'da buldukları bazı metinlere dayanarak cesaretle ilan ediyorlardı; yeni anayasa kutsal kitaplarda temel olarak zaten vardır. En demokratik biçim İslâmın salık verdiği hükümet biçimidir. Böyle deniyordu ama, uygar bir hayatın uygulanmasında şer'iye gibi bir din kanunu ile uygar bir anayasa-

nın bağdaşma imkânsızlığı ortada idi. Kutsal hukuk fiilen üstünlüğünü koruyordu. Devlet bu düzene daima bağlı kalmak zorundaydı. Nitekim, parlamenter Rıza Tevfik'in herkesin kendi dinini seçmek özgürlüğünü ileri sürmesi üzerine fırtına kopmustur. Sadece parlamentodaki ulema ve hocalar "Bu kadar acayip önerilerin yapıldığı salonda daha fazla kalamayacaklarını" bildirerek şer'iye adına protesto etmekle kalmamışlar, aynı zamanda İttihat ve Terraki fırkasının büyük bir çoğunluğu da konuşmacıyı ağır sözlerle karşılamışlardır. Kendi partisi içinde genel bir karışıklığa neden olmamak için Rıza Tevfik Bey özür dilemiş ve bu konuşmada, amacının Müslüman olmayanları ilgilendirdiğini söylemek zorunda kalmıştı.

1908 devrimi, medeni kanunlarla dinsel kuralların ayırımı prensibini uygulayamadı. Bir yandan her özgürlüğü veren bir anayasanın, öte yandan onun getirdiklerini önleyen şer'i kanunların birlikte yaşamalarına imkân sağlamakla yetindi. Türkiye'de bir defa daha Müslüman teokrasisi ile medeni hukuk savaşı bir uzlaşma ile sonuçlanıyordu.

Anayasa ile şer'iye ikilisine son veren yüksek davranışı, aynı zamanda medeni cesareti ilk kez Mustafa Kemal gösterdi. O, cumhuriyet anayasasına medeni kanunlarla dinsel kuralların ayrılığı prensibini yazdırdıktan sonra, 1 Mart 1924'de çok ilgi çekici bir konuşma yaptı. Türk hukukunun, dine dayalı hukukla ilişkisinin artık sona erdiğini söyledi; bundan böyle Türkiye'nin laik, dinle devlet işlerini ayırmış olduğunu ilan etti. O gün, birkaç saat sonra hürriyetin kahramanı, halifeliğin, evkafın ve şer'i mahkemelerin, medreselerin kaldırıldığını açıkladı. Böylece o tarihe kadar devlet ile dini birleştirmiş olan Doğuya özgü teokratik rejim terk ediliyor demekti. Mustafa Kemal'in kararları aynı gün Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Artık din ile dünya işleri, devlet ile ruhaniyet, tac ile taht ayırımı gerçekleşmiş oldu. Bilindiği gibi Hıristiyan Avrupa'nın çok kan dökerek sağladığı bu sonuç Türki-

ye'de kestirme yoldan elde edildi. Gerçi kapitülasyonların kaldırılması hakkında Lozan görüşmelerinin yapıldığı sırada İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği delegasyon, Türk Hukuku, Türk Adaleti ve kanunlarının modernleştirilmesine ihtiyaç olduğunu daha o zaman kabul etmiş bulunuyordu. Leman gölü kıyısında imza edilmiş bulunan bu anlaşma "Adli Yönetim" hakkında da bir deklarasyonu kapsamaktaydı. Bunda şöyle denilmekte idi: "Büyük Millet Meclisi Hükümeti, geleceğin ve uygarlığın gelişmesini sağlayacak her türlü yeniliklerin gerçekleştirilmesi için inceleme ve araştırmalar yapmaya hazırdır." Ama, genç devletin de tıpkı XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı gibi bir anayasa ile şer'i kuralların yan yana işlemesine imkân veren bu karma sistemin atılmasında tereddüt göstereceğinden korkulabilirdi. Acaba böyle bir aldatmaca yeniden ortaya çıkar mıydı? Ama korkulan şey olmadı. Bir Müslüman ülkede ilk defa din ile devlet işlerinin ayırımı gerçekleşti.

Cumhuriyet canla başla işe girişti. İki aydan daha kısa bir sürede, ceza, ticaret, borçlar, medeni kanunlarla, bunların gerektirdiği yargılama usulü kanunlarını içeren bütün yasaları seçti, tercüme ettirdi ve uyguladı[72].

Türkiye'yi Doğu uygarlığından ayıran yeni Türk Medeni Kanunu, aslında İsviçre Medeni Kanunu'ndan başka bir şey değildir. Ankara üzerinde etkisi olan bir grup genç aydının Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş süresince öğrenimlerini İsviçre'nin

72) 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiş bulunan ceza kanunu İtalyan Ceza Kanunu'ndan adapte edilmiştir. Bununla beraber Türkiye'deki uygulamasında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. Türk hukukunda ölüm cezası bu suretle yer almıştır. Cumhuriyetin yönetici ve yargılayıcıları; zamanın, daha yumuşak ve daha insancıl bir ceza kanunu uygulanmasına uygun düşmeyeceği kanaatinde olmuşlardır. Ticaret Hukuku ise 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Alman, İtalyan, Fransız ticaret kanunlarının karışımından oluşmuştur. Borçlar Kanunu'na gelince, Medeni Kanun gibi İsviçre kanunlarından alınmıştır.

Fransızca konuşan bölgesinde yaptıkları bilinirse bu tercihten kimse şaşkınlığa düşmez. Cenevre, Lozan, Frayburg Üniversitelerinden mezun olmuş bulunanlar, Türk devriminin başından beri, ülkelerinde, İsviçre'de sosyal alanlarda uygulanan kanunları ve metodlarını uygulatmaya çalıştılar. Başlarında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in bulunduğu, İsviçre'nin bu eski öğrencilerinin görüş açılarını kabul ettirmeleri kolay olmadı. Türk hukukçularından bir kısmı büyük bir devletin kanununun seçilmesini öneriyor, bir kısmı ise ülkenin eski kanunlarının geliştirilmesini ve modernleştirilmesini salık veriyorlardı. Fransız kodu eskimiş, Almalarınki karışık ve eksik görüldü. Türk Medeni Kanunu'nu değiştirmek ve geliştirmek şıkkına gelince kamuoyu, bugünkü durumda zaman kaybetmemek eğilimindeydi ve Avrupa'nın en genç, en özgür, ülkenin maddi mutluluğuna ve manevi büyüklüğüne katkıda bulunmak yeteneğinde görülen kanunlardan yararlanmak yönünde gelişiyordu[73].

Ankara hükümetince, İsviçre Medeni Kanunu'nun uygulan-

73) İsviçre ve Türkiye uygarlıkları arasında psikoloji, kavram ve halklarının ihtiyaçları bakımından görülen değişiklikleri göz önüne alarak İsviçre Kanunu'nun seçilmesine karşı koyanlara, Mahmut Esat Bey, kanunun başındaki gerekçede aşağıdaki cevabı veriyordu:

"İçinde bulunduğumuz dönemde uygar toplumlar ailesine bağlı milletlerin ihtiyaçları arasında temelli ayrılıklar yoktur. Ekonomik ve sosyal ilişkiler uygar insanlıktan gerçek bir aile bloku meydana getirmiştir. Prensipleri bir yabancı ülkeden alınan Medeni Kanun uygulamasının, ülkemiz istekleriyle bağdaşamayacağı iddiası, onu geciktirmek için yeterli bir neden değildir. Kaldı ki, İsviçre; Fransız, Alman, İtalyan unsurlardan oluşmuştur. Bunlardan her birinin bir tarihi ve ayrı gelenekleri vardır. Değişik öğeleri, ayrı kültürleri kapsayan böyle bir ortamda başarı ile uygulanabilen bir kanun, nüfusu % 80 homojen olan Türkiye'de başarı ile uygulanma yeteneğine sahiptir. Öte yandan, uygar bir milletin olgun kanunlarının Türkiye'ye uygulanamayacağı görüşünü de reddediyoruz. Zira bu tez, uygarlığın Türk halkına yakışmayacağı ve uygulanamayacağı anlamını taşımaktadır. O halde bu iddia olaylarla, bugünkü ve tarihteki gerçeklerle geçersiz duruma düşmüştür. Bütün Türk tarihi ispatlamaktadır ki, Türkler hiçbir zaman sağlam ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veren hiçbir yeniliği reddetmemişlerdir."

ması yolunda karar alınınca, bu kez de Türkçeye çevirisinde bir değişiklik yapılmasının gerekip gerekmeyeceği söz konusu oldu. Yapılacak en küçük değişiklikle kanunların tümünde yanlışlıklara yol açılarak dengenin bozulacağından korkan Türk Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, İsviçre Kanunu'nun adaptasyonunda temelde hiçbir değişikliğin yapılmaması için çaba harcadı. 1926 yılı Nisan ayında, Büyük Millet Meclisi, parlamenter tartışmaları dışında sadece bir kanun maddesini kabul etmek üzere davet olundu. Bununla beraber, iki kodun taşıdıkları özellikler bakımından bazı ayrılıklar kendini gösterdi. Örneğin, Türkiye'de ergin çağ on sekiz olarak benimsendiği halde İsviçre'de bu yirmi olarak belirlenmişti. Öte yandan, Ankara hükümetince benimsenmiş olan evlenme kuralı malların ayırımı esasına dayanıyordu, oysa İsviçre hukuku mal birliği esasına göredir. Bu Fransız hukukunun ortaklık dışı yönteminin karşılığıdır. Sonuç olarak Türk kanun koyucusu süt emme yolu ile oluşan akrabalıkla ve süt kardeşler arasında birleşmeye engel olan maddeyi muhafaza etti. Bununla beraber, eski bir Müslüman geleneğinden alınmış olan bu engele karşı çıkan Adalet Bakanı, Borçlar Kanunu'nun 544. maddesine eklenmiş bir yanlışı kaldırmayı başardı[74]. İşte İsviçre Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti hukukçuları tarafından değiştirilen başlıca noktaları bunlardır. İkinci derecede olan bazı noktalar da vardır ve bunlar Türkiye'de ancak özel durumlarda uygulanabilirdi. Böylece İsviçre kanun koyucusunun kantonal hukuk hesabına koyduğu koşullar kaldırılmıştır. Kantonal otoritelerin işbirliğini öngören bazı fıkralar da aynı işleme tabi tutulmuştur. Sonuçta kanuni sürelerle ilgili konularda iki devletin yüzölçümleri arasındaki eşitsizlik ile demiryollarının henüz İsviçre'deki düzeye erişmediği Türkiye'de ulaşım durumu göz önünde tutula-

74) Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un değiştirmeyi başardığı madde. Medeni Kanun'un 92. maddesidir. Borçlar Kanunu'nun 544. maddesi, "Tashihat" ile ilgilidir. Araştırmacıların dikkatine sunulur. (Çeviren)

rak değişiklik yapıldı, kanuni süreler birçok hallerde uzatıldı. Önemleri ne derecede olursa olsun bütün bu değişiklikler İsviçre Hukukunun esaslı noktalarını bozmaya neden olmuyorlardı. Ondaki ruha, düzene ve söz biçimine saygı gösterilmiştir.

Önce de değindiğimiz gibi, yeni kod, Ankara parlamentosu tarafından tek bir kanun maddesi olarak bir celsede kabul olundu. Oylama el kaldırma suretiyle yapıldı. Sadece muhalefete mensup birkaç milletvekili, hiçbir karşı görüş ileri sürmeden çekimser kaldılar ki bu davranış da Türkiye'de batı biçiminde laik bir kodun resmen kabulü sonucunu veriyordu.

Bu unutulmaz günde üç konuşmacı söz aldı. Bunlardan birincisi, metnin son revizyonu ile yükümlü komisyonun raportörlüğünü yapan Şükrü Kaya Bey, önce bu yasa değişikliğinin Türkiye için ne denli sosyal bir gerek olduğunu ve uygarlıkla bağdaşır bulunduğunu açıkladı. Türk halkı eksiklerini cesaretle ortaya koymaktan çekinecek değildi. Türk ordusu, Türk eğitim alanı, tıp bilimi mademki Batı uygarlığından yararlanmaktadır, o halde aynı işi hukuk dalında neden yapmasın. Cumhuriyet yöneticilerinin yapacağı en iyi iş modern bir kanunun seçimini yapmaktı. İsviçre kanunu bunlar arasında en iyisi olarak görülmüştür. O, aileyi güçlendirmekte, çocukları ve yetimleri korumaktadır. Bu nitelikleriyle erdemli bir kanundur. Bundan başka, bu kanunun değişik etnik kökenli toplumların birlikte yaşadığı bir ülkede uygulanmış ve iyi sonuç alınmış olması gibi de bir avantajı vardı. En iyi hukuk bilginlerinden biri olan Yusuf Kemal Bey de, Mecelle denen eski Türk Medeni Kanunu'na üzüntü duymadan veda ettiklerini söylüyor, böylece yeni eserin değerini belirtiyordu. Sözlerini şöyle sürdürdü: "Bu yeni kanunda, belki alışamadığımız kelimelere, deyimlere ve bizim için karışık görünen maddelere rastlayarak tereddütlere ve şaşkınlıklara düşebiliriz. Ama bu kanunun esprisine gelince, bunun Mecelle ile kıyaslanmayacak derecede üstün olduğu kanısına varırız!"

Genç Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, yeni kanunu açık ve duygulu bir inançla savundu. Mustafa Kemal'in kişiliğinde yeni cumhuriyet kanununun esinleyicisini selamladıktan sonra İsviçre Kanunu'nun değişik yönlerini kısaca anlattı. Aile statüsünden söz ederken, bundan böyle her iki cinsin eşit durumda olmaları konusunda direndi. Konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Benim düşünceme göre tarihimizde ortaya çıkan en belirgin görüntü Türk kadınına aittir. İşte elimizde kanun tasarısı bugüne kadar hatunluğunu korumasına rağmen esir gibi muamele gören kadınımıza onurlu yerini vermek görevini yapacak". Sonra yeni hukuk düzeninin Türk ailesine güç ve kararlılık vereceği sonucuna vararak şunları söyledi: "Baylar bu yeni kanunu kabul etmek için elleriniz kalktığı vakit, geçmiş on üç yüzyılın akımı duracak ve Türk milletinin önünde yeni, bereketli, uygar bir hayat yolu açılacak."

Gerçekten, yüzyıllardan beri yüce saydığı dinsel bir kanuna bağlı kalmış bulunan Müslüman bir milletin Avrupa düzeninde bir Medeni Kanunu kabul etmesi önemli bir tarihtir[75]. Aynı zamanda dünya tarihinde de çok önemli bir olaydır. Muhammet dininde olan bir toplum, kişi ve aile statüsü bakımından, teokratik düzeyi aşan ve ülkede ırk ve din ayırt etmeksizin eşit koşullar altında yönetimi sağlayan bir kanunu ilk kez kabul etmektedir. Bundan böyle, bu kanun gerçekten bütün halka ayrım gözetmeksizin uygulandı. Bu, Türk devriminin kuşkusuz en önemli başarılarından biridir. Türkiye, bu İsviçre kanunu ile bugüne kadar Müslüman ve Hıristiyan toplumların bir kardeşlik ideali içinde yaşamasına engel olan kurallarla ilgisini kesti. Halk ile devlet arasında dine dayalı bütün aykırılıkları kaldırdı. Artık Türkiye'de inanç ve dinlere göre ayırım

75) 6 Nisan 1926'da yayınlanmış olan yeni kanun 6 Ekim 1926'da uygulanmaya konuldu. Oysa İsviçre'de bir kanun düzeninden ötekine geçiş için dört yıllık bir süre konmuştu: (1907'den 1912'ye kadar). Bu süre Türkiye'de altı aya indirilmiştir.

yapılmıyordu. Bünyesinde sadece hak ve görev yönünden eşit yurttaşlar olduğunu kabul etmiş bulunarak Müslüman ülkeler arasında insanlığın akılcı kavramını benimsemiş durumdaydı.

İsviçre Kanunu'nun kabulü ile öteki yeniliklerden daha önemli bir iş yapılmış olunuyordu. Zira bununla Türk halkı bugüne kadar içinde yaşadığı kadercilik, gevşeklik ve duygusallıktan ayrılacaktır. Nitekim, sadece İsviçre evlenme statüsünü kabul etmekle bile Türkiye bir uygarlıktan ötekine geçmiş sayılır. 6 Ekim 1926'ya kadar Türk'ün evlenme usulü, gerçekten sadece zamanı geçmiş bir yol olmakla kalmamış, aynı zamanda uyumsuz, geçerliliğini yitirmiş ve toplumun her çeşit örgütlenmesine ters düşen bir eylem biçimine dönüşmüştür. Zira Kur'an'a göre her erkek dört kadınla evlenebilirdi, hatta çok kez bu rakam aşılırdı da. Hele büyük kişilerin evlerinde nikâhsız yaşama (cariye usulü) ahlak dışı durum, köleliğin biçim değiştirmiş olmasından başka bir şey değildi[76]. Kanuni yaş tanınmazdı. On, on iki yaşında yüzlerce ta-

76) VII. yüzyılda, zamanın âdetlerine uyar biçimde çok kadınla evlilik usulünü kabul ederek aile statüsü hakkında kanun koymakla Muhammet bir uygarlık görevi yapmıştır. Artık gittikçe belirgin hale gelmiştir ki vaktiyle Kur'an kuralları çok kadınla evlilik hakkında daha iyi olsa bile bugünkü Türk uygarlığıyla bağdaşamazdı. On üç yüzyıldan daha uzun bir süre Müslümanlara dört kadınla evlenmeyi, hatta gerektiğinde çevrelerini cariyelerle doldurmayı meşru kılan kurallar yer tutmuştur. Ne var ki XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan moral, entelektüel sosyal kavramlar artık geçmiştekilere uymamaktadır. Evlilik, eğitim, aile kavramı artık değişmiştir. Özellikle XX. yüzyılda Türk toplumunda kadın, Hicret yıllarındaki kadın olamazdı. Evlilik söz konusu olunca, tek kadınla evlenme usulünü kabul ederken, Türkiye, yeni bir şey yapmış olmuyordu. Gerçekte, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, birçok nedenlerle çok kadınla evlilik oranında görünür derecede bir düşme olmuştu. Bu nedenler arasında, haremin çökmesine en önemli katkısı olan şu oldu: On iki yıl süren kızgın savaş Türkiye'yi harap duruma getirdi. Sonuç olarak onun hayat biçimini de değiştirdi. İmparatorluğun çöküşü, son Osmanoğlunun kaçışı, son halifenin ayrılışı, böylece çok kadınla evlilik geleneğine bağlı kalmış olan Osmanlı aristokrasisinin hemen hemen tümden ortadan kalkmasına vesile oldu. Ülkedeki ailelerin gelirleri azalmaya başladı. Vezir, paşa gibi eski ulu kişiler,

lihsiz kız her yıl bir ara dönem tanımadan çocukluktan anneliğe geçiyorlardı. Bu durumun bir tuhaf yönü de karı koca arasındaki yaş farkının insanı şaşırtacak derecede olmasıydı. Yetmiş yaşında, hatta daha ileri yaşta bir kimsenin henüz ergenlik çağına gelmiş çocuklarla evlenmesine hiçbir kanun engel olamıyordu. Bu türden olaylarla karşılaşmak her zaman muhtemeldi. Dinsel kurallar bu çeşit acayiplikleri onayladığından hiçbir otorite buna engel olmayı aklından bile geçiremezdi. Cinslerin ayrımı ile ilgili kurallar öyle trajik uygulamalar gösteriyordu ki, gelecekte eş olacak kişiler ne birbirini tanır, ne de biri diğerine yaklaşırdı. Evlenmele-

---

haremlerinin ihtiyaçlarını, hatta çocuklarını yetiştirme masraflarını karşılayamayacak duruma düştüler. Artık babadan gördüklerini sürdürme imkânı ellerinde değildi. Bundan böyle gayrimüslimlerin hizmet işlerinde kullanılmaları büyük ölçüde ortadan kalktı. Zayıf duruma düşen bu zümrenin kaynakları da zayıflayınca, çok kadınla evlilik gereklerini karşılamakta olan geniş arazi ve ona bağlı işletmeleri elde tutmaya bakım, onarımları büyük paraya ihtiyaç gösteren yalı ve köşklerde oturmalarına da imkân kalmadı. Sonuç olarak, araçların yeni düzene göre biçim alması, herkesi modernleşmeye ve özellikle hayatlarını sadeleştirmeye zorladı. İster istemez frenk usulü apartman katlarında oturmak zorunda kalındı. Öncülük eden en uygar Türk sosyetesi böylece kendini, zaten geniş çapta bu âdetlerin içinde olan ve eski Doğu kesiminin haremlik, selamlık biçimini hiç tanımamış olan modern halka uymak zorunda gördü. Aile hayatı yavaş yavaş Avrupalılaştı. Osmanlı âdetleri değişti. Aile yuvası kavramı, üyeleri değişik ve dağınık olan bir konak anlayışından ayrı bir biçime yöneldi. Nihayet bugünün kuşağı Türklerin Pera, Şişli, Kadıköy ve diğer semtlerde modern binalarda oturmaya mecbur olmaları, son yıllarda hareme vurulan öldürücü bir darbe etkisi yaptı. Apartman hayatı çok kadınla evlilik alışkanlığına son verdi.

Aslına bakılırsa, İsviçre Medeni Kanunu'ndan önce de Türkler arasında çok kadınla evli olanlar günden güne azalmaktaydı. Ankara'da üç yüz mebustan sadece üç ya da dördünün iki karısı vardı. Hatta İstanbul'da bin kadar Türk ailesi tek evliliği yavaş yavaş kabul ettiren güçlere karşı direnmeyi bırakmıştı. Gençlere gelince onlar, zamanın çetinliği karşısında uzun yıllardan beri çok kadınla evlenmek bir yana, Batıda olduğu gibi tek kadınla evlenmeyi bile kuşku ile karşılıyorlardı. Yeni Türkiye böylece İslâmın eski sosyal geleneğinden kurtulmaya ve Batının yolunu benimsemeye zaten hazırdı.

ri bir aracı eliyle gerçekleşirdi. Bu her çeşit rastlantı nitelikleriyle tam bir piyango demekti. Her şeyden önce *"mihir"* denen ağır bir sorun söz konusu olurdu. Yani boşanma halinde kocanın karısına ödemeye mecbur olduğu paranın miktarı belirleniyordu. Bu para, kadın için erkeğin kaprislerine karşı bir garanti durumunda idi. Evlenme töreni çok sade bir biçimde yapılırdı. Bu vesile ile hiçbir yayına, hiçbir bildiriye yer verilmezdi. Nişanlı kız, nişanlısının evine gider, orada semtin imamı tanıklar önünde onlara rızalarını sorardı. Ama o anda dahi geleceğin evlileri birbirini görme hakkına sahip değildirler. Erkek nişanlının imamla bir odada bulunduğu bu sırada genç kız bitişik odada yarı açık bir kapının arkasına saklanmıştır ve kural gereğince "evet" sözcüğünü söylemesi beklenmektedir. Mustafa Kemal, ilk olarak evlenmesi sırasında, törenin birlikte ve açıkça yapılmasını isteyerek bu geleneği yıktı.

İki tarafın sade bir anlaşmasıyla Türk evliliği kolaylıkla bozulabilirdi. Bu anlamda âdeta özgür birleşmeyi andırıyordu. Erkek, hattâ nedenini belirtmeden evlilik bağını çözme yetkisine sahipti. Başka bir deyimle, kadının kaderi kocasının isteklerine bağlıydı. Bu nedenle Türk sosyetesinin derin yaralarından biri birçok kez evlenme, yine evlenmeydi. Böylece, çok kadınla evlilik, kadının da çok erkekle evliliği biçiminde ağırlaşıyordu. Bir kadının da zamanla üç, dört, beş, hatta daha daha fazla erkekle evlenip ayrılmış olmasına rastlanabilirdi. Bir kadını boşamak için sadece şu cümleyi söylemek yeterliydi: "Seni kovuyorum. Serbestsin. Artık seni karım olarak tanımıyorum. Artık doğumun da benden olmayacak."[77] Bununla beraber bu formül ile oluşan boşanmanın kesinleşmesi için bir süre geçmesi gerekliydi. Bu süre içinde koca, bir kızgınlık anında yaptığı davranıştan dönebilirdi. Bu durumda karısına yeniden kavuşmak için onunla ikinci kez evlenirdi.

77) Halk arasındaki söyleyiş biçimi: "Üçten dokuza şart olsun seni boşuyorum" idi.

Başka bir boşanma yöntemi daha vardı ki kesindi ve artık dönüşü olamazdı. Koca karısına üç kez üst üste *"seni boşuyorum"* sözünü yineledi mi, artık karardan dönmek imkânı kalmaz, evlilik kesinlikle son bulmuş olurdu. O kadın başka bir koca ile evlenip ayrılmadıkça, eski eşi onunla evlilik bağını yenileyemezdi. Ama bunun için de bir hileyi şeriye bulunmuştu. Koca, kadına uydurma bir erkek bulur, boşadığı kadını onunla yapmacık bir nikâhla evlendirir, sonra da o kişiye karıyı boşatırdı.

Yüzyıllar boyunca uygulanan bu çocukça, sağlıksız ve garip evlenme kanunu Türk toplumunda çok acıklı sonuçlar meydana getirmiştir[78]. Bu kanun isyan ettiren bir adaletsizlikle tükendi. O kadına öz doğasından gelen rolü millet içinde yerine getirmesine engel oldu. Ailenin sağlamlığını ve aydınlık içinde olmasını önledi. Sosyal düzeni tümden bozdu.

Medeni Kanunun etkileri aile konusunda Müslüman toplum kadrosunu aşmaktadır. Bunu kanıtlamak için ayrı etnik gruplardan karma evliliği göstermek isterim. Günümüze kadar İslâm kanunu Müslüman bir kadınla Müslüman olmayan bir erkeğin evlenmesini kesinlikle yasaklamıştır. Ama Peygamber ümmetinden olan erkekler her dinden, her milletten kadınla evlenebilirlerdi. Bunun aksi daima reddedilmişti. Bu nedenle Müslüman olmayanlar hangi ırk ve hangi dinden olursa olsunlar bir Müslüman kadınla nikâh kıyılmak suretiyle evlenememişlerdir. Yorumcular bu kanunun özelliğinin müminlerin sayısını artırmak amacına dayandığını söylemektedirler. Gerçekten, büyük Türk Arap fetihlerinde Müslüman erkeklerle Hıristiyan, ya da Musevi kadınlarla evlen-

78) İsviçre Medeni Hukuku'nun Büyük Millet Meclisi'nde kabulü sırasında raportörlük görevini yapan Şükrü Kaya Bey, artık geçerliliği kalmamış olan bu kanunların uygulanmasıyla ortaya çıkan kötü sonuçları güçlü bir dille açıklamaktan çekinmedi. "Mahkemelerimizin arşivleri; meşru babası olmayan çocukların, kocaları tarafından terk edilmiş kadınların, vasilerince evlendirilmiş küçük kızların iç parçalayıcı acılarıyla doludur" dedi.

meleriyle önemli sonuçların elde edilmesine yardımcı olunmuştur. Müslüman kadınla, Müslüman olmayan erkeğin evlenmelerine karşı çıkış, erkeğin kesinlikle ailenin başkanı sayıldığı Doğuda kadının İslâm için bir kayıp sayılacağındandır. Bu nedenle, bir Müslüman erkekle bir yabancı kadının evlenmesi; tutucu İslâmda daima iyi karşılanmıştır. Çünkü böyle bir birleşmeden doğacak çocuklar da Müslüman sayılacağından müminlerin artması söz konusudur. Tersi, imkânsızdır. Bugüne kadar hiçbir Hıristiyan ya da Musevi erkek resmen bir Müslüman kadınla evlenmiş değildir. Böyle bir evlenme dinsel kanuna göre bu iki *"suç ortağı"* için ölüm cezasını gerektirirdi.

Bu son nokta üzerinde, bugüne kadar kimse tartışma açmak cesaretini gösterememiştir. Dinden kaynaklanan bu soy alışkanlığı bütün İslâmda, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında samimi bir ilişkinin gelişmesine içgüdüsel bir engel oluşturmuştur. Hem o derecede ki, daha 1908 Ekiminden, yani Genç Türkler devriminden hemen sonra, İstanbul Boğazı'nda bir yerde bir Rum bahçıvan, Müslüman bir Türk kadınla ilişki kurmuş olduğundan öldürülerek cesedi tekmelenmiştir. Son zamanlara kadar İstanbul'da, başında şapka bulunan bir kişi, bir Türk kadını ile sokakta gezmeyi aklından bile geçiremezdi. Çevrede derhal Müslümanlık onuru kendini göstermekte gecikmezdi. Şimdi, müttefiklerin işgali sonunda bazı sosyal önlemler biraz değişti. Cumhuriyet sayesinde şapkanın kabulü ile de bu ülkede yaşayanlar arasında kimin Hıristiyan, kimin Yahudi, ya da Müslüman olduğunu ayırt etmeye imkân bulunmamasından, herhangi bir sorun kalmamıştır.

Müslüman olanlarla Müslüman olmayanlar arasında evlenmenin yasaklığına rağmen, birçok Batılının gene de Türk kızlarıyla evlenmeleri mümkün olmuştur. Dünya Savaşı sırasında bazı Alman subaylar ve işgal döneminde bazı Fransız subaylar, hatta elçilik ataşesi Türk kızlarıyla evlenmişlerdir. Ama bu yeni kocalar

dinlerini değiştirmek ve Türk adı almak zorunda kalmışlardır. Bilindiği gibi Müslüman olmak için uzun formaliteye ihtiyaç yoktur. Sadece iki tanık önünde resmen şu kutsal formülü tekrarlamak yeterlidir: "Allah birdir, Muhammet onun Resulüdür". Böylece yeni evliler ister içtenlik duysun, ister duymasınlar din değiştirme törenine götürülürlerdi[79].

Dine dayalı İslâm hukukuna göre yabancılar ve Müslüman olmayanlar mirastan yoksun bırakılıyordu. Koca, dinini değiştirmezse çocuklar anne tarafından miras alamazlardı. Öte yandan şayet kendisine eş olacak kadını kaçırır, onunla yabancı ülkede evlenirse ve yukarıdaki töreye uymazsa tüm atadan intikal eden miras ve cihazlardan yararlanma hakkını kaybetmekle kalmıyor aynı zamanda bütün İslâm âlemi önünde ölüm cezasını giyinmiş oluyordu.

İsviçre Hukuku, tüm Batınınkiler gibi, evliliğin yasaklanması, ya da geçersizliği bakımından dini hiçbir suretle göz önünde tutmamaktadır. Bu durumda yeni Medeni Kanun bir Müslüman kadınla bir Müslüman olmayan erkeğin evlenmesine izin vermekte midir? Yani bu kanun, şer'i kuralların evlenme hakkı ile ilgili kısımlarına kesinlikle son verecek midir?

Gerçekten, insan kendi kendine şu soruyu sormaktan uzak kalamıyor: İsviçre Kanunu'nun benimsenmiş olmasına karşın, Ankara yöneticileri karma evlilik hakkında son anda gelenekleriyle karşı karşıya kalarak ve yurttaşlarının geleneklerini zedelemek korkusu ile yeniden geriye dönecekler miydi? Bir an güvenmek olasıdır. Çünkü İsviçre Kanunu'nun Büyük Meclis'çe kabulünden hemen önce, aralarında *Akşam*'ın da bulunduğu bazı gazeteler yeni Türk kanununun ilk bölümlerini yayınlamaya başladılar. Birçok noktalarda çeviri aslına uymuyordu. Bunlar arasında, bir Müslüman kadınla Müslüman olmayan bir erkeğin evlenmesi, İs-

79) Yazarın unuttuğu bir de sünnet vardır (Çeviren).

viçre Kanunu'nun Doğulaşan metninde yasaklanmıştı... Bu çok önemli bir sonuçtu. Bu değişiklikle yeni eserin tüm düzeni bozulmuş oluyordu. Bu durumda Türk kanunu biraz dinsel kural biraz da sosyal koruma ilkelerini kapsamış olmakla İsviçre Kanunu'ndan bir şeyler almış olmayacaktı. Açık kalplilikle söyleyeyim; ben bu konuyu Ankara'daki gazeteci dostlarımdan birine ve Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'e yazdım. Meslektaşım, bana verdiği cevapta bir Müslüman kadınla, Müslüman olmayan bir erkeğin evlenmesinin Türkiye'de imkânsızlığını, böyle bir reformun kaçınılmaz birçok karışıklığa neden olacağını açıklıyordu. Şunu da ekliyordu: "Türkiye'de aydın kişilerin çoğunluğu otuz yıldan beri bu konuda henüz uzlaşmış değillerdir." Ama birkaç gün sonra, Adalet Bakanının kesin olarak verdiği cevapta, meslektaşımın verdiği karşılığın gerçek dışı ve *Akşam* gazetesinin yayınlarının da yanlış olduğunu, İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkçeye çevrilerek, temelde hiçbir değişiklik yapılmadan uygulanacağını bildiriyordu.

Gerçekte de yeni Türk kanunu hiçbir biçimde söz konusu edilen ünlü yasağı sürdürmüyordu. Açıkça belirtilmeden, bir Müslüman kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesini kabul etmiş bulunuyordu. Ama şu da söylenebilir; ülkede yaşamakta olan gelenekler bunu henüz benimseyecek durumda değildir. Çünkü cumhuriyetin getirdiği birçok yeniliklere karşın Müslümanların içten inancı henüz kız kardeşlerinin ya da kızlarının bir kâfirle aynı yatağı paylaşmaları fikrine isyan etmektedirler. Türk milletinin büyük çoğunluğu bu konuda henüz uzlaşılmaz durumdadır. Hiçbir şey anasütü ile aşılanan önyargı kadar sürekli olamaz. Oysa, yeni kanun karma evlilik konusunda geçmiş ile kopukluk meydana getirmişti. Ama bu değişiklik metindedir, yüreklerde değil.

Bundan şu sonuç çıkıyor; bir milletin kaderinde geleneklerin ağırlığı, hukuk yasalarından daha etkilidir. Anlaşılıyor ki, Türki-

ye'de, Müslümanlarla bu dinden olmayanlar arasında evlenmelerin kutlanacağı güne kadar daha birçok yıl geçecek[80].

Bununla beraber, zaman gerekeni yapacak. Medeni Kanun karma evliliğe önlemi içermediğinden bu konudaki korunma sürekli olmayacak. Gelenekler yeni biçime ayak uyduracak. Nitekim şimdiden sosyal ilişkileri düzenleyen kanunlar değişmiştir. Batıdaki gibi iki ayrı cinsiyetten kimse arkadaşlık edebilmektedir. Avrupalılar gibi giyinen Türk kadını ise, artık eskinin tutsağı olmaktan kurtulmuştur. O artık özgürdür. En dikkatli göz bile artık Türk'ü Avrupalıdan ayırt edemez. Oluşmakta olan yeni toplumda kadın kendi benliğine egemendir. O şimdiden bir yabancı ile açıkça konuşabilir, dans edebilir. En iyi niyetle bir Müslüman yerine bir Hıristiyanı kabul edebilir. Artık o özgürce sevebilir, gün gelecek Türk kadını eski âdetlerin ve önyargıların etkisinden kurtulacaktır.

İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü ile Türkiye'de, bir yandan da mülkiyet hakkı statüsünün dayandığı Ortaçağ sistemi sökülüp atıldı. Bu, sonuçları çok önemli olan bir reform oldu. Ülkeyi güçlükler içinde bulunduran ters durumlardan biri de kuşkusuz, çağlar boyunca Müslüman teokrasisinin etkisi ile içinde bulunduğu mülkiyet rejiminin kararsızlığıydı. Mutlak hükümdar olan sultan halife ülkedeki tüm varlığın sahibi idi. Bu nedenle imparatorluk hazinesi boşalınca, hiçbir işleme lüzum görmeden şu veya bu binaya çiftliğe el koymakta tereddüt etmezdi. Taşradaki büyük feodaller de, kendilerine fırsat düştükçe, emirlerine verilmiş bulunan *(vulgum-pécus)* hakkında efendilerini taklit etmekten çekinmezlerdi. Mülkiyet hukuku üzerinde koyu bir güvensizlik yaratıldığından ülkenin tümünde trajik bir sonuç meydana geliyordu. Şehirli, günün birinde, insafsızca el konulabileceği korkusu ile oturulabilir bir ev yap-

80) Bir Müslüman kadınla Müslüman olmayan bir erkek arasında ilk kez 1927 Nisanında nikâh kıyıldı. Bu, dul bir Türk kadın ile bir İtalyan mühendis arasında oldu.

tırmaya cesaret edemiyordu. Köylü de tarlasının elinden alınacağı kuşkusu içinde ekip biçmekten çekiniyordu. Bu nedenlerle ülkede pek çok bereketli toprak, boş yatıyordu. Tarımcı onları değerlendirmek isterken kazanç elde etmekten çok zarara uğruyordu... Aynı biçimde, malının elinden alınma korkusu içinde birçok Türk, haklarını koruyabilmek için şöyle bir strateji kullanmak zorunda kalıyordu: Şu ya da bu mülklerini diri bir kuruluşa, örneğin bir camiye ya da bir hayır kurumuna bağışlıyorlardı. Ama bu kişiler çocuklarını ya da mirasçılarını da bu mülkün yöneticiliğine tayin ediyorlardı. Bunlar gelirin tamamını alıyor, vakfedilmiş olan kuruma *"Mevlütlük, ya da Niyaz payı"* adı altında az miktarda bir para verirlerdi. Bunda usul şöyleydi: Bin Türk lirası gelir getiren bir mülk için, Mevlütlük, örneğin 15 lira tutuyordu, geriye kalan 985 lira ise yönetici mirasçıya kalıyordu. Şunu da eklemek gerekli; bu mülkün artık el değiştirmesi ya da bir başkasına devredilmesi imkânsızdı. Kendi haklarını korumak için mülk sahiplerince kullanılan dolambaçlı yol sadece bundan ibaret değildi. Buna benzer daha karmaşık birçok yollar vardı ki alışverişi zorlaştırıyor ve kredi müessesesinin kurulmasını engelliyor, güvenilir temellere dayalı hakça verilecek bir toprak vergisini, kısaca ülkenin ekonomik gelişmesini önlüyordu. Artık, İsviçre haklar sistemi, sağlam ve uygar bir kanunu uygulayarak yüzlerce yıllık bir feodalite kaosuna son verecek. Bu iş için elbette bir zaman gerekecek. Bu ülkede mülkiyet statüsünün bir günde değiştirilmesi beklenemez. Türkiye her şeyden önce bir kadastro örgütü ile donatılmalıdır. Bunun ilk temelleri atılmak üzeredir. Modern kadastro sisteminin uygulanması Türkiye'nin acı çektiği konulardan biri olan toprak mülkiyetini sağlığa kavuşturacaktır. Bu reform, önceden sözünü ettiğimiz ortaçağ kalıntısı düzensizlikleri silecek, mülk sahiplerinin ellerine, her birinin hakkını kanıtlayan tartışılmaz nitelikte belgeler verecek. Bu belgelerle taşınmaz mal alışverişine, en iyi ve pratik koşullarda vergi ve kredi işlerinin organize edilmesine, artık yararlılı-

ğı benimsenmiş olan ipotek işleminin yerine getirilmesine imkân sağlayacak. Sonuç olarak denebilir ki bu reform Türkiye'nin yenilenmesinde güçlü bir kaldıraç rolü oynayacak.

Kuşkusuz, az önce de konu ettiğimiz kadastro kuruluşu gibi İsviçre hukukuna dayanan daha birçok kuruluş derin bir incelemeyi gerektirecek ve uygulamada birçok güçlüklere neden olacaktır. Öte yandan, bu yeni hukuka alışabilmek için bütün kanun adamları, yargıçlar, memurlar, Türk avukatlar önemli çaba harcayacaklar ve uzun yıllar uygulamada tereddüt geçireceklerdir. Kuşkusuz, en büyük engellerden biri hâkimin İsviçre kanunu karşısında davranışından doğacaktır. Gerçekten bu kanun her konuda genel ilkeler getirmek suretiyle o biçimde yenilenmiştir ki uygulaması çok kez hâkimin zekâsına ve kavrayış gücüne bırakılmıştır. İsviçre kanununun bu özelliği, Türkiye'de çok iyi incelenmesini ve iyi anlaşılmasını gerektirir. Bu ülke şekilci bir hukuktan başka bir şey tanımamıştır. İslâm dünyası yazılı kanun konusunda zaten tutucu bir duyguya sahiptir. Bu nedenle Müslüman ülkeler bu ana kadar dini kanunlara bağlı kalmışlardır. Bunlar, tasarlanan ya da muhtemel görülen her durumu öngören her türlü hayati olayları paragraflarda yoğunlaştıran hacimli kanunlardı. Öyleki her soruna çözüm yolu bulmak için ona başvurmaktan başka çare yoktu. Vicdana dayanan ve kesin emir olan bu kanun öyle koşullara imkân veriyordu ki, dar kurallar arasında tutsaklaşan yargıç, anlaşmanın *(contrat)* gerçek anlamını uygulamakta güçlük çekmekteydi. İsviçreli kanuncu ise, bunun tersine, yargıca geniş bir değerlendirme hakkı tanıyan bir formülden esinlenmektedir. Bugünkü kanun, yargıca özgürce bir hukuk araştırması ile yazılı kanun eksiklerini tamamlama imkânı sağlamıştır. O, kendini önceden meydana gelmiş bir olayla bağlı hissetmemeli, iç yasamayı değiştirmekte özgür olmalıdır. Bu nedenle böyle benzer kararları vermekle görevli yargıç geniş bir kültüre, aynı zamanda sağlam bir hukuk eğitimine sahip bulunmalıdır. Bu tür koşullarda kanun ka-

dar yargıç da önemlidir. Yeni kanunları anlayacak ve onları uygulayacak yetenekte yargıçlar yetiştirmek amacıyla Türkiye hükümeti ülkeyi önemli bir örgütlenme ile donattı. Ankara'da tamamen laik bir hukuk okulu açıldı. Önceleri, bütün Müslüman milletlerde olduğu gibi hukuk sadece medreselerde yani din okullarında öğrenilirdi. Hukuk danışmanları sadece hocalardı. Kanunlar İslâmi dogmalardan esinleniyordu. Bununla beraber Tanzimattan sonra, İstanbul'da ilk hukuk okulu kuruldu. Orada, medreselere kıyasla Kur'an'a dayanan ilke daha az egemendi. Ama gene de bu kurum çoğunlukla dinsel fikirlerin etkisindeydi. Böyle bir okulda derslerin yarısından çoğu din hukukuyla ilgiliydi. Bununla beraber hocaların eğitimine karşıt bir eğitim ortaya çıkmış oluyordu. Türkiye'de ilk kez, Fransız kanunlarının incelenmesine dayanan ceza, ticaret ve idare hukuku dersleri artık açıkça bu okulda yer almaktaydı. Kısaca, İstanbul'daki ilk hukuk okulu, biri ötekine karşıt iki bölümü içeriyordu: Biri dinsel, öteki laik. Ama birincisi daima ikinciye üstün durumdaydı. Kuşkusuz, laik olan yavaş yavaş önem kazanıyordu. Avrupa hukuku incelemesini kapsayan mukayeseli bir medeni hukuk kursu açıldı. 1908 devrimi ile bu hukuk okulu İstanbul Üniversitesi'ne *(Darülfünun)* bağlı bir hukuk fakültesi haline dönüştü. Ama programlarında bir yenilik olmadı. Gene dinsel kurallar Medeni Kanun'a paralel olarak okunuyordu.

Cumhuriyetin Ankara'da kurduğu yeni hukuk okulu, 1926 başlarında eski Büyük Millet Meclisi lokalinde kapılarını açtı. Bütün illerden gelen üç yüz kadar öğrenci buraya başladı. Medeni, Roma, anayasa, milletlerarası, umumi, ceza hukuklarıyla, ekonomi politik, ekonomik doktrinler, Hukuk Tarihi, siyasal tarih gibi dersler okutuluyordu. Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hukuk okulu Kur'an'ın ya da Marksist görüşün dışındaydı. Bu durum, Avrupa'dan esinlenerek sağlanan mantığın sonucuydu. Bu fakültede İslâm Hukuku dersinin okutulması ise, sadece tarih-

sel amaçlaydı. Şunu da ekleyeyim; Hukuk Okulu'nda okutulan bütün dersler çoğaltılarak ülkedeki yargıçlara da gönderilmiştir.

Özet olarak denebilir ki, Ankara Hukuk Okulu'nun açılması Müslüman bir millette dine dayanan hukukun kesinlikle kaldırılmasını sağladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk alanında tamamladığı sağlam yapıyı taçlandırdı.

VIII. B Ö L Ü M

MÜSLÜMAN OLMAYAN AZINLIKLAR

Kemalizmin başarı kazandığı sırada azınlıklar sorunu - Milletler tarihinde rastlanan tek olay: Nüfus değiş tokuşu - Mizaç uyuşmazlığı nedeniyle ayrılma - "İsa'nın Büyük Kilisesi": Fener - Bir komiteci Patrik Meletios - Yunan davasına ihanet eden kişi: Papa Eftimi - VII. Grégoire - VI. Konstantin'in kovulması - Bütün bir dünyanın can çekişmesi - Yahudi, Ermeni ve Rumların Lozan Antlaşmasında yazılı olan "Azınlık Hakları"ndan vazgeçmeleri - Türkiye'de Yahudi sorunu - Ermeniler ve Kafkasya - Kilise kavgası - Türkler ve azınlıklar - Sonuç.

Mustafa Kemal'in, Yunan ordusunu Küçük Asya'dan kovmasından sonra, Türkiye'deki azınlık sorunu günden güne değişik bir görünüş aldı. Gerçekte, bir milyondan daha fazla olan Anadolu ve Trakya Rumları, Konstantin ordusunun bozgunundan sonra Selânik ve Pire'ye doğru kaçtılar. Geride kalan Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye Rumları ne olacaklardı? İşte bu sırada M. Venizelos'un telkini ve milli birliği güçlendirme çaresini bunda gören Türkiye'nin de rızasıyla Lozan Antlaşması, bu halk-

ların değişimini zorunlu kılmak gibi olağanüstü bir karar aldı. Doğuda, yenileni yenenin işkencesine maruz bırakan savaş sonrasında, bütün nüfusun yer değiştirmesi, acıklı geleneklerden biri olarak bugüne kadar süregelmiştir. Yüzyıllardan beri Rusya'da, Orta Asya'da, Türkiye'de ve Balkan devletleri arasında meydana gelen anlaşmazlıklar gerçek göçlere neden olmuşlardır. Son yüzyılın ortalarında Kırımlı Nogaylar ve Kafkaslı Çerkeslerden yüzbinlercesi Hıristiyan egemenliğine düşmüş olan ülkelerini terk ederek Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bunun gibi Bulgarlar da Trakya'yı, Makedonya'yı ve Dobruca'yı terk ettiler.

Ama bu kez yapılmakta olan iş, hiçbir zaman girişilmemiş bir deneydi. Şimdi yapılan nüfus değişimini Lozan Antlaşması zorunlu kılıyordu. Bu durum milletler tarihinde ilk kez meydana geliyordu. *"Cemiyeti Akvam"*ca tayin olunan tarafsız üyelerin başkanlık ettikleri, Türkiye ve Yunanlılardan oluşan karma bir komisyon bu geniş göç olayını düzenlemekle görevlendirildi. Yunanistan'dan Anadolu'ya 400 000 Müslümanın ve Anadolu'dan Yunanistan'a 150 000 Hıristiyanın (Ortodoks) nakli söz konusuydu. Bu sonuncular daha önceden gerçekleştirilen kaçışlarla bir milyona ulaşıyordu.

1923 Ekiminde bu karma komisyon ilk toplantısını Atina'da yaptı. Tutulacak yol belirlendi. On kadar alt komisyon oluşturuldu. Bunların başkanlıklarına tarafsız kişiler getirildi. Bu komisyonlar göçmenlerin geçmek zorunda oldukları kapılara dağıldı. Böylece kuşku içinde başlanılan iş gerçekleşti.

Aile ocağını terk etmeye ve doğduğu yerlerden sonsuza kadar ayrılmaya zorlanan yüzbinlerce kişinin iç acısını tasarlamak güç değildir. Gerçekten bu kalabalık derin üzüntü içinde, hiçbir şey söylemeksizin kökünden söküldü. Birçok aylar, bu zavallı insanların kaderi perişanlık, acılar ve yaslarla doldu. Bir an için, bir Fransız ilinin tümüyle uzak ve bilinmeyen bir bölgeye göç etme emrini aldığını düşününüz. Sadece küçük baş hayvanları ve taşıma

imkânı bulunan bazı eşyanın götürülmesine izin verilmiştir. Her şey harekete hazır olunca, veda anında çocukluklarından beri bağlı bulundukları toprak köşesinden kopmak üzere bulunduklarından bu insanlar gözyaşı dökmekte ve inlemektedirler. Arkalarında bıraktıkları mezarların anılarıyla yürekten sarsılmaktadırlar. Sonra, patikalar ve yollar boyunca, ihtiyarları, hastaları, beşik ve mutfak eşyasıyla, eski giysilerini yüklenmiş olarak deve kervanları, araba kafileleri halinde varmayı amaçladıkları limana doğru yollanıyorlardı. Rastgele duraklarda konaklamalar ve besin olarak yol kenarlarında ısıtılan basit yiyecekler... Salgın hastalıklar hızla yayılmakta ve bu başı boş kervanı kırıp geçirmektedir. Böyle nereye gidiyorlar? Bu toplu göçün sonu nereye varacak? Hangi bölgede yerleşecekler? Bunu kimse bilmez. Ailede baba, sıkıntıdan nefesi kesilmiş olarak "acaba orada çocuklarım için bir dam altı bulur muyum?" diye düşünmekte, zorla elinden alınan arazi değerinde bir toprak verilip verilmeyeceğinin tasasını çekmektedir.

Gerçekten, göçmenlerin çoğu bu yer değişimi sırasında servetlerini kaybettiler. Gerçi sahipleri terk ettikleri taşınmaz malların listesine ait bir fiş taşıyorlardı, bu durum onlara sözde yeni ülkelerinde aynı değerde para ve taşınmaz mal olarak verilmesini sağlayacaktı. Ama karma komisyon bu malların miktar ve değeri üzerinde herhangi bir kontrol işlemi yapamadığından bu belgeler tek yanlı bir beyandan başka bir değer taşımamaktaydı, hatta pek çoğu ciddiye alınmıyordu. İşte bu nedenle birçok zengin mülk sahipleri önemli servetleri karşılığında ancak verimsiz tarlalarla, perişan kulübeler elde edebildiler.

Karma komisyonun yetkisi ve sorumluluğu, göçmenlerin yeni vatanlarına varmalarından sonra sona eriyordu. Onların dağıtımı ile uğraşmak, kendilerince uygun görülen yerlere yerleştirmek görevi yeni devlete düşüyordu. Örneğin Ege'yi aşan 400 bin Türk için olduğu gibi. Bunlar arasında köylüler, zanaatkârlar, tütün ekicileri, balıkçılar, bağcılar, dut, zeytin üreticileri, bahçe sa-

hipleri vardı. Belli bir iklime alışık, belli bir iş ve kültür türünde uzmanlaşmış bulunan bu değişik gruplar, yaşadıkları yerlerdeki fizik yapı ve bereketlilik bakımından uygun olmayan bölgelere gönderilselerdi, karşılık esasına dayanan bu değişimin sonucu çok daha kötü olurdu. Bunu göz önünde tutan Ankara hükümeti plan, göç ve yerleşme yerlerinin, oralarda oturmaya zorunlu olan kişilerin yetenek ve uğraşılarını karşılayacak nitelikte olmalarına önem verdi. Böylece zeytinci olarak geçinen Mytilin Türkleri bu tür tarımcılığın gelişkin olduğu Ayvalık'a yerleştirildi. Bu yeni insan nakli ekonomik coğrafyanın gerçeklerine göre yapıldı. Drama ve Kavala gibi tütün bakımından zengin olan bölge halkı da Samsun bölgesine gönderildiler. Selânik Türkleri de İzmir'de Rumların gitmesiyle meydana gelen boşluğu doldurdular. Girit ve Ege adalarından olanlar ise Doğu Trakya'nın kıyıları boyunca Makedonya'nın geniş sürüm topraklarına sahip oldular.

Bu yer değiştirme uygulaması bir yönü ile de tam olarak çözüme ulaşmamış bazı sorunların baş göstermesine neden oldu. Lozan Antlaşması, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da yerleşmiş olan Rumlar hakkında bir ayrıcalık getiriyordu. Buna karşılık Batı Trakya Türkleri de ötekiler gibi yer değişimine tabi olmayacaklardı. Ama Karma Komisyon yer değiştirecek olanların listesini düzenlerken Türk ve Yunanlı delegelerin *"yerleşmiş"* deyiminde anlaşacak durumda olmadıkları görüldü. Ülkesinde nüfus birliğini sağlamak isteğinde olan Türkiye Cumhuriyeti, mümkün olduğu kadar İstanbul'daki Rumları uzaklaştırmaya çalışıyor, Yunanlı delegeler de tersine tarihsel geleneklerden esinlenerek Boğaz kıyılarında kalmak eğilimi gösteriyorlardı. Bu nedenle, Türkler, *"yerleşmiş"* kelimesini çok dar anlamda, Yunanlılar da en geniş anlamda anlatmaktaydılar. Türk tezi *"yerleşmiş"* sözcüğünü açıklığa kavuşturmak için Lozan Antlaşması'nın *meskût* (sessiz) kalmış olmasına dayanarak, bu türlü rastlantılarda, ülkesinin kanunlarının göz önünde tutulması gerektiğini desteklemek biçimindeydi.

Bu nedenle o, 1914 nüfus sayımı kanununun uygulanmasını istiyordu. Buna göre İstanbul'da oturanlar arasında Türkler ve Rumlar, medeni durumlarına göre yapılan kayda göre iki kategoriye ayrılmışlardır. Türk görüşü, nüfus sayımı kanunu uyarınca, sadece, kendini 30 Ekim 1918'den önçe kaydettirmiş olan Rumları İstanbul'a *"yerleşmiş"* olarak kabul etmekte, bunlar arasında kentte taşınmaz mallara sahip olmuş, serbestçe ticaret yapmış olsa bile kendilerini nüfusa yazdırmayı ihmal etmiş olanları İstanbul'a yerleşmiş saymamaktadır.

Rum tezi ise, bunun tersine, *"yerleşmiş"* deyimini ancak tüm formaliteden uzak, özel bir duruma uygulanabileceği fikrini desteklemekte ve bu kelimenin arazi alışverişi, ticaret, kontrat, vergi ödemesi, adaletle ilgili işlerin tamamında, oturduğu yeri İstanbul olarak göstermiş olan Rumları kapsadığını öngörmekteydi.

Halkların karşılıklı yer değiştirmesi ile ilgili antlaşmada bu duruma uygulanacak olan hukuki işlem hakkında bir kayıt yoktu. Bununla beraber İstanbul bölgesinin sınırlarını tespit etmek üzere Lozan'da imza olunan antlaşmada kesinlikle Türk kanunlarına dayanılacağı gösterilmiştir. Diplomatlar *"yerleşmiş"* kelimesinin, ülkenin kanunlarına göre anlam kazanmasını isteselerdi kuşkusuz onu böyle söylemiş olurlardı. Oysa durum böyle değil, bu nedenle anlaşmaya sıkıca bağlı kalmanın uygun olacağı, milletlerarası bir konunun milli kanuna bırakılmasının doğru olmayacağı kanaatini öne sürmektedir. Zaten birçok Rum kendini Rum nüfusuna kaydettirmekten çekinmişlerdir. Bu, askerlikten kurtulmak düşüncesi ya da ihmalkârlık nedeniyle olmuştur. Belki bir kesimi de, kendilerini böyle bir formalite altına sokmayı gerekli görmemiş olabilir. Bütün bu nedenlerle Grek tezi, *"yerleşmiş"* deyiminin kesin anlamının kendilerince *"oturmuş"* karşılığı olduğu sonucuna varmakta ve 1918'den öncesi İstanbul'da oturmuş bulunan bütün Rumların bu yer değiştirme zorunluğu dışında tutulmalarını istemekteydiler.

İşte anlaşmazlık bu noktadadır. 1929 yılına gelindiği halde sıkıntı içinde bulunan bu halk bir çözüm beklemektedir. Konu, gerçekten önemli sayıda kişiyi ilgilendirmektedir: Eğer Türk tezi benimsenirse, iki yüz bin Rum'dan yüz bini İstanbul'u terk etmek zorunda kalacaktır. Yunan tezinin kabulü halinde ise en çok yirmi bin Rum'un göçe zorlanmasıyla yetinilecektir[81].

Bu sırada, göç zorunluğunun genel olarak ne duruma geldiğini görelim. Her şeyden önce söyleyebiliriz ki göç işi iki ülke için de henüz kararlı bir biçim almamıştır. Yeni nüfusun durumu kesinlikle tespit edilmemiştir. Bugüne kadar göçmenler, otoritelerin emirlerine göre kendileri için gösterilen yerlerde oturmak zorunda kalmışlardır. Gerçek şu ki bunlardan birçoğu, hiçbir yönden durumlarına uygun düşmeyen yerlere gönderilmişlerdir. Bu nedenle bir kere de yeni vatanlarında kendi aralarında yer değiştirme oldukça hareketli bir biçimde sürüp gitti. Göçmenlerden bir kısmı, aydın kişiler olarak merkezlerde yaşamak istiyorlar, ötekiler ise bereketli ve yeteneklerine uygun bölgelerde olmayı yeğ tutuyorlar. İşte böylece bu iki toplumun hayatında ilk kez görülen yurdundan kopma olayı ile meydana gelen acılar sona ermeden galiba daha birçok yıl geçecek. Toplumların yer değiştirmesi, ekonomik bakımdan da şurada burada önemli düşüşlere neden oldu. Ama kuşku yok ki, azınlıkların karşılıklı olarak Yunanistan'a ve Türkiye'ye topluca göçü, Akdeniz'in doğusunda düzenin sağlanmasında en iyi önlem oldu. Elbette, karışık toplumlar arasında ırk, millet ve din yönlerinden anlaşmazlıkların bir uzlaşma ve kar-

81) Bu sırada "yerleşmiş" kelimesi üzerinde bir "danışma düşüncesi"nden esinlenerek, Yer Değiştirme Karma Komisyonu bu anlaşmazlığı Lahey Mahkemesine götürdü. Orası, bu sözcüğün, ikametgâhlarında sürekli bir biçimde oturanlar anlamını taşıdığına karar verdi. Karma Komisyonca da benimsenen bu karardan henüz yararlanılmadı. İki hükümet, sorunları tümü ile görüşme konusunda anlaştı. Ama henüz bir sonuca bağlanmadı. İstanbul Rumları arasında yerleşmiş ya da yerleşik sayılmayanlarla ilgili hiçbir kriteryum (ölçüt) söz konusu olmadı.

deşlik ideali içinde çözüme ulaşması en iyi yoldur. Ama insanların ihtirasları ve zaafları buna imkân vermez. İşte bu nedenle, bir hayalden başka bir şey olmayan bir konuda diretmek yerine, yüzyıllardan beri kötü başlamış bu birlik hayatına son vermeyi yeğ tuttu. Böylece ruh ve kafa uyuşmazlığının ortaya çıkardığı ayrılık gerçekleşti. Ama ne kadar acıklı olursa olsun, bu çözüm yolu Ortadoğu'nun yenilik kazanmasına yardımcı olacaktır.

Bugüne kadar küçümsenmeyecek sayıda bir azınlık Türkiye'de Grekçe, Yunanistan'da da Türkçe konuşuyordu. Anlaşmazlık daha çok birinin ötekini anlamamasından doğuyordu. Bu defa değişime tabi olmamış İstanbul'daki Rum topluluğu ile Batı Trakya'daki Türkler *istisna* edilirse, berikilerle ötekiler arasına kesin bir çizgi çizilmiş demektir. Rumlar burada, Türkler de oradadırlar. Böylece Hıristiyanlar önlerine çıkan engellerden, Müslümanlar da birçok zulümlerle karşılaşmaktan artık şikâyetçi olmayacaklar. Artık reaya ile efendi ya da egemen ırk ve onun yanında sonsuza kadar aşağı sayılanlar bulunmayacak. Eskiden güçlü topluluk halinde bulunana azınlık ortadan silinince, artık aynı milletin bağrında bir başıboş yarışma, bu birbirine zıt direniş kaosu, aykırı fikir çatışmaları, değişik dinler arasındaki soğuk savaş, değişik nitelikteki ırkların yarışması sona erecek.

Bugüne kadar Türklere yöneltilen sitemlerin çoğu, devletlerinin bünyesindeki işleyiş biçiminden geliyordu. Benliğine kaynaştırılması zor olan azınlığı yöneltmek ve onlara egemen olmak için İslâmın tüm dogmalarını sertçe uygulamak zorunda kalıyorlardı. Bundan böyle, öz yurtlarında, karşılarında sayıca zayıf azınlıklar bulununca kendi kavramlarını artık hiçbir engele uğramadan yürütebilirler. Azınlık nüfusunun karşılıklı değiştirilmesiyle Türkiye'de liberalizmin gerçekleşmesi ve kolaylaştırılması da sağlanmış olacak. Bu iş Yunanistan'da da milli birliği ve soydaşlığı güçlendirdi. Böylece Doğu milletleri için daha güvenli bir geleceğin güvencesi oluştu.

Kemalist Türkiye'nin elde ettiği zaferin, aynı zamanda, Ortodoksluğun; yani, Hıristiyanlığın en büyük anakilisesinin kaderi üzerinde de derin etkileri oldu. Onu yöneten evrensel patrikliğin dünyada papalık ya da halifelik ayarında etkili bir rol oynamamasına karşın, gene de Doğuda Küçük Asya savaşının sonuna kadar küçümsenemeyecek bir ruhani gücü temsil etmekteydi. Türkler bu Bizans kurumunun yaşamasına izin vermişlerdi. İstanbul'u zaptedişinin hemen ertesinde II. Mehmet, büyük bir dinsel hoşgörürlükle patrikliği sadece din işlerinin başı olarak değil, aynı zamanda yenilmiş olan bir millete de baş olarak tayin etmişti. Bu yüce davranış önemli sonuçlara neden oldu. Bu zamandan itibaren özgür olan ya da olmayan Grekler papazlarını bu yüksek düzeyde görünce, artık silinmiş olan imparatorluklarının hatırasını canlanmış görmekten kendilerini alamadılar. Onların gözlerinde bu durum, sadece kiliselerinin kutsal öğretilerini korumakla kalmıyor, bir yandan da Bizans'ın eski geleneklerini yaşatıyor, görkemli bir geçmişin hatırasını sürdürüyor ve "Helenizm"in büyük idealinin er geç zafer kazanacağı umudunu da simgeliyordu.

Patrikliğin merkezi olan Fener, İstanbul'un biraz kenar semtinde, Haliç kıyısına yerleşmiş bulunuyordu. Rum evleriyle çevrilmiş bulunan Ortodoksluk başının sarayı burada yükseliyor. Görünüşü bakımından Vatikan'a benzemiyor. Sade bir ahşap bina; Grek stilinde pancurları olan bir kat ile dehliz sadeliğinde genişçe koridorlar, Mont Athos Kilisesi'ndekine benzeyen korkulukla galeriler, Bizans zevkine göre tavanı yaldızlı mozaikle kaplamalı geniş ve büyük salonlar. İşte Ortodoks kilisesinin yüce başının oturduğu yer bu durumdadır. Bu kırsal evde ve tam onun karşısındaki küçük kilisede eski Bizans kilisesinin ofislerinde yapılan dinsel törenler en ince ayrıntılarına kadar el dokundurulmadan korunmuştur. Ortodoks inancının en yüce görevlerini henüz bağrında birleştiren bu dinsel saray ilk evrensel yedi kurulun kurallarını kısmen yaşadı. Törenler beşinci yüzyılda yapılanların aynıdır. Büyük

bayram günlerinde, Fener Kilisesi'nde Papa, yaldızlı tapınak önünde, tütsü bulutu ortasında eski ilahi nağmelerinin karıştığı görkemli süslerin parlaklığı içinde, sahın boyunca geniş fresklerle renklendirilmiş vecd halindeki azizlerin donmuş bakışları altında insan, Jüstiniyen'in zamanında Ayasofya'da bir dua töreninde bulunuyormuş gibi olur.

Tüm kiliseleri kapsayan patriklik, bu sırada eski büyüklüğünün gölgesinden başka bir şey değildir. Sultanlar ona, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm Ortodoks Hıristiyanlar adına sadece dinsel değil aynı zamanda medeni haklar vermek iyiliğinde bulunmuşlardı. Öyleki, Osmanlı İmparatorluğu fetihlerle genişledikçe Fener'in gücü de kendi hesabına büyüyor ve Balkan Yarımadası'nda Karpatlar'a, Macaristan'a, tüm Küçük Asya'dan Mısır'a kadar uzanıyordu. Türk davasının başarısına paralel olarak o da gelişiyordu. Ama patriklik hiçbir an, kendisinin, Bizans'a imparatorlar vermiş olan *"Commene ve Paleologue"* ailelerini temsil etmekte olduğunu ve İstanbul'daki Rumların tarihsel haklarını elde tutmakta olduğunu hatırdan çıkarmamaktadır. Bu nedenle, söz sahibi olduğu alanda İslavlığa ve Romalılaşmaya karşı Helen üstünlüğünü korumak için çaba harcıyordu.

Bu yanlış tutum, İstanbul Kilisesi için tehlikeli sonuçlar doğurdu. Çünkü Türkler Avrupa'dan çekildikçe yeni oluşan milletler Fener'in de politik vesayetinden kurtuluyor, özgürlükleriyle birlikte dinsel otonomilerini de ilan ediyorlardı. Milliyetçilik ilkesi patriklik aleyhine o derecede bir dönüş yaptı ki, bu sırada başına buyruk on beş kilise yan yana yaşamak durumuna gelmişlerdir. Örneğin, Rus Kilisesi Kıbrıs ve Antakya'ya bağımlı olmaktan XVI. yüzyılda kurtulmuş ve yeni Polonya Kilisesi oluşmuştur. Böylece kiliseleri birleştiren bağ gevşemiştir. Her şeye rağmen bu patrikliğin hiyerarşide manevi bir üstünlüğü ve bir onur önceliği vardır. Birçok kilise, başlarının atanmasında ona bilgi vermektedirler. Bu durum, eski karar birliğinden kalan tek işlemdir.

Bunun yanında her yıl vaftiz törenine özgü kutsal yağ gönderir. Birlik dışına itilmiş Bulgar Kilisesi bu bağıştan nasip alamaz. Kısacası Roma ruhu temel olarak evrensel kaldıkça Fener ruhu yeni sınırlar ve ırklar tanımıştır.

Küçük Asya'daki son savaş, patrikliğin gücünün azalmasını hızlandırdı. Bütün bu kampanya sırasında Helenizmin büyük ideali hayaline gömülmüş bulunan Fener sanki Türkiye artık çöküyor zannederek davranışlara giriyordu. Bu düşünce iledir ki, Patrik IV. Mélitos, Türk topraklarında açıkça Papulas ile Hacıanesti'nin başarısına dua ediyordu. Yaldızlı zemin üzerinde iki başlı kartal işlenmiş olan Bizans bayrakları taşıyan bir otomobile binmiş olarak bir kiliseden ötekine koştuğu görüldü. Yunan ordularının çabalarını teşvik edici sözler söyledi. Cephede yararlık gösterenlere yardım toplanmasını emretti. Türklerin kötülüklerini ilân ediyordu. Bütün maiyetiyle birlikte haçlıları destekliyordu. Hatta o kadar ki, 1922'de Yunan birlikleri Çatalca'ya doğru Trakya'da ilerledikleri sırada Fener'in önde gelen papazları, kutsal bir heyecanla dolu olarak, daha o zaman son Bizans İmparatoru Konstantin XI Paleolog'un oğlu Konstantin'in tahta çıkışını müjdeliyordu.

Türk zaferinden sonra Fener daha acıklı bir duruma düştü. 1453'te İstanbul'un zaptından sonra evrensel patriklik zaten sadece dinsel bir baş olarak değil, aynı zamanda bir çeşit kral yardımcısı ya da sultanın yanında, bir bakıma yenik bir milletin temsilcisi, bir cumhurbaşkanı gibi görev yapmaktaydı. O Osmanlı Rumlarının devlet işlerini yürütüyor, özel kurallara göre kişisel statülere bağlı personel işlemlerini düzenliyordu. Fener'in kendine özgü mahkemeleri, okulları, hatta Türk siyasal iktidarı yanında işe karışma hakkı vardı. Bu nedenle, din ile devlet işlerinde ayırımı ilan etmiş olan yeni Türkiye, barış görüşmeleri sırasında yeni devlet egemenliğinin modern kavramına ters düşeceğinden kendi kaderleri bakımından tehlikeli saymakta olduklarını ileri sürerek bu durumun ortadan kaldırılması gereğini savundu. İsmet

Paşa, Lozan'da patrikliğin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasını istedi. Buna rağmen, müttefikler ısrar edip başka konularda ödünler verilince, Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa bu isteğinden vazgeçti. Türkler ve Yunanlılar patrikliğin tüm politik, idari yetkilerden sıyrılması ve bundan böyle sadece ruhani ve dini görevlerini yerine getirmesi noktasında anlaştılar. Böylece yeni düzene uymayı kabul eden Yunanlılar, dinsel önderlerinin eski Basileuslerin kentinde kalmasını sağladılar. Türklere gelince, dinsel konuda hiçbir kısıtlama yapmamaya razı olmakla ülkelerinin göbeğinde bir Yunan kalesini barındırmaktan kurtulmak gibi bir avantaj elde ettiler. Fener'in, barış antlaşmasıyla böylece ayrıcalıklarının kısıtlanmasından sonra da düşünceleri Bizans tarihinin en karanlık dönemlerine çevirerek tüm Hıristiyanlık için kendi bağrında acıklı entrika ve polemiklerin sürüp gitmesi sona ermedi. Önce, 1923 Haziranında Galata Rumlarından birkaç yüz kişi bir baskın yaptı. Bunlar kuşkusuz Kemalistlerin derhal yetişmelerinden korktuklarından, Türk yurttaşı olmak duygusu ile, Patrik Melitos'un Yunanlılar yararına gösterdiği etkinliğe kızdıkları için ona karşı ayaklandıklarını söylüyorlardı. Bunlar papazları hırpaladılar, mobilyaları parçaladılar, kendi dinlerinin büyüğüne hakaret ettiler, hatta onu Fener'in dışına kadar sürüklediler. Bu sırada yetişen Fransız jandarması Ortodoks kilisesi başını, kendi dininden olanlara karşı korumak zorunda kaldı.

Birkaç gün sonra, bu gösteri bu defa da bir Galata Kilisesi'nde âdeta kahramanlık güldürüsü, Lutrin'in Homeros'a yaraşır sahnesinin tekrarlanması biçiminde karşılık olarak yapıldı. Kilise mensupları, laikler, ilahi okuyucuları, hukuk işleriyle uğraşanlar, partizanlar ve Melitos'un karşıtları yaka paça kavgaya tutuştular. Kilise avlusunda yüce takkeler, redingot ve cübbe parçaları arasında bir hayli yuvarlandılar.

Bu durum uzun süremezdi. IV Mélitos karşıtlarını dinsel topluluk dışına attıktan sonra, bir kenara çekilme yolunu tuttu ve

Mont Atos'ta Bizans'tan kalma keşiş kulübesinden ve birçok küçük kiliseden oluşan eski manastırlara çekildi. Yüksek düzeydeki papazlar da bu sırada istifa etmemek için üç aylık izin almaktan başka yapılacak iş bulamamışlardı.

İşte bu sırada, Papa Eftimi ortaya çıktı. Yüzyıllardan beri Küçük Asya'da Türklerin yanında yaşayan bu Hıristiyan topluluğa mensup olduğundan Türklerle aynı milli inancı paylaşacak duruma gelmişti. Bu papaz, Anadolu'nun ortasında yeni bir kilise kurmayı başardı. Bir farkla ki bu kilise Yunanlılara değil, Türklere bağlı idi. Papa Eftimi, çileye çekilmişçesine kuru, kocaman, bir papa gibi sakallı, başına *kalimafki* denen bir silindirik başlık ve üzerine geniş kollu bir cübbe giyinmiş olarak, güzel bir Ekim sabahı Fener'de göründü. Bu kilisenin başı yabancı ülkede olmasına rağmen istifa etmemiş olması nedeniyle kiliseyi içine düştüğü karmaşık durumdan kurtarmak için geldiğini söyledi. Bu kutsal yerlerin durumu onun cesaretini kırmıyordu. Oraya girer girmez kutsal yağları, her çeşit kilise kalıntısını döktü saçtı. Zincirden kurtulmuş bir şeytan gibi davranıyordu. İyice silahlanmış papazlar desteğinde bütün kızgınlığını gösteriyordu. Kapıcıları itiyor, korku içinde bulunan papazlara emirler yağdırıyordu. Bu kutsal hiddetle kapıları açınca, Synode büyük oturum salonunda metropolitleri toplanmış olarak karşısında buldu. Silah tehdidi altında onlara derhal Mélitos'un görevden düşürülmesini emretti. Zavallı papazlar bu emri yerine getirmekte gecikmediler.

Yeni seçimlere gidilmesi istendi. Kadıköy metropoliti, İstanbul'un Asya bölgesinin sorumlusu olan Mgr. Grégoire böylece patrikliğe getirildi. Bunun üzerine, kendisi bu makama gelme umudunu taşıyan Papa Eftimi'nin kızgınlığı sınırsız oldu. Törenlerden sonra yapılan resmi el öpme âdetine katılmaktan kaçındı ve aynı gün, yeni seçilmiş olan kişiyi, kendisinden öncekiler gibi Yunanistan'ın bir oyuncağı olmakla suçlayarak, mektupla görevinden çekilmeye zorladı.

Ertesi gün, sabahın ilk saatlerinde kurnazca bir plan uyguladı. Yanında birkaç katil olduğu halde ikinci kez Saint-Synode salonuna kadar girmeye cüret etti. Bu yüce papazları birbiri ardından kovdu ve onlara: "Haydi Yunanistan'a, size uygun yer orasıdır" diye bağırıyordu. Bunu söylerken İznik metropolitinin ensesine öyle bir yumruk indirdi ki ihtiyar girişteki merdivene kadar yuvarlandı. Silivri metropolitine gelince, o da sert tokatlardan kurtulamadı. Bu zincirden boşalmış Frère Jean'ın akıl ermez çılgınlığı karşısında deliye dönmüş olan Patrik Sarayı'nın sakinleri yerlerini terk ettiler. Böylece Papa Eftimi orayı ele geçirmiş oldu. Koşup gelen gazetecilerin önünde, yeni bir seçimle "cumhuriyete güven vereceğini" duyurdu.

Yerlerinden kovulan metropolitlerin başvuruları üzerine Türk otoriteleri bu kez de Anadolulu papaza Fener'den çıkmayı emretti. O, geceleyin gizlice bu emre uydu. Ama hemen ertesi gün, daha üstün bir savaşa girişti. Bir çeşit kale durumuna getirdiği ve zaman zaman Fener'in dostları ya da düşmanlarının eline geçen Panaghia Caftiano adındaki kiliseye sığınmış olarak Papa Eftimi, VII. Grégoire'a "kilisenin yönetimini siyasal işbirliği içinde olmayanlara bırakmasını" emretti. Patrik ise bu şaşkın Ortodoks papazına onun dinsel unvanlarını elinden almakla cevap verdi.

VII. Grégoire'dan sonra tayin olunan VI. Konstantin, patrikliği daha ağır bir duruma getirdi. Gerçekten o, Anadolu'da doğmuş olduğundan fiilen ülke değişimine tabiydi. Lozan Antlaşması bu konuda hiçbir kimse hakkında özel bir koşul getirmemekteydi. Dahası, bu antlaşma Fener'i Ortodoks kilisesinin merkezi olarak kabul ediyordu.

Durum ne olursa olsun, yer değişimi konusunda kurulmuş olan karma komisyon, Patrik Konstantin Araboğlu'nun durumunun, değişimi gerekenler için düşünülen bütün koşullara uymakta olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Buna dayanılarak 1925 yılı Ocak ayının 29'unu 30. güne bağlayan gece Ankara'dan İçişleri

Bakanı'ndan gelen bir telgrafla, VI. Konstantin'in, antlaşma gereğince derhal Türkiye sınırları dışına çıkarılması hakkındaki işlemin yapılması emredildi. Yöneticilerce gerekli önlemler hemen alındı. Sabahın saat dördünden itibaren polis birlikleri, onun tam bir huzur içinde oturmakta olduğu Fener Sarayı'nın etrafını sardı. Polis kuvvetlerinin başı İsmail Hakkı Bey, kapıcılardan birine Patriği görmek istediğini söyledi. O ise, Patriğin ziyaretçilerini ancak öğleye doğru kabul edebileceğini bildirdi. Derhal görmek isteğinde direnmesi üzerine polis şefi Ortodoks kilisesi başının yanına alındı. Patrik, ziyaretçisinin kimliğini öğrenince sükûnetini ve ağırbaşlılığını bozmadı. İsmail Hakkı Bey, sabahın bu saatinde kendisini rahatsız ettiğinden dolayı özür diledikten sonra görevini yerine getirdi. "Hükümetimden size, ülke değişimine uymak ve hemen bu sabah İstanbul'u terk etmek zorunda bulunduğunuzu duyurmak üzere emir aldım" dedi. VI. Konstantin bu derece hızlı tutum karşısında şaşkınlığa düştü. Polis şefi ona, hareketi için her türlü kolaylığın gösterileceğine dair güvence verdi.

Patrik acele ile valizini hazırladı. Muhasebe ile ilgili memurlar henüz görevlerine gelmemiş olduklarından, orada bulunan birkaç metropolit ona yol harçlığı olarak aralarında topladıkları birkaç yüz lirayı sundular. Sonra emrine verilen bir araba ile İstanbul Polis Müdürlüğü'ne götürüldü. Selânik'e gitmek isteğini bildirmesi üzerine, ona bu imkânı sağlayacak pasaport hemen hazırlanarak teslim edildi. Saat dokuzda araba Sirkeci garında durdu. VI. Konstantin yataklı vagonun bir kompartımanında yerini aldı. Birkaç dakika sonra tren Doğu kilisesinin yüce başını yeni vatanına götürmek üzere hareket etti.

VI. Konstantin'in yurt dışına çıkarılışı, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Greklerin sürekli olarak bağlı kaldıkları bir kurumu bir an için tehlikeye soktu. Bu durum karşısında insan kendi kendine "acaba Türk hükümeti, büyük patrikliği de

halifelikte olduğu gibi yavaş yavaş yaşama gücünü elinden alarak ortadan kaldırmak mı istiyor?" diye sorası geliyor.

Grekler arasında heyecan pek yoğun durumdaydı[82]. Bununla beraber, Selânik'e sığınmış olan VI. Konstantin halen Fener'de bulunanlara, kendi dışında kimsenin konu ile ilgili görüşmelere girme hakkını tanımamaktaydı. Ama onun bu kararına aykırı olarak Patrikliğin metropolitleri Türk hükümetiyle ilişki kurdular. Hükümet onlara, değişime tabi olmayan kişilerin sürülmeyeceğine dair güvence verdi. Ayrıca bir de çözüm yolu gösterdi. VI. Konstantin'in görevden çekilmesi ve yeni patriğin seçilmesi. Birçok etkili başvurmadan sonra sürgündeki yüce Papaz genel yarar düşüncesiyle görevinden ayrılmaya razı oldu. Birkaç hafta sonra İznik metropoliti Mgr. Georgiades, yer değişimine tabi olmadığından III. Basil adı altında patrik ilan edildi.

Ama durum ne olursa olsun Fener kendini son yıllarda perişan eden kötülüklerden zor kurtuldu. Artık sadece Türkiye'nin bağrında dayandığı yeni temeller sağlamdı. İstanbul Kilişesi bundan böyle eskiden olduğu gibi Roma'ya kafa tutan ve otoritesi milyonlarca Hıristiyana uzanan kilise olmaktan çıkmıştı. Elbette öteki Ortodoks kiliseler üzerindeki üstünlüğünü ve ruhani saygınlığını koruyordu. Ama eskisi gibi arkasında mistik bir Rusya ve daima yardımcı ve koruyucu bir dindar Çar yoktu artık. Bundan başka eski Bizans'ta olanları hatırlatan ve bir humma gibi benliğini saran bir politika hırsıyla sürüp gitmekte olan kavgaların yeniden ortaya çıkışı İstanbul Kilisesi'ne gücünden ve prestijinden çok şey kaybettiriyordu[83].

Lozan Antlaşması uyarınca, Fener'in yönetim ve dinsel ayrıcalığının kaldırılmış olması da düşüş etkenlerinden biri oldu. Eski patrikliğin şimdi sadece bir gölgesi vardı. Eski laik konsey dağıl-

82) Atina Kabinesi, hatta Cemiyeti Akvam'a başvurdu. Ama birkaç hafta sonra şikâyetini geri aldı.

83) Papa Eftimi daima, Galata'da bir Rum Kilisesini elinde tutmakta ve Fener'e kafa tutmaktan geri kalmamaktadır.

dı. Roma Sarayı'ndakinden kalabalık olan hem kiliseye, hem de Babıâli'ye hizmet etmiş bulunan eski Rum ailelerine mensup sivil yüce kişiler tamamen silindiler. Görevi, sadece sultanın isteğiyle yapılan oturumlarda Patrik'e eşlik etmek olan büyük *(logothete)*in bundan böyle rolü artık ne olabilirdi "İsa'nın büyük kilisesi" diye anılan bu ana kilise şimdiden sonra, kendisine bağlı olanların sayısı bakımından en küçük Ortodoks kiliselerden biri durumuna geldi. Bundan önce dört yüz yüce papaza sözü geçen ve kararları imparatorluklarda geçerli olan evrensel patriklik şimdi, İstanbul Boğazı kıyılarında oturmalarına izin verilmiş bulunan yüz bin kadar Rumun dinsel birlik merkezinden başka bir şey değildi. Bu sırada Ankara hükümeti Fener'in mobilyaları üzerinde bulunan armaların kaldırılmasını emretti. Fener Kilisesi'nin ön yüzünde oyulu bulunan iki başlı kartal da basit bir dinsel resimle örtüldü. İşte bütün bunlar parlak bir geçmişin ermesini ve can.çekişmesini simgeliyorlardı.

Mustafa Kemal'in devrimleri, bunlar arasında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü, 1926'dan beri Türkiye'de Müslüman olmayan azınlık konusuna yepyeni bir görünüm veriyordu. Yahudi, Ermeni ve Rumlar, 1923'te henüz İslâmi temellere dayalı olan Türk Medeni Hukuku'nun bugünkü durumunu ödüllendirmek için birbiri ardından Lozan'ın kendileri için tanıdığı haklardan vazgeçiyorlardı.

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'deki azınlıklar, Türk ve Müslüman toplulukların tümüyle dışında, kendi patrikliklerinin ya da hahamlıklarının yönetiminde sağlamca oluşmuş birlikler kurmuşlardı. Böylece, evlenme, velayet, evlat edinme ve buna benzer bazı kanunlar devletin resmi hukuku dışında özel kararlarla yönetilirdi. Bu ayrıcalığın nedenini anlamak güç değildir. Zira, Osmanlı kanunları hiçbir zaman şer'i kanunların dışına çıkamamıştır. Kur'an kavramının Hıristiyan halklarına uygulanması elbette söz konusu olamazdı.

Zaten müttefikler Lozan'da, Rum, Ortodoks ve Ermeni patriklerinin ve hahambaşının tüm siyasal, medeni ve idari ayrıcalıklardan sıyrılmalarını kabul etmişlerdi. Buna karşın büyük devletler, İslâm hukuku döneminden esinlenmiş olan yeni Türkiye hukuk düzenini göz önünde tutarak azınlıklara bağlı kişi ve aile ile ilgili bazı hükümlerin antlaşmada yer almasını önerdiler ve Türkiye de bunu kabul etti. İşte uluslararası bu antlaşmanın 37. ve 45. maddeleri böyle oluştu. 42. madde ise, Türk hükümetinin, Müslüman olmayan azınlığa ait aile ya da kişi statüsü ile ilgili olan konuların kendi kurallarına göre düzenleme yetkilerini kabul ettiğine yer vermekte ve şunu eklemektedir:

"Bu düzenlemeler, Türk hükümeti temsilcileri ve ilgili azınlıklardan her birinin göstereceği eşit sayıdaki temsilcilerden oluşan özel komisyonlar tarafından yapılacaktır. Anlaşmazlık halinde Türk hükümeti ve Milletler Cemiyeti oybirliğiyle Avrupalı hukukçular arasından bir kalem tayin edeceklerdir."

Görülüyor ki iş, genel olarak Türkiye'de Müslüman olmayan azınlıkların aile ve kişi statüleriyle ilgili kararları pratik olarak bu madde ile formüle edilen temele göre düzenlemeye kalıyordu. Daha önceden de gördüğümüz gibi, Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun temelinde bulunan tüm eski hukuki, siyasal ve sosyal kavram yeni cumhuriyetle kesinlikle bir yana itilmişti. Hukuk kaynağı olan şer'iyenin artık süresi dolmuş ve geçmişte kalmıştır. Türkiye cumhuriyeti artık laiktir.

Bu koşullar altında Türk çoğunluğu ile Müslüman olmayan azınlık aynı görünüş altında bulunmaktaydı. Üstelik, kabul edilmiş olan İsviçre Hukuku ırk ve din farkı gözetmeksizin her yurttaşa uygulanabilir durumdaydı. Bu nedenle Yahudi, Ermeni ve Rumlar özel kanunlara sahip olmak gereğini duymadıklarından Lozan Antlaşması'nda *"Azınlıkların Korunması"* başlığı altında yazılı olan maddelerle tanınan haklardan vazgeçmeleri tabii bir

sonuç oldu[84]. Türk hükümeti de buna karşılık olarak hukuk düzeni koyuyor ve böylece Türkiye'de yaşayanlar arasında herhangi biçimde ırk ve din ayrımı yapmaksızın bir hukuk birliği gerçekleştiriyordu. Olay çok önemliydi. Böylece her azınlıktan ayrıcalıklı, özel bir örgütten yararlanan, hemen hemen başına buyruk bir varlık meydana getiren kötü bir sisteme son veriyordu.

Bundan böyle, biri ötekinden ayrı yaşayan hiçbir topluluk artık üstün kişilik iddiasında bulunamayacak. Artık devlet içinde devlet, "millet" içinde millet düşüncesine son verilecek. Bu ülkenin değişik unsurlarını, yeni kardeşlik, anlaşma ve işbirliği duyguları birbirine bağlayacak.

Ne var ki, İsviçre Medeni Hukuku'nun kabulü ile Yahudi, Ermeni ve Rumların azınlık haklarından vazgeçmeleri sonunda din ve uygarlık ayrılığından doğan çetin anlaşmazlığın pek kısa süre içinde ortadan kalkabileceğini sanmak hatalı olurdu. Nitekim Türkiye'de ilk kez bir Yahudi düşmanlığı başgösterdi. Ülkede etnik azınlıklar arasında Yahudi topluluğu birbiri arkasından gelen hükümetlere karşı en uysal ve dürüst olan bir topluluk olmuştur. Bunun nedenini anlamak güç değildir. 1492 tarihinde İspanya'dan kovulunca, İstanbul, İzmir ve öteki illere sığınmış olan Türkiye Yahudileri bugüne kadar dünyanın birçok ülkelerinde dindaşlarının yapmak zorunda oldukları bütün hizmetlerden uzak tutulmuş olarak geniş ve rahat bir hayat sürdürebildiler. Böylece inançlarını uygulamakta, anadilleri olan İspanyolcayı kullanmada, âdetlerini izlemede Yahudi azınlığı hiçbir zaman güçlük karşısında kalmadı. Bu durumda herhangi bir konuda şikâyetçi de olmadığından yavaş yavaş bazı ayrıcalıklar ve güvenceler sağladı. O zaman Doğudaki anlayışa göre bir "Millet" oluşturdular. Yani, başlarında dinsel bir

84) Azınlığın vazgeçtiği Lozan Antlaşması'nın maddeleri onlara uluslararası bir koruyuculuk imkânı sağlıyordu. Ama bu avantaj, uzun bir süre teorik kalacaktı. Bu nedenle Yahudi, Ermeni ve Rum topluluklar, hayali bir desteği yeğ tutmaları yerine, oturmakta oldukları ülke kanunlarının koruyuculuğunu kabul etmeyi daha uygun buldular.

örgütleri, büyük hahamları ve Fener ya da Ermeni patrikliğininkine benzeyen ayrıcalıkları olan bir grup oldular. Böyle bir "Millet" zaten Osmanlı düşüncesiyle bağdaşıyordu. İmparatorluk bünyesi içinde birçok özellik gösterisine ters düşmüyordu. Öte yandan, sayıca önemleri bir yana, istekleri bakımından da Yahudiler devlet için bir tehlike unsuru olarak görülmüyorlardı. Hiçbir büyük devlet onunla ilgilenmiyordu. Her çeşit "Megalo İdea" ona garip geliyordu. Bu nedenle onun duyguları Türk halkınınkine uygun düşüyordu. Bununla beraber onların doğal zekâsı çalışma zevkiyle birleşince Türkiye, Yahudilere özellikle ticari işlerde önemli bir alan oldu. Bankalarda, borsalarda, ticaret ve sanayide gittikçe üstün bir yol oynamaya başladılar. Hatta bir zaman geldi ki Ermeni ve Rumların göçünden sonra boşalan yerlerin mirasçısı durumuna geldiler, milli ekonominin tartışılmaz efendileri ve ülkenin en zengin, en etkili elemanı oldular.

Böyle olmasına karşın, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden sonra sürtüşmeler başladı. Osmanlı devlet biçimine uymuş olan Yahudilik, bu kez parolası *"Türkiye Türklerindir"* olan yeni bir doktrinle karşılaştı. Çünkü Türkçülük doğmuştu. Amacı ise, milli sınırlar içinde soydaş bir birlik yaratmaktı. Ne var ki Türkiye Yahudilerinin öz dilleri İspanyolca, kültürleri Latin kaynaklı ve Batılıydı. Çalışma biçimleri de aynı ekonomik alanda ve kendilerine özgüydü. Bu nedenle anlaşmazlık başgösterdi. Yeni Türkiye, genellikle ülkedeki Yahudilerin kendi kucaklarına sığınmalarını, öz varlıklarında erimelerini ve bütün Batı ülkelerinde yerleşmiş olan Yahudiler gibi kaynaşmalarını istiyordu. Bu çağrıyı derhal reddetmekle beraber Türkiye Yahudileri, isteğin gereğini yerine getirme imkânını da bulamıyorlardı. Etnik bir grubun, kökeninden kopmayı göze almadan dil, ruh, fikir ve ekonomik alışkanlıklarını değiştirmesi kolay olamazdı. İşte bu durumlar yüzünden uzun zamandan beri ilk defa Yahudilerle Türkler arasında gerginlik baş gösterdi.

Yahudi düşmanlığı bir moda haline geldi. İstanbul basını Türk Yahudilerine, milli ideale yabancı kaldıklarından ve ülkenin toplu kalkınmasına katkıda bulunmadıklarından dolayı sitem etmeye başladı. *Vakit* gazetesi daha da ileri giderek şöyle diyordu: "Yahudiler ticaret yapmakta oldukları ülkede faaliyetlerini kısıtladıkça Türkler onları yabancı görmekten kendilerini alamayacaklardır." Gazete ayrıca şunları ekliyordu: "Yahudi azınlığı Türk düşüncesine katılmak suretiyle fikir alanında millete hizmet edebilir."

Sonunda bir olay, bazı Türk çevrelerinde büyük bir kızgınlığa ve Yahudi toplumunda da şiddetli bir heyecana neden oldu. Mart ayında İspanya'da, Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfi nedeniyle Madrit'te yapılan tören için bir grup İstanbul Yahudileri bir mesaj göndermişler ve onda eski vatanlarına bağlılıklarından söz etmişler. Bundan şaşkına dönen Yahudi çevreleri Ankara'ya, kurulu düzene bağlılıklarını ileri sürerek protestolar yağdırdılar. Bu sırada Türk basını da sert makaleler yayınlayarak suçluları bu türlü yaltaklanmalarından dolayı kınadılar. Hatta bazı gazeteler, böyle bir İspanya taraftarlığı güden bir mesajın var olmadığı açıkça kanıtlanıncaya kadar ateş püskürdüler.

Nisan ayında daha ileri gidildi. Besim Atalay ve Mehmet Vasıf Bey adlarında iki milletvekili "Yahudi tehlikesini" belirtmek için Büyük Millet Meclisi kürsüsünde konuştular. Mehmet Vasıf Bey "borsayı millileştirmeyi ve Yahudilere karşı bir politika izlenmesi"ni istedi. Ama şurasını da söyleyelim ki, Maliye Bakanı, hükümet adına yaptığı konuşmada bu şiddet gösterilerine karşı çıktı. "Eğer Yahudi topluluğu yetenekli ve aktif ise onlar bunu doğuştan irsi niteliklerine borçludurlar. Bizim yapacağımız şey onların verdiği örneği izlemek ve onlar kadar çalışmaktır" diyordu. Bu konuda soruya cevap veren İsmet Paşa da Türk Yahudileri hakkında sempatisini gösterdi ve onlardan "sadık ve yararlı unsur" diye söz etti. Açıkça Yahudilere karşı açılmış olan kampanyayı yerdi.

Bu durumlar Yahudi azınlığını yeni rejimin gereklerine uymaya zorladı. İlk iş olarak tüm Türk Yahudi okullarında öğretim dili değiştirildi. O zamana kadar bu okullarda kullanılan dil, önce değindiğimiz gibi, büyük bir kesimi, XV. yüzyıldaki Kastilya konuşmasını andıran, biraz bozuk bir İspanyolcaydı. Ama bu durumdaki bir dilin uluslararası bir değeri olmadığından bütün Yahudi okullarında onun yerini Fransızca tutmuştu. Bundan böyle Ankara hükümetinin emriyle bütün İsrail öğretim kurumlarında dil Türkçe olacaktı. Yenilik ağır ağır uygulandı. Her yıl yeni bir sınıf milli dili kullanmaya başladı. Böylece Türkçe, Yahudi gençliğine benimsetilecekti. Bu olay ile Yahudi İspanyolcası kesinlikle ortadan kalkacaktı. Bu dil eskiden Bükreş'te, Belgrat ve Sofya'da olduğu gibi yavaş yavaş İstanbul, İzmir'de de silinecekti. Nitekim o ülkelerde, İspanyol Yahudileri kendi eski dillerini daha az kullanıyor, anadil olarak daha ziyade Romence, Sırpça, Bulgarca konuşuyorlardı. Fransızcaya gelince, uygulanan bu yenilikle Türkiye'deki durumu biraz sarsıldı. Ne de olsa sekiz bin genç ona istekli olmaktan uzak kalmıştı. Buna üzülmemek mümkün değil. Ama bundan dolayı Yahudi topluluğunu kınamak haksızlık olur. Her konu onu milli dili kullanmaya ve kaynaşmaya zorluyordu.

Diğer bir yenilik de din ve devlet işlerinin ayırımı ilkesi üzerinde büyük hahamlığın yeniden organizasyonu ile ilgiliydi. Türk Yahudilerinin bu yüksek kurumu, tıpkı Fener gibi eski biçimini koruyamazdı. Kabul edilmiş bulunan laiklik prensibi ile eski ayrıcalıkların bağdaşması kolay değildi. Bundan böyle hahamlığın ilgisi din ve mezhep alanlarında kalacak ve bununla yetinilecekti. Sadece evlenmelerin takdisi, sünnet, kurban, mayasız ekmek yortusu ve buna benzer konularla meşgul olunacaktı. Öte yandan okullar, hastaneler gibi hayır kurumları otonom olacaklar, dini otoriteye bağlı kalmayacaklar. Büyük haham, milletlerarası değerleri olan öteki patrik ve İslâm din işleri başkanı gibi özel hiçbir ayrıcalıktan yararlanmayacaklar. O şimdi artık giyim biçimini

modernleştirmeyi kabul etmiş ve Batının uygar kılığına girmiştir. Sonuçta hahamlıkla ilgili örgütlenme işi Türk Anayasasında benimsenmiş bulunan din ile devlet işinin ayırımı prensibi ile bağdaşır duruma getirildi.

Böylece, yukarıda da gördüğümüz gibi Türkiye'deki Yahudiler azınlık haklarından vazgeçtiler. Bu durumda Türklerle Yahudi unsur arasındaki ilişkiler tam bir düzene girmiş bulunuyor ve cumhuriyetin yeni yasaları onların yurttaşlık haklarını uluslararası kurallardan daha üstün biçimde garanti ediyordu.

Bu sırada, 1927 yılı Eylül ayında Yahudi ve Türkler arasındaki ilişkileri bir kez daha kötüleştiren kanlı bir dram meydana geldi. Birkaç aydan beri, Elsa Niego adında İsrailli bir genç kız, Osman Bey adında bir kimse tarafından istenmekteydi. Eski imparatorluk kabinesi üyelerinden Ratip Paşa'nın kırk beş yaşlarında oğlu olan bu kişi, yıllardan beri serüven dolu bir hayat sürdürüyordu. Londra'da eski deniz ateşesi iken bir İngiliz bayanla evlenmiş sonra ondan ayrılarak Türkiye'de yeniden evlenmişti. Günün birinde Adalar servisi yapan vapurda Elsa Niego'yu görünce ona candan âşık oldu. O andan sonra bıkıp usanmadan onu izledi, kolladı. Ona, aşkına olumlu cevap vermesi halinde her istediğini yapacağını vaadetti. Ama genç kız, önceleri bu ardı arkası kesilmeyen kurlardan memnun görünmesine rağmen sonunda âşığını başından savmaya kalktı ve kendi yaşlarında bir Musevi ile nişanlandı. Osman Bey bu durum karşısında kendini tutamayarak onu ölümle tehdit etti, nişanlı erkeğe saldırdı. Niego ailesi davacı oldu ve Osman Bey on beş gün hapse mahkûm edildi.

Ama cezasını çektikten sonra gene eski davranışlarına başladı. Sokak ortasında ateşli aşkını tekrarladı. Boşuna zahmet, genç kızın duygusu değişmedi. Âşık onu kaçırmayı denedi. Kasımpaşalı iki külhanbeyi, kızın çalıştığı büronun kapısına bir otomobil ile dayandılar. Ama tuzak tam zamanında bozuldu. Polis yeniden soruşturmaya girişti. Yeni bir tutuklanmadan şaşkına dönen Osman

Bey işin peşini bırakmadı. Bir hançer aldı. Çokça da rakı içtikten sonra Elsa Niego'nun evine dönerken geçmek zorunda olduğu sokakta saklandı. Her gün kendisini korumak amacıyla aralarına alan kız kardeşi ve kuzeni ile tam geçmekte iken Osman birden arkalarından çıkarak hücum etti ve kızın şahdamarını hançeriyle parçaladı. Kız derhal yere çöktü. İki arkadaşının bağrışmalarına aldırış etmeyen katil, kızı saçlarından yakaladı, yere yatırarak karnına indirdiği altı bıçak darbesiyle işini bitirdi.

Olay, akşamın saat altısında Galata ile Beyoğlu arasında Doğruyol'da, Yahudi mahallesinin tam ortasında meydana geldiği için halkın tepkisi birden oluşuverdi. Kalabalık yumruk ve sopalarla katilin üstüne üşüştüler. Bu sırada katil, kurbanının yanında hıçkırıyordu. Bir kunduracı iskemlesini onun başında parçaladı. Polis tam zamanında yetişti, kesin bir öldürme olayına engel oldu.

Birçok acıklı olaylar içinde geçen bu davadan birkaç hafta sonra, mahkeme, cenaze töreninde tutuklanmış olan İsraillilerin hepsini salıverdi. Bu olaylar, eğer Türk-Yahudi ilişkilerini etkilememiş olsaydı bu derecede geniş bir açıklamaya değmezdi. Daha önceden de değindiğimiz gibi Yahudi topluluğu, Türk toplumunun dışında yaşamayı reddetmiş durumdaydı. İşte böyle bir zamanda Doğruyol olaylarının hemen ertesinde Türk kamuoyunun onlar hakkında derin kuşkuya düşmesinin nedeni neydi? Bu konuda Türk basınının cevabı artık ülkenin Yahudi toplumunun kesin ve içtenlikle kaynaşmasına güvenleri kalmadığı biçiminde idi. 25 Ağustos tarihli İzmir'de çıkan *Levant* adlı gazete konuyu şu sözlerle özetliyordu: "İsrailliler, Türkleşmek istediklerini açıklamışlardır. Ama bugüne kadar gösterdikleri tutum, içtenliklerini kuşkuya düşürecek durumdadır. Beklenen kaynaşmayı hazırlamak üzere ne yapmışlardır? Türkçe konuşmazlar, çocukları Türk okullarına devam etmez. Genel yarar karşısında kendi öz yararlarına öncelik verirler. Türk gibi düşünmezler. Yabancı ülkelerde yaşayan Yahudilere bakınız. Fransa'ya, Almanya, İtalya'ya bakı-

nız. Oradakiler Fransızca, Almanca, İtalyanca konuşmaktadırlar. Onların çocukları yaşadıkları ülkelerin okullarına devam etmektedirler. Hiçbir yönden yurttaşlarıyla ayrılık içinde değildirler. Burada ise Yahudilerin kendilerine ait okulları, özel dernekleri ve kulüpleri vardır. Atalarının bile konuşmadığı bir dili konuşmaktadırlar. Bu durumda sözde Türkleşmek istediklerini iddia etmektedirler. Oysa bu yolda ya hiçbir şey yapmamakta ya da kötü davranışlar içinde bulunmaktadırlar. Böylece geçmişe göre Türk soyundan daima uzakta kalmaktadırlar. Oldukları gibi kalmak istediklerini söyleyerek bizi aldatmalarına karşılık biz de onların yaptıklarını yapmak suretiyle davranışımızı ayarlayacağız. Zira şimdi pasif olarak kanunlara uymak ve gereklerini yerine getirmekle iş bitmez. Türkçe konuşmak, Türk gibi düşünmek lazımdır. Dikkafalılık gösterenlere burada yer yok. Yahudilere, dürüst yurttaşlar olduklarını göstermeleri için tek fırsat kalmıştır, o da Türkleşmek. Bunu yerine getirmek için söz verdiler. Ama sözlerini yerine getirdiler mi? Kesinlikle hayır. İşte bu nedenle onları kınıyoruz."

Türk gazetelerinin genel olarak kullandıkları dil işte böyleydi. Bu saldırı karşısında oldukça şaşırmış olan Yahudi toplumu yeni rejim karşısında davranışlarını dürüstçe sürdürmekten geri kalmadı. Cumhuriyetin bütün gereklerine uydu. Türk dilini, Türk kültürünü benimsemeye koyuldu. Ona yeni düzene alışmak yani kendi bünyesinde Ankara'nın istediği biçimde bir kuşak oluşturmak için bir zaman bırakmak gerekliydi. Türk Yahudileri, öteki yurttaşlar gibi olmak, milletin bütünü içinde kaynaşmak istemektedirler. Bu, Türkiye için önemli bir sosyal olaydır. İspanyol Yahudileri için de, tarihlerinde kesin bir dönüm noktasıdır.

Bu arada Ermeni toplumundan dokuz yüz seçkin kişi imzaladıkları dilekçe ile Gregorien Ermenilerinin de, Lozan Antlaşması'nın öngördüğü azınlık haklarından vazgeçtiklerini bildirdiler. Bu kararlı davranış yeni cumhuriyet kadrosu içinde Türklerle Ermenilerin gelecekteki anlaşmaları bakımından en önemli güvenceler-

den birini oluşturmaktadır. Daha dün, korkunç bir uyuşmazlığın ayırdığı bu iki ırkın birbirine el uzattığı bir sırada, Cenevre'de, yabancı ülkelerde, özellikle Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan'da bulunan önemli sayıda Ermeni'yi Erivan çevresine nakletmek amacını güden bir proje tasarlanıyordu. Sonuç olarak, yeni bir Ermeni kitlesinin transferi ve Kafkasya'da yerleştirilmesi birçok nazik konuların ortaya çıkmasına neden oldu. Moskova'nın bütün çareleriyle benimsediği bu yeni girişim, Orta Doğu'nun en çetin sorunlarından birine, büyük devletlerin savaş sonrasında halledemedikleri en önemli konulardan birine insani bakımdan bir çözüme başlangıç oluyordu. Ama Türk komuoyu ve basını kendi kendine şöyle soruyordu: Sovyetlerin yabancı ülkelerde bulunan Ermenilere –ki bunlardan birçoğu Türk milli davasına ihanet etmiş ve Kemalist kıtalar gelince kaçmışlardır– Ruslar tarafından hemencecik sağlanmış kolaylıklar sadece insanlık adına bir fedakârlık nedeni ile midir? Bu durum bazı politik amaçlarla, Kafkasların güneyinde Türk'e hasım, ama Moskova'nın emrinde bir Ermeni kitlesinin örgütlenmesi demek değil midir? Gerçek şu ki Kafkasya'ya çok sayıda Ermeninin yerleştirilmesi, günün birinde Anadolu'da azınlık sorununu bir kez daha ortaya çıkararak yeni bir Türk-Rus anlaşmazlığına neden olabilir.

Katolik Ermeni toplumuna gelince, o da ötekiler gibi azınlık haklarından vazgeçmişti, ama bir yıldan beri ağır bir mücadele yüzünden içten kaynıyordu. Ermeni toplumunun nitelikleri herkesçe bilinmektedir. Yüzyıllar boyunca tarih de buna şahittir. Ne yazık ki bu nitelikleri, geçimsizlik gibi önemli bir kusur gölgelemektedir. İşte bu kusur, halkın üzerine çöken mutsuzlukların büyük çapta nedenidir. Ermeniler de bunu bilmektedirler. Bölünme, uyuşmazlık, entrika, iç çatışmalar bu soyun kaderi üzerinde ağır etkiler yapmıştır. Aynı kötü duygu halen de yıkımını sürdürmektedir. 1871'de Patrik Hassoun, 1908'de Patrik Terziyan kendilerine bağlı bir kesim ile anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bu sert çatış-

malar oldukça Osmanlı Hükümeti de bu din adamlarını yüce katlarından uzaklaştırmak zorunda kalmışlardı.

Bu defa da Katolik Ermeniler iki karşıt kampa bölündüler. Biri liberaller, laikler, öteki ise muhafazakârlar, Roma kilisesine bağlı kalanlar. Birinciler, azınlık haklarından vazgeçmeyi toplumun yönetimle ilgili örgütünü tam bir laikliğe götüreceği biçiminde değerlendiriyorlar, din ve devlet işlerinin ayrışmasını istiyorlardı. Bunlar papazların dünya işlerine ait sorunlarla uğraşarak kilise ile ilgili görevlerini ihmal etmelerine rıza göstermiyorlardı. Toplumun mallarının kötü kullanıldığını, hatta har vurulup harman savrulduğunu ileri sürüyor, bu nedenle rejim değişikliğini yani ülkede halen yürürlükte bulunan ilkelere uygun olarak din ile devlet işlerinin ayrımı gibi modern teoriyi kapsayan bir temel kanun geliştirilmesini istiyorlardı. Görüldüğü gibi, anlaşmazlık sadece dinsel karakterden, dogmatik sorunlar üzerindeki fikir ayrılığından doğmuyordu. Protestocu liberaller hiçbir zaman "papaz yiyicileri" değildiler. Onlar kendilerini Papalığın inanmış çocukları ve iyi Hıristiyanlar olarak gösteriyorlardı. Mücadele şu konu üzerindeydi: Bundan böyle Ermeni-Katolik toplumunun kaderine laikler mi, yoksa ruhban sınıfı mı egemen olacaklar? İşte 1830'da Fransa'nın koruyuculuğunda kurulmuş bulunan bu toplum, Doğudaki Latin Hıristiyanlığı için en ağır ve en zararlı olan bir krizi böyle geçirmektedir.

Şimdi, yeni kanunun, Müslüman olmayan azınlıklarla Türkler arasında meydana getirmesi beklenen gönül ve kafa birliğinin, neden gözle görülür biçimde ortaya çıkmadığını açıklayalım: Bir hükümet için, birçok ırk, din ve dillerin kaynaştığı bir ülkede, en küçük ideoloji karşısında bile davranışını ayarlamanın ne denli zor bir iş olduğu bilinmektedir. İşte bu nedenledir ki anayasa, Türkiye'deki Ermeni, Rum ve Yahudileri Müslüman Türklerle aynı düzeyde yurttaşlar olarak görmesine rağmen bu eşitlik ilkesi bugüne kadar yeterince uygulanamamıştır. Müslüman olmayan

Türk yurttaşlar devlet hizmetlerine, yöneticiliklere girememişlerdir. Seçme ve seçilme hakları olduğu halde bunlardan hiçbiri büyük Mecliste yer almamışlar ve subay olamamışlardır. Hatta izinsiz, 1927 ilkbaharına kadar İstanbul sınırları içinde sayılan ve şimdi Bursa, Yalova, Yakacık ve İzmit yakınlarına kadar uzanan belli bir bölgenin dışına çıkamazlar. Bu durumda ülkede haklar karşısında eşit olmayan, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar diye iki kesim yurttaş var demektir[85].

Aynı devletin yurttaşları arasında yapılmış olan bu ayrım sadece dinsel yönden değildir. Bir yandan moral, öte yandan ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Önce moral nedene değinelim... Ülkenin kurtuluşu uğrunda yalnız kendi başlarına savaşmış olan Müslüman Türkler Anadolu'da verilmiş bulunan bu feci kavganın etkisinden kendilerini kurtaramamaktadırlar. Bu dönemde, Müslüman olmayan değişik çevrelerin takındıkları tavrı unutamıyorlar. Gördükleri birçok ihanet onları kuşkulu yapmıştır. İşte bu ruh haleti içinde azınlıkların yurttaşlık gösterilerine tam bir içtenlikle inanamamaktadırlar. Rum, Ermeni ve Yahudiler olarak Türkiye'ye, gerçek yurttaşlık ruhu ile bağlı olduklarını gösteren kanıtlar beklemektedirler. Müslümanlarla, Müslüman olmayanlar arasında uçurum yaratan ekonomik düzeydeki nedenlere gelince, bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun öteden beri temelinde bulunan devletçilik sisteminde aramak gerekir. Sultanlar döneminde, genel olarak Muhammet ümmeti olan Türk, egemen ve efendi ırk sayılmaktaydı. Bu durumda özel bazı görevler ona özgü bırakılmıştı. Böylece, her şeyden önce ülkenin koruyuculuk görevi Türk'e düşüyordu. Adriyatik'ten İran Körfezi'ne, Kafkasya'dan Libya'ya kadar uzanan büyük bir imparatorluğun askeri gücünü sadece o oluşturuyordu, Sonra bazı istisnalar dışında vezir, vali,

85) Yazarın, o günlere ait kanaatidir. Daha sonra parlamentoda azınlık milletvekilleri görev yapmışlardır. (Çeviren).

kaymakam, vergi alıcısı, gümrükçü, jandarma, itfaiyeci ve polis memuru gibi bu büyük devletteki görevler de ona aitti.

Kırsal bölgeye gelince, halkın büyük bir kesimi tarımcılık, çobanlıkla geçinmektedir, şehirdeki Türkler ise yüzyıllar boyunca değişik görevlerle meşguldüler. Sadece iyi seçkin ailelerden gençler askerlik mesleğine girmek ve önemli görev almak amacıyla öğrenim görmekteydiler. Babıâli'nin büroları hep bütçeden yiyicilerle doluydu, hem o derecede ki, imparatorluğun sonlarına doğru, 1901'de hukuk danışmanları dairesinde 56 adet yardımcı vardı. Böylece, işe yarar Müslüman Türkler, kendi ülkelerinde hukuk, askerlik ile birlikte yönetici, saray görevlisi, diplomat, hâkim ve savaşla ilgili görevleri bizzat kendileri dolduruyorlardı. Rum, Yahudi ve Ermeniler ise ordu ve idare dışında kalan işlerle, özellikle ticaretle meşgul oluyorlardı. Her şey onları bu alana itiyor, dinleri ise onların, Batı ile ilişki kurmalarında Türklere göre daha kolaylık görmelerini sağlıyordu. Öte yandan ne asker, ne de memur olmadıklarından, Müslüman yurttaşları gibi parası çok, işi az görevlere alışık değillerdi. Hayatlarını kazanmak için girişimlerde bulunmak, tehlikeleri göze almak ve mücadele vermek zorundaydılar. Bu nedenle, tüccar, dükkân işleticisi, sayman, bankacı, sigortacı, komisyoncu ve sarraf oluyorlardı. Rumlar, Yahudi ve Ermeniler bu mesleklerde deneyim ve önemli beceri sahibi oldular. Son yıllarda eskisinden daha çok Türkiye'ye yerleşmiş yabancı şirketlere aracılık edecek duruma geldiler. Büyük sermayeler sağladılar. Kendi hesaplarına büyük girişimlere atıldılar. Makineleşmenin gelişmesiyle de fabrikalar meydana getirdiler. Hem o kadar ki, bu sırada İstanbul bölgesindeki un fabrikalarının %80'i Rumlara aitti. XIX. yüzyılda, Müslüman Türk gençleri, imparatorluk savaşlarına katıldıkları sırada onlar, zanaatta da en büyük payı aldılar. Hatta bazı meslekler tamamen onlara has duruma geldi. 1908 devrimi sırasında parlamentonun kasasını daima ve kesinlikle bir Türk işçisine açtırmaya önem veren Meclis Başkanı

Ahmet Rıza Bey, son zamanlarda bir Ermeni çilingire başvurmak zorunda kalmıştı.

Sonuç olarak XX. yüzyılın başlarında, ülkenin ekonomisi tamamen Müslüman olmayan azınlıkların elindeydi denilebilir. Yabancılarla ticaret ilişkilerini onlar kuruyor, büyük servetlere onlar sahip oluyorlardı. Borsalarda onlar temsilcilik yapmaktaydılar. İmparatorluğun çöktüğü ve artık Türk memur ve subayının gittikçe daha az para almaya başladıkları sırada da onlar zenginleşmekteydiler.

1908 devrimi, 1909'dan 1922'ye kadar süren savaşlar, Müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki bu *şart dengesizliği*'ni artırdı. Olaylar meslek ve ticaret dünyasını küçük bir ölçüde etkilemekte ve barış geldiği zaman bunlar alet ve imkânlarını korumakta olmalarına karşın imparatorlukta görev almış her dereceden memur ve her rütbeden subay büyük tehlikelerle yüz yüze gelmişlerdi. Bunlardan binlercesi aynı zamanda Libya'yı, Makedonya'yı, Doğu Trakya'yı, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'ı terk ettiler. Bugünden yarına her türlü ihtiyaçtan yoksun duruma geldiler. Dün onları besleyen hazine artık kayboldu. Ayrı bir kabiliyetleri de olmadığından ve ordugâh ile büro hayatı da başka bir düzene girdiğinden imparatorlukta görev yapmakta olanların tamamı kendilerini ve alilelerini korkunç bir sıkıntı içinde buldular.

Müslüman Türk gençliğinin büyük bir kesimi Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da aynı duruma düştü. Artık onlar da kendilerinden önceki kuşaklar gibi ve onlar kadar devlet kadrosunda görev yapmayı düşünemiyorlar. Yazık ki, yeni bir hayat imkânı yaratabilmek için de yetiştirilmiş değildirler. Bu sıralarda, 1924 yılından itibaren, Türkçülükten kaynaklanan ve İstanbul ile Ankara basınınca desteklenen bir fikir akımı, birbiri ardından gelen uğursuz tarihsel olaylar nedeniyle azınlıkların Türk ekonomisi üzerinde kurduğu önemli etkiyi bozmaya başladı. Şöyle bir parola yay-

gın hale gelir oldu: *"İş, banka, endüstri ve ticaret alanlarında Türkler yer alsın"*. Ülkede ekonomik hayatın kesinlikle Müslüman olmayanların denetimlerine bırakılmasını cumhuriyetin geleceği için tehlikeli gören Ankara yöneticileri de bu çağrı karşısında duyarsız kalmıyorlardı. Yetkililer 1925'den beri genç Müslümanlara aydınlık bir yer sağlamak için çaba göstermekteydiler. Sorun sadece İstanbul'da kendini gösteriyordu. Azınlığın Lozan Antlaşması'na dayanarak kitle halinde oturma imkânı bulduğu bu kent, başkent olma niteliğini kaybetmiş olmasına rağmen, ticaret konusunda merkez olma niteliğini sürdürmekteydi. Avrupa firmalarını temsil eden bütün mağaza, büro, bütün yabancı sigorta, banka, denizcilik işletmeleri, ticaret kurumları; elektrik, gaz, liman, tramvay gibi ayrıcalıklı şirketlerin tamamı Rum, Ermeni ve Yahudi personelle bu şehirde işlerini yürütüyorlardı. Ticaret müdürlüğünün bir emriyle bütün kurumlar bütün memurların listesini vermeye zorunlu tutuldular. Sonra ayrı bir emirle, belli bir süre içinde bu hizmetlerde %50 oranında Müslüman personel kullanmak zorunda oldukları bildirildi. Bu değişiklik, bir olay nedeniyle zaten kolaylaşmıştı. O sırada Ankara, bütün yabancı şirketlere kontrat, muhabere, muhasebe ve defter tutma gibi işlemlerde Türk dilini kullanacaklarına dair kanun çıkartmıştı. Bunun sonucu olarak Müslüman Türkler kitle halinde yabancı mali, sınai ve ticari kurumlara, ülkelerindeki iş çevrelerine girme imkânını buldular.

Bununla beraber teknik alanda, yeni Türkiye için eski meslek bölünmesinden doğan güçlükleri yenmek kolay olmadı. Bu mesleklerin birçoğu Müslümanlar tarafından yapılmadığından Rum ve Ermenilerin Anadolu'dan gitmeleri, ülkenin büyük bir kısmını insanlar arası çabaların önemli bir bölümünde uyum gösteren uzmanlardan yoksun bıraktı. Önceleri, Yahudi ve Hıristiyan azınlığın el koymuş olduğu alanlarda hayatını kazanmak isteyen Müslüman kuşak, deney ve alışkanlık isteyen bu el ve makine

mesleklerinde hemen beceri gösteremediler. Önlerine engeller çıkarılmış bulunan pek çok Rum, Ermeni işçi ve ustaya son olarak yeni başkentin yapımına katılmak üzere Ankara'ya gitme izni verildi.

Bu sırada, Türk-Müslüman gençlik de gittikçe teknik ve ticari işlerle ilgilenmeye başladı. Artık hayatını, eskiye göre memurluktan çok üretimle ilgili işlerle kazanmayı istemektedir. İş ve hareket zevki onu sarmıştır. Elbette bugün için Avrupa'nın bilimsel ve teknik gelişimi düzeyine erişmiş değildir. Bu nedenle de ona uyum sağlamak zorluğu içindedir. Ama gösterilen çabaya bakılırsa amacına en kısa süre içinde varabilecektir. Ekonomik alanda Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında bir denge kurulacağı anlaşılmaktadır.

Ama Müslüman Türklerin kitle halinde ticaret, sanayi ve mali alanlara girişi, bu zamana kadar bu türlü işlerin tekelini elinde bulundurmakta olan azınlık için büyük bir darbe oldu. Bir İstanbul gazetesi şöyle yazıyordu: "Bütün bir insan yığını, İstanbul'da, dalgalar halinde Türk yığınlarının yıprattığı küçük bir ada misali yaşamaktadır." Şurası gerçektir; yerlerini terk etmek zorunda olan Rum, Ermeni, Yahudilerden oluşan ilk grup daha önceden başka kıyılara göçtüler; ikinci bir kesim, ülkedeki dili, ne yazması, ne de okumasıyla bilmediklerinden ve Müslüman Türklerle rekabet etmekten de çekindiklerinden pılı pırtılarını toplamaya hazır durumdadırlar. Bunlara karşın büyük kitle henüz sayısız ilgi ve alışkanlıklarla bağlı oldukları bu toprağa yakınlıklarını korumaktadırlar. Mali koşullar nedeniyle taşınmaz mallarını kolaylıkla satamayan binlerce mülk sahibi İstanbul'da tutundular. Ama günün birinde ticarette bilgi kazanarak kalkınan Türklerin onları da saf dışı etmeleri mümkündür. Görüldüğü gibi azınlığın durumu gün geçtikçe güçleşiyor, hatta daha acıklı hale dönüşebilir. Onlar için kesin çözüm yolu, Müslüman yurttaşlarının kollarına atılmak, tamamen Türkçülük kavramıyla kaynaşmak, resmi dili okuyup yaz-

masıyla öğrenmek ve konuşmak, kendilerine özgü davranışları bırakmak, etkin karakterlerini açığa vurmamaktır. İşte Yahudi toplumunun çok önceden anladığı şey buydu. Hem o kadar ki temsilcilerinden biri, Ankara'da "On yıla kadar Türkleşmezsek, bizi kovabilirsiniz" demişti.

Ermeniler ve Rumlara gelince; özellikle Rumların, Müslüman Türklerin istediği ölçüde milli ve siyasi birlik içinde eriyecekler mi sorusu ortaya çıkmaktadır ki buna kimileri kuşkulu, kimiler güvenle cevap verebilirler. Burada şunu söylemek gerekir; birbirine benzemeyen kökenden oluşan, ama bir bütün halinde kaynaşmaları amaçlanan unsurların birleştirilmesi işlemi, özellikle doğuda birçok kuşakları bekleyen zor bir iştir. Türkiye'de bunu başarmak için Müslüman olanlarla olmayanlar arasında yavaş yavaş kopmaz manevi bağlar kurulmalıdır. Örneğin, evlilik bağları onları yaklaştırır ve karşılıklı yardımlaşmaya götürür. Devlet de İslâm, Musevi, Hıristiyan toplumlar arasında adaletle, çok güçlü ve içten bir birliğin oluşmasına geniş çapta katılabilir. Ama her şeyden önce soy, din ve dilin ötesinde kendini gösteren ortak bir yurtseverlik iradesi yaygın hale gelmelidir. Çünkü sadece bu irade ile Türk yurttaşlığı var olacaktır, sadece onun koruyuculuğunda genç Türkiye Cumhuriyeti, anayasasının temelinde bulunan tam eşitlik ilkelerini tüm anlamıyla uygulamaktan korkmayacaktır.

IX. B Ö L Ü M

ANKARA

Ankara'nın başkent olarak seçilmesi – İstanbul – Ankara – Birbirini tutmayan görüşler – Napolyon'un bir sözü – İstanbul tutkusu – Nedenleri – Çareleri – Boğazlar metropolünün geleceği – Ankara'nın geçmişi – Eski ve Yeni şehir – Selçuklu Kalesi – Ogüst Tapınağı – Çankaya – Elçilikler – Ve din temsilcilikleri – Ankara'nın geleceği.

1924 yılının Nisan ayında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin büyük çoğunluğu, hemen hiçbir güçlükle karşılaşmadan yapılan oylama sonunda Ankara'yı geleceğin başkenti olarak seçti[86]. Dört yıldan beri Türk milletvekilleri eski Ancyre (Ankara)'da oturmaktaydılar. Bu hükümet merkezine yavaş yavaş alışıyorlardı. İstanbul'un başkentlikten düşürülme nedenlerini yerinde buluyorlardı. Bir kere, her şeyden önce o büyük Boğazlar kentini stratejik bakımdan başkentlik için uygun görmüyorlardı. Konumu, onu daima yabancı gemilerin ve Batılı zırhlıların gösteri ve tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bundan başka sultanlar sadece İstanbul'a büyük önem vermişler, ülkenin geriye kalan kısmını kalkınma bakımından ihmal etmişlerdi. Özellikle Anadolu'dan alınan

86) Sadece Gümüşhane milletvekili, İstanbul lehinde bir ilgi gösterdi.

vergiler, yolların yapımına, okulların açılmasına harcanacak yerde padişahlar kentinin güzelleştirilmesine harcanmıştı. Öte yandan, Türk Hükümeti yeniden Boğaz kıyılarına dönerse kendini, Osmanlı Hükümeti gibi azınlığın ve yabancıların entrikalarına maruz bırakmış olurdu. Eskiden olduğu gibi rüşvet, kayırma, bakanlıklara yerleşir, eski aracı takımı Türk halkı ile yöneticiler arasına yeniden girerdi. Bir Türk milletvekilinin dediği gibi *"Galata sarrafları, bakanları Babıâli'de oturan devlet yönetimi üzerinde etkilerini sürdürürlerdi."* Parazit k'ikler yeniden bakanlıklara üşüşecek ve bu yoldan Avrupa'nın istekleri son derece kolaylıkla kabul ettirilecekti. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun son devlet adamlarının ülkede neden oldukları nemelazımcılık, ihmal ve yeteneksizlikten dolayı hınç duyuyorlardı.

Gerçekte İngiltere'ye satılmış olan Damat Ferit Paşa ve yandaşları; İstanbul'da, bizzat kendi davranışları yüzünden ülkelerini neredeyse uçuruma götürüyorlardı. O sırada Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi Bey şöyle diyordu: "İstanbul, ülkenin onur ve saygınlığını koruma kabiliyetini kaybetmiştir". Ankara'da, eski başkente karşı ileri sürülen iddialar önemli kanıtlara sahipti: Yeni sınırlar göz önüne alınınca İstanbul artık eskiden imparatorluk zamanında olduğu gibi ülkenin merkezinde değildi. Kent, bundan böyle, Türkiye'nin sınırında, milli toprakların bir ucunda bulunacaktı. Ülkenin tamamı dikkate alınınca son derece nazik bir konum özelliğine sahipti. Oysa, Ankara'da bu dezavantajlar yoktu. Her şeyden önce merkezi durumdaydı. Bu özellik yeni başkenti ani deniz çıkartmasından, beklenmeyen bombardıman gibi türlü saldırılardan uzak tutardı. Türk-Yunan Savaşı dikkatle incelendiğinde görülür ki, Türkiye'ye Boğazları ve İstanbul'u yeniden kazandıran kuvvetler ne herhangi bir müstahkem mevkiden, ne de Trakya birliklerinden gelmişlerdi. Bunlar sadece Ankara yöneticilerinin çevresinde toplanmış askerlerden ibaretti. Gerçekte İstan-

bul'u kurtaran Anadolu'ydu yoksa Anadolu'yu İstanbul kurtarmış değildi.

Ankara hükümeti artık şu kanıya varmıştı: Avrupa Türkiye'sini ve Boğazları korumanın en iyi çaresi, her şeyden önce, yeni devletin askeri yönden ağırlık merkezini bizzat Anadolu'da kurmaktır. Bu anlamda Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, ülkenin yeni coğrafi ve siyasi yapısı bakımından âdeta kaçınılmaz görünmektedir.

Lozan Antlaşması'nın Milli Meclis tarafından onayı sırasında İsmet Paşa büyük bir açıklıkla şöyle konuştu: "Sultanlar, ülkenin tüm kaynak ve vasıtalarını İstanbul ve Boğazlar çevresinde yoğunlaştırdılar. Ama gerektiği gibi savunmalarını ihmal ederek imparatorluğun diğer kısımlarını kaybettiler. Bunun tersine, Yeni Türkiye, Anadolu'nun güç ve zenginliklerini düzene koyma ve onlardan yararlanmak suretiyle bundan böyle İstanbul'un ve Boğazların savunmasını güvenlik altına almak ve bunların yabancıların ellerine düşmelerine engel olmak çaresini buldu."

Aynı fikir aynı dönemde Ali Fuat Paşa tarafından bize şu sözlerle vurgulandı: "Şimdiye kadar biz, Türkiye'de bir dış tehlike ile karşı karşıya kalışımızda, içlere doğru çekilmek zorunluğu duyarız. Orada zaafımız derhal enerjiye dönüşür. Zira o zaman kendimizi enerjimizin kaynağında bulmuşuzdur. Biz, hükümet merkezini Ankara'ya naklederek savaş alanlarında başarı sağladık. Aynı deneyi barışta da yapmak zorundayız."

Kemalist yöneticiler, hükümeti ilk kez Anadolu kentinde, ülkenin bağrında görmekle güvencede oldular. Bu nedenle Yeni Türkiye, ekonomik ve entelektüel rönesansı daha kolaylıkla düzenleyecek, bilgileri rahatlıkla toplayabilecek ve etkisini yaygın hale getirebilecek. Bu yüksek görev yerinden Türk devlet adamları ülkenin zenginliklerini daha kolaylıkla değerlendirebilecekler, kara ve demiryolu yaptırabilecekler, madenleri işletmek ve tarımda yeni metotları geliştirmek imkânı bulabilecekler. Ankara zaten

olayların etkisinde değil miydi? Yeni hükümet düzeninin temelleri burada atılmamış mıydı? Zafer, reform ve ilerleme gibi yeni düşünce biçimleri orada doğmamış mıydı? Milli hükümet, tabii olarak büyük kesimi Türk olan bu kentin halkında sağlam, güvenilir bir destek, çok uygun bir manevi ortam bulacaktı. Oysa İstanbul'un karışık, kozmopolit halkı ile böyle bir duruma erişilememişti.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin bu kenti Türkiye'nin başkenti olarak belirlemiş olması haberi, İstanbul'da pek soğuk karşılandı. Oysa, aylardan beri bu kentin (İstanbul) güzelliğini olduğu kadar, tarihi ve coğrafi durumundan gelen üstünlüğünü de göz önünde tutmakta büyük yarar olduğuna dair pek çok kanıt öne sürülmüştü. Tarihçiler, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u zaptetmek ve onu imparatorluğun başkenti yapmakla gösterdiği çaba hükümet merkezinin bu kentte kalması gerektiğine bir işaret olduğunu söylüyorlardı. Bizans'ın ele geçirilmesi, dünya tarihinde yeni bir dönemin başlangıcına neden değil midir? 1453'ten beri Osmanlı gücünü Afrika ve Arabistan çöllerine, Avrupa'nın göbeğine, Macar ovalarına, Viyana surlarına kadar götüren ordular İstanbul'dan hareket etmediler mi? Kentlerinin önemini daha iyi belirtmek için Napolyon'un şu sözünü vurguluyorlardı: "Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya Ruslar ile birlikte başladım. Aramızda hiçbir anlaşmazlık çıkmıyordu. Sadece İstanbul bizi ayırabiliyordu. Bu kenti aramızda bölüşmek imkânsızlığı Türkiye'yi çözülmekten kurtarıyordu. İşte onda hak sahibi olduğu iddiasında bulunan Rusya ile uzlaşmamıza tek engel gene bu kent idi. Bana gelince ondan vazgeçmek karşılığında hiçbir değer düşünemiyordum. İstanbul, paha biçilemeyecek değerli bir anahtardır. Tek başına bir impatorluk demektir. Bu bakımdan ona sahip olan, bütün dünyaya sahip sayılır."

Coğrafyacılar da kendi yönlerinden İstanbul'u, durumu bakımından sanki bir hükümet merkezi olmak için yaratılmış olduğu-

nu söylüyorlardı. Yüzyıllar boyunca bu metropol, devletin başkenti niteliğini korumuş olduğuna göre bu geleneği sürdürmemekle hataların en büyüğü işlenmiş olmaz mı? Ticaret adamları ise, Doğunun en önemli merkezi olan ve limanı, dünyanın en çok uğranılan deniz yolları üzerinde bulunan bu kentte yapılacak statü değişikliği sadece ülkenin yararlarına zarar vereceği fikrini destekliyorlardı. Mülk sahipleri de İstanbul'da taşınmaz malların değer kaybetmesiyle milli servetin doğrudan doğruya zarar göreceğini belirtiyorlardı. Serbest meslek sahiplerine gelince onlar şöyle söylüyorlardı: Yüzlerce yıldan beri seçkin Türkler, Boğaz kıyılarında oturmaktadırlar. Bu kişilerin, Anadolu'nun yüksek yaylalarına gitmek için aile yuvalarını terk etmeleri imkânsızdır. Böylece Ankara bu kalitede aydın kişilerden tamamen yoksun olacaktır. Bunlardan yoksun bir kent ise, çekicilikten uzak kalacaktır.

İşin gösterişinde olanlar da yeni başkentin otelleri, modern yapıları yani konforu bulunmadığını söylüyor ve böyle ilkel durumda bulunan bir yerin ilerleme yoluna gitmek iddiasında olan bir milletin başkenti rolünü oynayamayacağını ileri sürüyorlardı. Sade yurttaşlar da, İstanbul'un yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olduğuna ve bu nedenle orada yerli, yabancılara özgü görkemli saraylar, göz kamaştırıcı elçilikler ve geniş bakanlık binaları yapılmış olduğuna dikkati çekiyorlardı. Bu konfor bir başka yerde sağlanamadan burayı bırakıp gitmek doğru mudur? diyorlardı.

Muhalefete mensup olanlar ise kulağımıza şunları fısıldıyorlardı: Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin tek nedeni, yeni yöneticilerin, İstanbul halkının ayaklanmasından korkmalarıdır... Bundan başka şunu da ekliyorlardı. Başkentin Anadolu'ya nakli, Türkiye'nin tüm komşularınca, bir çeşit İstanbul'dan vazgeçme biçiminde yorumlanacaktı. Yüzyıllardan beri bu eski başkente, yerinin önemi, güzelliği nedeniyle göz dikenlerin istekleri sona mı

ermiştir? Vaktiyle Bizans'ın ve Hıristiyanlığın merkezi olan bu kenti hükümet merkezi niteliğinden yoksun bırakmak, bu kader değişikliği içinde Yunanlıların, Rusların, Yugoslavların ona olan ümitlerini canlandırmaz mı? Bu, Trakya'yı zayıflatmak, Edirne'yi dolaylı yoldan vurmak değil miydi? Hatta o kadar ki bu sırada nüfus değişimiyle Asya'ya, Trakya'dan ve Makedonya'dan yüz binlerce Müslümanın göçürülmesi ne demektir? Hükümetin de kesin olarak Anadolu'ya naklolunması, bir kelime ile Avrupa Türkiye'sini ve İstanbul'u bizzat en önemli bir destekten yoksun bırakmış olmaz mıydı? Bu durum bir gün Türklerin Avrupa'yı terk etmeye zorlanmasını mümkün kılmaz mı? Eski rejimin memurları da, politika adamları için Anadolu'nun çamurlu kulübelerinde ve sağlığa elverişsiz bir iklimde yaşayarak iyi bir politika yürütmeye uygun bir ortam bulamayacaklarını tekrarlıyorlardı. Levantenler, tefeciler, fırsat avcıları ise yeni yöneticileri, kendilerini Ankara'da dünyadan soyutlamakla ve sonra zamanın gerektirdiği sağlıklı bir değerlendirme yapmamakla tehlikeli bir işlem içinde olduklarını ekliyorlardı. Yaşlı Türkler, İstanbul'un bol gölge veren çınarları altında fısıldaşıyor, Boğazın ve Marmara'nın güzelliklerini seyrederek kendi aralarında şöyle diyorlardı: "Böyle bir kent, başkent olma niteliğini sonsuza kadar koruyacak, İstanbul, kendisinden kaçanları daima kendine çekecek. Kendisi tek başına bir devlet değil miydi? Onu unvanından soyutlasalar bile çekiciliğinden bir şey kaybetmeyecek. O, kendisinden uzaklaşacak her kişiyi gene kendi yörüngesinde tutacak. Bu nedenle zaman, er geç başkentliği İstanbul'a getirecek."

Kim ne derse desin, nazar değmişti bir kere İstanbul'a. Binlerce şairin, sihrini ve İstanbul kesiminin büyülü görünüşü ile dünyada eşsiz güzelliğini dile getirdiği, Haliç üzerinde alacakaranlığın ışık oyunlarını tasvir ettiği, iki kıt'a üç denizin metropolü, Boğazların kraliçesi, halifeler kenti, patriklerin merkezi, güçlü imparatorlukların binlerce yıllık başkenti olan İstanbul, saltanatın-

dan düşerek tıpkı Konya, Erzurum, Musul gibi bir il olmuş, yani Ankara'nın bağlantısı durumuna düşmüştü. Beş yüz yıla yakın bir süre, Türk milletinin Avrupa'da tüm etkinliklerinin odak noktası ve Napolyon'un deyişiyle *"başlı başına bir imparatorluk"* durumunda bulunan bu kent, bundan böyle Boğaz'dan altı yüz kilometre uzakta, Asya'da yerleşmiş bir hükümetle yönetilecekti.

Böyle bir değişiklik, her alanda işlerin durgun olduğu İstanbul'da krizin ağırlaşmasına neden oldu. Bu durumun kökeni, çok karmaşıktır. İstanbul Ticaret Odası, bunların etkilerini incelemek, neden oldukları bunalımların çarelerini bulmak amacıyla, her biri bir cilt büyüklüğünde on bir rapor hazırladı. Savaş, meydana getirdiği yıkım ve acılarla kuşkusuz durumun ilk sorumlusudur. 1912'den 1923 Eylülüne kadar süren ilk Balkan anlaşmazlığı, bu geniş merkezin nazik örgütünü durmadan sarstı ve derinleştirdi. Bütün bu dönem süresince, kentin klasik felaketi olan yangın afeti de İstanbul'u en az beş kez bir yıkıntı yığını haline getirerek devamlı tahrip etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye, bugünkü milli sınırlara çekilme durumunda kaldığından, daha dün tüm Doğu Akdeniz'in gerçek ekonomi merkezi olan İstanbul'un canlılığı da azaldı. Boşevizmle, Rus limanlarının harabeye dönmesi, Kafkasya, İran, Türkistan yollarının kapanması, Karadeniz yolu ile yapılan ticari ilişkilerin büyük bir kısmını durdurdu. Az önce açıkladığımız durumda Ankara'nın da merkez olarak kabul olunması sultanların bu eski kentine yeni bir darbe indirdi. Bundan başka yeni sınırların tespit edilmesiyle ülkenin stratejik koşullarında görülen karışıklık arttı. Hava yollarının kullanılışı, Boğazların açılışı, İstanbul'un, yeni bir devletin uzun süre askeri ağırlık merkezi ve savaş limanı olarak kalmasını engelledi. Başta eski Goben gemisi olmak üzere bütün filo artık İzmit'te demir atmış bulunuyordu. Kullanılmayan Tophane askeri fabrikaları şimdiden Anadolu'da inşa edilen kurumlara nakledildiler. Bununla birlikte binlerce görevli, aileleriyle Boğaz kıyılarını terk etmek zo-

runda kaldılar. Ticaret ve denizcilikle ilgili işlerde rolleri büyük olan üç yüz bin Rum ve Ermeni'nin gidişi de kentin ekonomik çarkını birçok yönden bozdu.

Böylece İstanbul, kendilerini özellikle gemiciliğe, trafiğe, banka ve ticaret işlerine, dış ticaret ve sanayiye vermiş olan nüfusun bir kesiminden yoksun kaldı. Bu uzman kişilerin yerine, çoğunlukla hazırlıksız ve... meydana gelen boşlukları doldurmak için henüz yeterince girişim ve çalışma deneyi olmayan[87] elemanlar gelmek zorunda kaldılar. Bütün imtiyazlı şirketler, yabancı personel yerine Müslüman Türk olanları getirdiler. Sürekli göçlerle ortaya çıkan boşluğun bir kısmı kuşkusuz Yunanistan'dan gelen göçmenlerle doldurulduğu. Ama bu insanların yer değiştirmeleri İstanbul halkının kesin istikrarını sağlamaya yetmedi. Kentin, eskilerle yeni yerleşenler arasında tam bir işbirliği içinde ekonomik dengesini bulabilmesi için daha birçok yılın geçmesi gerekecek.

İstanbul'un hayat sürecinde birçok yararlı payı olan halk kesiminin zorunlu ayrılışı sadece kentin genellikle fakirleşmesine neden olarak kalmadı, aynı zamanda komşu ülkelerde onun, Ortadoğu'daki ekonomik üstünlüğüne karşı şiddetli bir rekabeti de harekete geçirdi. Çoğu varlıklı olan göçmenler, servetleriyle birlikte deneyimlerini, hatta üretim araçlarını da götürdüler. Yeni vatanlarında onlar doğal olarak iş ilişkilerini eski Avrupalı ve Amerikalı müşterileriyle sürdürdüler. Böylece onlar ticari etkinliklerine yeni yollar buldular. Oysa, bu tür çabalar vaktiyle İstanbul'a, zenginliğinin büyük bir kısmını sağlamaktaydı.

Şunu da ekleyelim: Barış ile Doğu Akdeniz'de ticari akımlar yeniden oluştu. Bir kesim halkın yer değiştirmesi, yeni sınırların oluşması, savaşın gerektirdiği demiryollarının yapılması, ticaret mallarının başka limanlara akmasına neden oldu. Oysa önceleri

87) Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Zühtü Bey'in beyanatı.

bu malların genel ambarı İstanbul'du. Böylece trafik yer değiştirmişti. İskenderiye, Beyrut, hatta Selânik bu dünya karışıklığı sonuçlarından yararlandılar. Eskiden Boğaz'ın büyük metropolünün basit uyduları olan bu kentler en çetin ve korkutucu rakipler oldular. Gümrük tarfesinde koruyucu amaçla yapılan reform, her türlü tahıl, hatta en gerekli olanlar için bile yüksek gümrük konulması ve bunlar gibi yeni düzenlemeye bağlı birçok yanlışlıkları içeren kararnameler İstanbul'da deniz trafik çalışmalarında görünür azalmalara neden oldu. Gemilerin kontrol, yakıt vb. gibi işlemleri gemicilik kumpanyalarına pahalıya mal olmaları ve işlemlerin ağır yürüyüşü yüzünden onlar da zaten kötü olan durumu davranışlarıyla ağırlaştırıyorlardı.

Bütün bu nedenlerle işlerin durgunlaşması, tabii olarak Türk halkının büyük bir kısmının kazancını önemli miktarda azaltıyordu. Böylece işsiz duruma düşen iskele hamalları bile hizmetlerine karşılık fiyatları yükseltmek zorunda kaldılar. Öyleki rıhtım boyunca yükleme ve boşaltma işlemi için ödenen ücret Akdeniz'in öteki limanlarında geçerli olan fiyatın üstüne çıktı. Bu kritik durum karşısında otoriteler, enerjik önlemler almaktan çekinmediler. Mavnacı, arabacı, sandalcı, hamal vb. gibi işçi birliklerini biraz da sert önlemlerle düzene sokma kararı aldılar. Bunlar Ortaçağdan kalma bir ayrıcalığın gölgesinde tarifeleri bizzat yapıyorlar, nakil ücretlerini kendi isteklerine göre ayarlıyorlar ve en küçük hizmetler için büyük fiyatlar istiyorlardı.

İstanbul krizi böylece değişik yüzlerce nedenden ileri geliyordu. Bunların bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü gibi tarihsel ve siyasal olduğundan önlenmesi mümkün değildi. Bu yüzden eski halifeler kenti, dünya savaşının önemli kurbanlarından biri durumuna düştü. Öteki nedenler ise, teknik ve idari idiler ve bunlar yukarıdakilerin tersine geçicidirler. Kuşkusuz, cumhuriyet otoritelerinin çabalarıyla kısa zamanda ortadan kaldırılabilirler. Son olarak bunların bir kısmı da ekonomiktir ve sadece

kentin yeni hayat koşullarına uymasını beklemektedir. Büyük savaş sonuçları zaten her yerde eski durumları değişikliğe uğratmıştır.

Ekonomik durumu eskiden güven altında görülen birçok kent şimdi bunalıma düşmüştü. Limanlar arasında Trieste, Selânik, İstanbul, Odesa çok zarar görmüşlerdir. Her birinin yeni bir denge kurması gerekli görünmektedir. İstanbul'a gelince, başkentlikten düşmesi olayı ile zarar görmüş olduğundan sorunu daha da karmaşıktır. Buna karşın, kentlerin gelişmeleri, yükselmeleri, değerlerini kaybetmeleri ile ilgili kanunlar iyi bilinmemektedir. Öte yandan unutmayalım ki; Boğaz metropolünün bu sırada geçirmekte olduğu dönem, savaş sonrası dönemidir. Doğu ile Batı arasında transit merkezi olarak dünyanın en çok kullanılan bir yolu üzerinde bulunan İstanbul'un, birkaç yılda, sihirli bir değnekle dokunulmuş gibi ne ekonomik önemini, ne de büyük kent görünümünü hemen kaybetmesi düşünülemez.

İstanbul'un geleceği sadece denizlere değil aynı zamanda karaya bağlıdır. Yarımadaların, körfezlerin, tepelerin, denizlerin oluşturduğu görkemli dekoru ve dünyada eşi olmayan durumu ile binlerce turisti kendine çekebilecektir. Bu sırada turist akını hemen hemen yok gibidir. Görmek, öğrenmek ve dinlenmek isteyen gezgin, Boğaz'ın kıyılarına gelmiyor. Her çeşit sanat zenginliklerine, doğa güzelliklerine ve ılımlı havasına rağmen İstanbul, Roma'da, Paris'te, Kahire ve Riviera'da olduğu gibi bugüne kadar çekiciliği olan bir merkez, karma hayata uygun bir odak olmayı başaramadı. Nedenini, bugüne kadar hiçbir örgütün bu kenti rahat bir yaz tatil kenti durumuna getirmek girişiminde bulunmamasında aramak lazımdır. Çünkü turist sadece güzel manzarayı sevmekle yetinmez. Güzel oteller, alıştığı ortamı andıran bir atmosfer ister. Bu sırada İstanbul'a inen yabancı, ilk günden itibaren kendisini bezdiren, kalacağı süreyi uzatmasını teşvik yerine onu kaçmaya zorlayan bin türlü güçlükle karşılaşır. Arabacılarla,

hamallarla tartışma başlar, ulaşım aracı bulamaz, tiyatro isteğini karşılayamaz, oteller yetersizdir. Banliyöde gezi yaparken kendini güvenlik içinde hissedemez. İstanbul gerçek bir turizm merkezi durumuna getirilmek isteniyorsa, alınması gereken ilk önlemler şunlardır: Fiyatları uygun düzeyde belirlemek, ucuz ulaşım sistemini örgütlemek, müzeleri ve sanat ortamını geliştirmek, otelcilik endüstrisini teşvik etmek, geziler düzenlemek. Aslında hiçbir kent burası kadar çekiciliğe sahip değildir. Surların hemen yakınında bir orman uzanır. Belgrad ormanı gerçekten harikadır. Sonu Karadeniz'le birleşir. İnce kumlu güzel plajıyla Kilyos orada uzanır. Bir demiryolu, birkaç oteli ile Fontainebleau'nın yakınında Deauville gibidir. Gemi ile birkaç saat ötede karşınıza Bursa ve Uludağ gelir. Akarsuları ve karlarıyla burası bir minyatür İsviçre'dir. Aklın alamayacağı güzellikte bir kışlık yerdir.

İstanbul, hangi vali görevde olursa olsun, mühendis ve sanat adamlarınca titizlikle uygulanacak bir onarım, genişleme ve güzelleştirme planı ile değiştirilebilecektir. Paris halen seksen yıl önce imparatorluk zamanında Baron Haussman tarafından hazırlanmış olan projeleri uygulamıyor mu? Ama Doğunun en kötü yönlerinden biri, izleme fikrinden yoksunluk, öngörüsüzlük ve insan ömrünü aşan zaman boyunca sürebilecek yöntem ve programlardan uzak oluşlarıdır.

İsmet Paşa, Lozan'dan döndüğünde, ona İsviçre'de en çok dikkatini çeken şeyin ne olduğunu sorduk. "O ülkede yapılan ve ele alınan her şey" diye cevap verdi ve devam etti: "Hiçbir şey yarı ve yarım önlem halinde bırakılmamışır. Sağlam ve sürekli olma arzusu sonuna kadar götürülmüştür. Mesela bir bina yapıldığında daima malzemenin en iyisi seçilmiş, hiçbir şey gösteriş için yapılmamış, hiçbir girişim sathi bırakılmamıştır. İşte İsviçre'de en çok takdir ettiğim şeyler bunlar..."

Yeni Türkiye'nin en gözde öncülerinden birinin stenografi ile tespit edilmiş olan bu sözleri, İstanbul'un içinde bulunduğu kö-

tü durumun nedenlerini derinliğine anlamaya imkân vermektedir. O halde bu yolda düşünülecek çareler şunlar olmalıdır: Formüllere ve yönetim ilkelerine varmak, programıyla birlikte bir plan hazırlamak, sonra bunları kesin ve dönüşü olmayan kararlarla uygulamaya koymak. Kuşkusuz her şey, yapmayı, yeniden elden geçirmeyi bekler. Çünkü imparatorluğun cumhuriyete bıraktığı İstanbul bu durumdadır. Örneğin, meşrutiyetin başlangıcından beri on yedi bin evi yanmış olan, perişan halkı bu harabeler üzerinde eski Bizans sarnıçlarının içine kadar sığınmış bulunan İstanbul'un büyük bir kesimi yeniden inşa edilmek zorundadır. Beyoğlu ve Galata, dar, rutubetli ve karanlık sokaklarda yüz binlerce kişinin sağlıksız bir biçimde yığınağı halindedir. Pek çok mahallelerde anayolların büyük bir kısmında kaldırım yapılmamıştır. Sokak ad ve numaralarını gösteren tabelalar noksandır. Umumi tuvaletler âdet olunmamıştır. Kentin büyük bir kesiminde akar su yoktur. Eğer İstanbul'u iyi duruma getirmek istenirse bütün bu sağlık ve temizlik gibi belediye hizmetleri yerine getirilmelidir.

Sonra bulvarlar açma, denizcilik rıhtımları meydana getirme, bir opera, bir borsa ve adına layık bir valilik konağı, oteller, temsil ve gösteri sahneleri ve bir adliye sarayına sıra gelecek. Eğer bunlar kırk yıl önce düşünülmüş olsaydı, daha o zaman yapılması gerekirdi. Ama bana, İstanbul'u Avrupalılaştırmanın doğru olup olmadığını sorarsanız, kesinlikle "hayır" derim. Marsilya, Sofya, Dresden zevkinde yeni bir yapıya gitmek asla söz konusu olmamalı. Ama kenti tümü ile yararlı ve çok gerekli olan yapılarla donatmak ve bu işi doğal olarak ülkenin mimari kadrosu eliyle başarmak yoluna gidilmelidir. Yabancı turist en çok Avrupalılaşmış Doğudan korkar. Her şeyden önce, mahalli rengin, belirgin karakter ve güzelliğin, özetle Türk damgasının korunması gereklidir. Bunun tersi gerçekleşirse; yapının tümü İstanbul, Eyüp ve Boğazların son derece görkemli görünüşünü çirkinleştirir. Çünkü bu iş, başka iklimler ve başka alışkanlıklar için tasarlanmış Avru-

pa stilinin ve biçiminin körü körüne ve kabaca taklidinden başka bir şey olamaz.

Fırtınalı bir havada, birdenbire donmuş bir deniz gibi çorak, kuru, engebeli, yarım yumru yüksek bir yayla düşününüz. Ortada basık surlarla taçlanmış biçimde bir tepenin kurak görünüşü. Toprak renginde evleri olan bu kent, kale duvarlarından başlayarak ovaya kadar yelpaze gibi tane tane açılmaktadır. İşte burası, Ankara'dır. 1920'de Kemalistler buraya yerleştiklerinde (ben onu ilk kez 1923'te gördüm), kent âdeta ağır ağır can çekişmeye yüz tutmuş, artık şifa kabul etmez bir durumdaydı. Eski semtlerde zaten güzellikten eser, Türk kentlerinin bilinen sevimliliğinden bir iz yoktu. Ne çınarların gölgesinde kahvehaneler, ne çağıldayan sularıyla çeşmeler, ne de aşkla işlenmiş bir mimarinin sanat hazinesi, ne tarihsel değerde bir makber, ne de Edirne'yi, İstanbul'u ve Bursa'yı güzel yapan kutsal mimarinin baş döndürücü görkemi burada bulunmamaktaydı. Toprağın karmaşık düzensizliğiyle bağdaşan rutubetli sokaklar, sallanan biçimsiz evler, delik deşik, eğri büğrü kulübeler, engebeli arazi, çökmüş duvarlar, harap durumda hanlar, çukurluklar, çöplükler, çirkef ve korkunç perişanlık içinde yırtık giysili, kötü ve bohem hayatı sürdüren kalabalık. İşte imparatorluk dönemindeki yönetimin cumhuriyete bıraktığı, gerçek bir sefalet şiirine konu olabilecek kent.

Türk kentlerinin yarası olan yangın, zaten görünümü en iyi durumda olan semtleri kasıp kavurmuştu. Kalenin güneyinde bulunan semt ikinci İstanbul durumuna düşmüştü. Aralarında *frère*'ler din okulunun da bulunduğu iki bin ev 1918'de yandı. Kentin ortasında bunların kapladığı alan küf ve böğürtlenli çukurluklarla doludur.

Çok eskiden beri Anadolu'nun bu kesiminde kullanılmış olan yapı türü, bu eski kentin nasıl acıklı ve güçsüz durumda oluduğunu kısmen olsun açıklamaya yeter. Evler tıpkı eskiden Ninova ve Babil'de olduğu gibi hemen oracıkta yoğurulmuş, uçları görün-

mekte olan tahta ve kirişler arasına acemice sıkıştırılmış killi topraktan tuğlalarla yapılmıştır. Ama Mezopotamya'da görüldüğünün tersine kolay bozulabilen bu duvarları çimentolamak için hiç asfalt kullanılmaz. Öyleki rüzgâr kar yağmur bu türlü yapıları çökertir. Bu cins maddelerle onarım işini yapmak da imkânsızdır. Böylece harabeler harabelere eklenir ve kentin birçok sokakları yıkıntı yığınına dönüşür. 26 Mayıs 1925 günü, Ankara hükümetinin yarı resmi organı *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, çıkan bir kasırga sonunda bazı kerpiç evlerin üç dakikada birkaç avuç toz haline geldiğini yazabiliyordu. Bununla beraber, 1920'den itibaren milli harekete katılmak amacıyla on binlerce kişi rastgele bu evlerde kalmayı göze alarak koştular. Bizim kenar semt işçilerinin dayanamayacağı bu türlü işkenceyi gönüllü olarak kabul ediyorlardı. Diplomatlar, servis şefleri, yüksek derecedeki memurlar, milletvekilleri, hatta bizzat bakanlar bizim kentlerin en alçakgönüllü işçilerinden daha kötü şartlar altında evlere yerleşmek zorunda kaldılar. Bu yıllarda yatma yeri olarak kullanılan iki han o derece dolu oluyordu ki gece koridorlarda yorganlarına sarılmış olarak uyuyanları tepeleyip geçmeden başka çare yoktu. Birkaç talihsiz yolcunun yazın, uykuda boşluğa yuvarlanmayı göze alarak yataklarını çatılara serdirmek zorunda kaldıkları olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında halkın yarısı buralarda oturdu demekten çok ordugâh kurdu demek daha doğru olur. Devletin tüm hizmetleri aynı binaya yerleşmiş bulunuyorlardı. Her bakanlık tek bir odaya sığınmıştı. Gerçek anlamda otel yoktu. Kanalizasyon, su akıntı yeri, hamamdan başka banyo imkânı yoktu. Bu tabloya şunu da ekleyebilirsiniz; herkesin, kullanmamayı salık verdiği sudan başka içecek şey bulunmamaktaydı. Her yaz oradaki bataklıklardan kaynaklanan sıtma çok acıklı tahribata neden olmaktaydı. İşte şimdi cumhuriyet, uygunsuz, oturulması güç, sağlıksız durumda olan bu büyük köyü devlete layık bir başkent haline getirmek istemekteydi.

Ankara'nın, Küçük Asya'nın ortasında bulunmakla Kurtuluş Savaşı sırasında sahip olduğu ayrıcalık, bu yeni Türk başkentine şansın nereden geldiğini anlamaya yardım eder. Daha eski dönemlerden itibaren Ankara, Anadolu'nun kaderinde ilk planda rol oynadı. Roma döneminde "Ansir" adını almıştı. Birçok tapınak ve amfiteatra sahip bulunmakla Küçük Asya'nın en gözde kenti olmuştu. Sonra Bizans'ın parlaklığı onun ışığını solgunlaştırdı. Persler, Araplar burayı ele geçirdiler ve tahrip ettiler. Asya'nın yüksek yaylalarından inen Selçuklular onu kale haline getirdiler. Timur ve onun Moğolları burasını yakıp yıktılar. Osmanlılar gelince, Anadolu gittikçe terk edildi. Asya karakterindeki Ankara yavaş yavaş çöküntüye ve unutulmaya bırakıldı. Mısırlılar, 1833'te, Mehmet Ali Paşa döneminde orayı ele geçirdiler ve birkaç hafta kaldılar. 1922'de de Trikopis kıtaları buraya 90 kilometre kalıncaya kadar yaklaştılar. Bu mesafe Yunan hareketinin son sınırı oldu. İşte Türkiye Cumhuriyeti başkentinin tarih çizgisi böyledir. Garip bir kaderdir, Ankara kâh mutluluğa erişir, kâh çöküntüye düşer. Bazen yükselişiyle Anadolu'nun öteki kentlerinin güzelliğine gölge düşürür. Bazen zayıf, önemsiz bir kasaba durumuna gelir, ama hiçbir zaman yaşama gücünü kaybetmez. Efes, Asos, Tralles, Pirene, Bergama, Hierepolis gibi çağdaşları uzun süre önce silinip gittiler. Sadece Ankara henüz yüzyıllara göğüs germektedir

Bugün, iki anıt, kentin geçmişindeki büyüklüğe tanıklık etmektedir: Ögüst Mabedi ve Selçuk Surları. Birincisi Galat prensleri tarafından büyük imparatorun zaferine anıt olarak yaptırılmıştır. Romalılar döneminden kalan en önemli yapıdır. Bu bina, korunmuş olmasını şu olaylara borçludur: Bizans İmparatorluğu döneminde bu tapınak, kilise haline getirildi. XVII. yüzyılda ise, Bayram ayında bir hacı hemen onun yanıbaşında bu camii yaptırdı[88] ki bu, bugün de kentteki en görkemli bir Müslüman mima-

88) Hacı Bayram Camii.

ri eseri olarak durmaktadır. Sarıklı mezar taşları, anıtkabir durumuna gelmiş ve dinsel anıtın bir bölümü olarak Türkler tarafından ziyaret edilen bu binanın etrafında yer almışlardır. Sonuçta cami, bu tapınağı da korumuştur. Tapınaktan elde kalanlar, özellikle zarif efrizlerle süslü duvarlar ve üstün güzelliğini kanıtlayan soylu silmelerle işlenmiş kapıdan ibarettir.

Bununla beraber bilginlerin ilgisi, bu kalıntılardan çok, XVII. yüzyıldan beri bilinen ve son derece önemli olan kitabeler üzerinde toplanmaktadır. Tapınağın girişten önceki sahanlık kısmındaki Müslüman mezarlarının üst tarafında gerçekten taşa oyulmuş Latince bir metin vardır ve onu *"siyasi vasiyet"* diye adlandırmak uygun olur. İmparator Ogüst tarafından yetmiş beş yaşında iken yazılmıştır. Bir bakıma davranışlarının, daha doğrusu saltanatına dair açıklamasının özetidir.

Kitabe, kuşkusuz zamanın ve insanların hücumuna uğramıştır. Birçok yerinde mermer kötü hava koşullarından zarar görmüştür. Roma usulüne göre duvarda taşları sağlam tutturmak üzere bronz çengeller çekmek niyetiyle büyük çukurluklar açılmıştır.

Kente egemen görünüşü ile Selçuklu kalesi, Asya'nın en olağanüstü müstahkem mevkii olarak kabul olunmaktaydı. Bugünkü durumu ile de kocaman boyutlarıyla olduğu kadar mimarisindeki özelliğiyle insanı şaşkınlığa düşürmektedir. Küçük tehlikeli geçit yerleri biçiminde dar kapılarla delinmiş ve acayip köşeli çıkıntılarla dantellenmiş kalın duvarları tepenin tüm zirvelerini, hatta baş döndürücü bir boğazın üzerindeki sivri kayaların bulunduğu yeri kucaklar. Hisar bütünü ile insan üzerinde büyük etki yapmaktadır. Bu garip ve güçlü yapının ortasına girince sanki tarihten gelen heyecan esintisiyle bu kubbelerin altında Selçukluların küçük atlarının nal seslerini işitirsiniz. Mazgalların arkasında Mongolların, yüzlerini dayamış oldukları yaylarını gerdiklerini görürsünüz. Burada her şey, bütün gücü ile Ankara'nın geçmişini anımsatır.

Kentin bütün tarihi zaten bu duvarlarda âdeta yazılı gibidir. Bölgede taş bulunmaması nedeniyle Selçuklu ustaları, ellerinin altında ne varsa rastgele malzeme olarak kullanmışlardır. Öyleki bu kalenin yan taraflarında, şurada burada eski tapınaklardan koparılmış mermerler, sütun başlıkları ve gövdeleri, mitolojik resimleriyle kutsal taş masalar, anıtsal dikmeler, mezar taşları, oyma taş parçaları, efrizler, hatta put düşmanı Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından başları koparılmış heykeller, kabartma resimler, Bizans haçlarından Yunan ve Latin kitabelerine kadar her şey şaşkınlık içinde görülür. Bu eski uygarlık kalıntılarına pek duyarlı olan turistler için bu mucize durumundaki surlar, üzerine rastgele serpilmiş bulunan bu arkeolojik sanat kırıntılarından daha çekici bir şey olamaz.

Selçuk kalesinin eteğinde uyuyan eski kentin çevresindeki çıplak kırsal alanda yeni Ankara kurulmaktadır. İlk önce eski kenti, başlıca sokaklarını genişleterek, kerpiç evleri sağlam taştan binalar haline getirerek, yanmış mahalleleri, park ve bahçe durumuna sokarak cumhuriyete yeni başkent yapmak düşünülüyordu. Bu nedenle önce Başbakanlık, Tarım Bakanlığı, Mustafa Kemal okulları gibi önemli binalar eski Ankara'da yapıldı. Kalenin yakınında değerli birçok arsadan Adliye Sarayı gibi önemli binaların yapımı için yararlanıldı. Ama bir süre sonra, yöneticiler bu eski kentin yeniden onarılmasına çok zaman ve para harcamak gerektiği kanaatine vardılar. Bu nedenle, çevrede yeni bir kent kurmayı yeğ tuttular. Bu amaçla hemen hemen çevredeki tüm arazinin kamulaştırılması için Büyük Millet Meclisi'ne 1924 tarihinde bir kanun tasarısı sunuldu.

Artık yeni Ankara geniş bir şantiye durumuna girmişti. Toprak renkli eski ev yığını durumundaki semtlerden başlayarak her yönden ovaya doğru yeni yollar açılmaya başlandı. Geleceğin metropolüne cadde olması amacıyla yapılan bu yollar boyunca şimdi Avrupa biçiminde binalar ortaya çıkmaktadır. Bunların bir

kısmı daha şimdiden bitmiş, ya da bitmek üzeredir. Bunlardan başlıcası güzelce kaldırımlanmış olan Gardan kente giden bulvardır. Burada da bir yanda Büyük Millet Meclisi, Sayıştay gibi ona bağlı bölümler, Hukuk Okulu (eski Meclis binası), *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, öte yanda ise, birçok villalar ve elli odalı büyük bir otel Fransız şirketinin desteği ile, tüm Batı konforu ile kısa süre içinde hizmete açılmıştır. Ve işte öteki bulvar üzerinde çok gösterişli bir bina: Posta Dairesi. Onun yakınında arşiv binası, kurulmuş iskelenin ortasında yükselmekte. Ayrıca Ziraat Bankası'nın temeli atılmış bulunmaktadır. Diğer bir yerde, geçen sonbaharda Mustafa Kemal'in huzurunda yapılan görkemli bir tören ile milli bir müzenin temeli atıldı. Milli dokumacılık şirketine ait bir fabrikanın pek yakında açılışı yapılacak. Burada Cumhuriyet Bulvarı açılacak ve tiyatro, müzik konservatuvarı, Kimya Okulu, Bakterioloji Enstitüsü yer alacak.

Gar ile kent arasında büyük bir park düşünülüyor. Hepsi bu kadar değil. Eski kentten iki kilometre uzakta, tarlaların ortasında, kırmızı çatıları, aydınlık yüzleriyle kiralık evler bitirilmek üzeredirler. Bu semtte 170 apartman kışa girmeden önce bitirildi. 100 kadarı da bu sene yapılmış olacak. Doğal olarak bu ilk çekirdek kentin yükselişinde her türlü şehircilik gösteri ve süsüne yer verilmemiştir. Bu evler birbirlerini dik açılarla kesen, dümdüz uzanan yollar şebekesi üzerinde sıralanmıştır. Yeni kentin büyük yapıcısı olan Ankara Valisi Haydar Bey, "Yeni kentin planı Potsdam'ınkinin aynıdır" diyordu. Bir ya da iki kattan oluşan bu apartmanların mimarisi Batıdaki kiralık villalarınkinden herhangi biri gibidir. Bu anlamda insan, eski özgün Türk Bizans stilinin zarif cumbalı cepheleriyle korunmamış olmasına *esef* ediyor. Ama sanatkârlar bu konuda tavsiye almış değildirler. Ankara'nın yeni yapıcıları, estetik araştırmalarla zaman kaybetmek istememişler, her şeyden önce rahat, sade evler yapmayı düşünmüşlerdir. Geçmişe göre büyük ilerleme, bütün yeni binalarda kerpiç, hatta bazı

hallerde ahşap kullanılmasının valilik kararıyla yasaklanmasıydı. İlke olarak sadece taş, tuğla ve çimento kullanılmaktadır. Hükümet, gerçekte yapının çabuk bitirilmesinden çok sağlamlığına önem vermek kararındadır. Bu nokta, üzerinde durulmaya son derece değer bir olaydır. Zaten bütün Asya Ortadoğu'sunda evler genellikle acele yapılır ve gerekli dikkat gösterilmez. Köylünün hatta bazı durumlarda kentlinin evi gerçek bir evden çok kulübeyi, bir çardağı andırır.

Üzerinde durulacak diğer bir ayrıntı da Loti'ni pek sevdiği kafes ya da parmaklıklar artık yeni kentin pencerelerini süslemiyor. Bol ışık ve bol hava isteyen modern sağlık kuralı çok eskinin Müslüman sosyal gelenekleri karşısında üstün geldi.

Sonuçta gözün görebildiği her yörede Batı uygarlığından esinlenmiş bir kent ortaya çıkmaktadır. Önünüzde engin bir yapıcı çabası sergilenmektedir. Dün bir stepten başka bir şey olmayan topraktan şimdi bir kent fışkırmaktadır. Dostoiveski'nin bir gün anti-Amerika diye nitelediği Doğuyu tanıyan herhangi bir kimse için bu durum son derece üstün bir görüntüdür. Bu işte mühendis, mimar, duvarcı ve doğramacının ne güçlüklerle karşılaştığını hesap etmek gerekir. Örneğin sadece çakıl ve kalker oralarda yeterli miktarda vardır. Öteki malzemeye gelince, iki yıldan daha az bir zamanda hemencecik birçok özel fabrika meydana getirmek gereği duyuldu. Şimdi de demir, sac, çelik, kömür, çeşitli gereç, boya ve camdan tutunuz da inşaat kerestesine kadar pek çok şey İstanbul'dan getirilmektedir.

İnsan bu yeni kenti yaratan gücün hemen tamamının Türklere ait olduğunu anlayınca şaşkınlık daha büyük oluyor. Şurası gerçektir ki İstanbul'da son yarım yüzyılın bütün yapıları Şişli, Nişantaşı gibi yeni semtler hep Hıristiyan azınlık tarafından yapılmıştı. Burada ise, Türk, sadece birkaç yabancı uzmanın yardımıyla kendi işini *bizzat* kendisi görmeye koyulmuştur. Eski anlayış, az çalışma düşüncesi ortadan kalkmış gibidir. Şimdi, yeni

Ankara inşaatının geniş şantiyesi bu tutum değişimini gözler önüne sermektedir. Topraktan fışkıran kuruluşların ve binaların çevresinde her yörede yüzlerce işçi çırpınmaktadır. Çekiçler, testereler, malalar durmadan işlemekte, arabalar, kamyonlar çimento ve taş yüklü olarak gidip gelmektedirler. Kiriş ve kaldırım taşları yığınlar halindedirler. Askerler telgraf direkleri dikiyorlar. Havada binlerce tel karşılaşmakta. Bir posta otomobili, bir yangın pompası bütün hızıyla geçmekte. Her yanda bir canlılık, dinmeyen bir çalışma havası var. İslâmın kadercilik anlayışı silinmiş görünüyor. Âdeta Doğu gözden kaybolmuştur. Kendinizi bir Batı kentinin banliyösünde sanırsınız. Gar tarafına bir göz atarsanız, tam anlamıyla şaşkınlık duyarsınız. İki yıldan daha az bir süre içinde silah malzemesi fabrikası, vagon atölyesi, petrol ve kömür depoları, tüten bacalarıyla başka üretim yerlerini kapsayan yepyeni bir çevre meydana gelmiştir. Daha önemlisi, birkaç kilometre ötede, tam bir çöl görünümünde olan bir yerde büyük fabrikalardan bir semt ve yanında bir işçi mahallesi kurulmuştur. Böylece yeni başkentin bütün ihtiyaçları tam bir işbirliği halinde yan yanadırlar. Bir tuğla üretim yeri, bir kireç fırını, bir elektrik santralı, bir çimento fabrikası ve bir kereste biçme atölyesi, bunların makine gürültüsü ile stepi şaşkına çevirmiştir. İşte bu yeni Ankara'dır. Artık eskilik ölmüştür, geçmişte kalmıştır. O, dine dayanan imparatorluğun mirasıdır. Yenilik, canlılık tamamen cumhuriyetin eseridir.

Her şeye rağmen bu sırada Ankara'da rahat bir hayat sürmek imkânı yoktur. Modern kentin yapımının bitmesi beklenirken konut bulmak işi çok güçleşmiştir... Oteller az, odalar altın pahasına. Çok kez kendi odanızı öteki yolcularla paylaşmak zorunda kalıyorsunuz. Hatta yüksek rütbeli görevliler bile çok iyi yerlerde oturma imkânına sahip değildirler. On binlerce nüfus akını en sade kiralık yerlerin fiyatını işitilmemiş derecede yükseltmekle kalmıyor aynı zamanda arazi fiyatının spekülasyonunu da

harekete getiriyordu. Toprağın pahalılaşması Ankara'daki yapımcıların karşılaştıkları ilk güçlüktür. Bu durum büyük sorunlara neden olmaktadır. Kuşku yok ki bu yeni kentin geleceği, en küçük arazi parçasına aşırı fiyat ödeme zorunluğu karşısında ciddi sorunlarla yüz yüze gelecek. Örneğin metrekaresi 1000 Türk lirasından daha fazlaya yükselmiş bulunuyor. Bu 15000 fr. eder. Batının en kalabalık kentlerindeki arsa fiyatını aşmaktadır. Hatta İstanbul'un en önemli ticaret semti olan Beyoğlu'nda bile aynı düzeydeki arazinin değeri bu fiyatın onda biri kadar bile değildir. Bunun gibi, 1919'da yıllık kira bedeli 15 lira olan evler bugün sahiplerine 4000 lira getirmektedir. Durum gittikçe normalin dışına çıkmaktadır. Arsa ve bina fiyatının bu biçimde yükselmesi kentin dengeli gelişmesine önemli zararlar verecektir[89].

Bu anormal durumun temel nedeni, 1923'ten beri nüfusun birdenbire hızla artmasından başka bir şey değildir. Ankara olağanüstü bir çoğalmanın sancısını çekmektedir. 1837'de *Rexier*, Ankara'nın nüfusunu 20.000 olarak değerlendiriyor ve bunun

89) Bu sırada, başkentin yapımında uygulanan yöntemde görülen noksanlar hakkında bazı eleştiriler yayınlanmaktadır. Önceden bir uzman tarafından hazırlanmış bir plan olmadığından çalışmalarda kısmi kroki esası üzerinde rastgele işlem yapıldığından bu çalışmalar, günün birinde kentin gelişimi ile ahenkli olamayacağı iddia ediliyor. 1927'de, Avrupa'nın büyük kentlerini ziyaret eden Ankara valisi, dönüşünde: "Bir şey bilmedikleri halde işe karışmak suretiyle hazineye zarar veren kişileri" kınamak için bir bildiri yayınladı. Genel olarak bugün bile yeni Ankara'da teknisyen ve uzmanlar çok azdır. Bir kentin kuruluşu çok güç bir iştir. Bir kent çok kez yüzyıllık metotlu ve sürekli bir çabanın sonunda meydana gelir. Sadece istek yetersizdir. Bu işte bilim gereklidir. İşte bu nedenle Ankara valiliği kendini her şeyden önce, Ankara'nın genel planını yapabilecek yabancı uzmanlara başvurma zorunluğunda gördü. Avrupalı mimarların kısa sürede yapacakları projenin uygulanması altmış yıldan daha uzun bir zaman alır. Bu eser yüz milyon liraya malolur. Türkiye, Avrupa ülkelerininkinden her bakımdan aşağı olmayan bir başkente sahip olmak isteğindedir. Bu kendisi için bir onur olacaktır. Girişim biçimi onu gösteriyor; o, bu işte başarılı olacaktır.

üçte birinin Hıristiyan olduğunu bildiriyor. *Perrot* ise 1865'te 25.000'in Türk, 12.000'in Katolik Ermeni, 4.000'in Ortodoks Ermeni, 3.000'in Rum ve 1.000 kadarının da Yahudi olduğundan söz ediyor. Dünya Savaşı'nın başında kentte 40.000 kişi oturmaktaydı. 1920'de Rumların ve Ermenilerin gidişinden ve yangından sonra bu rakam 30.000'e düşüyor. Ama Ankara'nın başkent olmasıyla birden bir akın, nüfusu birkaç senede iki katına çıkarıyor[90]. Bu 60.000 nüfus içinde hiç Rum bulunmamaktadır. Ermenilere gelince, bunlar Katolik 50 aile kadardır. İspanyol lehçesi konuşan yerli Yahudiler 1865'te olduğu gibi bin kişilik bir topluluk oluşturmaktadırlar. Bu zayıf azınlıklar ve ülkenin yenilenmesi çabalarına katılan bazı yabancılar dışında, bu sırada kentte sadece Müslüman Türkler oturmaktadır.

Ne olursa olsun, 30.000'e yakın kişi, modern mahallelerin yapımını beklerken rastgele yerleşmek ve çamurdan yapılmış, en küçük konforu olmayan evlerde oturmak zorunda kalmışlardır. Bugün tanınmış bir milletvekilinin evini ararken yıkılmak üzere olan, tahtaları kağşamış, tabanı dövülmüş topraktan olan bir evin önünde bulunursanız, şaşmayınız. Milletin seçkinleri olmalarına rağmen, Avrupa işçisinin dayanamayacağı bir hayat türünü ses çıkarmadan, gönüllü olarak kabul eden bu insanların fedakârlıklarını daha çok değerlendirirsiniz. Bu çetin ve sert hayata cesaretle uyumda, konfor ve lüksten yoksunlukta ve bunlara dayanma gücünde derin bir fazilet vardır. Bu durumda, rahatlığın

90) 1927 sayımına göre nüfus 58.000'dir. Bu duruma göre sayı, sekiz yıldan az bir süre içinde iki katına çıkmıştır. Aynı oranda artış sürerse birkaç yıl sonra Ankara, cumhuriyetin İstanbul'dan sonra en kalabalık kenti olacaktır. Bir başka görüş daha bazı şaşkınlığa neden oldu: Bu 58.000'lik nüfusun 35.000'i erkek, 23.000'i kadındır. Hiçbir kentin nüfus sayımında, iki cins arasında bu denli fark asla görülmemiştir. Ama Ankara için bu doğaldır. Kiraların pahalılığı ve konut azlığı binlerce görevliyi ailelerinden uzakta yaşamak zorunda bıraktı. Yeni başkent bir tür kale görevi yapmaktadır. Bu nedenle kadın cinsine orada hemen hemen yer verilmemiştir.

verdiği gevşeklik içinde olan Avrupamız, bir gün karşısına çıkacak olan Asya'ya engin bir güç verecektir.

Özet olarak şunu diyebiliriz; bugün için Ankara bir cennet olmaktan uzaktır. Lokantalar, oteller, akıntı yerleri, banyolar, elektrik, su gibi ihtiyaçları karşılayacak durumda değildir. Üstelik doğanın da pek insafı yoktur. Orada yaz ayları çok sıcak, kış ise soğuktur. Güneşe karşı gölgelenme imkânı bulunmadığı gibi düşük ısıyı önleyecek kömür de yetersizdir. Güneş, yeri kasıp kavurduğu sırada hava öylesine ince bir tozla doludur ki, baştan ayağa toza bulanırsınız. Hatta bakanlıklardaki odacılar, insan karşısına çıkacak duruma gelmeniz için, uzun saplı tüyden araçlarla tozunuzu almak zorunda kalırlar. Yağmur yağınca sokaklar, kalın, yapışkan çamurdan bataklık haline gelir.

Her şeye rağmen, Türkiye Cumhuriyeti yeni başkentine içtenlikle bağlı kalmaktadır. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa gibi rejimin öncüleri, herkesten önce bu kente saygı duygularıyla bağlanmışlardır. Bu duygu insanların kalbine, uğrunda savaş verdikleri, acı çektikleri yerler hakkında doğal olarak doğmaktadır. Türk'ün özgürlüğü Anadolu'nun bu kentinde doğduğuna göre Ankara'nın önemi büyüktür. Kurtuluş Savaşı sırasında Türk savunmasının genel karargâhı olan bu kent şimdi milli idealin odak noktası olmuştur. Şimdi Türk milliyetçiliğinin kalbi durumundadır. Ankara adının ihtiva ettiği her türlü sıkıntı, bunalım ve acılar, onun aynı zamanda simgelediği vatanseverlik gibi yeni duygular karşısında Türklerin gözlerinden silinmektedir. Çökmüş, ihmale uğramış, sağlık koşullarından, konfordan, hemen her şeyden yoksun olan bu kentin, Yunanlılara karşı savaşta direniş merkezi olarak seçilmesi bile başlı başına sağlam bir cesaret davranışıdır. Söyler misiniz ünlü kaç kişi, zafer kazanmış bu genç komutanların davranışını gösterir ve hemen zaferden sonra, Boğaz kıyılarında dünyanın en güzel manzaraları önünde, zevkli ve hoş bir atmosfer içinde sultan saraylarında oturmayı reddeder, hayatı biraz olsun ko-

lay ve tatlı kılacak şeylerin hiçbirine sahip olmayan, çıplak, yüksek bir yayladaki kentin perişanlığı içinde oturmayı yeğ tutar.

1924 yılının yaz aylarında başkenti gerçek bir malarya salgını sardığı sırada da aynı kahramanlık duygusu bir kez daha tekrarlandı[91]. Bu dönemde, garip bir kader cilvesi diyelim, Hükümet Başkanı İsmet Paşa ile birlikte Maliye ve Sağlık Bakanları da aynı ateşli hastalığa yakalandılar. Ama bu durumda bile, büyük, küçük hiçbir görevli işini bırakmadı. Yeni idealin ele alınışı bu denli güçlüydü.

Ankara'nın kibar semti, kentin dört kilometre doğusunda, yükseklerde bulunan Çankaya'dır. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra özel ve resmi konutunu oraya nakletti. İsmet Paşa, daha birçok bakan ve milletvekili de orada güzel villalar yaptırdılar. Çevrelerinde daha şimdiden Avrupa'dakiler biçiminde birkaç bahçe oluşmaktadır. Oraya gitmek isterseniz, yeni bir cadde ve düzenli bir otobüs servisi emrinize hazırdır. Hem de hoş bir gezi ile. Gök alabildiğine açık, ufuk engindir. Gözler hiçbir engele uğramadan kuru ve dalgalı tepelerden oluşan bir derya üzerinden uzaklara kadar uzanır. Özellikle akşam, gün batışında, havanın pembeleştiği ve tepelerin gölgelerini vadilere uzattığı sırada görünüş, aldığı biçim ve renklerle bir büyüklük ahengi yansıtır.

Türk otoriteleri, elçilikler yapmak için Çankaya'da gerekli gördükleri araziyi parasız vermektedir. Bu avantajdan ilk yararlanan Almanya oldu. Trenle ta Bavyera'dan takılıp sökülebilir ahşap büyük bir ev getirdiler. İki yıl önce, duvar temeli üzerine kurulmuş bulunan bu yapı, daha şimdiden bir bahçe ile de süslenmiştir. İşte, biraz ötede kocaman bir bina daha. Bir işçi ekibi son çalışmalarını yapıyor. Basık çatısı, rastgele çıkıntıları olan dik açılı taraçası, geometrik sahanlıklarıyla kübik bir bina. Gelenekçi stiliyle, yeni Sovyet Elçiliği olacağını haber veriyor. Öteki büyük

91) Kentin çevresinde bulunan anofelli bataklıklar şimdi kurutulmuştur. Ankara, kesinlikle kinin uygulamasıyla kurtarılmıştır.

devletler, nedense henüz yapı için hiçbir girişimde bulunmadılar. Fransa, sadece kentte elverişli sayılabilir bir bina kiralamakla yetindi. Oysa, İstanbul'daki elçilik ve temsilciliklerin sürdürüleceğine dair ileri sürülen kanılar yavaş yavaş suya düşmüş görünmektedir. Görünüşe bakılırsa, tüm ülkelerin temsilciliklerinin kesinlikle yeni başkentte, diplomatik konutlar semti olan Çankaya'da yerlerini alacakları gün pek uzak değildir.

Ankara'da modern bir kent meydana getirme işi, zaman ve para ister. Ama her şeyden çok, başlanan işi bırakmadan sonuna kadar yorulmadan götürebilecek irade ister ki buna Doğuda rastlamak pek olağan değildir. Ama burada iradeyi Mustafa Kemal temsil etmektedir. O şimdi Büyük Petro gibi kentin yapıcısı olmak unvanına layık olmuştur. Romalılar aynı yerde Ansir'i yapmışlardı. Ogüst, onu Asya'nın en gözde kentlerinden biri durumuna getirdi. Türk kurtuluş kahramanının karşısında hiçbir engelin dayanamayacağı da kuşkusuzdur. Evet, yirmi yıl sonra belki tepeleri ormanlaşmış, otobüslerin, tramvayların gidip geldiği geniş bulvarları, heykelleriyle süslü, parkları olan, modern bir devletin başkentliğine layık, güzel yapılmış, zengin ve mutlu bir Ankara'nın ortaya çıkmasına hiçbir şey engel olamayacaktır. Bu sonuç her şeyden çok, sadece Türklere özgü ilk gerçek başkent olacağı için çok önemlidir. İmparatorluğun son bulduğu zamana; yani, 1922 yılının Ekim ayına kadar Osmanlı sultanları Bizans kentlerinde yaşadılar. Grekçe adı İkonium olan Konya onlara ilk hükümet merkezi oldu. Sonra sıra ile Bursa, eski adı Adrien olan Edirme ve Konstantin kenti olan Bizans'a geldiler. Başından sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu başkent olarak yabancı ellerde yapılmış metropollerden yararlanmışlardır.

Bir başka gerçek var; Türk İslâm âleminde, cinsiyet ayırımı, normal ve dengeli bir sosyal hayata engel olduğundan kent, Batı uygarlığının yarattığı biçimde örgütlenmiş bir site niteliğine erişmemiştir. Bütün Müslüman Ortadoğu'da kent, bugüne kadar çok

kez büyük, bazen de çok geniş bir köyden başka bir şey olamamıştır. Yani, düzenli ve güçlü hayatın gerektirdiği biçime uymayan evler yığını durumunu aşamamıştır. Merkezde camiin, pazar yerinin çevresinde ahşaptan ya da topraktan yapılmış dağınık konutlar. Müslüman kenti bugün böyledir. Onlarca henüz, büyük sanayi, iyi düzenlenmiş ticaret, geniş yollar, büyük mağazalar, spor meydanları, müzeler gibi sosyal hayatla ilgili yerler, bahçeler, dinlenme alanları bilinmemektedir. Bu nedenle İstanbul'da bile levanten metropol, kentin en iyi, en güzel yerinde bulunan Müslüman semti İstanbul, günden güne rahat yaşayan zümre tarafından terk edilmektedir. Beyoğlu, Nişantası ve Şişli'de Avrupa biçiminde konutlarda Türkler yabancıların kiracısı olmuşlardır.

Ankara ile Türkiye'de ilk kez bir kent, tamamı Türk eseri olan, içinde Avrupalı gibi yaşanabilecek, yeni bir toplumun oluşturduğu ilk başkent meydana getiriliyor. Kadın erkek cinsleri arasında ayrımın son bulmuş olması, harem ve çok kadınla evlilik usulünün ortadan kaldırılması zaten eski biçimdeki yapıya gerek bırakmamıştır. Birçok salonu olan eski konaklara artık ihtiyaç yoktur. Küçük dairelerden ibaret Batı biçimindeki villalar, cumhuriyet kurmakta olduğu yönteme pekâlâ uymaktadır. Bu anlamda Ankara tamamen yeni Türkiye'yi ihtiva etmektedir, onun fikrini yansıtmaktadır. İmparatorluk, doğal olarak İstanbul'u kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirmişti. Cumhuriyet ise Ankara'yı kendi düşüncesine göre yapmaktadır. Bu davranışının başarısı bütün ülkenin iyiliğine olan sonuçları içerecektir. Başkent, ötekilerine örnek olacak. Bütün Türkiye'de bu örneğe göre kent kurma modası başlayacak. Konutlarda olduğu gibi büyük kentleri de kökten değiştirecek. Konya, Trabzon, Adana, Bursa, Kayseri, Sivas, Eskişehir artık Batıdaki kardeşleri gibi bulvarlara, lokomlara, bahçe ve parklara, otel, kanalizasyon, aydınlatma, alakalı yerlerine, tiyatro, statlar gibi imkânlara kavuşacaklar. Türkiye tümü ile verilen hızı sürdürecek.

Ankara'da şu sırada, çınlayan çekiç sesleri bütün dünyanın dikkatini çekecek bir niteliktedir. Anadolu'da kendini gösteren değişimin önemini kavramak için Küçük Asya'da bir gezi yaparak orada karşılaşılacak yıkık sitelere, yapısı yarı kalmış saraylara, suyu akmayan çeşmelere, çökmüş hanlara bir göz atmak yeter. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin yapıcı çabası, uyanan Asya'da görülenlerin en önemlilerinden biridir.

X. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN GELECEĞİ

Türk milletinin yapıcı çabası – Demiryolları ve fabrikalar – Milli bir endüstrinin yaratılışı – Donmuş düşünce biçiminin sona ermesi – Eskiden yolculuk yapanların serüveni – İmparatorluk yönetimi – Öncülerin çabaları – Hükümet biçimi – Gazi'nin kişiliği – Mustafa Kemal ve Büyük Petro – Türkiye tarihinin en şaşırtıcı dönemi – Dünkü ve bugünkü kuşaklar – Eski kafalı Türk'ün silinmesi – Türkiye amacına doğru yürüyor.

Türk milletinin yapıcı çabası, uyanan Asya'da görülenlerin en önemlilerinden biridir. Uyuşukluk ve ihmal içinde geçen yüzyıllardan sonra, Avrupa'nın, yaşayıp yaşamayacağını tartışmakta olduğu bu millet, birden kendilerini iyi tanıyanları bile şaşırtan yaratıcı bir irade gösterdi. Batının, ağız birliğiyle, bir değişme ve çaba gösterme kabiliyeti olmadığını, hatta artık yatalak durumuna geldiğini söylediği bu millet, aniden harekete geçti. Altı yıldan daha az bir süre içinde aldığı mesafe şimdiden olağanüstü sayılabilir. Öyleki, Osmanlı İmparatorluğu'nun beş yüz yılda yapamadığı reformları 1923 - 1929 yılları arasında gerçekleştirebildi. Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra, yeni Türkiye, önce halifeliği

ve saltanatı kaldırdı. Evkafa, şer'i mahkemelere ve din okullarına son verdi. 1500 yıllık din boyunduruğundan kurtuldu. Duraklamadan Avrupa'nın düşünce çığrına girdi. Yeni medeni, ceza ve ticaret kanunlarını kabul etti. Cinsiyet ayrımına, hareme ve çok kadınla evliliğe son verdi. Kadına özgürlük tanıdı, aileye düzen getirdi. Ahlak ve fikir özgürlüğü girişimini, yersiz bir mistik anlayışın, tüm İslâmda olduğu gibi onda da mahkûm ettiği resim, heykel gibi sanat kollarına yansıtacak kadar ileri götürdü. Bir genel istatistik servisi kurarak sosyal ve ekonomik yenileşmenin bir eserini izledi. En modern metotlarla bir nüfus sayımı yaptı. Avrupa'nın zaman ölçüsünü, tavkimini, 24 saatlik vakit düzenini kabul etti.

Teknik alanda da azımsanmayacak çaba gösterdi. Altı yıldan daha az süre içinde yirmi bin kilometreden çok demiryolu yaptırdı. Ülkeyi şeker (Trakya'da Alpullu ve Uşak), kibrit (Sinop), uçak (Kayseri) fabrikaları gibi her tarafta üretim kurumlarıyla donattı. Böylece ilk kez, gerçek bir endüstri ve tam anlamıyla Türk'e has bir ticaret sorunu milli bilince yerleştirildi. Öte yandan, iş, kitle, meslek eğitimi, sanat okulları açılması hakkında kanunlar çıkarıldı. Oysa, eskiden bu ülkede hükümetler sadece siyasi konularla ilgilenirlerdi. Üretimin gelişimi ile ilgilenmek üzere hükümete bağlı bir Milli Yüksek Ekonomi Konseyi oluşturuldu. İlk kez, seçkin fikir adamları, eserlerle, Batılı üstün beyinlerin ürünü olan ilmi kitaplarla ilgilenmektedirler. Böylece Charles Gide'in *"Ekonomik Doktrinleri,* Adam Smith'in *Ulusların Zenginlikleri* adlı eseri Türkçeye çevrildi. Her alanda, değiştirme, düzene koyma ve teknikleştirmeye karşı yaygın bir eğilim vardır. Genç kuşak, gerçekleştirme aşkıyla doludur Mehmetlerin, Hasan, Alilerin motorla, elektrik tesisatıyla, tezgâhta çalışmakla, törpüleme ve freze işiyle meşgul oldukları ilk kez görülmektedir.

Türkiye teknikleşiyor. Artık fiziksel ve somut çalışmalara girmektedir. Mustafa Kemal'in, başını çektiği devrim sadece genişlik

yönünden değil, aynı zamanda derinlik bakımından da göz doldurucudur. Bu devrim sosyal olduğu kadar moral ve ekonomiktir. Medreselerin ve mezarlıkların ortasında nargile, afyonla ve binlerce yıllık kanunlarının tozlarıyla nefesi tıkanan bu halka o, Avrupa biçimindeki örgütlenme ile yeni bir duygu ve yeni bir yaşama zevki verdi. Kuşkusuz bu tablo üzerinde hiçbir kusur olmadığını söylemek inkânsızdır. Yeni rejimin, uygarlık ilkelerini bütünü ile kabul etmek için Doğu geleneklerini bırakmakta gösterdiği çaba ve acelecilik, sosyal hayatta bazı karışıklığı tahrik etmiş olabilir. Nitekim yeni reformların uygulanması sırasında, bazı dalgalanmalar görülmüştür. Ne pahasına olursa olsun, iyi şeyler başarmak ve ilerlemek arzusu ile dolu bir milletin geleceğine tam bir cesaret ve inanç olarak yansıyan aşırı gayret yüzünden Ankara'da bazı kusurların işlenmiş olması mümkündür. Yeni Türkiye'nin yapıcılık uygulamasında plan ve metot bakımından kuşkusuz bazı hatalar yapılmıştır. Ama asıl olan, sonuçtur. Her şeyden önce donmuş, eski bir düşünce biçimine son verilmiş olması pek önemlidir. Batılı gözü ile onda görebildiğimiz kusurlar, genel olarak Türkiye'de ve hayatın özünde görülen bu değişim karşısında çok küçük kalır.

Türk milletinin yapıcı gücü çok defa, hemen düzelmesi doğal olarak imkânsız bulunan yönetim kusurları nedeniyle engellenmektedir. Vaktiyle Türkiye'de yolculuk yapanların serüvenleri bilinmektedir. Hatıralar, Türk halkının iyilikseverlik, cömertlik ve tam anlamıyla doğruluk ve namusluluğuna ait hatıralarla doludur. Ama bunların hiçbiri yönetimin, yönetici zümrenin rüşvet, yolsuzluk ve skandallarını unutturamaz. Bu garip olayı, moral bakımından baştan ayağa çökmekte olan bir toplumla ilgili görmeyecek kimse yoktur. Aslında Doğuda öteden beri görülmekte olan bu kötü durumun nedeni şöyle açıklanabilir: Paşadan bir vilayet kâtibine kadar tüm görevlilerin, görevlerinden kendilerine alabildiğince yarar sağlamaktan başka bir amaçları yoktur. Bunlar

doymak bilmeyen sülük gibidirler. Halkın iliğini emerler. Sadece devleti soymakla kalmaz, kişileri yolarlardı. Bu kötü durum, bu dürüstlükten yoksunluk illerdeki valiler, vergi alıcıları, polisler, hâkimler vb. arasında o derecede yaygın hale gelmişti ki, âdeta yürürlükte olan, herkes tarafından benimsenen bir gelenek, bir alışkanlık olmuştu.

Böyle bir düzenin, zamanla tam bir moral anarşisini körükleyeceği doğaldır. Şurası da bir gerçek; Osmanlı İmparatorluğu, devletin yararları karşısında kuşkulu az sayıda yurttaşlara sahip olmuştur. Paşalar, valiler, kadılar, müftüler, mollalar ve ötekiler hepsi sosyal görev duygusundan uzak bulunuyorlardı. 1908 devrimi de bu konuda bir şeyi değiştirmedi. Genç Türkler de son devlet yönetiminde aynı umursamazlığı gösterdiler. İktidar mevkii onlara tıpkı bir zengin olma fırsatı gibi geldi. Erdemden yoksun olan İttihatçı liderler devletin gelirlerini sorumsuzca kullanır duruma gelince, rolleri gereği, kişisel yararlarına iyi işler çevirmeye başladılar. Savaş sırasında İstanbul'da, Birleşik Devletler'in elçiliğini yapan *M. Morgenthau* bu konuda çok açık ayrıntılar vermiştir. İttihatçı liderler bizzat devirdikleri Hamit rejiminin tüm geleneklerini korudular. Hatta savaş, bir sürü yöneticinin, milletin sırtından zengin olmalarına imkân sağlamakla bu kötülüğü ağırlaştırdı.

Son hükümdara kadar, hatta onun dönemi de dahil, Türkiye'de Avrupa anlamında bir bütçe olmadı. Bu mali düzen olmayınca, bunun sonucu olarak kontrol, sorumluluk ve cezaya da yer kalmıyor ve bu durum, her alanda haksız kazançlara yol açıyordu. Bu alışkanlıklar acaba cumhuriyetle değişti mi? Bu soruya cevap verirken, bugünkü görevlilerden büyük bir kısmının imparatorluk dömeminden kalma olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Yeni rejimin erdemi hiçbir biçimde onların alışkanlık ve psikolojilerini değiştirmeye yetmez. Doğal olarak devletin mali durumu, onlara gerektiği oranda aylık vermek imkânına sahip

değildir. Sefalet, yuvalarından eksiz olmamaktadır. Yaşamak için bazen dileniyor, bazen de çalıyorlar. İşte bu koşul içinde *"bahşiş"*, eskiden olduğu gibi egemenliğini korumak istidadındadır. O durumda yeni rejimin de bu hastalıktan kurtulmuş olduğu söylenemez. 1923'ten beri, birçok yolsuzluk gazete sütunlarında yer aldı. Ama şunu derhal söyleyelim ki, cumhuriyetin önde gelen adları bu skandallardan hiçbirisiyle lekelenmedi. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve ötekiler daima konu dışında kaldılar.

Zaferden sonra, Ankara kulübelerini sultanların saraylarına yeğ tutan bu kişiler en küçük yararlanma ihtimali kuşkusuna uğramadılar. Birçok durumda onlar yönetimdeki aksaklıklar karşısında sert davranmak cesaretini gösterdiler. Örneğin, bazı zengin Ermeniler yabancı ülkelerden dönmeleri sırasında, İstanbul'a girebilmek için birçok yerlere bol rüşvet vermişlerdi. İsmet Paşa derhal gerekli önlemleri aldı ve 24 saat içinde valiyi, polis müdürünü, İçişleri Bakanının özel kalem müdürünü, liman polis şefini, emniyet birinci şube müdür yardımcısını, iki polis komiseri ile, metruk mallar komisyonu üyelerinin görevlerine son verdi... Bütün bu kişiler satılmışlardı. Sadece bu örnek, kötülüklerin derecesini ve bunun karşısında yeni Türkiye yöneticilerinin, bizzat görev verdikleri ve güvenlik görevlerini yükledikleri kişileri, kendi memurlarını, iş arkadaşlarını, hatta bazı yakınlarını, dost ve akrabalarını cezalandırmadan çekinmediklerine de tanıklık etmektedir.

Sonra bu öncü kişiler, çabalarını sadece halkın mizaç ve psikolojisine göre değil, kültürel düzeyine göre ayarlamak zorundadırlar. 14.000.000 kişiden oluşan bir milletten pek azı okuyup yazabilmektedir. Bunlar da bazı serbest meslek sahipleri ile memurlardır. Büyük halk kitlesi, gördükleri öğrenimden büyük güç alan küçük bir azınlık karşısında çok ilkel kalmakta ve böylece ayrı bir kast oluşmaktadır. Ama bu kast, bilgisi ile çok gereklidir ve geniş çapta hizmet etmektedir. Bunlar ne derecede bozulmuş

olurlarsa olsunlar öncüler kendilerini bunlardan yoksun bırakamazlar. Hatta öyleki, devletin temelini sarsmadan onları cezalandıramazlar. Bununla beraber, Cumhuriyet, ilke olarak suçlulara karşı ceza uygulamak suretiyle kendi yönetiminin kötülüklerini yenebilecek ve devlet işlerinin ele alınışında tam bir dürüstlüğü egemen kılacak.

Yolsuzluklara karşı savaş, bir bakıma bir eğitim ve öğretim konusudur. Sadece küçük bir azınlık okur yazar olduğu sürece, kötülükler de sürüp gidecektir. Bereket versin, genel reform arasında, kısa bir süre önce parlamento Latin harflerini kabul etti. Arap harfinin kusuru, kuşkusuz Türk halkının uygarlıkta geri kalmış olmasının nedenlerinden biridir. Latin harflerinin benimsenmesi, okur yazar olmayanların sayısını hızla azaltacak ve sonunda bir kamuoyu doğmasını sağlayacak. Böyle bir devrim Türk milletini sadece modern bir hayata sokmakla kalmayacak aynı zamanda bürokratların yolsuzluklarıyla savaşı kolaylaştıracak ve iyi bir yönetime kavuşmayı da sağlayacak.

Şimdi, bu yapıcı çabaları sürdüren hükümet sistemini inceleyelim: Ardı arası kesilmeden en modern ve ilerici kanunlar çıkaran Batılı anlamdaki Meclisi ile Türkiye'nin rejimi tıpkı gerçekten liberal ve demokratik bir devletinki gibi işler görünmektedir. Ama yakından bakılınca durum değişiktir. İç ayaklanma olayının başında kabul edilmiş bulunan "düzenin korunması" kanununun yürürlüğe girmesinden sonra ülkede siyasi özgürlük kalmamıştır. Bütün örgütler dışında sadece hükümeti oluşturan tek parti, yetkileri kullanmaktadır. Politik güçlerin serbest işleyişi tamamen yasaklanmıştır. Muhalefet kaldırılmıştır. Basın hemen hemen resmi duruma gelmiş, ancak verilen parolaya göre hareket etmektedir. Alınan kararlar önder Mustafa Kemal tarafından dikte ettirilmektedir. Bütün sistem bu kişinin omuzlarındadır. Her şey ona bağlıdır. Böylece gerçek bir diktatörlük karşısında olduğumuzu söyleyebiliriz.

1908'de Genç Türkler devrimi ile bir an çoğu Avrupa'da öğrenim görmüş olan yeni öncülerin Batı anlamında bir yönetim kuracakları sanıldı. Ama bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan değişik milletlerin ayaklanmaları Genç Türklerin özgürlük ilkelerine uymalarını engelledi. Bu nedenle demokratik düşünceye sığınarak varlığını kazanmış olan İttihat ve Terakki yönetimi, birkaç hafta gibi kısa bir süre sonra sultan zamanındaki despotluğa yöneldi. Türkiye, her kişinin gerçek özgürlüğü kullanabildiği rejimi, Lozan Barış Antlaşması'nın yapıldığı 1923 Temmuzundan iç ayaklanmanın başladığı 1925 Nisan arasındaki süre içinde tanımıştır. Kuşku yok ki, Mustafa Kemal, ülkesini Avrupa'daki biçimde bir demokrasiye kavuşturmayı içtenlikle istedi. Ama iktidarın uygulama sırasında karşılaştığı güçlükler onu verdiği özgürlüklerden bir kısmını geri almaya zorladı. Mustafa Kemal'in, Türkiye'yi Doğulu ve İslâmcı geleneklerden ayırmak ve onu Avrupalılaştırmak için önceden tespit ettiği gibi sosyal ilerlemeyi sağlamak üzere gösterdiği çabaları daima büyük direnişlerle karşılaştı. Kur'an'ı öne süren hocalarla ve davranışları yabancılarca desteklenen sultan yandaşlarıyla mücadeleye girişti. Bir yandan 2.000.000 kişilik bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldı. Sonra İttihatçılık yeniden doğdu. Siyasal çatışma, sinsi ve ateşli biçimde genç cumhuriyeti tehdit etmeye başladı.

Bu ülkede muhalefet bazı davranışlarıyla ihanete ve çeşitli komplolara kadar gitmekteydi. Kemalist hükümetin karşısında, normal düzene göre eğilim ve düşüncelere dayalı, normal ve akılcı bir muhalefet kurma girişiminde olan kimselerin yanına devlet başkanının hayatına son vermeye niyetli bir sürü başıboş insan da karışıyordu (İzmir'de olduğu gibi). Özellikle iktidarda kazandığı deneyimlerle Mustafa Kemal şunu anladı ki, yüzlerce yıldan beri sultanların keyfi yönetimine bağlı kalmış olan Türk halkı, uzun bir hazırlık dönemi geçirmeden tam bir serbestlik geçmişine sahip olan devletlerin düzenine uyum sağlayamaz. Okur yazar ol-

mayan, üzerinde işlenmemiş, aynı zamanda siyasi eğitimden yoksun olan bu halk tehlikeyi göze almadan demokrasi alanına atılamazdı. O dönemde Rusya ve İtlaya örneği ise, başka bir açıklamaya gerek kalmayacak biçimde kişisel ve kapalı yürütülen hükümet kurallarının uygulanmasına imkân veriyordu. O da o zamandan beri iktidarın bütün sorumluluğunu üzerine alarak otorite ilkesini uygulamaya koyuldu.

Acaba Türk halkı azıcık olsun gördüğü serbestliği kaybetmiş olmaktan yakınmakta mıdır? Bunu protesto etti mi? Acı duymadı mı? Kesinlikle hayır! Kemalist rejim, olduğu biçimde benimsendi ve en uygun yönetim olarak yürümektedir. Belki birkaç yüz entelektüel dışında bütün ülke halkı bu durumu normal karşılamaktadır. Ama diktatörlük burada varlığını koruyorsa gerekli olduğundan koruduğu da kabul edilmelidir. Öyleki Mustafa Kemal bunu istememiş olsa bile, ülkedeki durum ona zorla kabul ettirirdi. Zaten, önce de değindiğimiz gibi, o, iktidara gelince, devletin başı olarak kendini özgürlükçü ilan etmişti. Çok net isteklerden esinlenmişti. Ama demokrasiyi uygulamaya başlayınca bunun kendi niyetlerine bağlı kalmadığını gördü. Durum karşısında her ne kadar Türk halkına siyasi serbestlik veremedi ise de, onu sosyal serbestlikle donattı. Bunların başında, aydın bir akıl ışığı ile onu, dinin akıl dışı hurafelerinden ayırdı. Sadece bu başarı bir kişiye zafer sayılabilir.

Mustafa Kemal'in kişiliği, son yıllar boyunca bütün Türk tarihini doldurmaktadır. 1919'da padişahın ve Babıâli'nin bayağı davranışı karşısında uyanan bir bilinçle, Osmanlı İmparatorluğu yerine bir Türk milleti meydana getirmek, askeri zafer kazanmak, siyasi bir inkılâp, sosyal reform yapmak üzere Samsun'a çıktı. Bütün bunları bizzat gerçekleştirdi. Her alanda ve en kritik durumlarda uygulanacak metotlar hakkında karar veren ve yerine getirilmesini yöneten bizzat kendisi oldu. Ülkeye parlamentonun üstünde ve dışında atılımlar sağlayan sadece odur. Aksiyon ada-

mı ve insanları yöneten bir kişi olarak devletin de başında kalmak istemektedir[92].

Nutuklarında boş, ağdalı sözlere, tekrarlara, yapmacık cümlelere rastlanmaz. Kullandığı dil sade, alışılagelmiş, özentiden uzak ve herkesin anlayacağı biçimdedir. Önceden de değinildiği gibi onda sadece bir fikir egemendir: Uygarlık. Mustafa Kemal'e göre Türkiye, dünyayı yönetmekte olan uygarlığı eksiksiz ve kısıtlamasız kabul etmek ve zamana uymak zorundadır.

Reformlara başladığında, şiddetli bir anlaşmazlık, Doğulu ve İslâm uygarlığına bağlı Türkiye'yi, şimdiden laik düşünceye bağlı, Batı kültürüne istekli Türkiye ile karşı karşıya getiriyordu. Birincisine duyulan fikri yakınlık ve sempati Asya'ya dönük, ikincisininki ise, Avrupa'ya doğruydu. Biri, eski dini tutuculuğunun manevi çevresinde sakin bir hayat sürmekten başka bir ihtiyaç duymamakta, öteki ise, tersine Batının fikir yapısını, davranış esprisini, disiplinini, hatta sosyal düzenini almak eğilimindeydi. Bu alanda, bugünkü Türkiye'nin durumu ile, Büyük Petro döneminde Rusya'nınki arasında büyük bir benzeşme gözükmektedir. Kuşkusuz, çok ayrı iki çağ arasında kesin bir kıyaslama yapmak söz konusu olamaz. Ama bu durum, sosyal hayatlarının bazı görünüşleri bakımından XVI. yüzyılın sonlarındaki Ortodoks Rusya ile, XX.

---

92) Mustafa Kemal'i iyi anlayabilmek için kökenini bilmek gerekir: 1880(*)'de Selanik'te doğmuştur. Yapı kerestesi ticaretinde karar kılan eski bir memurun oğludur. Daha hayata, adımını attığından beri binbir güçlüğe hedef oldu. Bunlar onun karakterine biçim verdi. Onu çevreleyen ortam, Makedonyalıdır. Bu etkilenme ona genç çağından itibaren politika zevki, devlet işlerine ilgi verdi. Ülkesinde derin, köklü bir devrim yapılması arzusunu uyandırdı. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan tüm devrimler ve bunları yönetenler hep Makedonya'dan gelmiştir. Niyazi Bey, Talat Paşa, Enver, Mustafa Kemal Paşalar gibi. Mısır'ın kaderinde etkili olan Mehmet Ali de Kavalalı idi.

Mustafa Kemal'in doğum tarihi artık 1881 olarak kesinlik kazanmıştır (Çeviren).

yüzyılın başlarındaki Türkiye arasında benzeşmeyi sezmeyi engelleyemez. Bu özellik o kadar göze çarpmaktadır ki, bu iki ayrı dönemde yenilik fikrini kişiliklerinde temsil eden Büyük Petro ile Mustafa Kemal'in ikisi de eski alışkanlıklara, tutuculuğa, bağnazlığa karşı çıkmışlardır.

Rusya tarihi hakkında herhangi bir eser okuyunuz. Göreceksiniz; XVI. yüzyılda *keramet ehli* sayılan Rasputin'in soyundan esinlenmiş olan Moskovalıların büyük çoğunluğu, bütün yeniliklere, en akla yakın reformlara karşı çıkıyorlardı. "Organlarından biri suç işlerse onu kes ve senden uzaklara at" biçimindeki kutsal sözün uygulanmasını esas alan *"Skoptzi"*lerin, gönüllü olarak hadım olmaya koşmaları ülkenin büyük bir kesiminde yaygındı. Kuşkusuz bunlar, kendilerine işkence edenler eski inancın serpintileridirler. Büyük Petro, sigara içmek, yüzünü tıraş etmek ve Avrupalılar gibi giyinmek ister. O artık bütün halkın inancını sarsan bir mel'undur. Papazlar onun *deccal* olduğunu söylerler. Çar, hasımlarına başarı ile karşı koyar. Doğa bilimi, fen, hukuk, tarım, endüstri ile ilgili eserler için bir çeviri işletmeciliği kurar. Tüm Rus kanunlarını Avrupa modellerine göre değiştirir. Asya'ya ait uzun giysiler giyinmeyi yasaklar. Yakın çevresine ustura ile tıraş olmayı emreder. Takvimi değiştirir. Slav harflerini yazı diline uydurur. Bu sırada bir patrik bu reformlara karşı çıkar. Manastırlarda süren geniş kanlı olaylarla ayaklanmayı bastırır. Kilise kolejlerinde bütün eğitim usulünü değiştirir. *Boiar*'lar ayaklanırlar, onları da yere serer. Yüksek sınıftan kadınlar, evlerinde kapalı bir hayat içinde iken o bu duruma son verir. Ana baba çocuklarını, onların fikirlerini almadan evlendirirlerdi. Bu tür uygulamayı kaldırır. Avrupa usulüne göre nişanlanma kuralını koyar. Yakın çevresinin bizzat üç figürlü dans öğrenmelerini ister. Kendisi de örnek olur. Özetle genç çar, ülkesini paralize eden barbarlık ve karanlık ne varsa bunlardan kurtarır ve Rusya'ya sağduyu, akıl oksijeni verir, onu yeni bir hayat biçimine sokar.

Şimdi de Mustafa Kemal'in, çökmekten kurtarmaya çalıştığı Türkiye'yi göz önüne alınız. Milletin çok ilkel, geri kalmış bir kesimi, akıl dışı eski uygulamaları bırakmakta henüz kararsız, hatta tüm uygarlık ilkelerine karşı çıkıyor, bütün ilerleme çabalarını engellemeye çabalıyor. Halifeliğin kaldırılmasından söz eden bölümünde de gördüğümüz gibi, şapkanın kabulü sırasında ay geçmez ki, feodal dönemin şeyhleri, dilenen din adamları, saçmalayan, saçlı sakallı bazı vaizler İslâm adına Batılı yeniliklere karşı çıkmasın. Modern bilimin olumlu düşünce yönünü reddeden bu kimseler XX. yüzyılda ortaya çıkan kavramları benimsemek istemiyorlardı. Bu bir sihir ve keramet değilse, en azından kötü bir tutuculuktu. Bunlar, Mustafa Kemal'e, ülkeyi modern ve akılcı bir temele oturtmak amacıyla giriştiği reformlardan dolayı kızıyorlardı. Batılıların giydikleri giysileri getirttiği, orduda başlıkların önüne güneşlik koydurttuğu, şapkayı kabul ettiği, 1300 yıllık eski kuralları düzene sokarak uygar bir duruma getirdiği, evliliği karşılıklı isteğe bağladığı, boşanmayı kural içine aldığı, çok kadınla evliliğe ve hareme son verdiği, kadına, rahatça erkek topluluğuna girmeye imkân sağladığı, Arap harfleri yerine Latin harflerini getirttiği, Kur'an'ı anadile çevirttiği, metre sistemini ve Gregoriyen takvimi getirttiği, mülkiyet rejimini modern usullere göre değiştirdiği, kadastroyu oluşturduğu, feodalitenin son izlerini de sildiği, ülkesini hareketsizlikten, apatiden kurtardığı için onu şiddetle kınıyorlardı. Mustafa Kemal'e karşı çıkan bu mumyalaşmış Türkiye'de perişanlığın gerçek çirkinliği görünmekteydi.

Büyük Petro gibi Mustafa Kemal de kendini, kısmen cehalet ve dinsel tutuculuğun egemen olduğu bir toplum karşısında buldu. Batılı düşüncelerden esinlenerek onu değiştirdi. Modern Rusya'nın gerçek kurucusu olan çar gibi dogmayı akıldan, dini siyasetten, devleti *ruhaniyetten* ayırdı. Onun gibi, kurumlara, ülkesinin geleneklerine, göreneklerine mistik karmaşadan ve teokrasiden uzak, yeni ve akla uygun biçim vermek için çaba harcadı.

Barbar, anarşik bir Asya devleti olan Rusya, Büyük Petro'nun gücü ile gerçek bir uygarlığın beklediği tüm organlarıyla donatılmış modern bir devlet haline geldi. Mustafa Kemal ile de kendisini köstekleyen teokratik zincirden ilk kez kurtulan yeni Türkiye bugüne kadar erişemediği şeye ulaşmış ve Avrupalı bir devlet olmuştur.

Şu da bir gerçektir. Türkiye, bu son yıllarda, tarihinin en şaşırtıcı dönemini yaşadı. Bütün dünyanın onu, çökmüş, can çekişiyor sandığı sırada o, birden insanüstü bir çaba ile doğruldu ve harekete geçti. Bu olay öyle beklenmeyen bir noktada meydana geldi ki gelecek kuşaklar dikkatlerini yormadan anlayacaklar. Zira Türk'ü değişebilme ve çaba gösterme kabiliyetinden yoksun gösteren tüm önyargıları boşa çıkarttı. Ülkede gerçekleştirilen değişiklikler sadece şekil ve görünüşten ibaret basit şeyler değildi. Yıkılan sadece sultanlık ve halifelik değil, gerçekte bütünü ile eskimiş Doğuydu. Yüzyıllardan beri, teokratik efsanelerden, ilahi kurallardan, zamana uymayan geleneklerden, akıl dışı kanunlardan, eskimiş ve rutin âdetlerden yapılmış değişmez bir kalıp içinde zehirlenmiş olarak uygar milletlerin dışında yaşayan bu Turanlı millet birden hayatın ve aklın çağrısına uyarak yerinden fırladı. Şeriat kanununun soğuk ve donmuş dogmalarından oluşan ipliklerle organları bağlandığından beri krizalit durumunda olan o, şimdi kendi kanatlarıyla serbestçe havada uçmaktadır.

Bundan ne sonuç çıkarılabilir? Daha doğrusu Türkiye'nin geleceği nedir? Her şeyden önce gözden uzak tutulmaması gereken nokta, Türk'ün yeniden doğuşunun bugüne değin sadece bir kişinin eseri oluşudur. Eğer Mustafa Kemal ortaya çıkmamış ve İsmet Paşa gibi üstün değerde kurmay subaylar ve Avrupalılaşmış aydınlar tarafından desteklenmeseydi, şer'i kuralların altında her zamankinden daha çok bunalan Türkiye, yeniden durgunluğun, tutuculuğun tutsağı olacak, varlığını sürdürmeyi, Allah'a ve yeni ağır bir felakete imkân verecek olan sivil ve din bürokrasisine

emanet edecekti. Mustafa Kemal olmasaydı, Türkiye, şimdi ya Rusya'ya, ya da İngiltere'ye bağımlı kalacak. Orta Asya ülkelerinden farklı bir durumda olmayacaktı.

Mustafa Kemal'in çabaları bu kadarla da bitmez. Bugüne kadar kadercilikle yoğrulmuş eski Türk ruhunu yendi ve ona yeni bir ideal verdi. Ama kader, yakın yıllarda ona aman vermezse eseri de kendisiyle birlikte kaybolur. Tanınmış bir milletvekili bana:*"Cumhuriyet henüz biberon dönemindedir. Mustafa Kemal'in rolü bir süt anneninkinden başka bir şey değildir"* diyordu. O halde Türkiye'nin yakın geleceği, bu kişinin yaşamasına bağlıdır. Bu nedenle, hasımları da dahil olmak üzere hiçbir Türk yoktur ki şu sırada içgüdüsü ile Türk kurtuluşu kahramanının ülke için bir ihtiyaç, yapım halindeki bina kubbesinin kilit taşı olduğunun bilincinde olmasın ve ona uzun ömür dilemesin. Çünkü herkes bilmektedir ki; o, erkence bu çabanın altında ezilirse, reformları kesinlikle zamanın suçlamasına uğrayacak ve eskisinden kötü duruma düşecektir.

Türkiye'nin geleceği ikinci derecede barışa bağlıdır. 1910'dan 1922'ye kadar hemen hemen 12 yıl süren savaş ülkeyi öylesine fakirleştirdi ki, ortaya çıkacak büyük çapta yeni çekişme onun çöküşüne neden olabilir. Ankara hükümetinde yer alan kurmaylar bunun bilincindedirler. Bunlar, kuşkusuz, gerçekçi ve mesleklerinde çok yetenekli kişilerdir. Bağlı oldukları güçlerin niteliklerini bilerek ülkelerinin kaderini elde tutmaktadırlar. Seçtikleri siyaset yolu koruyuculuktur. Mustafa Kemal'in yönetiminde Türkiye, milli kurtuluşunu sağlamak gibi inanılmaz bir zafer kazandı. Kanları pahasına ele geçirilmiş olan bu değerli mirasın sahibi olarak onu en küçük tehlikeden sakınmaktadırlar. Bu nedenle Türkiye doğal olarak barışçıdır. Ama bu durum savaşı uzaklaştırmak için hiçbir zaman yeterli değildir. Geleceğini güvence altında tutacak olan barış sadece Türkiye'ye bağlı değildir. Dünyayı henüz iştiha ve ihtiraslar yönetmekte ve ekonomik kurallar zalim

oyunlarını sürdürmektedirler. Nüfusları kalabalık olan bazı ülkeler, yaşamak için başka yerlerde işletilmeyen topraklardan yararlanmak istemektedirler. Milletlerarasında yarışma canlılığını daima koruyacaktır. Daha güçlünün kanunundan kaçmak için Türkiye bütün çabasını kalkınmaya, nüfusunu artırmaya ve zenginleşmeye vermek zorundadır. Irklar tarihi zaten hayat savaşlarından oluşmaktadır. İlerleme düzeyini elde tutamayanlar er geç korkunç biçimde perişanlığa düşeceklerdir.

O halde Türkiye'nin geleceği sadece barışa değil aynı zamanda düzenli bir çalışmaya bağlıdır. Genç cumhuriyet, siyasal, askeri ve sosyal yönden başarılı oldu. Ama onu, ekonomik alanda büyük bir çaba beklemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgisizliği yüzünden Türkiye kadar yeraltı kaynaklarını işletmemiş ve hayvancılık ile tarımda akılcı bir örgütlenmeye gerek gösteren az yer vardır. Dünyanın en verimlileri arasında bulunan bu topraklar 2.000 yıl önce nasılsa öyle durmaktadırlar.

Öte yandan Türkiye, bilinmekte olan bir başka sıkıntıdan bunalmaktadır: Para yokluğu. O halde Türkiye'nin geleceği bir bakımdan da yabancı sermayenin fiilen işbirliğine bağlıdır. Göz önünde tutalım ki, nüfus yer değiştirimi Türkiye'yi, devlet yapısı ve dengesi bakımından çok gerekli olan bir sosyal zümreden yoksun bıraktı. Rum, Ermeni ve Yahudi gibi giden öteki ırklar yöneticilerle Türk halkı arasında gerekli bir sosyal topluluk oluşturuyorlardı. Çünkü onlar, tasarrufu, sermayeyi, meslekleri, ticareti, sanayii, bankayı, yabancılarla ilişkileri ve çok defa da aydın kişiliği temsil etmekte idiler. Ama bu topluluk ortadan kalktı. Türkiye artık halka örnek olacak, uyarıcı, sosyal ilerlemeye destek olacak gerçek bir burjuvaziden yoksundur. Kuşkusuz bu kesim kendiliğinden oluşmaz. Hele özgürlük fikirlerini içine sindirmiş olmaktan çok şer'i geleneklerin etkisinde olan şimdiki kuşak bu sınıfı kuramaz. Yarının burjuvazisi bugünün gençliğidir. Yani, halen okula devam etmekte olanlardır. O halde harcanacak çabanın

amacı eğitim olmalıdır. Orta sınıfı oluşturacak olan halka okuma yazmayı öğretmek ve onları eğitmek zorunluğu vardır.

Sonuç olarak şu noktaya dikkatimizi toplayalım: Eğer her alanda maddi ilerleme görülmekte ise, sosyal ve ekonomik hayatta dış görünüş günden güne değişiyor, geniş bir fikir canlılığı ortaya çıkıyorsa, eğer eğitim metotları modernleşiyor, liseler çalışıyor, güzel sanatlar canlılık kazanıyorsa o zaman moral ve spiritüal uyanış artık başlamış demektir. Kuşkusuz, orta düzeydeki Türk, kendisini atılımı olmayan, iradesizce bitkisel hayata götüren düşünce alışkanlığından şimdiden kurtulmuş sayılabilir. Artık o, zamanın, açıklığın ve metodun değerini anlamaya başlamıştır. Ancak ona, doğal olarak geçmişinden miras, sadece kuşaklarla değişme imkânı bulunan bir Doğu psikolojisi kalmıştır. Önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü nedenini açıklamak için Türk ırkının yeteneksizliğinden söz edilirdi. Bu, büyük bir yanlıştır. Türkiye'de Batılı ülkelerde olduğu kadar birinci derece yetenekli çok kişi bulunmaktadır. Zekâ, yetenek eksik değildir. Onda bulunmayan şey, uygar düşünce ve bununla ilgili ruh yapısıdır. O halde Türkiye'nin geleceği moral ve psikolojik bir reforma bağlıdır. Batılılaşma, ruhun tüm benliğini kapsar. Türkiye Batılıların bilincine uyum sağlayınca, gerçekten Avrupalı olacaktır. İşte büyük eser o zaman tamamlanmış sayılacaktır.

Türkiye'nin başarısı sadece öncülerin isteklerine, örnek olarak yaptıklarına bağlı kalmamalı, çaba bizzat halktan gelmelidir. Türkiye'de çok kez hükümetlerin, yetkilerini kötüye kullanmak, rüşvet ve yolsuzluk gibi kötü davranışları, yönetilenlerin karakter zaafından kaynaklanmaktadır. Yönetilenler imkânsızlıklarıyla, yanlışlıklar ve kötülükler karşısında tepki göstermemekle aynı derecede kusurludurlar. Türk halkı, savaş alanında daima gösterdiği cesaret ve erdemin birazını bir gün uygar hayatta ortaya koyabilirse, sözünü ettiğimiz devrimler o zaman gerçekleşir.

Ama şimdiden güvenilebilir. Uzun bir baskı geçmişinin sonu-

cu olan psikolojik engeller yavaş yavaş ortadan kalkacak. Türk'ün, gerçek bir yurttaş niteliğine erişeceği ve Türkiye'nin kamuoyuna bağlı olacağı gün gelecek. Çünkü temel sağlam kurulmaktadır. Daha şimdiden gönüllerde duyarlı bir değişim sezilmektedir. Bu nedenle Mecliste milletvekilleri daha çok çaba harcamakta, halkın yararı için daha heyecan ve kaygı göstermektedirler. Dünkü kuşak ile bugünkü kuşak arasında artık kesin bir çizgi vardır. Aynı ailede bile çok defa baba ile oğul biri ötekine yabancıdır. Cumhuriyetin her alanında artık eski kafadaki Türk'ten eser kalmamıştır. Onun rolü artık tükenmiştir. Sırtına yüklenen geçmişin ağırlığı onu milletin dışına atmıştır.

Mustafa Kemal'in yüksek yönetiminde gençlik, ülkenin sorumluluğunu ele almıştır ve artık Türkiye, ağır ağır ama sarsılmadan amacı yönünde yürümektedir.

1922 yılında *Temps* gazetesi adına Türkiye'ye gelmiş ve beş yıl kalmış olan PAUL GENTIZON tarafından 1929 yılında yazılmış olan bu kitabı, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in kişiliği ve onun binbir güçlüğe göğüs gererek gerçekleştirdiği devrimleri ile ilgili önemli bir belge niteliğinde gördük. Bu nedenle dilimize çevirerek sayın okuyucunun değerlendirmesine sunuyoruz.

Yapıt, devrim tarihimizde 1922–1928 yılları arasında, *Temps* gazetesi adına görevle Türkiye'de bulunmuş olan yazarın kendi gözlem, inceleme ve araştırmalarına dayanmaktadır. Gerçekten engin bir çalışmanın ve keskin bir kavrama gücünün ürünüdür.

PAUL GENTIZON kitabında, devrimler ve olaylar içinde Mustafa Kemal'in yüce kişiliğini tanıtırken bir yandan da Avrupa'nın, günden güne gelişmekte olan Türkiye'ye bakış açısına da ışık tutmaktadır. Ona göre, çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun manevi kalıntılarından kurtulup Batı uygarlığına yönelmiş olan yeni Türkiye'nin o dönemde hiçbir süper gücün etkisine kapılmadan kendine özgü bir devlet biçimi içinde özgürlüğünü koruyabilmiş olması önemli bir sonuçtur.

Yazar, Mustafa Kemal'in öncülüğünde gerçekleştirilen Türk devrimlerini dünya tarihinde ün almış öteki devrimlerle kıyaslarken, sağlanan sonuçlar bakımından üstünlüğü Türk devrimlerine vermektedir. Kitabı dolduran tüm açıklama âdeta bu fikrin gerekçesi durumundadır.

Yazar, Mustafa Kemal'i düşünceleri ve uygarlık alanındaki davranışlarıyla yalnız Türkiye'nin değil, tüm Doğunun öncüsü saymaktadır. Bu yoldaki inancı o derecede köklüdür ki, bu kitabının adına bile yansımış bulunmaktadır: MUSTAFA KEMAL VE UYANAN DOĞU...

kapak baskısı pan matbaacılık ankara 229 75 90

ISBN 975 - 494 - 477 - 6
94 . 06 . Y . 0105 . 0728

KDV dahil 160000 Lira